

ЛИОН ФОЙХТВАНГЕР

ИСПАНСКА БАЛАДА

НАРОДНА КУЛТУРА

ЛИОН ФОЙХТВАНГЕР ИСПАНСКА БАЛАДА

Превод: Владимир Мусаков

chitanka.info

На Марта и Хилда

ПЪРВА ЧАСТ

*Кралят се влюби силно в една еврейка,
наречена Фермоса, Хубавицата, и забрави жена
си.*

Алфонсо Мъдрия,
Cronisa General, около
1270 г.

*И отиде крал Алфонсо
със красивата кралица
във Толедо. Но коварно
любовта ни заслепява —
та подлъга и Алфонсо
да се вгледа, да се влюби
в млада, хубава еврейка.
И тогава кралят беше
заслепен от любовта си
към еврейката, която
бе наричана *Fermosa*,
да, *Fermosa* — Хубавица
я наричаха със право;
и забрави с нея кралят
своята кралица.*

Любовна
та история на
Алфонсо Осми
с хубавата
еврейка
Романс
от Лоренсо де

Сепулведа
1551 г.

ПЪРВА ГЛАВА

Осемдесет години след смъртта на своя пророк Мохамед мюсюлманите бяха изградили една империя, която се простираше необятна от индийската граница през цяла Азия и Африка край южните брегове на Средиземно море чак до крайбрежието на Атлантическия океан. През осемдесетата година на своя завоевателен поход те се прехвърлиха отвъд тесния западен проток на Средиземно море в „Андалус“, в Испания, разгромиха кралството, създадено там три века преди това от християните вестготи и с неудържим устрем покориха целия полуостров до Пиренеите.

Новите господари донесоха със себе си по-висока култура и превърнаха страната в най-хубавата, най-добре уредената, най-гъсто набелената държава в Европа. По планове, разработени от вещи архитекти и под мъдро строително ръководство, изникнаха големи, великолепни градове, каквито тоя континент не беше виждал от времето на римляните. Кордова, резиденцията на испанския халиф, се смяташе за столица на целия западен свят.

Мюсюлманите обновили занемареното селско стопанство и чрез умно измислена оросителна система добиха от земята неподозирано плодородие. Тласнаха напред рудодобиването с нова, високоразвита техника. Тъкачите им изработваха ценни килими и несравними платове, дърводелците и скулпторите им — изящна дърворезба, кожухарите им — всякакви видове кожени изделия. Ковачите им правеха най-съвършени пособия както за мирни, така и за военни цели. Произвеждаха се мечове, саби, кинжали — по-остри и по-хубави от ония на немюсюлманските народи, доспехи с необикновена здравина, далекобойни оръдия, тайни оръжия, за които в целия християнски свят се говореше със страх. А се произвеждаше и нещо друго, — нещо злокобно, много опасно — една смъртоносна експлозивна смес, тъй нареченият „течен огън“.

Ръководени от изпитани математици и астрономи, корабите на испанските мюсюлмани плуваха бързо и уверено, така че с тях те

можеха да водят широка търговия и бяха в състояние да снабдяват своите пазари с всички произведения на ислямската империя.

Никога дотогава изкуствата и науките не бяха достигали такъв разцвет под небето на Испания. Разкошното се съчетаваше с изящното, за да украси домовете по своеобразен, забележителен начин. Изкусно разклонена образователна система даваше всекиму възможност да се просвети. Градът Кордова имаше три хиляди училища, всеки по-голям град имаше свои университет, съществуваха библиотеки, каквито не бяха създавани от времето на разцвета на елинската Александрия. Философи разширяваха рамките на корана, превеждаха мъдростта на древните гърци, съобразявайки я със собствения си начин на мислене, претворяваха я наново. Ярко цветущо изкуство на разказвача разкри пред въображението непознати дотогава простори. Големи поети изтънчваха богатия, звучен арабски език, докато почна да отразява всеки оттенък на чувствата.

Към покореното население мюсюлманите се отнасяха меко. Заради своите християни те преведоха на арабски евангелието. Дадоха пълни граждански права на многобройните евреи, държани под строг, изключителен правен режим при християните вестготи. Да, животът, който евреите в Испания водеха под господството на исляма, бе тъй честит, както никога, откак тяхното собствено царство беше погинало. Те ставаха министри и лични лекари на халифите основаваха манифактури и големи търговски предприятия, изпращаха през седемте морета своите кораби. Без да забравят собствената си еврейска писменост, те разработиха философски системи на арабски език преведоха Аристотел и сляха неговите учения с тези от своята собствена велика книга и с доктрините на арабската житейска мъдрост. Създадоха независима, дръзка критика на Библията. Обновиха еврейската поезия.

Повече от три столетия продължи тоя разцвет. Сетне връхлетя страшна буря и го помете.

Защото по времето, когато мюсюлманите завоюваха Полуострова, разбити части на вестготите християни се укриха в северните планински краища на Испания, основаха в тая труднодостъпна област малки, независими графства и оттам поколение след поколение продължаваха войната против мюсюлманите — разбойническа война, герила. Дълго те воюваха сами. Ала сетне

римският папа обяви кръстоносен поход и висши проповедници започнаха да настояват с пламенни речи да бъде прогонен ислямът от страните, които беше откъснал от християните. Присъединиха се тогава и кръстоносци отвсъде към войнствените потомци на някогашните християнски владетели на Испания.

Близо четири века бе трябвало да чакат тия последни вестготи, сега се устремиха на юг. Изнежените и изтънчени мюсюлмани не можаха да удържат техния яростен напор; за няколко десетилетия християните си възвърнаха цялата северна половина на полуострова чак до реката Тахо.

Все по-упорито притискани от християнските армии, мюсюлманите извикаха на помощ своите единоверци от Африка — диви войни, фанатично предани на исляма; много от тях дойдоха от голямата южна пустиня Сахара. Те спряха победоносното настъпление на християните. Ала прогониха и образованите, свободомислещи мюсюлмански владетели, управлявали дотогава в Андалус; не търпяха вече религиозна разпуснатост; африканският халиф Юсуф наложи владичеството си и над Андалус. За да прочисти страната от всяко неверие, той свика представителите на еврейството в главното си седалище в Лусена и им каза:

— В името на всемилосърдния бог. Пророкът милостиво даде на вашите деди търпимост в земите на правоверните, но при едно условие, записано в древните книги. Ако вашият Месия не се появи в течение на половин хилядолетие, то вие — тъй са се съгласили дедите ви — трябва да признаете Мохамед за пророк над пророците, по-велик от вашите божии избраници. Петстотинте години изтекох. И така, изпълнете договора, признайте Пророка, приемете исляма! Или напуснете моята Андалусия!

Твърде много евреи, при все че не им бе разрешено да вземат със себе си никакво имущество, се изселиха. Повечето от тях отидоха в Северна Испания; защото, за да възстановят разорената от войната страна, християните, които сега пак владееха там, се нуждаеха от тяхната по-голяма прозорливост в стопанските дела, от прилежанието им в занаятите и от разнообразните други познания на евреите. Те дадоха на евреите онова гражданско равноправие, което дедите им бяха отказали да дадат, а наред с него им дадоха и множество привилегии.

Но имаше и евреи, които останаха в мюсюлманска Испания и приеха исляма. По този начин те искаха да запазят богатствата си, а по-късно, при по-благоприятни условия, да се преселят в чужбина и да се върнат пак към своята предишна вяра. Ала мила им беше родината, сладък бе животът в благословената земя Андалус и те все отлагаха изселването си.

А когато след смъртта на халифа Юсуф властта бе поета от друг, не толкова суров владетел, те продължиха да отлагат. И накрая изобщо престанаха да мислят за преселване. Наистина на неверниците, както и преди, бе забранено да живеят в Андалусия; но за да докажеш привързаността си към вярата, беше достатъчно от време на време да се мяркаш в джамията и пет пъти дневно да произнасяш молитвата: „Няма друг бог освен Аллах и Мохамед е неговият пророк“. А евреите, които се бяха отрекли от вярата на отците си, можеха да продължават да изпълняват тайно своите обреди и в прочистената от евреи Андалусия имаше тайни еврейски молитвени домове.

Ала знаеха те, тия тайни юдеи, че на мнозина са известни техните тайни и че избухне ли нова война, ереста им неминуемо ще излезе наяве. Знаеха, че избухне ли нова свещена война, те са обречени на гибел. И като се молеха всекидневно за запазване на мира, тъй както повеляваше законът им, правеха го от сърце.

Едва когато се отпусна върху стъпалата на полуразрушения водоскок в най-вътрешния двор, Ибрахим почувствува умората си. Цял час вече обикаляше из тоя порутен дом.

А време за губене наистина нямаше. От десет дни бе вече в Толедо, кралските съветници с право напиреха за отговор — приема ли да стане главен откупчик на данъците, или не.

Търговецът Ибрахим от мюсюлманското кралство Севиля неведнъж беше сключвал сделки с християнските владетели в Испания, ала никога досега не се бе заемал с такова огромно начинание. От години насам финансите на кралство Кастилия бяха зле, а откак крал Алфонсо — петнадесет месеца бяха изтекли оттогава — бе предприел лекомисления си поход срещу Севиля и бе претърпял поражение, неговото стопанство беше в пълен упадък. Дон Алфонсо се нуждаеше от пари, от много пари, и то веднага.

Богат беше севилският търговец Ибрахим. Разполагаше с кораби, стоки и кредит в много градове на исляма и в търговските средища на Италия и на Фландрия. Но ако се впуснеше в тая кастилска сделка, тон трябваше да вложи в нея цялото си състояние, а и най-далновидният човек не можеше да предвиди ще преодолее ли Кастилия хаоса, който идните години неминуемо щяха да донесат.

От друга страна, крал Алфонсо беше готов да отстъпи огромни блага в замяна. Като залог предлагаха на Ибрахим да му отдадат данъците и митата, също и приходите от рудниците, а той бе убеден, че успее ли да набави веднъж парите, щеше да изтръгне много по-благоприятни условия, убеден бе, че ще му предоставят надзора над всички приходи на кралството. Истина бе, че сега, откак християните бяха завоювали страната от мюсюлманите, търговията и занаятите бяха западнали; но Кастилия, най-голямата от испанските държави, бе плодородна, неизчерпаеми природни богатства бяха скрити в недрата ѝ, и Ибрахим бе уверен, че ще намери в себе си сили отново да направи тази земя процъфтяваща.

Но не можеше да се ръководи отдалеч едно такова начинание: трябваше да надзирава изпълнението наместо, трябваше да напусне своята мюсюлманска Севиля и да се пресели тук, в християнския Толедо.

Петдесет и пет годишен бе той сега. Всичко, каквото си бе пожелал, беше постигнал. Човек на неговата възраст и с неговите успехи не биваше дори да помисля за едно такова рисковано начинание.

Подпрял глава на ръката си, Ибрахим седеше на порутените стъпала на отдавна пресъхналият водоскок и изведнъж осъзна: дори ако би знаел предварително, че сделката е несигурна, пак щеше да дойде в Толедо, тук, в тоя дом.

Тая жалка, порутена къща го привличаше тук.

Стара и необикновена бе връзката между него и тоя дом. Той, Ибрахим, големият финансист на гордата Севиля, приятелят и съветникът на емира, бе приел наистина още от своята младост вярата в пророка Мохамед, ала не беше роден като мюсюлманин; беше евреин и докато мюсюлманите бяха властвували в Толедо, тази постройка тук, кастильо де Кастро, бе принадлежала на дедите му, на семейството Ибн Езра. Ала когато — сто години имаше вече оттогава —

някогашният Алфонсо, шести по реда с това име, беше отнел града от мюсюлманите, къщата бяха заграбили бароните де Кастро.

Много пъти бе идвал Ибрахим в Толедо, винаги бе заставал с копнение пред мрачния външен зид на замъка. Сега, когато кралят беше прогонил от Толедо бароните Кастро и бе отнел от тях тоя дом, той, Ибрахим, най-сетне можеше да види вътрешността и да реши следва ли да си възвърне стария имот на своите деди.

Без да бърза, ала с жадни, изпитателни очи, бе минал той по множеството стълби и през многобройните зали, стаи, коридори, дворове. Пуста и грозна беше постройката, по-скоро крепост, отколкото дворец. Навярно по външен вид и по-рано, когато я бяха обитавали дедите на Ибрахим, семейството Ибн Езра, тя не е изглеждала иначе. Ала те положително са подреждали вътрешността удобно, с арабска покъщнина, а дворовете са били тихи градини. Изкусителна бе мисълта да възстановиш дома на дедите си и да превърнеш тоя неугледен, порутен кастильо де Кастро в хубав, изящен кастильо Ибн Езра.

Що за безумни планове! В Севиля той беше княз сред търговците, желан гост в двореца на емира наред с постите, хората на изкуството, учените, които емирът беше събрал около себе си от целия арабски свят. С цялата си душа той се чувствуваше там добре, тъй се чувствуваха и любимите му деца — момичето Рехия и момчето Ахмед. Не беше ли грях, не беше ли истинско безумие дори самата мисъл да смени своята благородна, издигната Севиля с варварския Толедо?

Не беше безумие и положително не бе грях.

Много превратности на съдбата беше изпитал през последните сто години родът Ибн Езра, най-гордият сред еврейските родове на Полуострова. Бедите, които африканците бяха донесли за евреите при нахлуването си в Андалусия, бяха засегнали и самия Ибрахим като момче, тогава той още се казваше Йеуда Ибн Езра. Като останалите евреи от кралство Севиля и семейството на Ибн Езра беше избягало тогава в северна, християнска Испания. Но на него, юношата, семейството бе възложило да остане и да приеме исляма; с него дружеше Абдула, синът на емира, и родителите му се надяваха да спасят така част от имуществото си.

И наистина, когато пое властта, Абдула възвърна богатствата на Ибрахим. Емирът знаеше, че в сърцето си неговият приятел беше

привързан към старата вяра; мнозина го знаеха, но гледаха на това през пръсти. Сега обаче назряваше нова война на християните срещу правоверните мохамедани, а при една такава свещена война емирът Абдула нямаше да може да закриля повече еретика Ибрахим. Той ще трябва да бяга, както бяха бягали дедите му, в християнска Испания, да изостави своя имот, да се превърне в просяк. Нима при това положение не бе по-благоразумно да отиде в Толедо сега, доброволно, с богатство и блясък?

Защото, стига да поискаше, и тук, в Толедо, той би се радвал на не по-малка почит, отколкото в Севиля. Още при първия съвсем лек намек му бяха предложили поста на евреина Ибн Шошан, на финансовия министър, умрял преди три години. Нямаше съмнение, че тук, в Толедо, той би могъл да получи всяка служба, която би пожелал, дори ако се върнеше открито към юдейската вяра.

През една цепнатина в зида кастелант^[1] надничаше в двора. Близо два часа вече бе тук чуждоземецът; какво толкова имаше да гледа тия порутени стени? Ето го, седи там неверникът, сякаш е у дома си, сякаш завинаги смята да остане тук. Прислугата на чуждоземеца, която го чака във външния двор, разправя, че имал в своя дом в Севиля петнадесет породисти коня и осемдесет слуги, тридесетима от тях чернокожи. Богато и нашироко живееха те, неверниците. Но макар последния път кралят, нашият господар, да претърпя поражение, ще дойде време, когато светата Дева и Сантяго ще бъдат милостиви към нас и тогава ще избием мюсюлманите и ще им вземем богатствата.

А чуждоземецът все още не се канеше да си тръгва.

Да, търговецът Ибрахим от Севиля седеше и продължаваше да мечтае. Никога досега не беше изправян пред такова рисковано, съдбоносно решение. Защото той не бе навършил още тринадесетата си година, когато африканците нахлуха в Андалусия, и прие исляма, не бе отговорен тогава пред бога и пред хората, семейството беше решавало вместо него. Сега трябваше да избира сам.

Прекрасна сияеше Севиля в своята зрелост и великолепие. Ала това бе презрелост, тъй казваше старият му приятел Муса. Слънцето на западния ислям бе преминало вече зенита си, спускаше се към своя залез. Тук, в християнска Испания, в тази Кастилия, подемот, възходът тъкмо започва. Всичко тук е още примитивно, първобитно. Разрушили бяха онова, което бе изградил ислямът и криво-ляво го бяха скърпили.

Земеделieto беше в жалко, първобитно състояние, занаятите — замрели. Кралството беше обезлюдено, а онези, които бяха останали тук, умееха да воюват, но не разбираха от мирен труд. Той, Ибрахим, ще доведе тук хора, научени да творят, хора, които умеят да изваждат на бял свят онова, което лежи неизползвано в земята.

Много усилия ще трябва, за да се вдъхне животворен лъх на стопански разорената, разсипана Кастилия. Ала тъкмо то е и примамливото.

Щеше да му трябва, разбира се, време — дълги, несмуцавани от нищо мирни години.

И изведнъж той почувствува: божествен беше призивът, който бе чул още тогава, преди петнадесет месеца, когато след поражението си дон Алфонсо бе замолил за примирие емира от Севиля. Войнственият Алфонсо бе проявил склонност да направи известни отстъпки — да даде някои области, да заплати високо военно обезщетение, ала не приемаше искането на емира примирието да трае осем години. А той, Ибрахим, бе увещавал своя приятел, емира, настоявал бе пред него да държи на това и да се задоволи дори с по-малки териториални придобивки и по-ниско обезщетение. И накрая беше успял, и едно примирие за осем дълги благодетелни години бе подписано и скрепено с печат. Да, сам бог го беше напътвал и му беше внушавал тогава: „Бори се за мир! Не отстъпвай, бори се за мир!“

И същият този вътрешен глас го беше довел сега тук, в Толедо. Стигнаше ли се до нова свещена война — а щеше да се стигне, — енергичният дон Алфонсо щеше да се изкуши да наруши примирието със Севиля. Ала тогава той, Ибрахим, ще бъде тук и с хитрост, заплаха и разумни доводи ще убеждава краля; и дори ако не успееше да попречи на Алфонсо да се намеси във войната, щеше поне да забави намесата му.

А за евреите, за неговите евреи, щеше да бъде истинска благодат, ако тогава, при избухването на войната, той, Ибрахим, заседава в коронния съвет. Както някога и сега евреите ще бъдат първите, върху които ще се нахвърлят кръстоносците. Той, обаче ще простре закрилнически десница над тях, защото той бе техен брат.

Не лъжеше севилският търговец Ибрахим, като се наричаше привърженик на исляма. Той тачеше Аллах и Пророка, наслаждаваше се на арабската литература и наука. За него мюсюлманските обичаи

бяха любими навици; всеки ден той машинално изпълняваше петте предписани измивания, падаше пет пъти на земята в посока към Мека, за да прочете молитвите, а когато беше изправен пред някое голямо решение или важно дело, обръщаше се по вътрешна необходимост към Аллаха и произнасяше първата сура^[2]. Но радостен покой настъпваше в сърцето му, когато в събота се събираше с другите севилски евреи в подземните помещения на своята къща, в своя таен молитвен дом, за да отдаде почит на бога Израил и да чете от великата книга^[3]. Знаеше, че тогава изповядва най-дълбоката си вяра и изповядвайки тая най-истинска истина, той се очистваше от полуистините на цялата седмица.

Не друг, а сам Адонай, древният бог на неговите деди, бе разпалил в сърцето му горчивото, блажено желание да се върне в Толедо.

Случило се бе вече веднъж — тогава, когато голямото бедствие бе сполетяло андалуските евреи — един от потомците на рода Ибн Езра, неговият чичо Йеуда Ибн Езра, да успее да окаже отгук, от Кастилия, голяма помощ на своя народ. Този Йеуда, генерал на тогавашния, Седмия Алфонсо, бе удържал срещу мюсюлманите граничната крепост Калатрава и бе дал възможност на хиляди, десетки хиляди преследвани евреи да избягат и да намерят спасение. Сега нему, на досегашния търговец Ибрахим, е отредена подобна мисия.

Ще се завърне в тоя дом.

В гъвкавото си, буйно въображение той вече виждаше дома такъв, какъвто щеше да бъде. Пак бликаше водоскокът, тайнствено разцъфтяваше дворът, тих, разнообразен живот изпълваше запустелите помещения, нозете стъпваха върху дебели килими вместо по каменния, негостоприемен под, по стените се виеха гирлянди от еврейски и арабски надписи, стихове от великата книга и от мюсюлмански поети и навсякъде струеше вода, която разнасяше прохлада и покой, а заедно с нейния ритъм струяха мечтите и мислите.

Ето какъв ще бъде домът и в него ще влезе той, какъвто е — като Йеуда Ибн Езра.

От само себе си в него почнаха да звучат стихове на благослов, които щяха да украсят дома му, стихове от великата книга на дедите, която отсега нататък щеше да замести за него корана. „Защото ще се

сриват планини и ще пропадат хълмове, но ти няма да бъдеш лишен от милостта ми и моят мирен съюз с теб ще остане непоклатим.“

По лицето му блуждаеше щастлива усмивка. С вътрешния си взор виждаше как гордите стихове на божествения завет се нижат по фриза — черни, сини, червени и златни, — украсявайки стените на неговата спалня; вечер, преди да заспи, те ще се запечатват в сърцето му, ще го приветствуват сутрин, когато се събужда.

Той стана, протегна се. Ще живее тук, в Толедо, в стария, възстановен дом на дедите си, ще вдъхне нов живот на бедната, запустяла Кастилия, ще помогне да се запази мирът и да се даде убежище на преследвания Израил.

Първият министър, Манрике де Лара, обясняваше пред дон Алфонсо текстовете на договорите, за който беше постигнато споразумение със севилския търговец Ибрахим и които сега оставаше само да се подпишат. Кралицата присъствуваше на доклада. Открай време съпругите на владетелите в християнска Испания носеха наравно със своите крале властта и тяхна привилегия бе да взимат участие в държавните дела.

На масата се намираха трите документа, върху които споразуменията бяха написани на арабски език. Изчерпателно бяха съставени тия договори и много време трябваше на дон Манрике, за да обясни всички подробности.

Кралят слушаше само с половин ухо. Дълго бе трябвало да го убеждават доня Леонор и първият му министър, докато склони да вземе на служба неверника. Та нали тъкмо той, Ибрахим, бе главният виновник за суровия мирен договор, който кралят се бе принудил да подпише тогава, преди петнадесет месеца.

Тоя мирен договор! Неговите приближени го бяха убедили, че бил изгоден. Вярно, дон Алфонсо не бе принуден да отстъпи — както се опасяваше — крепостта Аларкос, любимия град, който бе завоювал от неприятеля и бе присъединил към кралството си при своя пръв поход; а и военното обезщетение не бе прекомерно голямо. Но осем години примирие! Младият, буен крал, воин до мозъка на костите си, просто не виждаше как ще набере толкова търпение, та да позволи на неверниците да се перчат със своята победа осем безкрайни години. А сега трябваше да сключи второ споразумение, и то с човека, който му бе наложил тоя позорен договор — споразумение, свързано с тежки

последници! Трябваше занапред по всяко време да вижда около себе си тоя човек, да се вслушва в съмнителните му предложения!

От друга страна обаче доводите, които излагаха пред него умната му кралица и изпитаният приятел Манрике, му се струваха убедителни: откак бе умрял Ибн Шошан, неговият добър, богат евреин, ставаше все по-трудно и по-трудно да получава пари от едрите търговци и банкери по цял свят и единствен този Ибрахим от Севиля можеше да го спаси от затрудненото финансово положение.

Докато слушаше разсеяно Манрике, той замислено наблюдаваше доня Леонор.

Не можеше да я види често човек в кралския замък в Толедо. Тя бе родена в херцогството Аквитания, в топла Южна Франция, където нравите бяха благородни и изискани, затова животът в Толедо — при все че градът вече от сто години се намирал в ръцете на кастилските крале — все още ѝ се виждаше груб като във военен лагер. И макар да проявяваше разбиране и да не се сърдеше на дон Алфонсо, загдето прекарва повече от времето си в тая своя столица, близо до вечния враг, самата тя все пак бе предпочела да си установи свой дворец в северна Кастилия, в Бургос, близо до родината си.

Без да беше говорил с някого за това, Алфонсо много добре знаеше защо доня Леонор бе дошла тоя път в Толедо. Това положително бе станало по молба на дон Манрике. Този негов министър и скъп приятел сигурно бе предполагал, че не ще успее без нейна помощ да го склони да приеме за свой пазител на печата този неверник. При това той бе схванал много бързо необходимостта и би се съгласил и без увещанията на доня Леонор. Но сега се радваше, че се беше противил толкова дълго; приятно му бе да вижда около себе си доня Леонор.

Колко грижливо се беше облякла тя! А бяха се събрали всъщност само за един доклад на добрия Манрике. Тя винаги държеше да изглежда очарователна и в същото време царствена. Това му се струваше малко смешно, но му се харесваше. Тя бе почти дете, когато преди петнадесет години напусна двора на своя баща, английския крал Хенри, за да я доведат при него като невеста; но през всичките години, прекарани в неговата бедна, сурова Кастилия, гдето поради вечните войни нямаше време за изтънченостите на куртоазията, тя бе останала вярна на усета на своята родина към галантни дворцови маниери.

Все още запазила детинския си вид въпреки своите двадесет и девет години, тя седеше, облечена в тежки, разкошни одежди. Макар да не бе едра, изглеждаше представителна с диадемата, която пристягаше гъстата и руса коса. Високото чело бе благородно очертано, а под него гледаха големите ѝ, умни, зелени очи, може би малко прекалено студено и изпитателно, но една лека, неопределена усмивка придаваше на спокойното лице топлота и приветливост.

Нека му се присмива неговата мила доня Леонор. Бог му бе дал разсъдък и той разбираше не по-зле от жена си и нейния баща, английския крал, че в днешни дни стопанството на неговото кралство е не по-малко важно от военната мощ. Но твърде бавни и прекалено скучни му се струваха хитроумните околни пътеки, макар че може би водеха към целта по-сигурно, отколкото мечът. Той беше войник, а не пресметливец, войник и само войник. А това беше добро, особено в такова време, когато бог бе повелил на християнските владетели да водят непрестанна борба срещу неверниците.

Доня Леонор също даваше простор на мислите си. Тя прочете по лицето на своя Алфонсо какви противоречиви чувства се бореха в него; как разбираше и се подчиняваше и как негодуваше и се бунтуваше вътрешно. Той не беше държавник; никой не знаеше това по-добре от нея, дъщерята на един крал и на една кралица, чиято смела, хитра политика вече от десетки години насам не позволяваше на света да си отдъхне. Той беше извънредно умен, когато поискаше, ала буйният му нрав непрекъснато се блъскаше в зидовете на разума му. И тъкмо заради тая буйна, ведра необузданост тя го обичаше.

— Виждаш, господарю, и ти, доня Леонор — обобщи сега дон Манрике, — че той не отстъпва от нито едно от условията си. Но и дава повече, отколкото може да даде който и да било друг.

Дон Алфонсо сърдито забеляза:

— А си взима още отгоре и кастильото! Като алборок.

„Алборок“ наричаха обичайния подарък, който съгласно правилата на вежливостта бе прието да се прави при сключването на всеки договор.

— Не, господарю — отвърна дон Манрике, — прощавай, забравих да ти кажа това. Той не иска да приеме замъка като подарък. Исква да го купи. За хиляда златни мараведи^[4].

Това бе невероятна сума, много по-голяма, отколкото струваха старите развалини. Подобна „largesse“, подобна щедрост, подходдаше на един знатен господар; но нима, когато я проявяваше търговецът Ибрахим от Севиля, тя не беше по-скоро дързост? Алфонсо стана, заснова нагоре-надолу.

Доня Леонор го наблюдаваше. Ще има да се поизмъчи тоя Ибрахим да угоди на нейния Алфонсо. Рицар си беше той, кастилски рицар, и толкова. Колко добре изглеждаше — истински мъж и въпреки тридесетте си години още съвсем момче. Леонор беше прекарала част от детинството си в замъка Домфрон; там имаше голяма дървена статуя на страховития свети Георги, младия могъщ закрилник на замъка, и смелото, решително, малко сухо лице на нейния Алфонсо винаги ѝ напомняше за неговия образ. Всичко обичаше тя в него: златисточервеникавите коси, късата брада, ограждаща цялото му лице и обръсната непосредствено около устните, така че продълговатата му, тясна уста ясно изпъкваше. Но най-много обичаше сивите му, смели очи, от които в минута на възбуда припламваха светли буреносни отблясъци. Такива бяха и сега.

— Той моли само за една милост — продължи Манрике. — Моли за разрешение да се яви пред очите на твое величество и да получи документите и подпис лично от теб. Неговият емир — обясни Манрике — го е въздигнал в рицар и той държи на достойнството си. Припомни си, дон Алфонсо, че в страните на неверниците търговецът е не по-малко уважаван от воина; че нали самият им Пророк е бил търговец.

Алфонсо се разсмя, внезапно изпадна в добро настроение; смееше ли се, лицето му сияеше като на юноша.

— Но не ще бъда длъжен да говоря с него на еврейски, нали? — извика той.

— Той владее добре латински — отвърна деловито Манрике. — Говори задоволително и кастилски.

Пак без всякакъв преход дон Алфонсо стана сериозен.

— Нямам нищо против един еврейски алхаким — каза той, — но да направя свой Escrivano Mayor^[5] вашия евреин, все пак трябва да разберете, че това ми е противно.

Дон Манрике отново изложи онова, което на няколко пъти бе обяснявал на краля през последните седмици.

— Цяло столетие сме били принудени да водим война и да завладяваме, не сме имали време да се погрижим за стопанството. Мюсюлманите са имали време. Ако искаме да се мерим с тях, нужен ни е гъвкавият ум на евреите, тяхното красноречие, техните търговски връзки. Щастие за християнските владетели беше, че мюсюлманите от Андалусия прогониха своите евреи. Сега твоят чичо от Арагон има своя Йосеф Ибн Езра, а кралят на Навара — своя Бен Серах.

— А и моят баща — допълни доня Леонор — си има своя Аарон от Линкълн. Понякога го затваря, но сетне пак го измъква от затвора; и го награждава със земя и почести.

И дон Манрике заключи:

— Положението на Кастилия щеше да бъде по-добро, ако смъртта не ни бе отнела нашия евреин Ибн Шошан.

Лицето на дон Алфонсо се помрачи. Това напомняне го ядоса. Още преди четири години бе искал той да предприеме онзи поход срещу емира от Севиля, завършил след това тъй злополучно, само старият Ибн Шошан го бе задържал. Неговото място сега, изглежда, трябваше да заеме тоя Ибрахим от Севиля — тъй искат доня Леонор и Манрике — и да му пречи да взима прибързани решения. Може би повече затова, отколкото по стопански причини те го увещаваха толкова настойчиво да вземе на служба евреина. За прекалено буен, за прекалено войнствен смятаха те него, Алфонсо, не вярваха, че ще се намери у него хитрост и онова жалко търпение, тъй необходими за един крал в тия търгашески времена.

— А на всичко отгоре са написани и на арабски! — каза недоволно той и удари по документите. — Не мога дори да прочета добре каквото трябва да подпиша.

Дон Манрике отгатна мислите му. Той искаше да отложи подписването.

— Щом като заповядваш, господарю — отвърна с готовност той, — ще наредя договорите да се изготвят на латински.

— Добре — каза Алфонсо. — И не викай тук евреина преди сряда.

Аудиенцията, на която трябваше да се разменят подписите, се състоя в една малка зала в замъка. Доня Леонор бе пожелала да

присъствува на приема; и тя любопитствуваше да види евреина.

Дон Манрике беше в служебното си облекло: на шията му висеше златна верижка с отличителния знак на Familiar, таен кралски съветник — нагръдната плочка с герба на Кастилия, с трите кули на „Страната на замъците“. С официални дрехи бе и доня Леонор. Алфонсо, напротив, бе облечен по домашному, съвсем не тъй, както подобаваше за държавнически акт: носеше нещо като жилетка с широки, свободни ръкави и удобни обувки.

Всички бяха очаквали, че както бе обичайно, Ибрахим ще се преклони пред негово величество, отпусайки се на едно коляно. Ала той още не бе поданик на краля, а, обратното, виден придворен от мюсюлманската империя. Носеше облеклото на мюсюлманска Испания, а върху него — синята, подплатена мантия на сановник, комуто е гарантиран свободен достъп при двора на един християнски крал. Ограничи се да поздрави с дълбок поклон доня Леонор, дон Алфонсо и дон Манрике.

Кралицата заговори първа.

— Мирът да е с теб, Ибрахим от Севиля — каза тя на арабски.

Образованите люди дори и в християнските кралства на Полуострова говореха освен латински и арабски език.

Учтивостта към госта изискваше и Алфонсо да се обърне към него на арабски и именно така беше възнамерявал да стори той. Но наглостта на човека, който не коленичи пред него, го накара да заговори на латински.

— *Salve, dominae Ibrahim!* — поздрави навъсено той. Дон Манрике изложи с няколко общи фрази за какво идваше търговецът Ибрахим. В това време доня Леонор оглеждаше госта със спокойна, сдържана усмивка на знатна дама. Той беше среден на ръст, ала високите му обувки и изправената му стойка, при все че стоеше отпуснато, го правеха да изглежда едър. От мургавото му лице, оградено с къса брада, гледаха спокойни, бадемовидни очи — умно, малко високомерно. Дълга и добре скроена се спускаше от раменете му синята мантия, която му осигуряваше свободен достъп. Доня Леонор вглеждаше със завист скъпия плат; трудно бе да намериш такива платове в християнските земи. Но ако веднъж постъпи на служба при нея, тоя човек навярно ще може да й достави такъв плат, а

и някои от ония тъй чудодейни парфюми, за които толкова беше слушала.

Кралят бе седнал на едно походно легло, нещо като софа; седеше там полуизлегнат, в подчертано небрежна поза.

— Надявам се само — каза той, след като дон Манрике привърши, — че ще доставиш навреме и двадесетте хиляди златни мараведи, които се задължаваш да платиш.

— Двадесет хиляди мараведи са много пари — отвърна Ибрахим, — а пет месеца — малко време. Но в пет месеца парите ще бъдат налице, господарю... при условие че пълномощията, които договорът ми дава, няма да останат само на пергамент.

— Съмненията ти са понятни, Ибрахим от Севиля — каза кралят. — Пълномощията, които ти си условил, са направо нечувани. Моите приближени ми обясниха, че искаш да сложиш ръка на всичко, с което божията милост ме е дарила — на моите данъци, на държавната ми хазна, на моите мита, на рудниците ми за желязо и каменна сол. Ти, изглежда, си ненаситен човек, Ибрахим от Севиля.

Търговецът отговори спокойно:

— Трудно е да бъда заситен, господарю, защото аз трябва да засищам теб. Изгладнелият си ти. Аз ще изплатя най-напред двадесетте хиляди мараведи. А съмнително е още каква част от парите, от които един малък дял се пада на мен, ще могат да се съберат. Твоите грандове и рикосомбрес^[6] са своеволни, груби деспоти. Прости на търговеца, господарке — обърна се с дълбок поклон той към доня Леонор на арабски, — ако говори за такива трезви, отегчителни неща в твоето лъчезарно присъствие.

Но дон Алфонсо настояваше на своето:

— Би ми се струвало по-уместно, ако ти се беше задоволил със званието мой алхаким, както моят евреин Ибн Шошан. Добър евреин беше той и аз съжалявам за смъртта му.

— Висока чест е за мен, господарю — отвърна Ибрахим, — че поверяваш на мен да продължа делото на този умен и преуспял човек. Не за да ти служа тъй, както пламенният ми копнеж повелява, аз не бих могъл да се задоволя само с пълномощията на благородния Ибн Шошан — Аллах да го дари с всички радости на рая!

Обаче кралят — сякаш гостът не бе казал нищо — продължи своята реч и премина сега на местния език, на простионароден

латински, на кастилски.

— Но искането ти да бъдеш пазител на моя печат, намирам, меко казано, за неприлично.

— Не мога да събирам твоите данъци, господарю — отвърна търговецът спокойно, на бавен, тромав кастилски, — ако съм само твой алкахим. Принуден бях да настоявам да ме направиш свой Escrivano. Защото, ако не разполагам с твоя печат, грандовете ти няма да ми се подчиняват.

— Гласът ти и подборът на твоите думи — отвърна дон Алфонсо — е смирен, както подобава. Ала не ще ме измамиш. Това, което казваш, е всъщност твърде гордо, бих казал — и той употреби една силна дума от простонародния латински, — ти си нагъл.

Манрике побърза да обясни:

— Кралят намира, че ти знаеш цената си.

— Да — каза приветливо със своя звънък глас доня Леонор на извънредно изискан латински, — точно това иска да каже кралят.

Търговецът отново се поклони дълбоко, първо пред Леонор, а сетне и пред Алфонсо.

— Зная цената си — каза — и зная стойността на кралските данъци. Не ме разбирайте криво — продължи той, — нито ти, уважаема господарке, нито ти, велики и горди кралю, нито ти, благородни дон Манрике. Бог е благословил тая хубава страна Кастилия с много съкровища и с безгранични възможности. Но войните, които бе принуден да води твое величество и са били принудени да водят твоите предци, не са ви дали време да използвате тая божия благодат. Сега ти си решил, господарю, да дадеш на своята страна осем години мир. Какви ли богатства не могат да се добият през тия осем години от недрата на твоите планини, от плодородната почва и от твоите реки! Аз познавам люде, които могат да научат поданиците ти как да направят своите ниви по-плодородни и да увеличат стадата си. И виждам желязото в недрата на твоите планини — неизчерпаеми залежи от скъпоценно желязо. Виждам мед, лазурен камък^[7], живак, сребро и ще намеря умели ръце, които ще извадят всичко това и ще го преработят — ще го смесят, ще го сплавят и изковат. Ще доведе тук, господарю, хора от ислямските страни, които ще направят оръжейниците ти равностойни на тия в Севиля и Кордова. А има една материя, за която вие тук, в тия северни кралства, едва ли сте чували,

има една материя — наричат я хартия, — върху която се пише по-лесно, отколкото върху пергамент и която, щом веднъж знаеш тайната на приготвянето ѝ, струва петнайсет пъти по-евтино от пергаментата; а край твоята река Тахо има всичко необходимо за приготвянето на тая материя. И тогава, господарю и господарке, науката, философията и поезията ще станат по-богати и по-задълбочени във вашите земи.

Той говореше вдъхновено и с убеждение, отправяше блестящите си, смиренно-настойчиви очи ту към краля, ту към доня Леонор и те с интерес, почти с увлечение слушаха красноречивия мъж. Приказките на тоя Ибрахим изглеждаха малко смешни, дори невероятни на дон Алфонсо; та благата не се придобиваха с труд и пот, а се завоюваха с меч. Но Алфонсо имаше въображение, виждаше богатствата и разцвета, които му обещаваха тоя човек. Широка, радостна усмивка се разля по лицето му, той отново стана съвсем млад и доня Леонор почувствува колко желан за нея е той.

И той отвори уста и призна:

— Добре говориш, Ибрахим от Севиля, и може би ще успееш да изпълниш част от онова, което обещавах. Изглеждаш умен човек, деятелен и вещ в тия работи.

Но сякаш съжалил, че тия търгашески брътвежи го бяха подвели да изрече такава похвала, той внезапно промени тон и присмехулно каза:

— Чувам, че си платил висока цена за моя кастильо, за бившия кастильо де Кастро. Многочислено семейство ли имаш, та се нуждаеш от толкова голям дом?

— Имам син и дъщеря — отвърна търговецът. — Но обичам да бъдат около мене приятелите ми, да се съветвам и да беседвам с тях. Има освен това и мнозина, които се обръщат към мен за помощ, а богоугодно е да не отказваш подслон на нуждаещите се.

— Изглежда, не ти се свидят парите — каза кралят, — за да служиш на своя бог. Бих предпочел да ти предоставя тоя кастильо безплатно, за доживотно ползуване, като алборок.

— Тоя дом — отвърна учтиво търговецът — не се е наричал винаги кастильо де Кастро. По-рано той се наричаше Касър Ибн Езра и затова толкова ми се искаше да го притежавам. Твоите съветници, господарю, сигурно са ти съобщили, че въпреки арабското си име аз съм от рода Ибн Езра, а ние, потомците на това семейство, не обичаме

да живеем в домовете, които не са наши. Не дързост, господарю — продължи той и сега гласът му зазвуча доверчиво, почтително и любезно, — ме накара да си измоля друг алборок.

Учудена, доня Леонор запитва:

— Друг алборок?

— Почитаемият ескривано майор — обясни дон Манрике — поиска от нас и ние му дадохме правото да получава за своята кухня всекидневно по едно агне от стадата в кралските стопанства.

— Тая привилегия е важна за мен — обясни Ибрахим, като се обърна отново към краля, — защото подобна милост е оказал на чичо ми твоят дядо, августейшият император Алфонсо. Когато се преселя в Толедо и постъпва на служба при теб, аз ще се върна пред цял свят към вярата на дедите си, ще се откажа от името Ибрахим и пак ще се наричам Йеуда Ибн Езра, както оня мой чичо, който удържал за дядо ти крепостта Калатрава. Нека ми бъде разрешена една безразсъдно пряма дума, господарю и господарке. Ако можех да сторя това в Севиля, нямаше да напусна прекрасната си родина.

— Радва ни, че си оценил нашата търпимост — каза доня Леонор.

Алфонсо обаче без всякакви заобикалки запитва:

— А няма ли да срещнеш пречки, когато напускаш Севиля?

— Като ликвидирам делата си там — отвърна Йеуда, — ще имам загуби. От други трудности не се страхувам. Бог ме е дарил с голяма милост и е разтворил за мен сърцето на емира. Той е човек издигнат, с широки разбирания и ако зависеше само от него, щях да мога и в Севиля да се върна открито към вярата на дедите си. Той ще разбере побудите ми и няма да ми пречи.

Алфонсо оглеждаше човека, който, застанал тъй почтително и предано пред него, му говореше с толкова дръзка откровеност. Дяволски умен му се струваше тоя човек, но и не по-малко опасен. Ако изменяше сега на своя приятел емира, нима щеше да остане верен нему, на чужденеца, на християнина?

Сякаш отгатнал мислите му, Йеуда почти развеселено каза:

— Напусна ли веднъж Севиля, естествено не ще мога да се завърна вече там. Виждаш сам, господарю, че ако не ти служа добре, аз съм в ръцете ти.

Накъсо, почти грубо, дон Алфонсо каза:

— Ще подпиша сега.

По-рано той обикновено пишеше името си на латински: „Alfonsus Rex Castiliae“ или „Ego Rex“; напоследък все по-често се подписваше на езика на народа, на простонароден латински, романски, кастилски.

— Надявам се, че за теб ще бъде достатъчно — рече подигравателно той, — ако поставя само: „Yo el Rey“?

Йеуда отвърна шеговито:

— Бих бил доволен и само от твоята рубрика, от твоята завъртулка, господарю.

Дон Манрике подаде на Алфонсо перото. Кралят подписа и трите документа бързо, решително, с непроницаемо изражение, тъй както човек се решава на неприятна, но неизбежна крачка.

Йеуда го гледаше. Със задоволство го изпълваше постигнатото, с радостно напрежение очакваше предстоящото. Признателен бе на съдбата, на своя бог Аллах, на своя бог Адонай. Чувствуваше осезаемо как мюсюлманинът в него умира и изведнъж в паметта му изплува благодарствената молитва, която още като дете го бяха учили да изговаря всеки път, когато постигнеше нещо ново: „Слава на теб, Адонай, боже наш, ти, който ми помогна да доживея до този ден, да го дочакам и да го преживея.“

Сетне той също подписа документите и ги подаде на краля — почтително и все пак с едва забележимо, лукаво нетърпение. И наистина Алфонсо се изненада, когато видя подписа, веждите му се свиха и челото му се сбърчи; буквите бяха странни.

— Какво значи това? — извика той. — Това не е арабски!

— Позволих си, господарю — обясни учтиво Йеуда, — да сложа своя подпис на еврейски.

И почтително обясни:

— Чичо ми, когото благоволениято на твоя августейши дядо въздигна в княз, винаги се е подписвал на еврейски: „Йеуда Ибн Езра, А-Наси, князът“.

Алфонсо сви рамене и се извърна към доня Леонор; явно смяташе аудиенцията за приключена.

Ала тогава Йеуда каза:

— Моля за още една милост, за ръкавицата.

А ръкавицата символизираше важно поръчение, което рицарят даваше на рицар; след успешно изпълненото поръчение ръкавицата трябваше да се върне на собственика.

Алфонсо сметна, че през тоя час е преглътнал вече достатъчно дързости и се готвеше да отговори рязко; но предупредителният поглед на доня Леонор го възпря. Той каза:

— Е, хубаво, да бъде, както искаш.

И сега Йеуда коленичи. И Алфонсо му подаде ръкавицата.

Но сетне, сякаш се срамуваше от станалото и искаше да сведе връзката си с тоя евреин отново към онова, което бе в действителност, към сделка, той каза:

— Тъй, а сега набави ми колкото може по-скоро двадесетте хиляди мараведи.

Доня Леонор обаче, отправила изпитателно и с едва забележима закачливост към Йеуда големите си, зелени очи, каза със звънък глас:

— Радваме се, че се запознахме с теб, дон ескривано!

Преди да напусне града Толедо, за да замине за Севиля и да приключи там делата си, Йеуда посети дон Ефраим Бар Абба, старейшината на еврейската община, алхамата.

Дон Ефраим беше дребен, сух, около шестдесетгодишен човек, невзрачен както по вид, тъй и по облекло; никой не би предположил по външността му с колко власт разполагаше той. Защото старейшината на еврейската община в Толедо беше равен на княз. Еврейската община, алхамата, се ползуваше с правата на собствено съдопроизводство, никаква власт не можеше да се меси в нейните работи, бе подвластна само на своя „парнас“ дон Ефраим и на краля.

Дребен и зъзнец седеше дон Ефраим в своята стая, претъпкана с покъщнина и книги. Въпреки че времето вече се бе позатоплило, бе загърнат в шуба, а пред него имаше мангал. Той бе добре осведомен за всичко станало в кралския замък и макар че назначаването на търговеца Ибрахим щеше да бъде оповестено едва след окончателното му преселване в Толедо, дон Ефраим знаеше, че човекът от Севиля бе взел на откуп всички данъци и бе станал приемник на алхакима Ибн Шошан.

На самия него също бяха предлагали данъците и длъжността, но сделката му се бе сторила прекалено рискована, а службата алхаким бе твърде опасна тъкмо поради блясъка си. Старейшината бе запознат с

житието на търговеца Ибрахим, знаеше, че той тайно изповядва юдейството и разбираше вътрешните и външните подбуди, които навярно го бяха накарали да се пресели Кастилия. Ефраим неведнъж беше правил големи сделки заедно с него, но и неведнъж големи сделки против него и му бе неприятно, че тоя двулик син на рода Ибн Езра местеше сега главното седалище на своите начинания в неговия Толедо.

Дон Ефраим седеше, потриваше дланта на едната си ръка с ноктите на другата и чакаше какво ще му съобщи неговият гост. Дон Йеуда водеше разговора на еврейски, на много изискан еврейски език, ала личеше, че думите бяха заучени и неприсъщи за него. Той веднага съобщи на Ефраим, че е взел на откуп приходите на царската хазна от Толедо и от Кастилия.

— Както чух, ти не си приел предложението да откупиш данъците — каза дружелюбно той.

— Да — отвърна дон Ефраим, — премерих, прецених и отказах. Отказах да стана приемник и на покойния наш алхаким Ибн Шошан — благословена да бъде паметта на праведника! Тоя пост ми се стори прекалено блестящ за един скромнен човек.

— Аз го приех — каза непресторено дон Йеуда.

Дон Ефраим стана и се поклони.

— Твоят слуга ти желае щастие, дон алхаким — рече той. — Или бива ли да кажа дори алхаким майор^[8]?

— Негово величество кралят — каза дон Йеуда, като с мъка обуздаваше тържеството си — благоволи да ме въздигне в един от своите Familiares. Да, дон Ефраим, аз ще бъда един от четиримата тайни съветници, ще заседавам в курията. Ще управлявам делата на нашия господар, краля, в качеството си на негов ескривано майор.

Дон Ефраим слушаше думите му с чувство, в което се примесваха възхищение и антипатия, радост и недоволство. Мислеше си: „Какво ли е заплатил срещу това тоя отчаян смелчага и авантюрист!“ И: „Накъде ще отвлече високомерието на тоя безумец!“ И: „Дано всемогъщият не позволи на тоя човек да навлече беда върху народа на Израил!“

Дон Ефраим бе необикновено състоятелен. За огромното богатство на търговеца Ибрахим от Севиля се носеха много слухове, ала в себе си дон Ефраим смяташе, че по имот едва ли стои по-долу от

тоя вероотстъпник и горделивец. Той, Ефраим, криеше богатството си и оставаше незабелязан. А Ибрахим от Севиля, истински Ибн Езра, напротив, винаги се стремеше да кара хората да говорят за него и за разкоша, в който живееше; и какви ли не неприятни истории ще обърка тепърва тоя надарен, подозрителен и опасен човек сега, когато, предизвиквайки бога, се издига на такава недосегаема висота в Толедо?

Предпазливо каза Ефраим:

— Алхамата винаги се разбираше много добре, о Ибн Шошан.

— Нима се страхуваш, дон Ефраим? — отвърна любезно дон Йеуда. — Не се страхувай! Далеч съм от мисълта да се меся в работите на толедската община, а още по-малко да я потискам. Аз сам ще бъда един от нейните синове. Дойдох, за да ти кажа това. Ти знаеш, че дълбоко в сърцето си винаги съм смятал вярата на синовете на Агар^[9] само за наполовина истинна издънка от нашата стара вяра. Щом заема поста си тук, ще се завърна в съюза на Авраам и ще нося пред цял свят името, което са ми дали моите отци: Йеуда Ибн Езра.

Дон Ефраим се помъчи да си придаде изражение на радостна изненада, ала загрижеността му се усили. Точно както самият той, така и алхамата му не биваше да привлича вниманието върху себе си. В тия времена, когато отново беше надвиснала опасност от кръстоносен поход, който положително щеше да доведе до нови гонения на евреите, мъдрата сдържаност бе двойно по-необходима. А с преминаването си към юдейството тоя Ибрахим от Севиля ще привлече погледите на цял свят върху толедските евреи. Открай време всички от рода Ибн Езра обичаха да се хвалят. Перчеха се като фокусниците по панаирите. Досега поне бяха живели само в Сарагоса, в Логроньо, в Тулуза; нямаше ги в Ефраимовия град, в Толедо. А ето, сега на врата му увисва тоя, най-горделивият и най-опасният от всичките.

Набожният и много умен Ефраим не искаше да бъде несправедлив. Чужд на душата му бе родът Ибн Езра с великолепието и големството си, но — той го признаваше без всякакви уговорки — това беше най-силният род в Сефарада^[10], в испанския Израил, и този род бе дал учени, поети, воители, търговци, дипломати — имена, с които юдеите се гордееха и които бяха добре известни в целия мюсюлмански и християнски свят. А най-важно, през настоящето столетие те великодушно бяха подпомагали бедстващите евреи, бяха откупили

хиляди от робството на езичниците, на хиляди бяха дали убежище в Сефарада и в Прованс. И той Ибн Езра, който седеше сега тук, пред него, е надарен богато от бога, при трудни условия се беше издигнал той до положението на пръв търговец в Севиля. Ала не носеше ли все пак един човек със славолюбие като неговото и с неговата престъпно-капризна надменност по-скоро опасност, отколкото благодат за народа на Израил?

Всички тия мисли минаха през ума на дон Ефраим през първите три секунди, последвали думите на дон Йеуда. В четвъртата той почтително рече:

— Висока чест ни оказваш, дон Йеуда, като идваш при нас. Бог изпрати на толедската алхама подходящия човек тъкмо когато той й е нужен, за да я ръководи. Защото ще ми позволиш да стоваря още едно бреме на плещите ти, като поставя в твои ръце и моята длъжност.

А в себе си мислеше:

„О, всемогъщи боже, не наказвай така сурово народа на Израил! Ти обърна отново към себе си сърцето на тоя мешумад, на тоя вероотстъпник, за да се върне при нас. Но не допускай да се гордее тук, в Толедо, с прекалено голям разкош, не му позволявай да увеличава завистта и омразата на другите народи, на другOVERците, срещу народа на Израил!“

В това време дон Йеуда каза:

— Но не, дон Ефраим. Та кой по-добре от теб би могъл да ръководи работите на алхамата? Ще бъда обаче горд, ако някоя събота призовете и мен като всеки друг добър евреин за четенето на неделната глава от писанието. А още днес, дон Ефраим, трябва да ми позволиш да пооблекча съдбата на вашите бедни. Разреш ми да ти предам един малък принос, да кажем, петстотин златни мараведи.

Никога толедската община не бе получавала такъв щедър дар и тая дръзка, нелепа, показна, греховна надменност на Йеуда уплаши и възмути дон Ефраим. Не, тръгне ли тоя човек с предизвикателния си блясък, из Толедо, тогава той, Ефраим, не ще може да остане повече парнас на алхамата.

— Премисли още веднъж, дон Йеуда — подхвана умолително той, — алхамата не бива и няма да се задоволи с някакъв си Ефраим, щом в Толедо живее Йеуда Ибн Езра.

— Не ми се присмивай! — отвърна спокойно Йеуда. — Никой не знае по-добре от теб, че алхамата не ще иска да я ръководи човек, който цели четиридесет години е изповядвал вярата на синовете на Агар и по пет пъти на ден се е молил на Мохамед. Самият ти няма да искаш един *мешумад*^[11] да стане старейшина на толедската община. Признай, че е така!

И отново Ефраим бе изпълнен с неприязън и възхищение. Самият той не беше намекнал нито с дума за петното, което тежеше на Йеуда. Тоя човек обаче говореше за него с безсрамна прямота, дори с гордост, с прословутата гордост на рода Ибн Езра.

— Не съм аз онзи, който ще те съди — каза той.

— И друго нещо не забравяй, господарю и учителю мой Ефраим — каза дон Йеуда и го погледна открито в лицето, — след онова първо, ужасно унижение синовете на Агар никога не са постъпвали несправедливо към мен. Обратното, благи като топла розова вода бяха към мене те, хранеха ме с най-хубавото на своята страна. Аз обикнах техните обичаи и макар сърцето ми да се противи, някои от нравите им са сраснали върху мен като втора кожа. Без да искам дори, когато трябва да взема важно решение, може да призова по навик на сърцето си бога Мохамед и да изрека молитвено първите стихове от корана. Признай, дон Ефраим, нима ако до ушите ти стигне такова нещо, не ще се изкушиш да обявиш за мене голямото отлъчване — *херема*?

Озлобен беше дон Ефраим, че неговият събеседник отново отгатна мислите му. Въпреки прекрасното си решение този Йеуда положително бе богохулник и свободомислещ и във въображението си Ефраим действително беше видял за миг как, застанал на *алмемора*, мястото в синагогата, отдето се правят всички съобщения, ще обяви под звуците на овчия рог, на *шофара*, отлъчването на Йеуда. Ала празни бяха тия мечти. Със същия успех той би могъл да обяви за отлъчен великия халиф или краля, господаря на Кастилия.

— Никой друг род не е сторил за народа на Израил толкова, колкото семейството Ибн Езра — учтиво избягна да даде отговор той. — Известно е също така, че баща ти те е определил да станеш вероотстъпник още преди да си бил навършил и тринадесет години.

— Чел ли си посланието — запита Йеуда, — в което нашият господар и учител Моше Бен Маймон защитава хората, признали по принуда пророка Мохамед?

— Прост човек съм аз — отвърна пак уклончиво дон Ефраим — и не се меся в диспутите на равините.

— Не бива да смяташ, дон Ефраим — топло каза Йеуда — че е минал макар и един-единствен ден, без да си спомня за писанието. В подземията на дома си в Севиля аз устройх синагога и на големите празници ние, десетина души, се събирахме там и се молехме тъй, както е предписано. Макар и да се преселвам тук, ще се погрижа моята синагога в Севиля да се запази. Емирът Абдула е великодушен и е мой приятел; той ще затвори очи за това.

— Кога възнамеряваш да се преселиш в Толедо? — осведоми се дон Ефраим.

— Мисля, най-късно до три месеца — отвърна Йеуда.

— Би ли приел поканата ми да бъдеш тогава мой гост? — предложи му дон Ефраим. — Вярно, домът ми е скромен.

— Благодаря ти! — отвърна Йеуда. — Осигурих си вече подслон. Откупих от нашия господар, краля, кастильо де Кастро. Ще наредя да го преустроят — за мен и децата ми, за моите приятели и слуги.

Дон Ефраим не можа да прикрие дълбоката си уплаха.

— Бароните де Кастро — предупреди той — са още потъмнителни и по-своеволни от останалите рикосомбрес. Те изрекоха яростни заплахи, когато кралят им отне тоя дом. Ако в него отиде да живее евреин, те ще обявят това за осквернение, което няма равно на себе си. Помисли добре за тия неща, дон Йеуда. Бароните де Кастро са твърде могъщи и имат много привърженици. Ще разбунтуват половината кралство против теб — и срещу целия народ на Израил.

— Благодаря ти за предупреждението, дон Ефраим — каза Йеуда, — всемогъщият ми е дал сърце, което не познава страх.

---

[1] Кастелан (исп.) — управител на замък. — Бел.пр. ↑

[2] Сура — глава от корана. — Бел.пр. ↑

[3] Великата книга — Библията. — Бел.пр. ↑

[4] Мараведи — староиспанска монета. — Бел.пр. ↑

[5] Escrivano Mayor — главен таен съветник, пазител на кралския печат. — Бел.пр. ↑

[6] Ricosombres — знатни благородници. — Бел.пр. ↑

[7] Син полублагороден камък. — Бел.пр. ↑

[8] Главен алхаким. — Бел.пр. ↑

- [9] Синове на Агар — мюсюлманите. — Бел.пр. ↑
- [10] Сефарад — Испания на староеврейски език. — Бел.пр. ↑
- [11] Мешумад — вероотстъпник. — Бел.пр. ↑

ВТОРА ГЛАВА

Снабден с кралски грамоти, в Толедо пристигна Ибн Омар, домоуправител и секретар на дон Йеуда. Заедно с него дойдоха мюсюлмански строители, художници и занаятчии. Усилена дейност започна в кастильо де Кастро и енергията и разточителството, с което се извършваше преустройството, възбудиха духовете в града.

Сетне от Севиля пристигнаха всякакви слуги, а по-късно много коли с най-разнообразна покъщнина и освен нея тридесет мулета и дванадесет коня; все по-нови, все по-разнообразни слухове се носеха за чуждоземеца, който щеше да дойде.

Сетне той дойде. С него и дъщеря му Рахел, синът му Аласар и близкият му приятел — лекарят Муса Ибн Дауд.

Йеуда обичаше децата си и се тревожеше дали те, израсли в изтънчената Севиля, щяха да привикнат към суровия живот в Кастилия.

На предприемчивия четиринадесетгодишен Аласар положително щеше да допадне грубият, рицарски свят; но как ли ще се чувствава Рехия, неговата обична Рахел?

Нежно, с лека загриженост я поглеждаше той, докато тя яздеше до него. Тя пътуваше с мъжки дрехи, както бе обичайно. Седеше върху седлото с младежка стойка, малко недодялано, сковано, смело и по детински. Гъстата ѝ, черна коса едва се събираше под шапчицата. Внимателно оглеждаше с големите си синкавосиви очи хората и къщите на града, който занапред трябваше да стане за нея място, където ще се чувствава у дома си.

Йеуда знаеше, че тя не ще пожали усилия, за да превърне в скъпо и родно място за себе си тоя Толедо. Още със завръщането си в Севиля той ѝ бе обяснил какво го беше прогонило оттам. С нея, седемнадесетгодишната, беше говорил той откровенно, сякаш му бе равна и по възраст, и по опитност. Чувствуваше: неговата Рахел, колкото и детински да се държеше все още понякога, го разбираше от сърце. Като него бе тя, истинска потомка на рода Ибн Езра, и това бе проличало ясно тъкмо от оня разговор; беше смела, умна, живо

заинтересувана от всичко ново, цялата изтъкана от чувство и от въображение.

Но ще и хареса ли тук, сред тия християни и воини? Няма ли в суровия, студен Толедо да ѝ липсва нейната Севиля? Всички я бяха обичали там. Бе имала не само приятелки на своята възраст, а и приближените на емира, тия вещи учени, дипломати, поети, художници се бяха радвали на наивните, странни въпроси и забележки на Рахел, която още бе почти дете.

Както и да е, сега те бяха в Толедо, а ето и кастильо де Кастро и отсега нататък той преминава в техни ръце, и отсега нататък става кастильо Ибн Езра.

Йеуда бе приятно изненадан, когато видя какво бяха направили от неприветливия дом за тъй кратко време неговите изпитани помощници. Каменният под, по който преди отекваше всяка стъпка, сега беше застлан с меки, дебели килими. Удобно тапицирани и покрити с възглавници дивани се редяха покрай стените. Червени, сини и златни фризове опасваха помещенията; еврейски и арабски мъдрости, сплетени в изящни орнаменти, предразполагаха към съзерцание. Малки водоскоци, подхранвани с вода чрез изкусно устроена тръбна система, пръскаха прохлада. Едно просторно помещение беше определено за книгите на Йеуда; някои от тях бяха оставени разтворени върху пултове и излагаха на показ страниците си с изящни, пъстроцветни инициали и с гравюри по полетата.

А ето и патиото, онзи двор, гдето преди време той беше взел своето важно решение, ето водоскока, край който, беше седял. Неговата струя сега се издигаше и падаше точно както си беше представял — равномерно и тихо. Гъстата, тъмнозелена шума на дърветата правеше тишината сякаш още по-дълбока; но сред тая шума надзъртаха сочни жълти портокали и бледожълти лимони. Дърветата бяха изкусно подрязани, пъстрите лехи — подредени с вкус и навсякъде тихо ромонеше вода.

Заедно с останалите разглеждаше новия дом и доня Рахел — разтвори широко очи, внимателно, без да говори много, но с дълбоко вътрешно задоволство. Сетне тя се настани в двете помещения, отредени за нея. Свали тесните, неудобни мъжки дрехи. Зае се да очисти от себе си праха и потта от пътуването.

До нейната спалня имаше баня. В средата на покрития с плочи под бе вграден дълбок басейн, снабден с тръбопровод за топла и студена вода. Обслужвана от своята дойка Саад и от помощничката Фатима, доня Рахел се къпеше. Блажено лежеше в топлата вода и с половин ухо слушаше бърборенето на дойката и на прислужничката.

Скоро вече не чуваше нищо, а се отдаде изцяло на потока на своите мисли:

Всичко бе както в Севиля, дори и басейнът, в който лежеше сега. Ала самата тя не беше вече Рехия, а доня Рахел.

По време на пътуването, непрекъснато развличана от нови и нови впечатления, не бе осъзнала напълно какво означава това. Сега, пристигнала вече и освободена от всякакво напрежение тук, сред покоя на банята, чувството за настъпилата промяна я овладя за пръв път с цялата си сила. Да се намираше още в Севиля, би изтичала при своята приятелка Лейла, за да се разприкаже с нея.

Лейла беше невежо момиче, нищо не разбираше и не можеше да ѝ помогне, ала бе нейна приятелка. Тук нямаше приятелка, всички тук бяха чужди за нея, всичко ѝ беше чуждо. Нямаше я джамията „Асхар“; призивът на *муедзина* от джамията „Асхар“, който приканваше към измиване и молитва, бе пронизителен като всеки друг вик, ала тя умееше да го разпознава. Нямаше *хатиб*^[1], който да ѝ обясни някое трудно място от корана. Малцина бяха ония, с които можеше да си побъбри тук на своя скъп, привичен арабски език; ще бъде принудена да говори на един суров, смешен език, а около нея ще има хора с груби гласове и маниери и с груби мисли — кастилци, християни, варвари.

Щастлива се беше чувствувала в светлата, прекрасна Севиля. Баща ѝ бе един от първенците там и макар и само защото бе негова дъщеря, всички я бяха обичали. Какво ли я чака тук? Ще разберат ли тия християни какъв голям човек е баща ѝ? И ще разберат ли нея, Рахел, характера ѝ, обноските ѝ? Няма ли и тя да им се стори точно така чужда и смешна, както се струваха християните на нея?

А настъпила бе и друга, още по-голяма промяна; сега тя пред цял свят беше еврейка.

Рахел бе израсла като мюсюлманка. Но още съвсем невръстна — непосредствено след смъртта на майка ѝ, петгодишна трябва да е била тогава — баща ѝ я беше отвел настрана и шепнешком, внушително ѝ

бе казал, че тя е от рода Ибн Езра и че това е нещо неповторимо и много голямо, но че е тайна, за която не бива да се говори.

По-късно, когато поотрасна малко, той ѝ беше разкрил, че е мюсюлманин, но и евреин, и ѝ беше разказал за юдейските писания и обреди. Но не ѝ бе заповядал да изпълнява тия обреди. И когато веднъж го беше запитала направо в какво трябва да вярва и какви обреди да изпълнява, той ласкаво ѝ беше отвърнал, че в тия неща няма принуда; нека, когато порасне, реши сама дали да поеме върху себе си голямото, но не безопасно задължение да изповядва тайното юдейство.

Това, че баща ѝ предоставяше на самата нея да реши, я беше изпълнило с гордост.

Веднъж не беше могла да се удържи и въпреки волята си бе поверила на своята приятелка Лейла, че всъщност е от рода Ибн Езра. Ала странно, Лейла бе отговорила:

— Знаех... — И след кратко мълчание беше добавила: — Бедничката, ти!

Оттогава Рахел никога вече не беше говорила с Лейла за своята тайна. Ала когато за последен път бяха заедно, Лейла неудържимо бе плакала и бе казала:

— Предчувствувах си, че ще стане така!

Тъкмо това дръзко, глупаво съчувствие на Лейла бе накарало тогава Рахел да се заинтересува по-подробно какви бяха тия евреи, от чиято среда произлизаха тя и баща ѝ. Мюсюлманите ги наричаха „народ на книгата“; следователно тя трябваше да прочете най-напред тая книга.

Замоли Муса Ибн Дауд, чичо Муса, който живееше в дома на баща ѝ и бе твърде учен и знаеше много езици, да почне да я учи на еврейски. Езикът ѝ се удаваше леко и много скоро тя можеше вече да чете от великата книга.

От най-ранно детство нещо влечеше Рехия към чичо Муса, но едва през часовете на тия занимания тя го опозна както трябва. Тоя най-близък приятел на баща ѝ беше висок, слаб мъж, по-възрастен от баща ѝ; понякога изглеждаше неимоверно стар, сетне отново изненадващо млад. На костеливото му лице стърчеше месест, силно прегърбен нос, над него грееха големи, красиви очи, които проникваха до самата душа на човека. Много бе преживял; баща ѝ казваше, че чичо Муса трябвало да заплати с многобройни страдания огромните си

познания и свободата на своя дух. Ала той не говореше за тия неща. Затова пък понякога разказваше на малката Рахел за далечни земи и за странни хора, а тия истории бяха много по-вълнуващи от всички приказки и разкази, които Рахел обичаше да слуша и да чете. Защото ето тук пред нея седеше нейният приятел, нейният чичо Муса, и самият той бе видял и преживял онова, което разказваше.

Муса бе мюсюлманин и съблюдаваше всички обреди. Но изглеждаше колеблив във вярата и не прикриваше лекото си съмнение към всичко, което не бе наука. Веднъж, като четеше с нея пророк Исая, каза:

— Голям поет е бил той, може би по-голям от пророка Мохамед и от пророка на християните.

Това я объркваше. Биваше ли изобщо тя, която вярваше в Пророка, да чете великата книга на юдеите? Като всички мюсюлмани, всекидневно произнасяше встъпителната сура на корана, а там, в последния, седмия стих, се отправяше молба към Аллах да държи своите правоверни далеч от пътя на ония, на които той се гневи. Тези изпаднали в немилост люде — тъй й бе обяснил нейният приятел, хатибът на джамията „Асхар“ — били евреите; та нали тъкмо чрез бедствията, Струпвани върху тях, Аллах показваше, че им се гневи! Не бе ли поела тя неверния път, като четеше великата книга?

Събра смелост и запита Муса. Дълго и ласкаво я гледа той и каза, че на тях, на людето от рода Ибн Езра, Аллах очевидно не се гневи.

На Рахел тия думи се сториха убедителни. Та всеки, ще не ще, трябваше да се съгласи, че Аллах е милостив към баща й. Надарил го беше не само с всяка мъдрост и с най-нежно сърце, дарил го беше също и с всички най-големи блага и с високи почести.

Рахел обичаше баща си. В него тя виждаше въплъщение на всички герои от ония ярки, пищни приказки и разкази, които тъй много обичаше да слуша — виждаше в него и достойните владетели, и умните везири, и мъдрите лекари, придворни и вълшебници, а също така и всички пламнали от любов младежи, които привличаха неудържимо жените. А свръх това около баща й витаеше и голяма, опасна тайна: той бе от рода Ибн Езра.

От всичко, изживяно от нея, най-дълбоко в сърцето й се бе запечатал непонятният разговор, при който нейният баща й беше

открил шепнешком, че принадлежи към рода Ибн Езра. След това обаче друг, още по-важен разговор бе засенчил предишния.

След завръщането си, в християнска Испания, баща ѝ я извика настрана и шепнешком, също както навремето, ѝ заговори за опасностите, които ще заплашват тайните юдеи тук, в Севиля, ако избухне свещената война; а сетне, с тон, сякаш разказваше приказка, почти шеговито продължи.

— И оттук, правоверни, започва историята на третия брат, който напуснал светлия, сигурен ден, за да отиде в тъмнозлатистия полумрак на пещерата.

Рахел тутакси разбра и възприела същия тон, запита, както питат слушателите на приказките:

— А какво се случило сетне с този човек?

— За да науча това — бе отвърнал баща ѝ, — ще отида сам в мрачната пещера.

Не бе откъснал от нея кроткия си настойчив поглед. Даде ѝ малко време да проумее тайната, която ѝ бе разкрил; сетне продължи:

— Когато беше дете, дъще моя, казах ти, че един ден ще трябва да избираш. Този ден настъпи. Не те съветвам да не ме следван, нито пък те убеждавам да дойдеш с мен. Много мъже има тук — млади, умни, образовани, великолепно хора, — които ще се радват да те имат за своя съпруга. Ако искаш, ще те дам за жена на някой от тях и няма да се посрамиш със зестрата, която ще занесеш. Обмисли добре и след една седмица ще те запитам какво си решила.

Тя обаче без колебание бе отговорила:

— Няма ли моят баща да ме удостои с милостта и да ме запита още днес?

— Добре, питам те днес — беше отвърнал баща ѝ, а тя беше казала:

— Каквото върши баща ми, не може да бъде лошо и както постъпва той, тъй искам да постъпя и аз.

Топлота бе обляла сърцето ѝ, когато почувствува колко дълбоко е привързана към него; а и на неговото лице се бе разляла голяма радост.

Сетне той ѝ разказа за изпълнения със заплахи живот на евреите. Открай време те били принудени да живеят сред опасности, а сега били заплашени както от мюсюлмани, така и от християни, голямо било изпитанието, на което подлагал бог тях, единствените негови

избраници. А сред тоя избран и отдавна подлаган на изпитания народ бил избран един род: родът Ибн Езра. И сега бог призовал него, потомъка на тоя род. Той чул божия глас и отвърнал: „Тук съм!“ И ако досега бил живял в самата окрайнина на еврейския свят, трябвало вече се да пригответи и да навлезе сред него.

Това, че нейният баща ѝ бе позволил да надникне в сърцето му, че ѝ се доверяваше тъй, както тя нему, я бе накарало да се почувствува частица от него.

Сега, пристигнала на мястото, което им беше определено, отпочинала в банята, тя отново чуваше в мислите си всички негови думи. Вярно, сред тия думи звучеше тихо и неудържимият плач на нейната приятелка Лейла. Но Лейла бе малко момиче, нищо не знаеше и нищо не разбираше, а Рахел бе благодарна на съдбата, загдето я беше направила издънка от рода Ибн Езра — беше щастлива и изпълнена с очакване.

Пробуди се от мечтанията си и отново чу бърбенето на своята мила, глупава стара дойка Саад и на работливата Фатима. Жените сновяха насам-нататък, от банята в спалнята и обратно, и не можеха да свикнат още с новите помещения. На Рахел стана смешно, обзе я желание да върши глупости като палаво дете.

Тя се изправи. Изглежда тялото си от горе до долу. И така, тая гола, леко мургава девойка, която стоеше сега тук и по която се стичаха струйки вода, не беше вече Рехия, а доня Рахел Ибн Езра. И смеейки се, тя поривисто запита старицата:

— Е, друга ли съм сега? Виждаш ли, че съм друга? Казвай бързо!

И понеже старата жена не разбра думите ѝ веднага, тя — все още засмяно и заповеднически — продължи да настоява:

— Че нали сега съм кастилка, толедчанка, еврейка!

Смутена, дойката Саад запелтечи, забърбори с високия си глас:

— Не греши, Рехия, зеница на окото ми, дъще моя правоверна. Та нали ти вярваш в Пророка?

Усмехната и замислена, Рахел отвърна:

— Кълна се в брадата на Пророка, дойке: не зная съвсем точно доколко още вярвам в Пророка сега, когато съм тук, в Толедо.

Ужасена, старицата отскочи назад.

— Аллах да пази езика ти, Рехия, дъще моя! — рече тя. — Не бива да се шегуваш така!

Ала Рахел каза:

— Ще ме наречеш ли още сега Рахел? Ще ме наречеш ли най-сетне Рахел?

И викна:

— Рахел! Рахел! Повтори!

Сетне се отпусна с цялата си тежест във водата и изпръска старицата.

Дон Алфонсо прие Йеуда веднага щом той се яви в кралския замък.

— Е, какво — запита го със суха вежливост, — докъде си стигнал, мой ескривано?

Йеуда започна доклада си. Неговите *репозитари*, законоведи, тъкмо проверявали и допълвали списъците за данъците и таксите; след няколко седмици той щял да докладва точни цифри. Сто и тридесет специалисти — повечето от мюсюлманските земи, но също и от Прованс, от Италия, та дори и от Англия, били повикани в страната Кастилия, за да подобрят селското стопанство, рудодобива, занаятите, пътната мрежа. Йеуда се спря на отделни подробности, на цифри: говореше свободно, по памет.

На пръв поглед изглеждаше, че кралят слуша разсеяно. Ала когато Йеуда свърши, той каза:

— А не ставаше ли веднъж дума и за големите конезаводи, които щеше да ми уредиш ти? Нищо не чух за тия неща в доклада ти. Освен това беше обещал да организираш златарски работилници, та и в моята монетарница да можем да сечем злато. Предприел ли си нещо в тая насока?

В многобройните си докладни записки Йеуда един-единствен път бе споменал за подобряването на коневъдството, един-единствен път — за създаване на златарски работилници. Удиви го добрата памет на дон Алфонсо.

— С божия и с твоя помощ, господарю — отвърна той, — може би ще бъде възможно да се навакса в сто месеца онова, което е било занемарявано цели сто години. Стореното за три месеца не ми се вижда лошо начало.

— Направено е нещичко — призна кралят. — Но аз не владеея изкуството да чакам. Казвам ти го открито, дон Йеуда, вредите, които ми нанасяш ти, ми изглеждат по-големи от ползата. По-рано моите барони, макар неохотно и с уговорки, все пак изплащаха своя принос за военните нужди; това са били, както ми докладват, главните доходи на хазната ми. Сега, откакто ти си мой ескривано, те се позовават на дългогодишния мир, зинал пред нас, и вече не плащат нищо.

Йеуда се раздразни, че кралят тъй неблагодарно приемаше постигнатото и че му правеше упреци, които направо изсмуква от пръстите си. Съжаляваше, че доня Леонор се беше завърнала в Бургос; нейното сияйно, ведро присъствие би направило по-дружелюбен тоя разговор. Но той преглътна недоволството си и с почтителна ирония отвърна:

— В това отношение твоите грандове приличат на непривилегированите ти поданици. Щом става въпрос за плащане, всички се мъчат да се измъкнат. Но съображенията на твоите барони не са основателни и моите опитни *репозитарии* могат да ги оборят с убедителни доводи. Скоро аз най-смирено ще те замоля да подпишеш до твоите рикосомбрес едно предупредително послание, основано на тия доводи.

Колкото и да бе огорчен от наглостта и от гордостта на грандовете, кралят все пак се ядоса, дето евреинът говореше за тях с такова неуважение. Ядосваше го и това, че се нуждаеше от евреина. Той продължи да настоява на своето:

— Ти ми нахлузи на врата това адско осемгодишно примирие. И ето, сега трябва да прибягвам към разни търговски и писарски хитрини, за да се оправя.

Йеуда се овладя.

— Твоите съветници — отвърна той — признаха тогава, че един продължителен мир ще бъде от полза колкото за емира в Севиля, толкова и за тебе. Земеделието и занаятите са занемарени. Твоите барони потискат и граждани, и селяни. Нужен ти е за известно време мир, за да можеш да промениш тия неща.

— Да — каза с горчивина Алфонсо. — Аз трябва да оставя други да водят войната срещу неверниците, а пък ти — да действуваш и да правиш сделките си.

— Въпросът не е за сделки, господарю — постара се Йеуда да обясни все така търпеливо на своя повелител. — Твоите грандове са станали надменни, защото през време на войната ти си имал нужда от тях; въпросът е да им се покаже, че ти си кралят.

Алфонсо пристъпи съвсем близо до Йеуда, впи в лицето му сивите си очи, в които внезапно бе лумнал огън.

— Какви потайни пътища си измислил, хитри мой ескривано — запита той, — за да измъкнеш от моите барони парите си заедно с лихвите?

Йеуда не отстъпи.

— Аз разполагам с големи кредити, господарю — каза той, — и следователно е много време. Ето защо мога да заема на твое величество големи суми и няма от какво да се страхувам дори ако се наложи дълго да чакам изплащането им. Това са съображенията, върху които почива моят план. Ще поискаме от твоите грандове да признаят по принцип правото ти да събираш данъци, но няма да искаме от тях бързо плащане. Ще отсрочим вноските им веднъж, и втори път. А срещу това ще искаме от тях отстъпки, които няма да им струват толкова много. Ще поискаме да дадат на своите градове и села *фуерос*, привилегии, които ще създадат известна независимост на тия поселища. Така ще издействуваме все повече градове и села да бъдат подчинени не на твоите барони, а да бъдат подвластни само на тебе и отговорни само пред тебе. Твоите граждани ще плащат данъците си по-охотно и по-редовно на твоите грандове и тия данъци ще бъдат по-високи. Твоята сила е в труда на твоите селяни и в усърдието на твоите градове в занаятите и търговията, господарю. Увеличи техните права и мощта на твоите упорити грандове ще намалее.

Твърде умен беше Алфонсо, за да не разбере, че това беше единственият начин да се сломи съпротивата на безсъвестните барони. Та нали и в другите християнски кралства в Испания — Арагон, Навара, Леон — се опитваха да подкрепят гражданите и селяните против грандовете. Това обаче се правеше крайно предпазливо. Самите крале се чувствуваха свързани с грандовете, а не с простолюдието, те бяха рицари, не искаха да признаят дори и пред себе си, че се съюзяват с тълпата против грандовете и никой досега не бе дръзвал да предложи на Алфонсо нещо подобно с толкова откровени думи. Тоя чужденец, който нямаше и понятие какво е рицарство и благородни маниери, се

бе осмелил да го стори. С недостойни слова изговаряше той недостойното, което кралят беше принуден да извърши. Алфонсо му бе благодарен и същевременно го мразеше.

— Сериозно ли смяташ — рече с насмешка той, — че можеш с предписания и брътвежи да заставиш един Нунйес или пък един Аренас да се откажат от своите градове и от селяните си? Моите барони са рицари, премъдри ми хитрецо, а не търговци и адвокати.

Йеуда отново преглътна обидата.

— Тия твои рицари — отговори той, — ще се научат, че правото, законът и договорът са нещо също тъй силно и действително, както техните замъци и мечове. Положителен съм, че ще успее да ги науча на това, стига да мога да разчитам на любезната помощ на твое величество.

Вътрешно кралят се бунтуваше срещу силното впечатление, което му правеха спокойствието и увереността на Йеуда. Той продължи упорито да настоява на своето:

— Дори и да дадат в края на краищата свобода на търговията на някое и друго мизерно градче, данъци няма да ми плащат, казвам ти го още отсега. И прави са. В мирно време те не са длъжни да плащат данъци. Тъй съм се заклел и така съм подписал и подпечатил аз, когато те ме направиха крал. Yo el Rey. А сега, благодарение на твоята мъдрост, дълги години няма да има война. Ето на какво се позовават те и на какво разчитат.

— Нека твое величество ми прости — обясни с несъкрушимо спокойствие дон Йеуда, — че защитавам краля от краля. Твоите барони не са прави, доводите им не са основателни. Война — надявам се с цялата си душа — няма да има в продължение на осем години, ала след това, ако ти си останеш такъв, какъвто те знаят всички, война ще има отново. А твоите барони са длъжни да ти оказват военна помощ. Мой дълг като твой ескривано е да положи отрано грижи, за да ти осигуря своевременно средствата за тая война, а това ще рече да започна финансирането й още отсега. Би било неразумно да почна да събирам набързо и както ми попадне парите, необходими за войната, едва когато войната започне. Ще поискаме само една малка ежегодна вноска и ще я искаме на първо време само от градовете ти. На тях ще дадем някои свободи и те на драго сърце ще ти изплащат помощта за въоръжаването. А невъзможно е твоите барони да са лишени дотолкова

от рицарски дух, че да ти откажат онова, което твоите граждани ти дават.

Дон Йеуда остави време на Алфонсо да обмисли думите му. Сетне, уверен в победата, той продължи:

— А освен това, господарю, проявявайки истинско рицарско великодушие и с друга една постъпка, ти ще принудиш грандовете да ти плащат този малък принос.

— Какви хитрини си измъдрил още? — запита с недоверие дон Алфонсо.

— И до днес — поясни дон Йеуда — в ръцете на емира на Севиля има много пленници от оня злощастен поход. Твоите барони твърде неохотно изпълняват задължението си да откупят тия пленници.

Дон Алфонсо се изчерви. Закон и обичай бе васалът да откупи своя войник, баронът — своя васал, ако той попаднеше в плен през време на службата си при него. Бароните не отричаха това свое задължение, ала този път го изпълняваха особено неохотно. Упрекваха краля, че е виновен с привързаността си за похода и за поражението. Дон Алфонсо на драго сърце би заявил гордо: „Поемам на свои плещи откупа на всички пленници, пинтии такива!“ Касаяше се обаче за една огромна сума, той не можеше да си позволи този красив жест.

Но ето, тук бе Йеуда Ибн Езра и той каза:

— И така, осмелявам се най-покорно да ти предложа да откупиш пленниците със средства от твоята хана. А единственото, което ще поискаме в замяна от грандовете, в чиято полза става това, ще бъде да признаят по принцип още отсега задължението да плащат налози за твоята война.

— А ще издържи ли това хазната ми? — запита сякаш между другото дон Алфонсо.

— Ще се погрижа да издържи, господарю — каза също така между другото Йеуда.

Лицето на Алфонсо просия.

— Великолепен план — призна той.

Пристъпи съвсем близо до своя *фамилиар* и започна да си играе с неговата нагръдна плочка.

— Разбираш от работата си, дон Йеуда — призна той.

Ала към това чувство на радост и благодарност веднага се примеси горчивото съзнание, че той все повече задължняваше на този

умен, противен търговец.

— Жалко е само — злобно каза той, — че не можем да засраим по същия начин и бароните де Кастро и техните приятели!

И додаде:

— Нали виждаш сам, лошо ми постла с бароните де Кастро!

Това извращаване на фактите възмути Йеуда. Враждата между краля и бароните де Кастро съществуваше още от детските години на дон Алфонсо и се беше изострила, когато той им бе отнел техния кастильо в Толедо. А сега кралят искаше да прехвърли цялата вина за тая вражда върху него, Йеуда.

— Зная — отвърна той, — бароните де Кастро те обвиняват, загдето си допуснал едно обрязано псе да скверни техния замък. Но на теб положително не ти е неизвестно, господарю, че те от години вече сипят хули по твое величество.

Дон Алфонсо преглътна и не отговори нищо.

— Е, хубаво — каза той, като сви рамене. — Опитай се да сториш нещо с твоите жалки уловки и способности. Но моите грандове са костеливи орехи, сам ще се убедиш, а и Кастровците ще ни създадат още доста работа.

— Голяма милост от твоя страна, господарю, е това, че одобряваш плана ми — отвърна Йеуда.

Той се отпусна на едно коляно и целуна ръката на краля. Мъжествена, силна ръка беше тя, обсипана с малки червени косъмчета, ала пръстите ѝ лежаха вяло и неблагодарно отпуснати в тия на дон Йеуда.

На следния ден първият министър на краля, дон Манрике де Лара, дойде в кастильо Ибн Езра, за да засвидетелствува своята почит към новия ескривано; придружаваше го неговият син Гарсеран, близък приятел на дон Алфонсо.

Дон Манрике, който, изглежда, бе осведомен най-подробно за хода на вчерашната аудиенция, каза:

— Изненадах се, като узнах, че искаш да дадеш взаим на нашия господар, краля, огромната сума за откупване на пленниците.

И шеговито го предупреди:

— Не е ли малко опасно един могъщ крал да дължи някому толкова много пари?

Йеуда пестеше думите си. Все още не бе преодолял своя яд от високомерието и недоверието на краля. Наистина той отнапред знаеше, че тук, във варварския север, се уважава само воинът и че се говори с глупаво пренебрежение за хората, които се грижат за благосъстоянието на страната; но не бе смятал, че ще му създават толкова трудности и че мъчно ще свикне.

Дон Манрике отгатна мислите му и сякаш за да извини недодялаността на краля каза, че човек не бивало да се сърди на младия войнствен монарх, загдето предпочитал да разсича мъчнотиите с меч, вместо да ги разрешава с договори. Още от най-ранно детство дон Алфонсо бил мъкнат от един военен лагер в друг и затова се чувствувал по-добре на бойното поле, отколкото на масата за преговори. Но, прекъсна се сам дон Манрике, той не бил дошъл да говори за работа, а да приветствува колегата си по случай пристигането му тук, в Толедо.

И замоли дон Йеуда да покаже на него и на сина му дома, за чудесата на който говорел целият град.

Йеуда на драго сърце изпълни желанието му. Тръгнаха покрай безмълвните слуги, които дълбоко им се покланяха, през помещенията, застлани с дебели килими, по коридори и по стълби. Дон Манрике хвалеше като познавач, дон Гарсеран — с наивния възторг на юноша.

В градината срещнаха децата на дон Йеуда.

— Това е дон Манрике де Лара — представи го дон Йеуда, — първият съветник на нашия господар краля, и неговият достоен син, рицарят дон Гарсеран.

Рахел оглеждаше гостите с детинско любопитство. Без да се смуцава, тя взе участие в разговора. Но макар и да бе учила усърдно, нейният латински се оказа все още твърде недостатъчен и като се смееше на грешките си, тя замоли господата да говорят арабски.

Поведе се оживен разговор. Баща и син хвалеха остроумието и прелестта на доня Рахел, когато употребяваше модните фрази, които на арабски звучаха двойно по-церемонно. Доня Рахел се смееше, смееха се заедно с нея и гостите.

Четиринадесетгодишният Аласар, който съвсем не бе глупав, заговори с дон Гарсеран за коне, заразпитва го за упражненията в рицарското изкуство. Младият гранд не можа да устои на обаянието на будното, подвижно момче и му даваше изчерпателни отговори. Дон

Манрике приятелски посъветва Йеуда да повери момчето като паж в някой голям дом. Дон Йеуда отвърна, че сам е мислил вече за това; но премълча тайната си надежда, че кралят ще вземе момчето на служба при себе си.

И други грандове, преди всичко приятелите на семейството де Лара, последваха примера на дон Манрике и посетиха новия *ескривано майор*, за да го приветствуват.

Особено охотно идваха по-младите господа. Търсеха обществото на доня Рахел. Защото дъщерите на благородниците се появяваха само на големи дворцови или църковни празници, човек никога не пи виждаше сами, с тях можеха да се водят само общи, празни разговори. Приятно разнообразие бе да беседваш с дъщерята на министъра евреин, която макар и да не бе пазена тъй церемониално, но все пак беше в известен смисъл дама.

Съгласно изискванията на куртоазията младите мъже и казваха дълги, гръмки комплименти. Рахел благосклонно слушаше и намираше галантните брътвежи по-скоро смешни. Ала понякога долавяше, че зад тях се крият грубост и похотливост; тогава тя ставаше плаха и затворена.

Общуването с християнските рицари беше добре дошло за нея и дори само за това, че в разговор с тях тя се упражняваше в тамошния език — официалния латински, който се говореше в двореца и във висшето общество, и простонародния латински на всекидневието, кастилския.

Освен това господата с готовност предлагаха да я придружават, когато излизаше да разглежда града.

Тогава тя седеше в носилката, от едната ѝ страна яздеше дон Гарсеран де Лара или пък дон Естебан Илян, от другата страна брат ѝ, дон Аласар. Във втора носилка ги следваше дойката Саад. Бързоходци проправяха път за процесията, чернокожи слуги я завършваха. Тъй се движеха те из града Толедо.

През стоте години, докато се беше намирал в ръцете на християните, градът беше изгубил част от величието и от разкоша си от времето на исляма; не бе толкова голям, колкото Севиля, ала все още в него и около него живееха много повече от сто хиляди души, може би дори към двеста хиляди, така че Толедо бе най-големият град

в християнска Испания, по-голям и от Париж и далеч по-голям от Лондон.

През тая войнствена епоха всички големи градове, та дори и жизнерадостната Севиля, бяха крепости. Всеки отделен квартал в Толедо бе допълнително заобиколен със свои стени и кули, а много от домовете на благородниците представляваха самостоятелни крепости. Укрепени бяха всички порти, укрепени бяха църквите и мостовете, които водеха от подножието на мрачния, огромен хълм, гдето бе разположен градът, към неговата околност отвъд реката Тахо.

А вътре в града домовете се притискаха един до друг върху тясно пространство, пъплеха нагоре, спускаха се надолу по склона; стъпаловидните улици бяха тъмни и тесни, често пъти много стръмни; на доня Рахел те се струваха като тайнствени пропасти, навсякъде имаше ъгли, ръбове, стени и все тежки, огромни порти, обковани с желязо.

Почти всички големи, солидни сгради бяха останали още от мюсюлманско време — поддържаха ги едва-едва и твърде малко ги бяха променили. В себе си доня Рахел бе убедена, че по времето, когато са били под грижите на мюсюлманите, всичко е било много по-красиво. Но затова пък от сърце се радваше на пъстрата човешка навалица, която от ранно утро, та чак до мрак изпълваше града и преди всичко главния площад Сокодовер, който в древността очевидно е бил пазарище. Там гълчаха хора, цвилеха коне, ревяха магарета, всички се тълпяха в гъста навалица, блъскаха се и си пречеха, движението постоянно се задръстваше, а улиците бяха пълни със смет. Но Рахел почти не усещаше липсата на хубавия ред в Севиля — толкова ѝ се нравеше буйният живот в Толедо.

Правеше ѝ впечатление колко плахи и сдържани бяха тук жените, изповядващи исляма. Всички ходеха плътно забулени. В Севиля, когато работеха или пазаруваха, жените от народа сваляха досадните фереджета, а в домовете на просветените големци само омъжените дами носеха фереджета — от много тънък, скъп плат, по-скоро като украса, отколкото като покривало. Тук обаче, очевидно за да се крият от погледите на неверниците, всички мюсюлманки носеха дълги, плътни фереджета, носеха ги постоянно.

Горди със своя град, младите грандове разказаха на Рахел историята на Толедо.

На четвъртия ден от сътворението на света, създавайки слънцето, бог го поставил точно над Толедо; ето защо градът бил по-стар от цялата останала земя... От далечна древност съществуваше градът, за това имаше много доказателства. Владели го бяха картагенци, сетне — в продължение на шест века — римляни, триста години християнските готи, четиристотин години арабите. Сега, от сто години насам, от времето на славния крал Алфонсо, тук отново господствуваха християните и ще останат тук чак до Страшния съд.

Разцвета и най-голямото си величие — тъй разказваха младите грандове — градът преживял при своите християнски владетели, при вестготите, чиито потомци били те, рицарите. Най-богатият, най-великолепният град в света бил тогава Толедо. Крал Атанагилд дал като зестра на дъщеря си Брунхилда съкровища на стойност три хиляди пъти по хиляда златни мараведи. Крал Рекаред притежавал масата на юдейския цар Соломон, състояща се от един-единствен огромен смарагд, обрамчен по края със злато. Освен това крал Рекаред притежавал вълшебно огледало, в което можел да види целия свят. Всичко това разграбили, унищожили и разпилели мюсюлманите, неверниците, кучетата, варварите.

Особено се гордееха младите рицари със своите църкви.

Любопитно и плахо оглеждаше Рахел огромните, тежки постройки; те приличаха на крепости. Рахел си представяше колко трябва да са били изящни, когато са били още джамии, заобиколени с дървета, водоскоци, колонади, медресета. Сега всичко бе голо и мрачно.

В двора на църквата „Света Леокадия“ тя намери басейн с особено красив бордюр, върху който имаше арабски надпис. Горда, че можеше да чете старинните куфически^[2] писмени знаци, проследявайки с пръст издълбаните и вече полуизтрити букви, тя разчете:

„В името на всемилостивия бог — Халифът Абд ер Рахман, победителят — господ да продължи дните му, — заповяда да се изгради този басейн в джамията на града Толейтола — бог да го закриля — през седемнадесетата седмица на 323-а година.“

Значи, оттогава бяха изминали вече двеста и петдесет години.

— Много отдавна е било — каза дон Естебан Илян, който я придружаваше, и се ухили.

Неведнъж младите грандове предлагаха да ѝ покажат вътрешността на някоя църква. В Севиля тя беше чувала много за тия „църкви“, за тия мерзки идолопоклоннически оброчища, в които северните варвари бяха превърнали хубавите стари джамии. Рахел изгаряше от любопитство да види един от тия домове, ала същевременно изпитваше някаква боязън и все намираше благовиден предлог да откаже.

Най-сетне тя надви смущението си и водена от дон Гарсеран и дон Естебан, прекрачи входа на църквата „Сан Мартин.“

Свещи горяха в полуздрачната вътрешност. Носеше се миризма на тамян. А ето и това, което беше желала и което се беше страхувала да види: изображенията, изображенията на идолите, най-забраненото. Защото ако западният ислям тълкуваше свободно едно или друго от запрещенията на Пророка, ако допускаше да се пие вино и жените да показват лицата си без фереджета, той непоколебимо и здраво се придържаше към предписанието на Пророка: да не се правят никакви изображения на Аллах, пито на каквото и да било живо същество — човек или животно; разрешаваше се само да се загатват формите на растения или плодове.

А тук околоръст имаше хора, издялани от камък или от дърво, а други хора бяха нарисувани плоски и пъстри — върху дъски. Това бяха, значи, идолите, тъй ненавиждани от Аллах и от неговия Пророк.

Всеки, надарен по божия милост с разум, с чувства и с нравственост — пък бил той евреин или мюсюлманин, — не можеше да не се гнуса от такива изображения. Те наистина бяха отвратителни, някак особено сковани и при все това живи, странно нереални, полумъртви, прилични на трупове, като рибите на пазарището.

Тия варвари се одързостяваха да се уподобяват в делата си на Аллах, създаваха хора по негов образ и подобие и коленичеха, глупците, пред тия каменни и дървени вещи, които бяха създали сами, и им даваха да миришат тамян. Но в деня на Страшния съд Аллах ще призове всички, вършили такива неща, ще им повели да вдъхнат на изображенията живот и ако не могат, ще ги прокълне навеки.

И все пак Рахел чувствуваше как тия неща някак странно я привличат. Опияняваше я мисълта, че е възможно изобщо това: да се задържи тъй един човек, преходната плът, мимолетното изражение, движението, което едва сторено, вече изчезва. Съзнанието, че на това са способни смъртни люде, я изпълваше с гордост и същевременно с ужас.

Грандовете, които я съпровождаха, усърдно и благоговейно ѝ обясняваха идолите. Ето там някакъв мъж от дърво, с плащ и с гъска. Това бе свети Мартин, на когото е посветена църквата. Той бил офицер и отишъл на бойното поле, въоръжен само с един кръст, за да възпре цялата вража войска. Веднъж, понеже било много студено, дал собствения си плащ на един бедняк и тогава нов плащ паднал от небето на плещите му. Друг път пък, когато императорът не станал на крака пред него, престолът се запалил и огънят принудил императора да почете светеца.

Всичко това можеше да се види — изрисувано бе върху дървените табла. Доня Рахел се слиса — тоя човек трябва да е бил дервиш.

На друга картина се виждаше някаква мюсюлманска девойка с кошница, пълна с рози, а пред нея стоеше изумен арабин с царствен вид и царски одежди. С лека язвителност дон Гарсеран разказа, че това били принцеса Касилда и баща ѝ, толедският крал Ал-Менон.

Възпитана тайно от своята дойка в християнска вяра, Касилда носела сред големи опасности храна на пленниците християни, които умирали от глад, затворени в подземията на кралския замък. Някакъв доносчик съобщил за това на краля и той я изненадал. Строго я запитал какво носи в кошницата. Тя носела хляб, но отговорила: „Рози.“ Тогава той гневно отхлупил капака. И гледай чудо — хлябът се бил превърнал в рози. Това беше по-понятно за Рахел. За подобни неща се разказваше и в арабските приказки.

— Аха! — рече тя. — Значи, Касилда е била магьосница?

Гарсеран строго я поправи:

— Била е светица.

Дон Естебан Илян ѝ довери, че в ефеса на неговия меч била вкована мъничка кост от свети Илдефонсо и че на два пъти тая реликва спасявала живота му в битките.

„Колко вълшебници имат тия християни!“ — помисли си доня Рахел и непринудено разказа за едно много добро средство да се предпазиш: трябвало в деня на битката да накараш някой поклонник от Мека, най-добре някой дервиш, да плюе в утринното ти питие.

— Много от нашите бойци постъпват така — заяви тя.

Всички тия нови неща, които Рахел виждаше, чуваше и преживяваше в Толедо, с поразителна бързина поглъщаха нейното ислямско минало. Трудно ѝ беше вече да си припомни точно чертите на своята приятелка Лейла или пък пронизителния, разтърсващ глас, с който муедзинът от джамията „Асхар“ призоваваше за молитва. Но тя се стареше да не забравя, продължаваше да чете арабски и се упражняваше в изящната, трудна арабска калиграфия. Продължаваше да съблюдава и мюсюлманските обреди, макар да се чувствуваше еврейка: извършваше предписаните измивания и четеше молитвите. Баща ѝ не ѝ пречеше.

Постоянното общуване с дойката Саад ѝ помагаше да не скъсва с миналото. Вечер, когато дойката ѝ прислужваше при събличането, те бърбреха за нещата, които бяха видели, и ги сравняваха с живота в Севиля.

— Недей да се сближаваш прекалено много с неверниците, Рехия, агънце мое — увещаваеше я тогава дойката. — Те всички ще горят в ада, защото са безсрамни; и понеже знаят, че е така, са още по-високомерни на тая земя. Особено високомерна е султанката им. Повечето време тая неверница живее далеч от харема на съпруга си, султана Алфонсо, в някакъв северен град, който, разправят, бил толкова студен и горд, колкото и самата тя.

Да, високомерни бяха неверниците, имаше право дойката. Досега доня Рахел нито веднъж не беше зърнала краля. И дори баща ѝ, който все пак бе един от неговите съветници, изглежда, го виждаше рядко.

От своя домоуправител и секретар Ибн Омар, който беше създал добра осведомителна служба, дон Йеуда узна колко голяма бе враждебността на благородниците в кралството към него. Откак бе починал мъдрият Ибн Шошан, те бяха увеличили своите привилегии, а след поражението на краля си бяха присвоили и други, особени права. Възмутени бяха, че един нов евреин, още по-хитър и по-алчен от

предишния, идваше сега, за да им отнеме пак всичко. Ругаеха, злословеха, коваха интриги.

Дон Йеуда изслуша с невъзмутимо лице доклада. Нареди на своя Ибн Омар да разпространи мълвата, че новият ескривано защитава угнетения народ от грабителите барони и се старае да повиши благосъстоянието на гражданите и селяните.

Водач на отпора срещу дон Йеуда бе архиепископът на Толедо, войнственият дон Мартин де Кардона, близък приятел на краля. Откак християните бяха завладели отново страната, църквата водеше ожесточена борба срещу еврейските общини. Евреите не внасяха като цялото население своя десятък на църквата, а изплащаха данъците си направо на краля. Нито папските едикти, нито постановленията на кардиналската колегия бяха успели да променят положението. Архиепископът дон Мартин бе озлобен от това, че след назначаването на хитрия Ибн Езра евреите ще станат още по-упорити в безбожния си стремеж да не се подчиняват на нарежданията на църквата. Той действуваше с всички средства срещу новия ескривано.

Толкова по-странно бе, че много наскоро след пристигането на дон Йеуда в кастильо Ибн Езра се яви, и то с очевидно дружелюбни намерения, секретарят на архиепископа, каноникът дон Родриге, духовникът, пред когото се изповядваше кралят.

Тихият, вежлив дон Родриге, беше голям любител на книгите. Той говореше, четеше и пишеше латински и арабски, четеше и еврейски. Разбираше се добре с Йеуда, а още по-добре с мъдрия приятел на Йеуда, Муса Ибн Дауд.

Стаите на Муса бяха уютно подредени. На стария човек се беше налагало да живее на два пъти сред оскъдица и в изгнание и той беше доказал, че може да понася безропотно нищетата. Тъкмо затова обичаше удобството. С едва забележима, добродушна гордост той показва на каноника множеството тръби на безупречната отоплителна инсталация и плъстената облицовка на стените, която с помощта на остроумно измислено устройство можеше да се овлажнява и осигуряваше през горещите дни приятна прохлада.

Многобройните книги на Муса бяха подредени тъй, че всяка му беше подръка, големият му писмен пулт бе добре осветлен. А една хубава полукръгла зала, подходяща за спокойно съзерцание, се разтваряше към градината.

Жаден за знания, каноникът не можеше да се насити на библиотеката на Йеуда и Муса. Удивяваше се от разнообразието на книгите, които обхващаха всички области на науката; възхищаваше се от изящната им калиграфия, от инициалите и пъстрите орнаменти в полетата, от красиво изработените и украсени калъфи за свитъците, от изящните, но същевременно здрави корици на подвързаните книги. Но най-много се възхищаваше от материята, върху която бяха написани повечето от тия книги — онази материя, която християнският свят още едва-едва познаваше: хартията.

Ах, те, учените от християнските държави, бяха принудени да пишат на пергамент, на животинска кожа, и не само много по-трудно се пишеше, а и материалът бе скъп и оскъден. Често пъти пишещите се виждаха принудени да прибегват към вече изписан пергамент, бяха принудени с много усилия да изтриват и изстъргват онова, което с много усилия бяха написали техните предшественици, и едва след това да въплътят своите собствени мисли върху старата материя — а кой можеше да знае дали пишещият днес с най-добри намерения не унищожава най-възвишената мъдрост на своя предшественик, за да съхрани за бъдните поколения своите собствени, може би твърде наивни мисли?

Дон Йеуда обясни на каноника как се произвежда тая хартия. Мелници превръщали в каша белезникава растителна материя, наречена *катун*, която сетне се вадела и сушала — всичко това съвсем не било скъпо. Най-хубавата хартия се изработвала в Хатива, била много едрозърнеста. Наричали я *хатви*. Дон Родриге нежно взе в ръце една книга, написана на такава хатви, за да измери тежестта ѝ — удивяваше се като дете в колко малък обем и тегло се беше побрала толкова мъдрост.

Йеуда му каза, че бил започнал приготовления, за да устрои и тук, в Толедо, манифактури за производство на хартия; вода имало достатъчно, а и почвата била подходяща за необходимите растения. Дон Родриге бе във възторг. Йеуда обеща да му набави хартия още отсега.

Сетне дон Родриге и старият Муса останаха сами в малката, открита кръгла зала и поведоха спокоен разговор. Дон Родриге му разказа, че и в християнските земи били чували за научните постижения на Муса, най-вече за големия исторически труд, над който

работел, както и за гоненията, на които бил подложен. Муса му благодари, като вежливо склони глава. Тоя висок мъж седеше удобно на своите възглавници, леко приведен напред — със спокойствие и мъдрост гледаха големите му благи очи. Не говореше много, но в повечето неща, които казваше, се чувствуваха обширни познания, богат опит, дълбок размисъл. Някак ново звучаха думите му, бяха увлекателни, а понякога наистина будеха тревога.

Много неща будеха тревога в тоя кастильо Ибн Езра. Имаше например между надписите, които блестяха сред фризовете по стените, и няколко еврейски. Не беше лесно да се разчетат те сред гъсталака на множеството завъртулки и орнаменти, които ги заобикаляха. Но каноникът, горд със своите познания по еврейски, откри, че те бяха взети от светото писание, от книгата Коелет^[3] на проповедника Соломон.

Да, потвърди Муса, точно така било; и той взе една пръчка и посочи с нея на каноника как се нижеха изреченията сред сложно преплетените арабески, как ту се губеха, ту се появяваха отново, показваше ги, четеше и ги превеждаше на латински. А словата гласяха:

„Еднаква е участта на синовете човеческа и на скота. Както умира той, така умират и те еднакви са душите им, и човекът не превъзхожда в нищо скота, защото всичко е суета. Всичко свършва на едно и също място, всичко е пръст и се връща обратно в пръстта. Кой знае дали душите на човеческите синове се устремяват нагоре, а душата на скота слиза надолу под земята?“

Дон Родриге проследи с поглед еврейските писмени знаци на стената и видя и чу, че Муса превеждаше правилно. Но не звучаха ли малко по-иначе тия думи, които той помнеше наизуст от превода на свети Йероним? Не добиваха ли лека миризма на сярата дори и божите слова в устата на тоя мъдър и кротък Муса?

Каквото и да е, но човекът, който се грижеше за библиотеката на кастильо Ибн Езра, привличаше каноника може би дори повече, отколкото самата великолепна библиотека. Като гледаше Муса, седнал удобно сред меките си възглавници, дон Родриге изпитваше чувството,

че и тоя човек е вечен като мъдростта. Ту му се струваше, че той едва ли е по-стар от него, петдесетгодишния, ту му изглеждаше, че е древен като света. Блясъкът на спокойните, малко насмешливи очи го обайваше и смущаваше и при все това каноникът чувствуваше, че с тоя мъж може да разговаря по-непринудено, отколкото с повечето простосърдечни християни.

Разказа му за академията, която ръководеше той. Естествено неговата скромна школа не можела да се сравнява с тия на мюсюлманите, но все пак чрез нея Западът узнавал арабската, а също и езическата мъдрост на древността.

— Не мисли, че съм тесногръд, о мъдри Муса — заяви разгорещено той. — Аз наредих да се преведе на латински дори коранът. А освен това в моята академия работят и някои неверници — както евреи, така и мюсюлмани. Ако разрешиш, ще ти доведе някога един или друг от моите ученици, за да се порадва и той на честта да разговаря с теб.

— Стори го, високопочитаеми дон Родриге — отвърна приветливо Муса, — доведи ми някои от учениците си. Но предупреди ги да бъдат предпазливи. Й сам ти бъди предпазлив!

И той му показва един от надписите на стената — смущение обхвана каноника, защото и това изречение бе от светото писание, но тоя път от петата книга на Мойсея:

„Проклет да е, който отбие слепец от пътя!“

Когато дон Родриге най-сетне се сбогува с домакина, много по-късно, отколкото бе възнамерявал — беше останал наистина неприлично дълго, — той шеговито каза:

— Би трябвало да ти се сърдя, дон Йеуда. На косъм оставаше да ме подведеш да наруша десетата божя заповед. Вярно е, че не пожелах нито дома ти, нито ослите ти, нито слугите и слугините ти. Но страхувам се, че пожелах твоите книги.

Старейшината на общината, дон Ефраим, посети Йеуда, за да поговори с него по някои работи на алхамата.

— Както и трябваше да се очаква — подхвана той, — твоята слава и твойт блясък донесоха, на общината много благослов, но и нови беди. Завистта към величието ти разпали омразата на архиепископа, на тоя нечестивец и Есав^[4]. И сега дон Мартин е извадил отново на бял свят вече покрития с прах пергамент — онова постановление на кардиналския колегиум от преди шест години, съгласно което не само синовете на Едом^[5], а и потомците на Авраама трябвало да плащат на църквата десятък. На времето благородният алхамим Ибн Шошан — благословена да бъде паметта му! — отблъсна напора на остриганите^[6]. Но сега тоя нечестивец смята, че е дошло благоприятно време да действа. Посланието му до алхамата е пълно със заплахи.

Дон Йеуда знаеше, че при искането на десятъка не става въпрос само за пари, а се цели нещо много повече. Ако победеше църквата, с това се заплашваше основната привилегия на евреите; тогава те вече нямаше да бъдат пряко подчинени на краля, тогава между тях и краля щеше да се промъкне архиепископът. Освен това дон Йеуда трябваше да признае в душата си: опасенията на дон Ефраим, че този път архиепископът би могъл да постигне целта си, не бяха неоснователни.

Дон Мартин беше близък приятел на краля. Той положително му внушаваше най-настойчиво, че трябва да изкупи греха си, загдето бе издигнал на такава висока длъжност евреина Ибн Езра, като принуди най-сетне евреите да плащат десятък на църквата.

Но външно Йеуда прояви увереност.

— И този път нечестивецът ще успее толкова, колкото и по-рано — каза той. И продължи: — А освен това не е ли под мое ръководство всичко, що се отнася до данъците? Позволи ми аз да отговоря на посланието на архиепископа.

Това съвсем не се хареса на дон Ефраим; той не искаше да предостави на тоя Йеуда нито едно от делата си.

— Далеч съм от мисълта — вежливо отклони той — да стоварвам на плещите ти допълнителни тежести, господарю и учителю мой Йеуда. За друго бих искал да поговоря смирено с теб от името на алхамата. Великолепието на твоя дом, изобилието на богатата, с които те е благословил бог, славата, с която те е дарил чрез милостта на краля към теб, са трън в очите на всички завистници на израилевия народ и се впиват постоянно в злото сърце на архиепископа. Ето защо

аз отново и най-настойтелно предупредих алхамата всички да се държат така, че да не привличат вниманието върху себе си и да не дразнят злодейците с блясък. Бъди милостив и не ги дразни и ти, дон Йеуда.

— Разбирам опасенията ти, господарю и учителю мой, дон Ефраим — отвърна Йеуда, — но не ги споделям. Моят опит ми е показал, че видът на силата внушава страх. Ако бих проявил слабост или пък скромност, това би направило архиепископа още по-дързък спрямо мен и спрямо вас.

Следната събота дон Йеуда отиде в синагогата.

Бе поразен колко гола и празна изглеждаше вътрешността дори на тая най-голяма светиня на испанското еврейство; и тук дон Ефраим не допускаше разкош. Наистина, когато разтвориха светото книгохранилище за скрижалите, гдето се съхраняваше *тора*, *арон акодеш*, тогава оттам засияха и заблестяха свещените емблеми, с които бяха украсени свитъците на писанието, скъпите везани покрови, искрящите златни подноси и венци.

Призоваха дон Йеуда да прочете седмичния откъс от писанието. В него се разказваше как някакъв езически пророк, Валаам, се готвел да прокълне народа на Израил, ала бог го принудил да благослови неговия народ и езическият пророк прогласил:

„Колко прекрасни са твоите шатри. Якове, твоите скинии, Израиле; като долини са се разпрострели; като градини по речни брегове; като алойни дървета, засадени от Цехова; като кедри покрай водите... Ще изядеш народите езичници, твоите врагове, ще строшиш костите на ония, които те преследват.“

Йеуда прочете стиховете с предписаната стародавна монотонна напевност, четеше с усилие, може би на едното или другото произношението му се стори странно, дори смешно. Но никой не му се присмя за това. Обратното, тия евреи — мъже и жени от Толедо — го слушаха, изпълнени с почит, и вълнението на дон Йеуда завладя и тях. Тоя човек, когото съдбата в ранна младост беше направила *мешумад*^[7], се беше завърнал доброволно, смирено в съюза на Авраама, и той,

който имаше толкова власт в ръцете си, ще спомогне да се изпълнят и за тях благословиите божи, за които четеше.

Тъкмо сега, когато можеше открито да изповядва юдейската вяра, за Рахел стана още по-трудно от преди да се чувства еврейка. Често четеше тя от великата книга, с часове седеше отдадена на копнения и потънала в размисъл пред историите, разказани там за делата на дедите, царете и пророците. Мощното, възвишеното, дълбоко благочестивото, което се описваше там, а също и слабото, дребното, дълбоко порочното, което не бе прикривано — всичко оживяваше в нейното въображение и тя беше горда и щастлива, че произхожда от такива праотци.

Но въпреки че твърдо, честно беше решила да се влее сред живите евреи, които я заобикаляха тук, в Толедо, към тях тя изпитваше малко привързаност.

За да опознае по-добре своя народ, тя често отиваше в еврейския квартал, в Худерия.

При тия разходки взимаше обикновено със себе си дон Бенямин Бар Абба, млад роднина на старейшината на еврейската община.

В кастильо Ибн Езра Бенямин беше въведен от каноника Родриге. Той бе един от неговите ученици, един от преводачите в неговата академия.

Дон Бенямин бе едва двадесет и три годишен, ала умът му вече се отличаваше със завидна острота, а и познанията му бяха задълбочени; в него имаше нещо момчешко, закачливо, дяволито, което привличаше Рахел. Скоро между тях се завърза добро приятелство. Доставяше им удоволствие да се смеят над неща, чиято комичност друг едва ли би схванал, и имаше някои въпроси, за които доня Рахел не се обръщаше нито към баща си, нито към чичо Муса, а към своя приятел Бенямин.

Той пък от своя страна споделяше с нея най-съкровениите си мисли. Разказваше ѝ например, че никак не му се нравел неговият сродник, парнасът дон Ефраим; виждал му се прекалено хитър и ако сам той, Бенямин, не бил толкова беден, нямало да издържи в дома на дон Ефраим. Никога дотогава Рахел не бе имала беден приятел. Тя го изглежда смаяно и любопитно.

Бенямин съблюдаваше еврейските обреди, но само за да не буди недоволството на дон Ефраим — самият той не държеше много за тях. Затова пък се възхищаваше от арабските мъдрости и обичаше да говори за великите древни народи, потънали вече в забрава, особено за гърците, йонийците, както ги наричаше той; един от тия йонийци, някой си Аристотел, направо поставяше наравно с учителя Мойсей.

При все това се гордееше, че е евреин; защото евреите бяха библейски народ и вярно бяха пазили Библията през вековете.

Този Бенямин развеждаше Рахел из Худерия. Над двадесет хиляди евреи живееха в Толедо и още пет хиляди извън стените на града и макар никакъв закон да не ги задължаваше, повечето от тях живееха в своя собствен квартал, който също бе укрепен с допълнителни зидове и със здрави порти.

Евреите от незапомнени времена населявали Толедо — разказваше й Бенямин; да, дори името на града произлизало от еврейската дума „Толедот“ — низ от поколения. Първите евреи пристигнали там като пратеници на цар — Соломон, за да събират данък от варварите. Почти през всички времена евреите живеели добре в Толедо. Ала християните вестготи ги подложили на яростни гонения. Най-ожесточено ги преследвал един техен съплеменник, някой си Юлиан, който преминал към християните и те го направили архиепископ. Все по-строги наредби издавал той срещу своите довчерашни братя и накрая прокарал закон: всеки, който не приемел християнството, щял да бъде продаван в робство. Тогава именно евреите извикали арабите отвъд морето и им помогнали да завладеят страната. Арабите поставили еврейски гарнизони в градовете и им назначили еврейски градоначалници.

— Представи си, доня Рахел — разпалваше въображението й Бенямин, — какво ли ще е било, когато угнетените изведнъж са станали господари, а дотогавашните потисници — роби.

Вдъхновено разказваше Бенямин за поетичните и мъдри книги, създадени през следните столетия под мюсюлманско господство от сефарадските евреи. Рецитираше й наизуст пламенни стихове от Соломон Ибн Габриол^[8] и от Йеуда Алеви^[9]. Разказваше й за трудовете на Авраам Бар Хия^[10] в областта на математиката, астрономията и философията.

— Всичко велико, създадено в тая страна Сефарад — от човешка мисъл или от камък — каза убедено той, — е създадено с помощта на евреите.

Веднъж Рахел му заговори за смущението, в което я бяха хвърлили идолите в църквата „Сан Мартин“. Той я слушаше. Нерешително стоеше на мястото си. Сетне, с дяволита усмивка, извади една малка книжка и тайнствено ѝ я показа. А в тая книжка — той я нарече свой бележник — имаше рисунки, изображения на хора. Някои от тях бяха злобно насмешливи, в други пък човешките лица се превръщаха направо в животински. Доня Рахел бе поразена, обхвана я страх; и все пак това я забавляваше. Какво нечувано богохулство!

Дон Бенямин рисуваше не само всевъзможни изображения като ония идоли в църквите, а изобразяваше и определени хора, които човек ясно можеше да познае. Нещо повече, той искаше да се мери с бога, променяше образите според собствената си дръзка воля, извърщаваше душите им. Нямаше ли да се разтвори земята, за да погълне нечестивеца? И нима тя, Рахел, не ставаше съучастница в това богохулство, като гледаше тия рисунки? Но не можеше да се сдържи, продължаваше да ги гледа.

Ето тук изображението на някакво животно, лисица, както изглежда, но всъщност то съвсем не беше лисица, от хитрото лице гледаха набожно смирените очи на дон Ефраим. И, ще не ще, сред ужаса и съмнението, които я измъчваха, Рахел прихна да се смее.

Най-тясна привързаност към Бенямин изпитваше тогава, когато ѝ разказваше разни истории, забележителни случки, станали с велики люде — юдеи от Толедо.

Такава бе например историята на раби^[11] Ханан Бен Рабуа, който изградил невиджан воден часовник. Часовникът се състоял от два водоема, две цистерни, устроени и разчетени толкова изкусно, че при нарастването на луната едната се пълнела с вода, а другата се изпразвала, а при намаляването на луната ставало обратното, така че по тях можел да се определи денят на месеца и дори часът на деня. Завистливите му съперници го обвинили в магьосничество.

— Знанието винаги предизвиква подозрение — обясняваше като някой стар мъдрец дон Бенямин.

И алкалдът^[12] хвърлил раби Ханан в тъмница. Ала тогава цистерните почнали да се пълнят и изпразват неправилно.

Предположили, че преди да го тикнат в затвора, раби Ханан е повредил изкусния воден часовник, над който бил работил три пъти по седем години, и решили да заставят учения да го поправи, Той обаче го развалил окончателно. Тогава изгорили раби Ханан на клада.

— Кулата, гдето е бил затворен — завърши разказа си дон Бенямин, — съществува и до днес. А и цистерните можеш да видиш още, в Уерта дел Рей, в запустелия летен замък Ла Галиана.

Вечерта Рахел разказа на дойката си Саад за клетия, изкусен учен раби Ханан, когото злите хора подложили на страшни мъчения заради сръчността и учеността му. Образно ѝ разказа за водния часовник и за затвора, и за изгарянето на учения раби. Ала, дойката Саад каза:

— Зли хора има тук, в Толедо. Как ми се иска, Рехия, агънцето ми, да можехме да се върнем в града Севиля, дано го закриля Аллах!

---

[1] Хатиб — тълкувател. — Бел.пр. ↑

[2] Куфическо писмо — староарабски писмени знаци. — Бел.пр.

↑

[3] Коелет (или Екклесиаст) — 21-вата книга от Библията. — Бел.пр. ↑

[4] Есав — по-големият син на Исак, продал първородството си на своя брат Яков срещу паница леща; синоним на продажник. — Бел.пр. ↑

[5] Синовете на Едом — римляните. — Бел.пр. ↑

[6] Става дума за католическите свещеници. — Бел.пр. ↑

[7] Мешумад — вероотстъпник — Бел.пр. ↑

[8] Соломон Бен Йеуда Ибн Габриол (XI в.) — голям еврейски поет, роден в Малага. Писал под арабския псевдоним Авицеброн. — Бел.пр. ↑

[9] Йеуда Бен Самуел Алеви (XI в.) — един от най-големите поети на Средновековието, роден в Кастилия. Познат с арабския си псевдоним Абул Хасан. — Бел.пр. ↑

[10] Авраам Бар Хия — учен, астроном и философ, автор на първата геометрия. — Бел.пр. ↑

[11] Раби — учен доктор. — Бел.пр. ↑

[12] Алкалд — кмет. — Бел.пр. ↑

ТРЕТА ГЛАВА

Братята Фернан и Гутиере де Кастро не се ограничиха само с празни заплахи срещу оня, който беше допуснал в техния кастильо един обрязан. Те почнаха да навлизат е въоръжена сила във владенията на дон Алфонсо, стигнаха веднъж дори до града Куенка. Нападаха пътуващите граждани и ги отвлечаха като пленници в своите замъци. Грабеха стада добитък от кастилските селяни. И с плячката се оттегляха в труднодостъпното си планинско владение Албарасин.

Дон Алфонсо беснееше. Мразил бе рода Кастро, откакто се помнеше. Когато на три години бе станал крал, един де Кастро бе управлявал от негово име беше се държал с момчето строго и зле и Алфонсо тържествуваше, когато най-сетне Манрике де Лара свали от власт бароните де Кастро. Ала де Кастро си останаха, както и преди, могъщи владетели в своето графство и имаха много привърженици сред кастилските грандове.

Последните им дръзки насилия вбесиха до полуда Алфонсо. Не можеше да продължава така. Ще изгори и разруши замъците им, ще заповяда да обръснат косите на двамата братя и ще ги тикне в манастир; не, направо ще им отреже главите.

Ала в себе си той знаеше, че един такъв боен поход ще доведе до опасно спречкване с неговия чичо, арагонския крал.

Защото открай време Арагон, както и Кастилия, претендираше за върховната власт над графството де Кастро, над планинската област Албарасин, разположен, между Кастилия и Арагон. Обаче след смъртта на последния граф, владял над нея, синовете му, братята Фернан и Гутиере де Кастро, бяха отказали да признаят каквато и да било власт над себе си. Ако сега той, Алфонсо, нахлуеше в земите им, те щяха да се обърнат за закрила към Арагон и тогава неговият чичо Раймундес кралят на Арагон, нямаше да изпусне удобния случай да ги приеме за свои васали и да ги защити от нападението на Алфонсо. А това означаваше война с Арагон.

Ала Алфонсо прогони тия опасения още преди да се бяха превърнали напълно в мисли. Ще воюва срещу бароните де Кастро!

Ще повика Йеуда. Той трябва да му набави пари.

На път към кралския замък Йеуда бе във великолепно настроение. Не знаеше какво иска от него дон Алфонсо, отдавна не го беше виждал и се радваше, че ще докладва; да, сега вече можеше да съобщи за успехи, като очевидно доказателство за един от успехите носеше със себе си нещо съвсем малко по размери, което щеше да развесели и зарадва дон Алфонсо.

Застана пред краля и започна доклада си. Неколцина рикосомбрес — девет, за да бъде съвсем точен, — закъснели с плащането на своите данъци, бяха потвърди с подпис и печат, че при следното просрочване ще се откажат от претенциите за власт над определени градове в полза на краля. Освен това Йеуда можеше вече да докладва за единадесет нови образцови стопанства, можеше да съобщи, че недалеч от Талавера се пристъпва към пробно развъждане на копринената буба, да изброи нови, големи манифактурни работилници тук, в Толедо, и в Бургос, а също и в Авила, Сеговия, Валядолид.

А след това дойде ред на голямата му изненада.

— Ти изрази недоволството си от мен, господарю — каза той, — че не съм довел в страната ти златари и майстори по сеченето на монети. Позволи ми днес почтително да ти поднеса едно от първите изделия на твоите златари.

И усмихнат и горд, той предаде на дон Алфонсо онова, което беше донесъл със себе си.

Кралят го взе и видя, и засия. Дотогава в християнските държави на Полуострова бе имало в обръщение само арабски златни монети. А сега той държеше в ръцете си първата златна монета на християнска Испания, и тая монета беше кастилска. Сияещ сред ослепителния червеникавожълт метал се открояваше неговият, кралският профил, съвсем ясно личеше, че е неговият, а околоръст бе изписано на латински: „Алфонсус, по божия милост крал на Кастилия“. От другата страна бе изобразен покровителят на Испания, апостол Яков, Сантяго, възседнал коня и вдигнал меча — точно така, както често бе помагал от небесата на християнската армия да разгроми неверниците.

Жадно, с детинска радост оглеждаше и опипваше дон Алфонсо прекрасното златарско произведение. Ето как ще шестува отсега нататък върху добро, пълноценно злато неговият образ из

християнските страни, а също и из страните на исляма, за да напомня на всички, че Кастилия е под добра закрила, под неговата закрила и на Сантяго.

— Великолепно си свършил тая работа, дон Йеуда — похвали го той и от светналото му лице и грейналите очи сияеше толкова радост, че дон Йеуда забрави всички несправедливости, които тоя човек бе проявил спрямо него.

Ала след това изображението на войнствения Сантяго припомни на краля за намерението му и за причината, която го бе накарала да извика своя ескривано. И бодро, без всякакъв преход, той каза:

— Щом като имаме пари, значи, бих могъл всъщност да предприема поход срещу бароните де Кастро. Смяташ ли, че за тая експедиция ще стигнат шест хиляди златни мараведи?

Изтръгнат неочаквано от своята радост, дон Йеуда обясни, че бароните де Кастро несъмнено ще потърсят закрилата на арагонския крал и че крал Раймундес ще ги приеме за свои васали.

— Твоят августейши чичо Раймундес ще се намеси — заяви убедително Йеуда. — А той разполага със значителна военна мощ на бойна нога, която бе събрал за похода си в Прованс, и военната му хазна е пълна. Ти ще се окажеш въввлечен в една война с Арагон, дон Алфонсо, и то при най-неблагоприятните обстоятелства, които можеш да си представиш.

Дон Алфонсо изобщо не искаше да чуе.

— Махай ми се от главата с твоите празни опасения! — прекъсна той Йеуда. — Няколкостотин добри копия са достатъчни, за да се бори човек против Кастровците, а аз владеея изкуството да нападам бързо; това ще бъде чисто и просто един стремителен набег, нищо повече. А завладея ли веднъж Албарасин, или макар и само Санта Мария, тогава моят чичо от Арагон, който не е сърцат, ще се задоволи само да ругае, но няма да нападне. Събери ми шест хиляди златни мараведи, дон Йеуда! — настоя той.

Йеуда знаеше: празна надежда бе това, с което кралят искаше да заблуди него, а и самия себе си. Макар дон Раймундес да беше миролюбив владетел, ако сега му се дадеше удобен повод, той щеше да води война срещу Алфонсо.

Защото крал Раймундес изпитваше дълбока неприязън към своя племенник Алфонсо, и то не без основание. Позовавайки се на

старинни грамоти, Кастилия претендираше за сюзеренна власт над страната Арагон: Тая „върховна власт“ беше чисто и просто въпрос на престиж. Твърде могъщият крал на Англия например, който владееше много франкски земи, признаваше за свой сюзерен по отношение на тях краля на Франкия, при все той владееше много по-малка част от Франкия, отколкото английският крал.

Всъщност на стария крал Раймундес Арагонски беше безразлично дали разполага с повече или по-малко престиж. Ала в своя необуздан племенник той виждаше олицетворение на безсмисления, вече остарял рицарски идеал и се гневеше, че мнозина, та дори и собственият му син, сляпо държаха на това рицарство, станало тъй чуждо на действителността, и благоговееха пред Алфонсо като пред герой. Ето защо той бе заявил, че искането на дон Алфонсо да бъде признат за сюзерен е глупост, отживяла своето време. А Алфонсо използваше всеки удобен случай, за да възобнови претенциите си и се перчеше, че щял да дойде ден, когато дръзкия Арагон ще коленичи пред него като пред законен сюзерен.

Така че предприемеше ли Алфонсо своя поход, намесата на Арагон бе неизбежна и дон Йеуда обмисляше как с предпазливи думи да обясни това на краля. Ала предвидил възраженията на Йеуда, Алфонсо не поиска дори да ги чуе и го изпревари.

— В края на краищата за всичко си виновен ти — гневно викна той, — защото се настаня в дома на бароните Кастро.

През тия мъчителни месеци Йеуда бе придобил второ лице, маска на вежлива смиреност. Но не можеше още да овладява гласа си, който заекваше и фъфлеше, когато бе развълнуван. Така бе и сега, докато отговаряше:

— Един поход срещу бароните де Кастро няма да струва шест хиляди, а двеста хиляди златни мараведи, господарю. Нека твое величество благоволи да ми повярва: Арагон в никакъв случай няма да остане спокойно настрана, ако ти нападнеш владенията на де Кастро.

Той се реши да съобщи на краля и последния си необорим довод:

— Знаеш, господарю, че моят братовчед Йосеф Ибн Езра е придворен алхаким на Арагон и е посветен в планове на краля. Твоят августейши чичо вече на няколко пъти е възнамерявал да помогне с оръжие в ръка на бароните Кастро. Ние с братовчед ми разменихме писма и се съветвахме и на дон Йосеф се удаде да възпре своя крал в

това отношение. Но той ме предупреди: Арагон е обвързан с обещанието да помогне на бароните де Кастро, ако ти ги нападнеш.

Дълбоки бръчки се врязаха в младото чело на Алфонсо.

— Изглежда, че ти и братовчедът ти усърдно заговорничите зад моя гръб — каза той.

— Щях да ти съобщя още преди няколко дни за предупрежденията на дон Йосеф — отвърна Йеуда, — ако беше благоволил да ме допуснеш пред лицето си.

Кралят заснова с широки крачки нагоре-надолу. Дон Йеуда продължи да му обяснява:

— Разбирам, че твое величество гори от желание да даде заслужен урок на дръзките барони. И аз — позволи ми тая смирена забележка — горя от същото желание. Но бъди милостив, почакай още малко. Ако се прецени трезво, щетите, нанесени от бароните де Кастро, не са големи.

— Те държат в тъмниците си мои поданици — викна Алфонсо.

— Разпoredи се — предложи Йеуда, — и аз ще откупя тия пленници. Те са незначителни люде. Касае се за няколкостотин мараведи.

— Мълчи! — гръмко викна Алфонсо. — Един крал не откупува поданиците си от своите васали. Но ти не разбираш от тия работи, търгаш такъв!

Йеуда бе побледнял. Та нали тъкмо в това се състоеше спорът — дали бароните де Кастро са васали на дон Алфонсо, или не. Но тия горделивци смятаха грабежите и убийствата за единственото почтено средство, с което се разрешават спорове. С неописуемо удоволствие би му казал той: „Предприеми похода си, рицарю и глупецо! Ще ти подхвърля шестте хиляди мараведи!“ Но стигнеше ли се до война с Арагон, всичките му планове се проваляха. Трябваше да предотврати тоя поход.

— Може би — подложи на обсъждане той — пленниците ще могат да се освободят, без да се накърнява твоето кралско достойнство. Навярно би могло да се издействува бароните де Кастро да предадат пленниците в Арагон. Позволи ми да започна преговори за това, Може би, ако ми разрешиш, ще ида лично в Сарагоса и ще се посъветвам с дон Йосеф. Моля те, господарю, обещавай ми едно: че няма да издадеш заповед за поход срещу бароните де Кастро, преди да проявиш

милостта да говориш още веднъж с мене. — Какво си въобразяваш! — негодуваше Алфонсо.

Ала той бе осъзнал вече безразсъдността на своето намерение. За съжаление евреинът беше прав.

Взе отново в ръка златната монета, претегли я, огледа я. Лицето му се разведри.

— Нищо не обещавам — каза той, — но ще помисля върху това, което предлагаш.

Йеуда разбра, че не ще постигне нищо повече. Сбогува се церемониално и замина за Арагон.

При все че дон Йеуда отсъствуваше, каноникът дон Родриге често наминаваше към кастильо Ибн Езра. Търсеше обществото на стария Муса.

Тогава двамата седяха в малкото преддверие, гледаха навън към тихата градина, вслушваха се в едва доловимия, винаги еднообразен, винаги разнообразен ромон на бликащите струи и водеха спокойни разговори. Блеснали с червените, сините и златните си цветове, по стените се нижеха фризовете с мъдри поговорки. Къдравите букви на по-новото арабско писмо, вплетени една в друга и заобиколени с орнаменти, прилични на цветя и преливащи се в арабески, наподобяваха пъстра тъкан, която покриваше стените като килим. Сред причудливите заврънкулки се открояваха ясно староарабските, „куфически“, ъгловати и отсечените еврейски писмени знаци, сливаха се в мъдрости, губеха се, смесваха се с други, изпъкваха отново, някак странно неспокойни, смущаващи.

Сред тоя гъсталак от орнаменти и арабески Родриге отново разчете оная еврейска мъдрост, която навремето, при неговото първо посещение, му беше превел Муса:

„Еднаква е участта на синовете човечески и на скота... Еднакви са душите им... Кой знае дали душите на човеческите синове се устремяват нагоре, а душата на скота слиза надолу, под земята?“

Още тогава каноникът бе обезпокоен, защото тия стихове — както му ги беше прочел Муса — звучаха по-иначе, отколкото в познатия му латински превод. Сега той събра смелост и реши да поразисква този въпрос, с Муса. Но старецът приветливо го предупреди:

— Не бива да се впускаш в такива опасни съждения, високопочитаеми мой приятелю. Ти знаеш, че самият свети дух е вдъхновявал Йероним, когато е превеждал Библията, така че думите, които бог разменя с Мойсей на латински, са не по-малко божествени от еврейските. Не се старай да бъдеш прекалено мъдър, високопочитаеми дон Родриге. Твърде леко спи кучето на съмнението. То би могло да се пробуди и да се разлае срещу твоите убеждения и тогава те чака гибел. И без това много твои събратя, духовници в другите християнски страни, наричат нашия Толедо „градът на черната магия“, а нашите арабски и еврейски писмени знаци им се струват като драсканици на сатаната. Ще обявят за еретик и тебе, ако си толкова любопитен.

При все това кротките очи на дон Родриге не се отделяха от надписа, който го смущаваше. Ала повече от надписа смущаваше каноника човекът, по чието желание тия надписи бяха избрани. Старият Муса — дон Родриге бе разбрал това много скоро — беше безбожник до мозъка на костите си, не вярваше дори в своя Аллах и Мохамед; и все пак той, тоя езичник, беше благ, кротък, заслужаващ обич. А освен това, и преди всичко, бе истински учен. Той, Родриге, беше изучил всичко, което можеше да даде на човека християнската наука — тривиум и квадравиум^[1], граматика, диалектика и реторика, аритметика, музика, геометрия и астрономия, а наред с тях всички позволени арабски знания и всяка християнска премъдрост; но Муса знаеше много повече, знаеше всичко и беше размишлявал над всичко и един от най-прекрасните божии дарове бе да разговаряш с тоя безбожник.

— Еретик — аз? — отвърна дружелюбно и меланхолично той на предупреждението на събеседника си. — Страхувам се, че еретикът си ги, драги мой мъдри Муса. И се боя, че си не само еретик, а езичник в пълния смисъл на думата, че не вярваш дори в истините на своята собствена вяра.

— Ти се боиш? — запита старият грозен учен и устреми пронизателните си очи в кроткото лице на Родриге.

— Боя се — отвърна му той, — защото имам приятелски чувства към теб и защото ми е жал, че ще гориш в ада.

— А нима — осведоми се Муса — не ще горя там дори и само защото съм мюсюлманин?

— Не безусловно, драги Муса — поучи го Родриге, — и положително не в такъв силен огън.

След известно мълчание Муса унесено и двусмислено каза:

— Може би си прав, аз почти не правя разлика между тримата пророци. За мен Мойсей струва колкото Христос, а пък той — колкото Мохамед.

— Такова нещо аз не бива дори и да чувам — каза каноникът и се поотдръпна. — Защото тогава би следвало да взема мерки срещу теб.

Муса вежливо отстъпи:

— В такъв случай считай, че не съм казал нищо. Докато спореше тъй, Муса отиваше от време на време до писалището си и разговаряйки, рисуаше небрежно кръгове и арабески. Със завист и укор гледаше дон Родриге как приятелят му направо разхищава скъпата хартия.

Каноникът на драго сърце четеше на Муса от своята хроника, за да чуе неговите допълнения и уточнявания. В тая хроника се говореше много за мъртвите светии. Сражавайки се от небесата на страна на християните, те често бяха побеждавали неверниците, а и реликвите им, носени в битките, бяха извоювали за християните не една победа. Муса вметна, че тия останки от светиите сигурно са били свидетели и на някои поражения на християните, но го каза благо и деловито и намираше за съвсем понятно, че Родриге не пишеше в хрониката си за тия неща. Изобщо той вникваше дълбоко в четеното от каноника и засилваше у него увереността, че произведението му е значително.

Ала почнеше ли да му чете Муса от своята „История на мюсюлманството в Испания“, клетият щастлив Родриге изпитваше чувството, че онова, което пише самият той, е отчайващо примитивно. Огън и мраз го обливаше, когато слушаше това своеобразно, смело историческо произведение.

„Държавите — се казваше там — не са божествени институции; пораждат ги естествените сили на живота. Хората чувствуват необходимост да се обединяват в общества, за да запазят човешкия род

и култура, държавната власт е нужна, за да не се унищожат хората взаимно докрай, защото те по природа са зли. Силата, свързваща държавата в едно единно цяло, е *азабиджата* — вътрешната волева, историческа и кръвна връзка. Държавите, народите, културите като всички други сътворени неща имат продължителност на живот, определена от природата, и те като всяко отделно същество преминават през петте фази на възрастта: възникване, възход, разцвет, упадък, загиване. Цивилизацията непрестанно преминава в изнежване, свободата в скептицизъм и държавите, народите, културите се сменят едни други по силата на строги, вечно важими закони и затова са постоянно непостоянни като подвижните пясъчни дюни.“

— Ако те разбирам правилно, приятелю Муса — замислено разсъждаваше след едно такова четене дон Родриге, — ти не вярваш в никакъв бог, а единствено в кадар, в съдбата.

— Бог е съдбата — отвърна Муса. — Той е крайният сбор от прозрението както на великата книга на юдеите, тъй и на корана.

Погледът му, следван от тоя на Родриге, се плъзна към един фриз, в който проповедникът Соломон възвестява мъдростта:

„Има време за всяко нещо и срок за всяка работа под небето; време за раждане и време за умиране, време за разсаждане и време за изкореняване на засаденото, време за убиване и време за изцеление, време за жалби и време за веселие, време за обичане и време за ненавиждане, време за рат и време за мир. Каква полза за онзи, който работи и пресмята онова, над което се труди?“

И когато долови, че каноникът беше прочел и разбрал изречението, Муса продължи:

— А в осемдесет и първата сура на корана, посветена на края на света, Пророкът казва: „Онова, което аз възвестявам, е предупреждение за вас, които желаете да вървите по правия път. Но вие няма да *можете* да го желаете, ако не го желае бог, всемогъщият.“ Виждаш, високопочитаеми мой приятелю, че както Соломон, тъй и

Мохамед стигат до прозрението: бог и съдбата са едно и също нещо. Или казано на езика на философията: бог е съвкупността от всички случайности.

Като чуваше такива думи, дон Родриге се притесняваше силно и решаваше да не прекрачи вече прага на кастильо Ибн Езра. Ала два дни по-късно той отново седеше в откритата зала, под надписите, смущаващи духа му. От време на време довеждаше дори и някой от своите ученици, най-често младия Бенямин.

Понякога в кръглата зала идваше и доня Рахел и слушаше как двамата учени водеха своя спокоен разговор, докато водоскоците тихо струяха.

Веднъж присъствието на Бенямин я подсети за раби Ханан Бен Рабуа и Рахел запита каноника какво знае за тоя учен и за машината му за измерване на времето; защото от ума ѝ не излизаше разказа на дон Бенямин как е бил преследван и принуден да унищожи собственото си дело оня раби и как сетне го подложили на мъчения и го изгорили.

Дон Родриге не искаше да признае, че учени са били подлагани на мъчения заради своята ученост и не бе включил в хрониката си историята за раби Ханан.

— Видях водоемите в Ла Галиана — заяви той, — те са най-обикновени цистерни; не вярвам някога да са служили за измерване на времето; впрочем смятам за недостовечно и това, че раби Ханан е бил измъчван и убит. В документите не откривам нищо такова.

Обиден, че каноникът се съмнява в историята, разказана от него за раби Ханан, младият дон Бенямин каза скромно, но разпалено:

— Той обаче е бил изключителен учен, това сигурно ще признаеш и ти, високопочитаеми дон Родриге. Създал е не само великолепен астролаб^[2], но е превел също така на арабски и латински съчиненията на Гален и така е съхранил за нашето време медицинската наука на древността.

Дон Родриге не се съгласи, но затова пък почна да разказва за големите лекари от времето на ранното християнство. Така светиите Козма и Дамян, които впрочем били от арабски произход, извършили по времето на Гален не по-малко чудотворни изцеления. Техните съперници ги наклеветили, че са християни. Съдиите ги осъдили и ги хвърлили в морето: ангели слезли и ги спасили. Тогава ги хвърлили в огън: огънят не могъл да им стори нищо. Почнали да ги замерят с

камъни, за да ги пребият: камъните се връщали обратно и пребивали враговете им. Впрочем те продължили да извършват удивителни изцеления и след смъртта си. Имало например един човек, който страдал от гангрена в бедрото. Той се молил пред изображението на двамата светци. Тогава заспал дълбоко и сънувал, че светците отрязали болния му крак и го заменили с крака на един мъртъв арабин. И наистина, като се събудил, имал нов, здрав крак; а хората намерили и мъртвия арабин, от когото светците били взели крака.

— Те трябва да са били големи вълшебници — призна възхитена доня Рахел.

Ала Муса каза:

Големите мюсюлмански лекари са лекували най-сполучливо, докато са били живи. Познавам и някои християни, които при сериозно заболяване на драго сърце се съветват с еврейски или мюсюлмански лекар.

Настроен този път не дотам примирително, колкото обикновено, дон Родриге отговори:

— Ние, християните, учим, че скромността е добродетел.

Муса дружелюбно се съгласи:

— О, да, колкото за учене, учите, високоуважаеми приятелю.

Дон Родриге прихна.

— Не се обиждай! — рече той. — Ако се разболея, ще бъда щастлив да ме лекуваш ти, мъдри Муса!

През това време дон Бенямин беше рисувал скритом в своя бележник. Той показва на Рахел скицата, която беше нахвърлил. На едно дърво бе кацнал гарван и гарванът имаше лицето на Муса. Това несъмнено бе портрет и следователно грехът беше двоен. Ала портретът бе жизнерадостен, приветлив и на Рахел се харесваше и скицата, и онзи, който я беше направил.

Тъй като кралят не предприемаше нищо срещу бароните де Кастро, дързостта на привържениците им започна да става все по-голяма. Точно както навремето жителите на Бургос бяха защитавали от Алфонсо Шести националния герой Сид Компеадор, тъй и бунтовно настроените барони защитаваха сега Кастровците срещу Алфонсо Осми: „Какви добри васали щяха да бъдат те, да имаха само по-добър крал!“ Когато кралят поиска настойчиво да бъдат изплатени

закъснелите налози, грандовете де Нунйес и де Ареназ му се присмяха:

— Че хайде, дон Алфонсо, ела и си прибири парите от нас, тъй както си прибра гражданите от замъците на бароните Кастро!

Дон Алфонсо беснееше. Ако не искаше срещу него да се надигнат всичките му барони, не биваше повече да позволява на Кастровците да му се качват на главата.

Свика на коронен съвет своите най-доверени люде. Присъствуваха дон Манрике де Лара и синът му Гарсеран, архиепископът дон Мартин де Кардона и каноникът дон Родриге; главният ескривано, дон Йеуда, все още беше в Арагон.

Пред приятелите си дон Алфонсо даде воля на своята безсилна ярост. Бароните Кастро му нанасяли оскърбление след оскърбление, а пък неговият ескривано преговарял с двуличния крал Раймундес и искал да разреши с търгашески средства един рицарски спор. А тъкмо той, евреинът, бил главният виновник за тая дяволска разправия, защото той се бил настанил в дома на бароните де Кастро.

— Много ми се иска да го изхвърля! — заключи яростно той.

Дон Манрике се опита да усмири гнева му.

— Бъди справедлив, господарю. Нашият евреин си е заслужил кастильото. Той изпълни повече, отколкото обеща. Грандовете ти плащат данъци и през мирно време. Седемнадесет града, които принадлежаха на грандовете, сега са пряко подчинени на теб. И ако бароните де Кастро държат в плен неколцина твои поданици, то много стотици твои рицари и войници, държани доскоро в плен в Севиля, сега са свободни.

Архиепископът дон Мартин — с червендалесто, закръглено, грубовато и жизнерадостно лице под вече прошарена коса — възрази. Войнствено седеше той на своето място — едновременно и рицар, и духовник. Одеждите, които свидетелстваха за неговия сан, не прикриваха бойните доспехи: защото той смяташе, че тук, в Толедо, толкова близо до мюсюлманите, християните се намират в непрестанна свещена война.

— Много думи намери, за да възхвалиш твоя евреин, благородни дон Манрике — подхвана архиепископът с гръмкия си глас. — Тоя нов Ибн Езра, признавам, успя да измъкне като вълшебник стотици хиляди златни мараведи от страната и отдели нещичко от тях и за краля,

нашия господар. Но затова пък толкова по-големи щети нанесе той на светата църква. Не затваряйте очи пред това обстоятелство, благородници! Толедските евреи винаги са били нагли, още но времето на нашите предци — готите. А това, че ти, господарю, благоволи да назначиш на служба тоя Йеуда, направи вече непоносима наглостта на алхамата. Техният старейшина, Ефраим Бар Абба, не само отказа да ми плати десятка — за което за съжаление може да се позове на теб, господарю, — но той дръзна също така с предизвикателна наглост да оповести в една от синагогите благословията на Яков. „Не ще остане Юда без скиптър, нито без жезъла на властта в краката си!“ При това въз основа на писанията на църковните патриарси аз доказах на тоя човек, че пророчеството на Яков е било в сила само до идването на Месията и че след появяването на Спасителя е изгубило стойността си. Но само на нас, християните, е дадено да разбираме съкровения, вътрешен смисъл на писанието. Тия евреи приличат на неразумен добитък и не са в състояние да се задълбочат.

— Може би не следва да се съди толкова строго толедската алхама — каза меко каноникът. — На времето, когато слепите, грешни и високомерни ерусалимски евреи са завлекли пред своето съдилище нашия господ, Исуса Христа, толедската еврейска алхама е изпратила послание до първосвещеника Кайафа и го е предупредила да не разпъва Спасителя. Тъй пише недвусмислено в древните книги.

Архиепископът измери с недоволен поглед дон Родриге, ала сподави своите възражения. Странна връзка съществуваше между него и секретаря му. Архиепископът беше благочестив, крайно честен и съзнаваше, че войнственият му нрав го кара понякога да изрича думи или да върши дела, които не подхождаха на него, примаса на Испания, приемника на свети Евгений и свети Илдефонсо. И за да изкупи греховете, към които би го подвел неговият войнствен характер, той сам си бе наложил да търпи постоянното присъствие на кроткия като агне дон Родриге; на това смяташе да се позове, ако при страшния съд го обвиняха, че понякога воинът у него е взимал връх над духовника.

И така, вместо към дон Родриге, той се обърна към краля:

— По времето, когато ти, подчинявайки се на необходимостта и на своите съветници, призова тук евреина, аз те предупредих, дон Алфонсо, и ти предсказах: ще дойдат дни, когато ще се разкайваш, че

си го призовал. Светият събор не без основания е забранил на християнските крале да назначават на високи служби неверници.

Дон Манрике възрази:

— Кралете на Англия и на Навара, както и кралете на Леон, Португалия и Арагон също оставиха на служба своите еврейски министри въпреки решенията на Латеранския събор. Те се задоволиха да изкажат на светия отец своите съжаления. Тъй постъпи и кралят, нашият господар. При това той можеше да се позове и на примера на своите августейши предци. Алфонсо Шести, императорът на Испания, имаше двама еврейски министри, Алфонсо Седми — пет. Не виждам как Кастилия щеше да бъде в състояние да построи толкова църкви за светците и толкова крепости против мюсюлманите без помощта на евреите.

— Позволи ми освен това, достопочтени мой отче — допълни каноникът, — най-смирено да ти напомня за нашия приятел, достопочтения епископ на Валядолид. И той не можа да събере своите данъци и се видя принуден да натовари със събирането им нашия приятел Йеуда.

Този път дон Мартин не можа да сподави гнева в гърдите си.

— Много добродетели имаш ти, дон Родриге — изръмжа заплашително той. — Ти си почти светец и затова те понасям. Но позволи ми най-смирено да ти кажа: понякога твоята благост и веротърпимост граничат с наглост.

Кралят не слушаше тия препирни. Той седеше дълбоко замислен и сега най-сетне изрече онова, което го занимаваше:

— Питал съм се понякога защо ли бог е дал на неверниците толкова сили, които нам е отказал. Мисля си, че е така: понеже ги е проклетел вовеки веков, то за краткото време на техния земен живот им е дал със своята милост много ум, красноречие и способност да трупат богатства.

Останалите замълчаха малко смутено. Удивяваше ги, че кралят тъй открито изказваше най-съкровения си мисли, всъщност това не подобаваше. Но кралят имаше право да казва с кралска безгрижност всичко, което тежеше на душата му.

Младият дон Гарсеран върна коронния съвет отново към предмета на обсъждането.

— Едно нещо би могъл да направиш, господарю — предложи той. — Щом като няма да нападнеш бароните де Кастро, постави тогава гарнизон на тяхната граница. Изпрати войници в града Куенка.

— Това е добър съвет — гръмогласно се присъедини архиепископът. — Да, постави гарнизон в Куенка, и то не малък, та да се изпари желанието на братята Кастро да нападат вече твоите поданици.

За това беше мислил и самият дон Алфонсо, Но драго му бе, че го предложиха другите.

— Да, тъй и ще сторя — заяви той. И гневно и радостно добави: — Срещу това не може да възрази нищо дори и нашият евреин.

Дон Манрике смяташе, че за защитата на Куенка са достатъчни три отряда. Дон Алфонсо възрази, че разбойническите набези на бароните де Кастро могат да възбудят апетита и на емира на Валенсия; затова предпочитал да изпрати в Куенка повече войници, щял да изпрати двеста копия. Архиепископът, когото всички смятаха за вещ във военното изкуство, напомни, че известен брой от войниците винаги щели да се намират извън крепостта, за да охраняват заплашените селски стопанства или да придружават пътуващи граждани.

— Изпрати триста копия, дон Алфонсо! — настоя той.

Алфонсо изпрати петстотин копия.

Водителството на тая войска той възложи на своя приятел дон Естебан Илян, млад, енергичен и смел гранд. Преди дон Естебан да потегли с конните си отреди към Куенка, кралят настойчиво го замоли:

— Не допускай да ми се нанасят повече оскърбления, дон Естебан! Не допускай и най-малката обида! И ако хората на де Кастро откраднат от наши земи макар и само една кокошка, не им прощавай! Преследвай ги чак до тяхната Санта Мария и вземи обратно кокошката! Дори ако това ти струва десетима войници!

И му подаде ръкавицата — символа на рицарското поръчение.

Дон Естебан целуна ръката му и каза:

— Не ще имаш повод да се оплакваш от мен, дон Алфонсо!

Войници пристигнаха в малкия градец Куенка и в околните села. Патрулираха по границата на планинската страна Албарасин, която трудно можеше да се обозре. Ала нито един от войниците на Кастро не се показваше. Тъй измина седмица, след нея втора. Войниците на дон

Естебан почнаха да негодуват срещу отегчителната служба, жителите на Куенка — да ругаят срещу присъствието на войниците, което ги притесняваше.

А в това време Йеуда беше в Сарагоса и преговаряше със своя братовчед, дон Йосеф Ибн Езра. Този образован сановник, възпълен, приятен, дружелюбен, скептичен, даде на Йеуда да разбере, че е отгатнал подбудите му. Но самият той също държеше на запазването на мира и затова посрещна приятелски своя роднина, Йеуда искаше следното: Арагон да откупи кастилските пленници на бароните де Кастро и да ги върне на дон Алфонсо; той лък в замяна щял да се откаже от претенциите си върху града Дарока.

Предложението на Йеуда се стори приемливо на дон Йосеф и той се надяваше, че ще съумее да го представи в доста благоприятна светлина и на своя господар. Но не биваше да се прибързва. Крал Раймундес се намираше сега във военен лагер, изцяло бе погълнат от благополучното приключване на войната срещу тулузкия граф и дон Йосеф трябваше да изчака подходящ момент, за да го занимава с такива незначителни въпроси. След две седмици той щял да замине за военния лагер при дон Раймундес. Нека дон Йеуда проявял търпение дотогава. Сетне самият той можел да се яви пред дон Раймундес.

Йеуда използва добре тях две седмици. Отпътува до Перпинян и доведе до благополучен край едно объркано дело. Отпътува до Тулуза, за да навести един свой роднина, Меир Ибн Езра, еврейски бай^[3] на този град. Сетне отпътува до лагера при крал Раймундес. Дон Йосеф честно го подпомогна и дон Раймундес милостиво го изслуша. Но кралят бе мудар, педантичен човек, ето защо изтече още една цяла седмица, докато той се реши да даде съгласието си.

Йеуда си отдъхна. Отстранена бе най-страшната от глупавите пречки, които заплашваха неговото мирно дело. Той изпрати до дон Алфонсо куриер с радостната вест, че договорът е подписан и подпечатан и че самият той, Йеуда, се завръща след няколко дни.

Ала тая вест още не беше стигнала в Толедо, когато дон Алфонсо получи от Куенка едно дълго, объркано писмо от своя приятел Естебан Илян.

Беше се случило нещо непредвидено. Въоръжени слуги на бароните де Кастро се опитали да откраднат от кастилска земя стадо овци. Хора на дон Естебан ги преследвали във владенията на де Кастро. Там се натъкнали на група рицари и оръженосци. Почнало се с ругатни, стигнало се до престрелка. В нея загинал един рицар, за нещастие един от братята Кастро, граф Фернан. Не можело да се отрече — пишеше дон Естебан, — че когато кастилската стрела го улучила, дон Фернан де Кастро не бил в бойни доспехи, а в ловно облекло и на ръкавицата му бил кацнал неговият любим сокол едва ли можело вече да се установи защо кастилският войник пуснал така лекомислено стрелата си; във всеки случай той, Естебан, веднага заповядал да обесят виновника.

Дои Алфонсо четеше и сърцето му се сви. Не можеше да се очаква по-лош край на това начинание. Прост войник бе убил подло един невъоръжен дворянин от най-благородно потекло, и то по негова, Алфонсова, заповед. Цяла Испания щеше да припише този позор нему, на краля на Кастилия.

Сега вече другият Кастро, Гутиере, имаше убедително рицарско основание да отмъсти за брат си. Той ще се обърне към Арагон и крал Раймундес, победителят в Прованс, щеше да има желания повод да започне война срещу омразния си племенник. Глупавата война с Арагон, която той не желал, а и всички го предупреждаваха да не я започва, сега вече беше пред прага.

Алфонсо се срамуваше от Йеуда. Срамуваше се от всичките си съветници. От целия християнски свят. При тава той бе сторил само каквото би сторил всеки рицар на негово място. Неговият кралски дълг беше изисквал да брани своя верен град Куенка и да изпрати там войски. И никой не можеше да го укори, че бе възложил командата на смелия дон Естебан Илян. Дон Естебан бе негов приятел и добър рицар, а в ефеса на неговия меч беше вкована костичка от свети Илдефоноо. Ах, тая изпитана реликва не беше успяла да спре сатаната. Защото станалото бе истинско адско нещастие, сатанинска подлост и никой не беше виновен — нито той, нито дон Естебан, нито Фернан де Кастро, нито дори евреинът. Целият християнски свят обаче ще обвинява него, Алфонсо.

Да, не му беше донесъл щастие този Йеуда. А сега, когато тъй се нуждаеше от съвета му, него го нямаше.

И добре бе, че го нямаше. Той, Алфонсо, не би могъл да го погледне сега. Не би могъл да понесе неговите укорни, умни думи. Нужен му бе човек, който го разбираше напълно, който разбираше невинността му, нечуваното му нещастие, нужен му бе близък човек, Свой.

Без да дочака Йеуда, със съвсем малка свита, той потегли на кон към Бургос, при своята кралица, при деня Леонор.

---

[1] Тривиум и квадравиум — степени в средновековното схоластическо училище. В „тривиум“ (по-ниската степен) са се изучавали първите три предмета, изредени от автора, а в „квадравиум“ — останалите четири предмета. — Бел.пр. ↑

[2] Астролаб — уред, изнамерен от арабите, за измерване разстоянието до звездите. — Бел.пр. ↑

[3] Бай — лице, натоварено специално от краля за събиране на кралски приходи и ренти. — Бел.пр. ↑

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Доня Леонор посрещна краля с радост. Нямахше нужда дори да и разказва как се е случило всичко, тя го разбра. Чувствуваше като него. За всичко бе виновна злата съдба, нейният Алфонсо не носеше никаква вина.

При това много повече от него я потискаше мисълта, че предстоеше война с Арагон. Тя беше мечтала за обединението на двете страни, а тая война разрушаваше всичките ѝ надежди. Ала доня Леонор прикри сломеността си, държеше се спокойно както винаги. Нейното присъствие и разговорите с нея дадоха на Алфонсо утехата и бодростта, на които се беше надявал.

Общо взето, той предпочиташе Толедо пред Бургос. В Толедо, още юноша, той бе извършил първия си голям подвиг, оттам бе завоювал своето кралство; освен това Толедо бе близо до истинския, до вечния враг, мюсюлманите, и тъкмо там, близо до врага, бе неговото място — на краля, на воина. Ала тоя път охотно остана в стария, прахристиянски град Бургос и спомените, с които беше изпълнен градът, вливаха в него сили и увереност. Та нали тъкмо от кастильото на тоя град Бургос неговата страна беше получила името си Кастилия, нали оттук неговият предтеча Фернан Гонсалес бе превърнал графството Кастилия в независима, велика и могъща страна. И пак тук, в Бургос, неговият прадед, Алфонсо Шести, беше показал как един крал не отстъпва дори пред най-могъщия човек в Испания. Онзи Алфонсо беше изгонил от града най-смелия герой на страната, Сид Компеадор, тъй като не бе доволен от начина, по който той водеше войната; един кастилски крал не прощаваше никому непокорството, не бе го простил дори на един Сид, а какво оставаше за някакъв си Кастро.

Ала сега Сид Компеадор беше мъртъв, кралете отдавна бяха простили на тоя най-благороден испански рицар и воин и градът Бургос се гордееше с множеството паметници, свързани с героя. С мрачно удовлетворение дон Алфонсо дълго стоя пред един сандък, окачен в църквата на манастира Уелга. Тоя сандък Сид беше дал в

залог на двама еврейски банкери; бил пълен уж догоре с несметни съкровища. След това обаче се оказало, че вътре имало само пясък; героят смятал, че трябва да се вярва на думата му. Тъй Сид бе дал стоя сандък нагледен пример как трябва да постъпва рицарят с еврейските търгаши.

Дон Раймундес Арагонски не бързаше да започне похода, открай време минаваше за колеблив човек. Ала чакането измъчваше крал Алфонсо и той сподели с доня Леонор мисълта си да удари пръв.

Сега обаче доня Леонор не остана безмълвна. Тя недвусмислено му даде да разбере, че страната още не е забравила поражението му при Севиля. Че народът би недоволствувал от войната дори ако той бъде нападнатият. Не би било безумие да напада пръв при такива обстоятелства и сам да потъпче справедливостта.

Дон Алфонсо изслуша смирено тия горчиви слова.

А после, най-сетне, в Бургос пристигна Йеуда. Той тутакси бе схванал пълната сериозност на новината за смъртта на Фернан де Кастро. Разстроен и отчаян, приписа на себе си цялата вина. Пресмятанията му бяха излезли погрешни. Трябвало бе да остане в Толедо и да възпира краля. Тоя път неговата интуиция му бе изменила.

Ала въпреки всичко деятелният човек не губеше надеждата да предотврати войната. Веднага замина за Толедо. Научи, че Алфонсо е в Бургос. Свърна назад, отправи се на кон към Бургос.

Поиска аудиенция при дон Алфонсо. Той, под най-различни предлози, отказваше да го приеме. Затова пък го повика при себе си доня Леонор.

При вида на тази умна жена Йеуда отново почувствува прилив на смелост.

— Ако твое величество ми разреши — предложи той, — ще замина за Сарагоса и ще се опитам да успокоя крал Раймундес. Когато бях в неговия военен лагер, той дружелюбно и охотно се вслушваше в думите ми.

— Оттогава насам нещата се промениха — каза доня Леонор.

Дон Йеуда предпазливо отговори:

— То се знае, не бива да отивам с празни ръце.

— А какво би могъл да занесеш? — запита Леонор.

— Би могло да се помисли за това — каза Йеуда още по-предпазливо, — дон Алфонсо да се откаже от спорните сюзеренни

права на Кастилия.

— Сюзеренните права на Кастилия не са спорни — каза студено доня Леонор. — По-добре война! — заяви тя и измери Йеуда с толкова чужд, презрителен поглед, че той разбра: и тя бе от същото тесто като краля. И тя за нищо на света не искаше да се откаже от тия празни, смешни рицарски титли и претенции. И тя смяташе за търгашество всяко разумно обсъждане и преценяване на обстоятелствата.

Когато най-сетне допусна пред себе си Йеуда, дон Алфонсо подигравателно каза:

— Е, мой ескривано, сигурно с много усърдие и много ум си изработил разни хитри договори в Сарагоса и в лагера пред Тулуза. Сега виждаш сам колко, струват. Ти не ми донесе щастие, дон Йеуда. Постарай се поне тук да бъдеш полезен и ми набави пари. Боя се, че ви трябват твърде много пари.

Дон Алфонсо свика на съвет своите военачалници. Той бе усвоил добре военното дело и бе решил да изправи Арагон пред доста затруднения. Ясно съзнаваше, че всички предимства са на страната на противника, но твърдо вярваше в своята звезда. Като християнски рицар, той поставяше съдбата си в ръцете на всемогъщия, който не можеше да допусне да загине неговия кастилски крал Алфонсо.

И бог го възнагради за вярата му. Дон Раймундес Арагонски почина внезапно, едва петдесет и седем годишен. В разцвета на неговия живот, сред тържеството на победата му над Прованс, господ го порази в сърцето и го прибра при себе си, преди кралят на Арагон да бе успял да навреди на своя племенник в Кастилия.

В положението на Алфонсо настъпи внезапна и щастлива промяна. Престолонаследникът на Арагон, седемнадесетгодишният инфант дон Педро, не беше като баща си. Дон Раймундес бе разширил пределите на своето кралство чрез мъдра политика и бе завоювал правата и земите в Прованс с хитрост — към военна сила беше прибегвал само когато бе сигурен в победата; освен това той без стеснение се бе унижавал прел своите грандове, стига да можеше да получи по тоя начин от тях пари или да ги накара да изпълнят задълженията си. На младия дон Педро подобни изкуства се струваха „увъртания“, недостойни за един рицар. И той като мнозина други

виждаше в своя братовчед от Кастилия олицетворение на християнския рицар. Почти не съществуваше опасност да започне война срещу дон Алфонсо.

— Бог е с мен! — ликуваше Алфонсо пред своята кралица.

А пред Йеуда със самохвалство заяви:

— Е, видя ли?

Спокойно усмихната, доня Леонор споделяше неговата необузdana радост. Тя открай време желаше от все сърце да се установи здрав съюз между Кастилия и Арагон и при все че в никакъв случай не мислеше да се откаже от сюзеренните претенции на Кастилия, бе готова да попречи с всички средства тия претенции да причинят нови раздори.

Наследила бе достатъчно от политическата мъдрост на баща си и на майка си, за да знае, че сама Кастилия никога не можеше да стане голяма империя, каквито бяха Свещената Римска, Английската или Френската. По-рано Кастилия и Арагон били обединени и тогава носителят на двете корони с пълно право се бе наричал император на Испания. Дълги години враждата между кралете Раймундес и Алфонсо беше измъчвала доня Леонор. И тя твърдо бе решила да приключи сега тая вражда и отново да свърже двете страни със здрави връзки.

За това имаше едно добро средство. Доня Леонор не беше родила престолонаследник, но затова пък три инфантки, така че онзи, който се оженеше за най-голямата от тях, за тринадесетгодишната Беренгария, имаше всички изгледи да наследи Кастилия. Винаги я бе блазило да сгоди инфантата за престолонаследника на Арагон, та след време *един* владетел да носи короните на двете страни и ако до този миг годежът не се беше осъществил, причина за това бе само дълбоката взаимна ненавист между кралете. Сега тая пречка вече не съществуваше, инфантата можеше да се сгоди за младия дон Педро, а него, и без това изпълнен с искрена почит и възхищение към Алфонсо, лесно щяха да убедят да признае сюзеренството на своя гъст, когото бездруго *един* ден щеше да наследи.

Учтиво, макар и с леко нетърпение, дон Алфонсо слушаше, докато кралицата му обясняваше всичко това.

— Хубаво и разумно си го намислила, умна моя Леонор — рече той. — Но имаме време. Момчето не е посветено още в рицарство. Чичо Раймундес не можа да надвие себе си и да ме помоли за тая

услуга. Мисля най-напред да поканим дон Педро, за да получи от собствената ми ръка меч и рицарското достойнство. Останалото ще се нареди от само себе си.

След като уговори това, кралската двойка отпътува с доста голям разкош за Сарагоса на тържественото погребение на дон Раймундес.

Младият крал дон Педро засвидетелствува на Алфонсо онази отрадната почит, която се очакваше. И цял пламтеше от възхищение към доня Леонор. Тя бе прекрасната дама, възпявана от поетите, почитаната от всички красавица, по която рицарят изгаря от чиста любов и която милостиво приема тая любов.

Доня Леонор се съобразяваше със съвета на дон Алфонсо, че не бива да се прибързва. Само с общи, смътни слова загатна, че тя и дон Алфонсо имат предвид едно още по-тясно сближение с братовчеда от Арагон. Но се държеше интимно, приятелски и същевременно донякъде майчински, та стройният млад принц веднага разбра и се изчерви цял. Примамваше го не само мисълта да бъде свързан толкова тясно с по-възрастния, изпитан рицар; в бъдещето пред него магически блестеше и императорската корона на обединените испански държави. Той целуна ръката на доня Леонор и отговори:

— Няма поет, който би намерил думи, за да възпее моето щастие.

Инак не говориха нищо — нито за правителствени дела, нито за отношенията между страните Кастилия и Арагон. Но затова пък говориха за посвещаването на дон Педро в рицарство. Той бе седемнадесетгодишен, възрастта му бе подходяща и разумно бе тая церемония да стане преди коронацията. Алфонсо покани принца да дойде да получи меч си в неговия град Бургос. Самият той щял да го посвети там в рицарство сред пищност, каквато подобава на двамата най-велики владетели на Испания.

Дон Педро щастлив прие поканата.

Големи приготовления се започнаха в Бургос. Дон Алфонсо изпрати там всичките си придворни. Доня Леонор сметна, че би трябвало да се поканят и децата на главния ескривано; след кратко колебание кралят се съгласи.

Йеуда изпита ликуващо чувство, когато херолдът донесе в кастильото поканата за тримата Ибн Езра. Съпроводени от внушителна свита, те отпътуваха за Бургос.

Дон Гарсеран и друг един млад благородник от свитата на доня Леонор с удоволствие се заеха да покажат древния град на доня Рахел и на брат ѝ. Момчето Аласар, живо заинтересувано от всичко, свързано с рицарството, жадно оглеждаше най-разнообразните реликви, останали от Сид Компеадор — неговата гробница, оръжията му, бойното снаряжение на коня му.

Още по-въодушевено бе момчето от подготовките за състезанията. Щитовете с гербовете на рицарите, които се готвеха да вземат участие в големия турнир, бяха вече изложени. Щеше да се състои и състезание в стрелба с арбалет. Горд със своя великолепен арабски арбалет, Аласар веднага реши да вземе участие в това състезание. Застояваше се с детски възторг и край оградата, зад която пазеха бикове, предназначени за голямата борба.

Тържественият пир в чест на дон Педро се състоя в кралския замък, в онзи кастильо, от който беше получила името си страната Кастилия. Това беше стара, сурова постройка. Подът навсякъде бе застлан с дебели килими, а стълбите — обсипани с рози. По стените бяха окачени гоблени, изобразяващи ловни и батални сцени; доня Леонор ги беше поръчала от своята родина, Франция. Но въпреки всички тия старания суровата постройка едва бе добила лек оттенък на непринуденост.

В главните зали на замъка, а също и в двора бяха подредени големи трапези и множество малки маси. Арагонският принц бе довел със себе си своя алхаким, дон Йосеф Ибн Езра, и за него и дон Йеуда бе отредена една от масите в двора. Това не бе най-почетното място, ала подреждането на масите при такива празненства бе много трудно нещо.

Градът Бургос бе прословут с негостоприемния си климат; тъй беше и сега — дори през юни в двора на замъка бе неприятно студено. Мангалите не даваха достатъчно топлина и през време на целия обяд липсата на удобство напомняше на двамата видни евреи, че да седиш във вътрешността на замъка, е по-приятно. Те обаче не проявяваха с нищо незадоволството си от обидното отношение към тях, не го показваха дори и един пред друг, а възбудено разговаряха за отрадните последици, до които щеше да доведе разбирателството между Кастилия и Арагон — облекчението на стокообмена, общото оживление на стопанския живот.

През време на тоя разговор Йеуда неколkokратно погледна към своята дъщеря. Неговото умно момиче сигурно бе забелязало, че незначителният арагонски благородник, когото бяха поставили за неин съсед по маса, не беше от най-избраните, които биха могли да се намерят; но тя, изглежда, не се забавляваше зле с него. Аласар от своя страна водеше оживен разговор с други момчета на веселата младежка маса.

След като трапезата бе вдигната, всички се събраха във вътрешността на замъка. Покрай стените бяха издигнати естради. На тия естради зад ниски парапети седяха дамите, кавалерите разговаряха с тях, застанали долу. Доня Рахел се намираше на втората редица, често закривана от седналите пред нея. Дон Гарсеран привлече вниманието на краля върху девойката.

И други от неговите млади приближени му бяха говорили за забележителната будна дъщеря на неговия евреин, кралят бе любопитен да я види. Когато дон Гарсеран му я показва, той стоеше доста далече от нея, но макар и да погледна съвсем бегло нататък, силните му очи можаха да различат ясно чертите ѝ. Слабото бледомургаво лице с големи очи изглеждаше сред строгата рамка на широкополата шапка детинско, над дълбоко деколтирания, обшит с кожи корсаж се издигаха моминската гръд и нежната шия.

— Е, да — рече дон Алфонсо, — хубавичка е.

Като добра домакиня, доня Леонор бе забелязала, че към дон Йеуда не се отнасят с почтителността, която се полагаше на един ескривано. Тя го помоли чрез един паж да отиде при нея, запита го с обичайните учтиви фрази как се е забавлявал и дали не му е липсвало нещо и го покани да ѝ представи децата си.

Доня Рахел я погледна с нескрито любопитство право в лицето и обстоятелството, че еврейката никак не се смути пред своята кралица, поразсърди малко доня Леонор. А и дантелите на нейния корсаж, и зелената дамаска на роклята ѝ бяха прекалено скъпи за едно младо момиче. Но доня Леонор бе домакиня, тя спазваше правилата на куртоазията, остана любезна, даде дори и на дон Алфонсо да разбере, че трябва да каже няколко учтиви думи на децата на своя сановник.

Момчето Аласар силно се изчерви, когато кралят го заговори. В негово лице той виждаше образец на героичната добродетел. Страхопочтително и наивно запита то дали самият дон Алфонсо ще

вземе участие в рицарските игри и му разказа, че той, Аласар, се записал за състезанията в стрелба с арбалет.

— Моят арбалет е направен собственоръчно от Ибн Ихад, прочутия севилски майстор на арбалети — каза гордо то. — Ще видиш, господарю, за твоите рицари състезанието не ще бъде леко.

Вътрешно развеселен, дон Алфонсо си каза, че момчето е достоен син на неговия горделив ескривано.

Но разговорът му с доня Рахел не протече толкова гладко. Размениха на латински няколко незначителни, встъпителни фрази. При това тя го оглеждаше с големите си сиво-синкави очи, измерваше го спокойно и изпитателно и нему също не допадна това, че тя никак не се смущаваше. Търсейки тема за разговор, той запитва:

— Разбираш ли какво пеят моите йоглари^[1]?

А йогларите, неговите музиканти, пееха на кастилски. Доня Рахел отвърна честно и искрено:

— Много от думите разбирам. Но все още не мога да следя съвсем свободно техния простонароден латински.

„Простонароден латински“ наричаха обикновено езика на простолюдието и сигурно чужденката не искаше да вложи в това нищо обидно. Ала Алфонсо не позволяваше да говорят лошо за езика на неговата страна и сурово поправи Рахел:

— Ние наричаме този език кастилски. Говорят го много стотици хиляди добри хора, почти всичките мои поданици.

Но едва изрекъл тия думи, те му се сториха ненужно строги и наставнически и той смени темата:

— Впрочем името на страната Кастилия идва от този кастильо. От тази крепост я е завоювал граф Фернан Гонсалес. Харесва ли ти замъкът?

И като видя, че доня Рахел се затруднява да намери думи за отговора, добави, сега вече на арабски:

— Той е много стар и пълен с възпоминания.

Свикнала да казва направо, каквото мисли, доня Рахел отвърна:

— Сега вече разбирам защо ти харесва замъкът, господарю.

Тия думи развалиха настроението на дон Алфонсо. Нима тя смяташе, че този стар и прославен замък може да се хареса някому само ако е свързан за него с лични възпоминания? Прииска му се да отговори нещо злобно. Но в края на краищата доня Рахел бе гостенка

тук и не бе негова работа да учи дъщерята на евреина на куртоазия. Той заговори за друго.

Макар да бе син на главния ескривано, еврейският юноша дон Аласар едва ли щеше да бъде допуснат до състезанието с арбалет, ако не се беше намесил дон Манрике. Така обаче му разрешиха да вземе участие и той спечели втората награда. Непринудеността и подкупващата несдържаност на момчето, радостта му от спечелената награда, притеснението му, че е спечелило само втората награда, гордостта му от неговия арбалет, равен на който действително нямаше в Бургос — всичко това неусетно караше околните да гледат на него със симпатия.

Кралят го поздрави. Аласар стоеше пред него радостен, ала явно измъчван от някакво тежко колебание. Сетне, с внезапна решителност, той подаде арбалета си на Алфонсо и каза:

— Вземи го, господарю. Ако ти се харесва, аз ти го подарявам.

Алфонсо бе изненадан. Момчето се различаваше от баща си; не държеше на пари и имущество, безусловно притежаваше една от най-големите рицарски добродетели — щедростта.

— Юнак си ти, дон Асалар — похвали го той.

Момчето доверчиво разправяше:

— Трябва да знаеш, господарю, че не беше много трудно за мен да спечеля. От петгодишен се упражнявам в стрелба с арбалет. Мюсюлманите не приемат лошите стрелци в никой рицарски орден.

— Действително ли държат на това? — запита дон Алфонсо.

— Но разбира се, господарю — отвърна Аласар и изброи на плавен арабски десетте добродетели на мюсюлманския рицар, тъй както бе трябвало да ги заучи: доброта, смелост, учтивост и вежливост в обноските, поетичен дар, красноречие, физическа сила и здраве, умелост в ездата, сръчност в хвърлянето на копие, във фехтовката и в стрелбата с арбалет.

През ума на дон Алфонсо бързо премина мисълта, че щом е така, той със своите твърде посредствени дарби в областта на поезията и на красноречието едва ли можеше да очаква да бъде приет в някой мюсюлмански рицарски орден.

На третия ден се състояха борбите с бикове. Само на най-благородните грандове се разрешаваше да участвуват в тля игри. Откак архиепископът на Тарагона, Евсевий, бе тежко ранен в борба с бикове, на прелатите бе забранено да участвуват в тях; архиепископ дон Мартин дълбоко съжаляваше, тъй като той с охота би се занимавал с подобно рицарско изкуство.

Заобиколени от най-знатните царедворци в кралството, дон Алфонсо и неговата кралица наблюдаваха от една трибуна игрите. Кралят бе в добро настроение, сгриваше се сърцето му, като гледаше борбата между мъжете и биковете.

На друга трибуна и по балконите на околните сгради сега седяха нагиздените дами, между тях и доня Рахел. Тя пак бе полузакрита зад другите, но зоркият поглед на дон Алфонсо я откри и той забеляза, че нейните очи също не следят постоянно борбата, а от време на време се отправят към него. Припомни си как тя, това младо същество, дръзко почти колкото баща си, му беше казала право в лицето, че кралският му замък не ѝ допада. И внезапно почувствува силно желание да вземе участие в игрите. Не биваше да разочарова милото момче, което беше поискало да му подари арбалета си, трябваше да оправдае възхищението и на младия си братовчед. Ясно бе, сам той трябваше да раздразни бика и да докаже мощта си над него.

Дон Манрике го закланаше да не излага безпричинно на опасност свещената си особа. Доня Леонор го молеше да се откаже. Дон Родриге припомняше, че от времето на Алфонсо Шести насетне нито един испански крал не е взимал участие в борба с бикове. Архиепископ дон Мартин се позоваваше на това, как самият той обуздавал желанието си. Ала дон Алфонсо се шегуваше и обхванат от младежко увлечение, не признаваше никакви доводи.

Той бе захвърлил кралската си мантия, обличаха го вече в плетена металическа броня. И тропетите затръбиха и херолдът възвести:

— Със следващия бик борбата ще води дон Алфонсо, по божия милост крал на Толедо и на Кастилия!

Той изглеждаше много красив, когато, възседнал коня, се появи на арената не с тежки доспехи, а само с гъвкава ризница, с открита шия и лице, събрал червеникаворусата си коса под малка металическа шапчица. Беше отличен ездач, конят се подчиняваше и на най-малкото

му движение. Ала въпреки цялото му изкуство първите три удара не излязоха сполучливи и третия път опасността изглеждаше тъй голяма, че всички уплашено се развикаха. Той обаче бързо овладя и себе си, и коня. Гръмогласно извика: „За теб, доня Леонор!“ и четвъртият удар беше благополучен.

Вечерта, в банята, Рахел разказваше на своята дойка Саад:

— Много е смел тоя Алфонсо и всичко беше точно както в приказката за търговеца, големия пътешественик Ахмед, когато отишъл в бърлогата на чудовището. Не обичам тия борби с бикове и добре е според мен, дето у нас, в Севиля, са ги премахнали. Но за тия християни те са може би подходящи и наистина великолепно беше да видиш как неудържимо налетя техният крал с коня си върху разярения бик. Преди да нанесе последния удар, той размърда устни, съвсем ясно забелязах това. Преди да влезе в леговището, търговецът Ахмед произнесъл молитвено първата сура от корана, този крал навярно също е казал някакво свято заклинание. И то му помогна. Приличаше на утринна заря и беше много щастлив, когато животното се строполи на земята. Той е герой Но истински рицар не е. Важни добродетели му липсват, за да бъде. Неопитен е в красноречието и няма чувство за поезия. Инак не би било възможно да му се харесва толкова неговият стар, мрачен замък.

Дон Алфонсо и доня Леонор сметнаха за неуместно да помрачават тия тържествени дни с разговори, в които трябваше да се зачекват и уреждат спорни проблеми; така че въпросът за годежа и за васалната клетва останаха неразрешени.

Седмицата, предназначена за празненствата, изтече. Настъпи великият ден, денят на *adoubement*, на връчването на меча, денят, в който дон Педро тържествено щеше да бъде посветен в рицарство.

Сутринта младият принц изпълни тържествената церемония на очистителното умиване. Двама свещенослужители го облякоха. Одеянieto беше червено като кръвта, която рицарят щеше да пролее в защита на църквата и на установения от бога ред; обувките — кафяви като земята, в която щеше да си отиде един ден; коланът — бял като чистата съвест, която щеше да се закълне да запази завинаги в себе си.

Всички камбани биеха, когато поведоха младия владетел по обсипаните с рози улици към църквата „Сантяго“. Там, заобиколен от грандовете и дамите на Кастилия и Арагон, го очакваше дон Алфонсо. Пажове сложиха шлем на главата на развълнувания от тържеството дон Педро, облякоха му ризница, подадоха му триъгълния щит; сега той разполагаше с оръжия, за да се брани. Препасаха го с меч; сега разполагаше с оръжие, за да напада. Две благородни девиси поставиха златните му шпори; сега вече можеше да яхне коня и да полети в бой за правда и добродетели.

Приготвен така, дон Педро коленичи и архиепископът дон Мартин гръмогласно започна да чете молитвата:

— Отче наш, който си на небето и който си заповядал да се използва на земята мечът, за да се наказва злото, и който, за да закриляш правдата, си създал християнското рицарство, направи така, щото този твой раб никога да не използва този свой меч срещу невинни, а винаги, за да защитава твоето право и създадения от тебе ред.

Дон Алфонсо си припомни как навремето сам той, още съвсем млад, бе посветен в рицарство, след като беше водил кървава битка с бунтовниците по улиците на Толедо. Това беше станало в Толедската катедрала, пред статуята на Сантяго — самият апостол го бе посветил в рицарство. Може би наистина, както твърдяха по-мнителните, статуята бе извършила „удара с меч“ само посредством изкусен автоматичен механизъм. Но може би и наистина — както го уверяваше архиепископът — в онзи върховен момент статуята се беше превърнала отново в апостол. Пък и защо ли да не дойде сам Сантяго, за да посвети в рицарство царствения юноша на Кастилия?

Съчувствено и презрително гледаше той надолу към младия братовчед, който бе коленичил смирено пред него. Какви подвизи беше извършил вече той още когато беше на годините на тоя момък! Бунтовно настроени рикосомбрес бяха поискали от него клетвени уверения, на които уж имали право; ала той — по божия милост крал на Толедо и на Кастилия — гневно им беше викнал с все още тънкия си, детински глас: „Не, не!“ и „На колене, негодници грандове!“ И тогава те го бяха заплашили с изваден меч и бяха изпратили срещу него войски, и още войски, и истински удари бе разменил той с истински врагове.

А този млад братовчед, коленичил сега пред него, не представляваше нищо повече от един жалък арагонски крал и това глупаво момче, без много да му мисли, ще се съгласи да положи пред своите дръзки грандове унизителната клетва, която тия арагонски барони изискваха от тъй наречените си крале: „Ние, които сме повече от теб, те избираме за наш крал при условие, че ще зачиташ нашите права и свободи и между теб и нас избираме посредник, който трябва да бъде облечен с повече власт от тебе. Ако не, не! Si po, po!“ Голяма милост от негова страна бе да приеме за съпруг на своята инфанта и за свой наследник един такъв „крал“ и твърде малко, искаше да получи в замяна той, Алфонсо: да упражнява до края на живота си върховната власт в Испания.

Сега дон Педро с дълбоко, рицарско смирение произнесе клетвата:

— Кълна се, че никога не ще използвам този меч, за да раня с него някой невинен, а винаги, за да защитавам правото и свещения божи ред!

И той сведе глава и зачака удара с меча, предназначен както да смири, така и да възвиси посветения и навеки да утвърди неговия рицарски обет.

И ударът последва. Дон Алфонсо удари раменете му с тъпата страна на острието не много силно, но все пак достатъчно тежко, за да го почувствува болезнено през пластинките на металическата ризница.

Раменете на дон Педро неволно потръпнаха. Той вдигна глава, поиска да се изправи. Ала дон Алфонсо го спря.

— Още не, братовчеде, още не! — каза той. — Ще свържем посвещаването в рицарство с ленната клетва.

— Подайте ми знамето! — заповяда след това той.

И докато чакаше знамето, свали ръкавицата от дясната си ръка.

Сетне, поел с лявата знамето на Кастилия, каза:

— Тъй като ти желаш така, братовчеде мой дон Педро от Арагон, приемам те за верен васал и клетвено ти обещавам да те защитавам, ако стане нужда. Бог да ми помага!

Той не говореше високо, ала властният му глас изпълваше цялата църква.

Още овладян от вълненията, от смирението и възвисяването при връчването на меча и посвещаването си в рицарство, младият дон

Педро сам не разбираше какво става с него. Доня Леонор му беше загатнала за възможността да се сгоди за инфантата и да наследи Кастилия. Или може би бе направила нещо по-вече — може би му го бе обещала? Каква беше тая втора клетва, клетвата за васалство? Нима с неопитните си слова той вече се беше обвързал? Но имаше ли право изобщо да се съмнява и да не се доверява? Та нали току-що бе положил клетва за рицарско послушание — нима ще се покаже негоден да я изпълнява още при първото изпитание?

И така, той, младият рицар, остана коленичил пред по-възрастния, който сега вече с мъжествен и гръмък глас отправи към него искането:

— А ти, дон Педро, в знак, че ще ми служиш вярно и със страх пред бога винаги, когато имам нужда от теб и когато те призова, целуни ръката ми!

И протегна ръка към коленичилиия.

Тишината, настъпила в препълнената църква, беше почти осезаема. Като попарени стояха арагонските грандове. Преди повече от три десетилетия се бе отървал Арагон от досадната васална зависимост. Защо техният млад крал се съгласяваше да положи тая оскърбителна клетва пред кастилеца? Или грамотите за годежа бяха вече разменени?

А Дон Педро все стоеше на колене и пред лицето му бе властно протегнатата ръка. Присъстващите, които бяха по-назад, се надигнаха на пръсти, за да видят какво ще стане сега.

И ето, то стана. Младият арагонски крал целуна десницата на човека, който държеше в лявата си ръка знамето на Кастилия. И той му подаде ръкавицата, и арагонецът я взе.

Малко след това, излязъл на дневна светлина от църковния полумрак, заобиколен от своите сурово смълчани грандове, дон Педро се пробуди от съновиденията и от мечтанията си и осъзна какво беше станало, какво бе извършил.

Но нима го извърши *той*? Не, беше го изиграл другият, в подла клопка го беше подмамил той. Тоя високопочитан мъж, тоя образец на всичко рицарско бе злоупотребил със светия обред на посвещаването и на „удара с меч“, бе си послужил с него за един мошенически трик!

Църковната церемония трябваше да премине в народно празненство. Почетната свита от кастилски барони вече чакаше. Ала

дон Педро заповяда на своите:

— Ние потегляме, благородници, и то веднага! В нашата столица ще решим какво трябва да се прави по-нататък.

И сред тропот и звън, без да удостои кастилците нито с поглед, нито с поздрав, младият крал напусна града Бургос заедно със своята свита.

Този път дори и кралицата изгуби присъщото ѝ самообладание. Свършено бе вече с тъй силно желания от нея съюз. Не геройство, детински безумна смелост бе да се опиташ да наложиш с насилие онова, което положително можеш да получиш чрез благи думи и убеждение.

Но гневът ѝ не продължи дълго. Такъв си беше Алфонсо, не му допадаха дългите преговори. Искаше да лети, а не да пълзи бавно и мъчително нагоре. Та нали дори баща ѝ, английският крал, най-великият владетел и най-умният държавник, ставаше понякога жертва на такива безразсъдни гневни изблици; той не беше успял да сдържи ония яростни слова, които бяха подбудили рицарите му да убият кентърбърийския епископ, макар да бе знаел, че от това неизбежно ще произлязат най-големи злини.

Дон Манрике и дон Йеуда замолиха да бъдат изслушани. Тя ги прие.

Гняв изпълваше Йеуда, разяждаше го вътрешно. Отново всичко, изградено от него с толкова усилия и търпение, беше разбито на пух и прах от безсмислената войнственост на краля. Дон Манрике също бе възмутен. Ала доня Леонор отхвърли с кралска студенина и достойнство всички упори, отправени срещу Алфонсо. Цялата вина била само у младия Педро, който тъй невъздържано и в пълен разрез с всички правила на куртоазията избягал, преди явното недоразумение да може да се изясни.

Дон Манрике каза, че от страна на младия владетел действително щяло да бъде по-учтиво да остане в Бургос Но, така или иначе, тоя неучтив момък бил крал на Арагон. Сега той несъмнено щял да приеме Гутиере де Кастро за свой васал и войната, която милостивото небе предотвратило, неизбежно щяла да избухне.

Йеуда предпазливо прибави:

— Може би все пак би трябвало да се направи още сега опит за изясняване на недоразумението.

И понеже доня Леонор мълчеше, продължи:

— Ако изобщо някой е в състояние да разубеди момчето, като му докаже, че се заблуждава и че гневът му е неоснователен, това си ти, господарке.

Доня Леонор се позамисли.

— Ще ми помогнете ли — запита тя — да изготвя едно послание до него?

Още по-предпазливо Йеуда каза:

— Боя се, че само послание не ще бъде достатъчно.

Веждите на доня Леонор се издигнаха нагоре.

— Нима искате да замина за Сарагоса самата аз? — запита тя.

Дон Манрике се притече на помощ на Йеуда.

— Едва ли има друго средство — рече той.

Доня Леонор мълчеше надменно и сдържано. Дон Йеуда вече се опасяваше, че гордостта ще надвие над разума ѝ. Ала след кратко мълчание тя обеща:

— Ще обмисля какво мога да сторя, без да накърня с нещо достойнството на Кастилия.

Нищо не каза на дон Алфонсо, не отправи никакъв упрек към него, изчака го сам да заговори. И наистина кралят скоро дойде и започна да се оплаква:

— Просто не знам какво им е на всички! Отнасят се с мен като с болен. В края на краищата какво съм виновен аз, че оня хлапак направо избяга! Баща му е трябвало да го възпита по-добре.

— Тъй като той е още толкова млад — примирително забеляза доня Леонор, — на неучтивостта му не би следвало да се обръща тъй голямо внимание.

— Ти винаги си мека, доня Леонор — отговори Алфонсо.

— Може би имам малко вина и аз — продължи тя. — Трябваше всъщност да поговоря с него предварително за ленната клетва. Какво би казал, ако се опитам да наваксам пропуснатото? Ако замина за Сарагоса и изясня недоразумението?

Веждите на дон Алфонсо се вдигнаха от удивление.

— Не е ли прекалено голяма чест за тоя невъзпитан хлапак? — запита той.

— Тъй или инак, той е крал на Арагон — отвърна Леонор — и ние мислехме да го годяваме за нашата инфанта.

Алфонсо почувствува лека досада и голямо облекчение. Колко хубаво бе, че имаше доня Леонор. Скромно, без големи приказки, тя се опитваше да поправи грешката.

Каза ѝ:

— Ти си тъкмо кралица за нашето време, което изисква всевъзможни заобикалки и хитрини. Аз съм и си оставам рицар и нямам търпение. Не винаги ти е леко с мен, доня Леонор.

Ала светлото, младежко сияние, озарило лицето на краля, свидетелствуваше много по-силно от тия думи за неговата радост и признателност.

Преди да замине за Арагон, доня Леонор се посъветва с Йеуда и с дон Манрике де Лара.

Решиха в Сарагоса да се направи следното предложение: Кастилия ще изтегли гарнизона си от Куенка и ще се задължи в продължение на две години да не изпраща никакви войски по границите на графството де Кастро; от своя страна обаче добре е Арагон да поеме задължението да не допуска нови враждебни действия на барон де Кастро. Ако Гутиере де Кастро се обяви за васал на Арагон, Кастилия не ще възрази срещу това, но и не ще се откаже от своите претенции. Що се отнася до суверенните права на Кастилия над Арагон, то въпросът остава открит и церемонията в Бургос не го е променила с нищо; защото, погледнато юридически, задължението на Кастилия да защитава васалната си държава Арагон влиза в сила едва след като Арагон изплати обичайните сто златни мараведи; а Кастилия не ще настоява за тяхното изплащане.

В Сарагоса младият крал посрещна доня Леонор с най-изтънчена куртоазия, но не прикри гнева и разочарованието си от станалото в Бургос. Тя не започна да извинява направо своя Алфонсо; но затова пък изтъкна колко го измъчвало продължителното примирие със Севиля, за което го склонили твърде предпазливите му министри. Сърцето му копнеело час по-скоро да изкупи поражението при Севиля и да извоюва нови победи за християните над неверниците. Щастливото обединение с Арагон, което изглеждало толкова близко, щяло да му даде тая възможност и затова в рицарското си нетърпение той постъпил прибързано. Тя разбирала и двамата владетели — и дон Алфонсо, и дон Педро.

Гледаше го открито, сърдечно, майчински, женствено.

Дон Педро трябваше да положи усилия, за да запази пред тая великодушна, очарователна дама хладното достойнство, подобаващо на един обиден рицар. Той каза:

— Оскърблението, което ми нанесе кралят на Кастилия, се смекчава от твоите думи, прекрасна дамо. Благодаря ти. Нека твоите съветници започнат преговори с моите.

При сбогуването си с дон Педро доня Леонор заговори пак, както навремето, с ласкавите слова на изискана дама, за една по-тясна връзка между кралските родове на Кастилия и на Арагон. Дон Педро се изчерви.

— Разбирам те, прекрасна дамо — каза той, — и когато ти за пръв път ми се усмихна благосклонно, моето сърце разцъфна. Сега обаче е настъпила люта зима и тя е смразила всичко.

Струваше му усилие да добави:

— Ще наредя на съветниците си, прекрасна дамо, да приемат заради тебе предложенията на Кастилия. Ще живея в мир с дон Алфонсо. Но той разби съюза. Не искам да се сродявам с него и не искам да потеглям в поход рамо до рамо с него.

Доня Леонор се завърна в Бургос. Дон Алфонсо разбра, че тя е постигнала наистина много. Войната беше избягната.

— Умна дама си ти, Леонор — каза с възхищение той. — Ти си моя кралица и моя жена.

И през тази нощ любовта на дон Алфонсо към жената, която му беше родила три дъщери, бе всеотдайна, както през първата нощ, когато я бе опознал.

---

[1] Йоглари — певци, артисти. — Бел.пр. ↑

ПЕТА ГЛАВА

След като мюсюлманите бяха господствували близо половин хилядолетие в Ерусалим, Готфрид Булонски завоюва града отново за християните и създаде там „Кралство Ерусалим“. Ала господството на християните продължи само осемдесет и осем години; сетне мюсюлманите си възвърнаха отново града.

Човекът, повел този път мюсюлманите към Ерусалим, бе Юсуф, наречен още Саладин, „Слава на вярата“, султан на Сирия и Египет, а битката, в която той извоюва решителната победа, се води в околностите на планината Хатин, западно от Тиберия. Очевидец на тая битка бе мюсюлманският историк на име Имад-ад-Дин. Той бе приятел на Муса Ибн Дауд и му описа тия събития в едно подробно писмо.

Вражите конници с металическите доспехи — пишеше той — бяха неуязвими, докато се намираха на седлата си; защото бяха защитени от главата до петите със своите ризници, изплетени от металически пластинки. Но паднеше ли конят, загубен бе и ездачът му. На лъвовете приличаха в началото на битката, на пръснати овци — в края й.

Никой от неправовърните не се отърва. Четиридесет и пет хиляди на брой бяха те: не останаха живи и петнадесет хиляди. А който остана жив, бе взет в плен. Всички попаднаха в ръцете ни, кралят на Ерусалим и всички негови графове и царедворци. Въжетата от шатрите не стигаха. По тридесет или четиридесет от тях виждах навързани на едно и също въже, по повече от сто души — пазени от един-единствен страж. Виждах ги със собствените си, благословени очи. Около тридесет хиляди бяха избити, ала все още имаше толкова много пленници, че нашите продаваха един пленен рицар срещу чифт сандали. От сто години насам не е имало толкова евтини пленници.

Колко горди и внушителни бяха тия християнски благородници само до преди няколко часа. Сега тия графове и барони се бяха превърнали в плячка на стрелеца, рицарите — в храна на лъвовете; надменните свободни люде сега бяха вързани във въжета и окови. Велик е Аллах. Те бяха наричали истината лъжа, корана — измама: и ето ги, насядали полуголи, свели лица, сразени от ръката на истината.

Те, тия слепи безумци, бяха донесли със себе си в битката своята най-голяма светиня, кръста, на който умрял техният пророк Христос. И този кръст падна в наши ръце.

Когато битката свърши, изкачих се на планината Хатин, за да огледам наоколо. А тая планина Хатин е планината, на която техният пророк Христос е държал прочута проповед. Огледах бойното поле. Тогава разбрах какво може да стори един народ, закрилян от благословията на Аллаха, на друг народ, върху когото тежи неговото проклятие. Видях отрязани глави, видях тела, разкъсани на парчета, разсечени крайници — навсякъде умиращи и мъртъвци, покрити с кръв и прах. И си припомних думите от корана: „Неправоверните ще казват: аз съм само прах.“

Още много такива изречения бе написал, въодушевен от преживяното, историкът Имад-ад-Дин. И заключаваше:

„О, сладко, сладко ухание на победата!“

Муса пречете писмото и се угрижи. Древната поговорка, написана с куфически букви, сякаш предупреждаваше от стената: „Една унция мир струва повече от цял тон победи!“ Заради тая поговорка през времето на свещената война някои мюсюлмани бяха заплатили с живота си като еретици. И все пак много мъдри мъже бяха повтаряли това изречение, цитирал го бе охотно и неговият приятел

Имад, който беше написал писмото; веднъж един фанатичен дервиш едва не го беше убил заради това. А ето, сега пишеше такова писмо!

Да, все пак бе тъй, както се казваше във великата книга на евреите: „*Йецер Ара*, злото начало, е могъщо още от своето зараждане.“ Хората жадуваха да преследват дивеч, да удрят, да бият и да убиват и дори един толкова мъдър човек като неговия приятел Имад „се опиваше от виното на победата“.

Ах, в твърде близко време мнозина ще се опият от виното на войната. Защото сега, когато Ерусалим е отново в ръцете на мюсюлманите, върховният християнски свещенослужител не ще закъснее да призове към свещена война и много бойни полета ще има като онова, което Имад бе описал с такава ужасяваща нагледност.

Тъй и стана.

Вестта за падането на Ерусалим, завладян от кръстоносците с толкова огромни жертви преди по-малко от деветдесет години, изпълни с непоносима скръб целия християнски свят. Навсякъде се отдадоха на пост и молитви. Висши духовници се отказваха от външния разкош, за да служат за пример на останалите със своето строго въздържание. Дори кардинали даваха обет да не се качват на кон дотогава, докато нозете на езичниците сквернят земята, гдето бе стъпвал Спасителят; предпочитали, живеейки от милостиня, да преброят земите на християните, за да проповядват покаяние и мъст.

Светият отец призова към нов кръстоносен поход за освобождаване на Ерусалим, пъпа на земята, втория рай. На всеки, който вземаше кръста, той обещаваще отплата и на оня, и на тоя свят и обяви всесветски мир за седем години — *Treuga Dei*.

Сам той пръв даде благороден пример и прекрати дългогодишната си разпра с владетеля на Германия, с римския император Фридрих. Изпрати като легат до кралете на Франция и на Англия архиепископа на Тирус и ги закле да сложат край на раздорите си. Предупреди с настойчиви послания кралете на Португалия, Леон, Кастилия, Навара и Арагон да погребат враждите си и братски да се обединят, за да вземат според своите възможности участие в кръстоносния поход: да настъпят срещу мюсюлманите на своя полуостров и срещу антихриста на Запада, халифа Якуб Алмансур в Африка.

Щом научи от архиепископа за посланието на папата, дон Алфонсо свика своя коронен съвет, своята *курия*. Дон Йеуда се престори на болен и благоразумно остана настрана.

Архиепископът изтъкна с пламенно слово, че тук в Испания, кръстоносните походи били започнали много по-рано, отколкото във всички други страни, преди повече от половин хилядолетие. Веднага след като мюсюлманската чума заляла страната, християнските готи, дедите на благородниците, заседаващи сега тук, били започнали съпротивата.

— Наш ред е днес — извика въодушевен той — да продължим тая велика, свята традиция!

И завърши с бойния вик на кръстоносците:

— *Deus vult* — така иска бог!

С каква охота биха последвали кралските приближени тоя призив. Всички, та дори и миролюбивият дон Родриге, горяха от желание да го сторят. Ала те знаеха: тъкмо пред тях се намираха непреодолими препятствия. Седяха и мрачно мълчаха.

— Самият аз — каза най-сетне старият дон Манрике — участвувах в похода, когато напреднахме в Андалусия чак до морето, и бях с войските, когато кралят, нашият господар, отне от мюсюлманите верния град Куенка, а също и крепостта Аларкос. Нищо по-хубаво не бих могъл да си пожелаая, освен, преди да легна в гроба, още веднъж да мога да потегля срещу неверниците. Но ние имаме този договор, договора за примирие със Севиля, и той е подписан с името на нашия господар краля и скрепен с неговия печат.

— Този жалък къс хартия — гневно каза архиепископът — сега е съвсем невалиден и никой не може да укори нашия господар краля, ако той го даде на палача, за да го изгори. Ти не си обвързан с този договор, господарю — обърна се той към дон Алфонсо. — *Juramentum contra utilitatem ecclesiasticam prestitum non tenet* — не важи обетът, който уврежда благото на църквата. Тъй пише в сборника от декрети на Грациан.

— Така е — съгласи се каноникът и почтително сведе глава. — Но тия неверници не искат и да знаят за това. Те държат договорите да се изпълняват. Султан Саладин пощади живота на повечето от своите пленници: но когато маркграф де Шатилъон се позова на законното си

право да наруши примирието, тъй като неговият обет бил невалиден пред бога и църквата, тогава — припомнете си, благородници! — султанът заповяда да го екзекутират. А халифът на западните неверници мисли и действа точно като Саладин. Ако не спазим примирието със Севиля, той ще дойде от своята Африка през морето, а неговите войници са многобройни като песъчинките в пустинята — и тогава няма да помогне никаква добродетел и никаква смелост. Така че, ако кралят, нашият господар, позовавайки се на божественото право на църквата, обяви за недействителен договора, това не ще бъде в полза, а във вреда на църквата.

Дон Мартин ядно изгледа своя секретар. Все с такива усуквания си служеше той. Ала дон Родриге невъзмутимо продължи:

— Бог, чийто взор прониква в сърцата, знае колко горещо желаем всички ние да отмъстим за оскверняването на светия град. Но бог ни е дал и разум, та да не увеличаваме нещастията на християнския свят с прибързаното си усърдие.

Дон Алфонсо ядосано се беше замислил.

— Африканците ще се притекат на помощ на Севиля — каза сетне той. — Това е вярно. Но и аз няма да бъда сам. Ако започна борбата с мюсюлманите, всички кръстоносци, които слизат на тия брегове, ще ми помагат. Те и по-рано ни помогнаха.

— Кръстоносците — възрази дон Манрике — ще идват на единични отреди, те не могат да устоят срещу дисциплинираната, добре организирана армия на халифа.

И тъй като тия думи не убедиха краля, дон Манрике се видя принуден да назове истинската причина за принудителното бездействие на Кастилия. Той впи поглед в лицето му и бавно и недвусмислено каза:

— Изгледи за успех, господарю, имаш само ако си осигуриш подкрепата на твоя братовчед от Аргон. И тя трябва да бъде пълна подкрепа, дадена с цяло сърце. Дон Педро ще трябва доброволно да предостави главното командване на теб. Без единоначалие християнските войски на нашия полуостров не могат да излязат срещу халифа.

Дълбоко в сърцето си дон Алфонсо знаеше, че е така. Той не отговори. Разпусна коронния съвет.

Когато остана сам, обзе го необуздана ярост. Беше вече близо тридесет и три годишен, изживял бе цели три десетилетия, а не му беше дадено да извърши истински велики дела. На негова възраст Александър бе завоювал света. И ето, сега се явяваше голямата, неповторима възможност — кръстоносният поход, — а неговите министри с неопровержимо хитри доводи му пречеха да си спечели славата на един нов Сид Компеадор.

Но той не ще допусне да му пречат. И ако онзи хлапак от Аргон не го признае за главен пълководец, и без него ще тръгне в поход. Сам бог го бе определил за вожд в неговата, западната част на света и той не ще позволи да измъкнат от ръцете му това свещено право. Може да намери достатъчно помощни войски и без Арагон. Кръстоносците, които минават през неговата страна, му трябва само за няколко месеца, пък сетне нека да продължат пътя си към светата земя. Ако разполага още само с двадесет хиляди души, освен собствената си армия, той ще прегazi цялата Южна Андалусия и ще нахлуе в Африка, преди халифът да успее дори да пригответи войската си. А тогава вече тоя Якуб Алмансур ще трябва хубавичко да се позамисли, преди да оголи източната си граница.

Трябват му само пари, пари за поход, който ще трае най-малко половин година, пари, за да възнагради хората, които ще му помагат.

Заповяда да извикат при него Йеуда.

Когато кръстоносният поход бе обявен, Йеуда изпита тягостна загриженост, но наред с нея и възвишено чувство. Ето, голямата война, от която се бяха страхували всички, беше настъпила, границите между исляма и християнския свят пак ставаха несигурни, мисията на Йеуда се разрастваше неимоверно. Защото главният ескривано на кастилския крал можеше да стори повече от когото и да било, за да запази мира на Полуострова.

Още веднъж осъзна той колко мъдър бе неговият приятел Муса. Цял живот Муса го беше съветвал: „Не бързай, не върши прекалено много, не пресмятай прекалено много, подчинявай се на съдбата, пред която всички предвиждания и сметки са суета.“ Ала той, Йеуда, не можеше да не предвижда, да не кове планове за бъдещето, да не действува. Когато кралят едва не бе предизвикал войната с Аргон, той

бе измислил какви ли не хитрини и без да жали труд и усилия, бе пропътувал цялата страна — на север и обратно на юг, и пак на север, и бе преговарял, и бе пущал в ход интриги, веднъж, и втори път, и когато всичките му планове се бяха провалили, отчаяно бе възроптал против бога. А съдбата, мъдра и шеговита като неговия приятел Муса, беше превърнала в кълн на благоденствие тъкмо онова, което нему се беше струвало най-голямо нещастие. Тъкмо тия ежби с Аргон, които той най-усърдно се беше старал да изглади, принуждаваха сега дон Алфонсо да избягва войната. Не хитрите пресмятания и умувания на Йеуда, а дръзките, безумни постъпки на Алфонсо бяха породили щастieto и мира на Полуострова.

От Севиля пристигна книжарят и издателят Хакам. Той беше най-големият книжар на западния свят, даваше работа на четиридесет писари, в неговия добре уреден дом имаше специален отдел за книгите от всеки клон на науката. Той донесе на Йеуда подарък от емира Абдула, един оригинален ръкопис от „Животоописанието“ на персиеца Ибн Сина. Умрял преди около сто и петдесет години, Ибн Сина бе смятан за най-големия мислител на ислямския свят; християнските учени, които го познаваха под името Авицена, също го ценяха високо. Ожесточени борби се бяха водили за ръкописа, който донесе сега издателят Хакам. Един халиф от Кордова бе унищожил собственика на тоя ръкопис и целия му род, за да се сдобие с ценното произведение. Йеуда не можеше да дойде на себе си, толкова го беше зарадвал скъпият дар на емира; втурна се веднага при Муса, трогнати и с умиление двамата разглеждаха писмените знаци, с които най-мъдрият от всички смъртни бе съхранил за поколенията своя живот.

Заедно с подаръка издателят Хакам предаде на Йеуда и една поверителна, устна вест от емира. Владетелят предизвестяваше своя приятел, че халифът Якуб Алмансур е започнал отсега приготовленията си, за да се прехвърли начело на своята войска на Полуострова още при първата вест, че Севиля е нападната; за тази цел той се завърнал от Изтока в Маракеш. Емирът Абдула бил убеден, че неговият приятел Ибрахим държи за запазването на мира не по-малко от самия него; и затова навярно няма да е зле да предупреди кралете на неправоверните.

За всичко това мислеше Йеуда сега, когато застана пред дон Алфонсо.

— А, ето те най-сетне и тебе, мой ескривано! — посрещна го с язвителна приветливост кралят. — Пооправи ли ти се здравето, клети болнико? Колко жалко, че не можа да вземеш участие в коронния ми съвет!

— Моето мнение — отвърна Йеуда — нямаше да се различава от това на останалите ти familiares. Като твой ескривано аз трябва да държа за неутралитета ти още по-усърдно от тях. Защото, помисли добре, господарю. Ако вдигнеш сега кръста, ще те последват мнозина, които ти не би искал да видиш сред войниците си. Твърде много от твоите полукрепостни селяни ще се зачислят във войската ти и ще се възползват от привилегиите на кръстоносците. Те ще се отърват от тежкия си всекидневен труд и ще трябва да ги храниш ти, вместо те да изхранват теб и твоите барони. А това би било пагубно за стопанството ти.

— Стопанството ми! — присмехулно викна Алфонсо. — Но разбери, жалки пресметливецо, че сега не става въпрос за „стопанство“ — трябва да се защитава честта на бога и на кастилския крал!

При все че долови опасната ярост, обхванала дон Алфонсо, Йеуда продължи да упорствува.

— Най-почтително те моля, господарю — каза той, — да не ме разбираш криво. Аз съвсем не те съветвам изобщо да не водиш война. Напротив, съветвам те да се подготвиш за войната. Моля те дори още отсега да започнеш да събираш военните данъци, тъкмо ония допълнителни военни данъци, които е предписал папата. Аз работя над един меморандум, който доказва, че ти имаш право да събираш тия данъци и още преди да си започнал войната.

Той даде време на краля да обмисли предложението му и след това продължи:

— А за хазната ти, господарю, ще има още един допълнителен приток от средства дотогава, докато не взимаш участие във войната. Търговията с източните ислямски страни е преустановена. Големите корабопритежатели и търговци на християнския свят — венецианците, пизанците, фландърските търговци — не могат вече да внасят от Изтока. Сега стоките на по-богатата част от света могат да бъдат доставяни само чрез търговците в твоите земи, господарю. Всеки, който иска да получи от ислямския свят някакви зърнени храни или пък добитък, чистокръвни коне, трябва да се обърне към теб. Всеки,

който желае да получи нещо от изящните изделия, произвеждани от мюсюлманските ковачи — техните великолепни оръжия, прекрасните им метални произведения, — всеки в християнския свят, който иска да има коприни от ислямските страни, кожени, изделия, слонова кост и златен прах, корали и перли, най-разнообразни подправки, бои и стъкло, трябва да се обърне за посредничество към твоите поданици. Представи си това, господарю: докато трае тая война, хазните на останалите владетели се изпразват, твоята се пълни. И когато те са вече изтощени, тогава удари ти, владетелю на Кастилия, и нанеси решителния удар.

Евреинът говореше убедително. Думите му звучаха примамливо за краля. Ала още повече го възбудиха те.

— Достави ми пари! — викна заповеднически той на Йеуда. — Двеста хиляди на първо време! Искam да ударя сега, сега! Заложим, каквото щеш! Достави ми пари!

Побледнял, Йеуда отговори:

— Не мога, господарю. И никой друг не може.

Цялата ярост на Алфонсо срещу самия себе си и срещу злата съдба, която го лишаваше от най-благородната слава, се изля върху Йеуда.

— Ти ми донесе тоя позор! — беснееше той. — Ти, със срамното си примирие и с другите си еврейски хитрини! Предател си ти! Интригантствуваши в полза на Севиля и на обрязаните си приятели, за да не ги нападна и да не възвърна отново честта си. Предател такъв!

Пребледнял още повече, Йеуда мълчеше.

— Махай се! — кресна му кралят. — Махай се най-сетне от очите ми!

Допълнителният данък, за който Йеуда бе говорил на краля, бе тъй нареченият Саладинов десятък. Папата бе предписал всяка от християнските страни, която не взема участие в големия кръстоносен поход срещу султан Саладин, да внесе поне своя принос и той трябваше да възлиза на една десета от приходите и от движимите имуществa.

За главния ескривано на кастилския крал този указ на светия отец беше добре дошъл. Заедно със своите юристи, *репозитариите*,

той реши, че Саладиновият десятък трябва да се въведе и в кралството на дон Алфонсо. Защото, макар да беше богоугодно и необходимо кралят на Кастилия сега за сега да остане неутрален, той неутралитет все пак бе временен и следователно кралят бе длъжен да се подготви за свещената война.

Тъкмо това изложи Йеуда в своя подробен меморандум.

Дон Манрике поднесе документа на краля. Алфонсо го прочете.

— Хитър е — каза той тихо и гневно, — хитро куче е той, хитър търговец и куче. Можеше да ми достави парите, кучето, стига да искаше. Защо впрочем не дойде той сам? — запита кралят.

Дон Манрике отговори:

— Струва ми се, че не иска да се подлага отново на твоя гняв.

— Толкова ли е чувствителен? — запита подигравателно Алфонсо.

— Ти си се държал твърде рязко с него, господарю — отвърна дон Манрике.

Кралят бе достатъчно умен, за да разбере, че евреинът с право се бе обидил, и сега се ядоса на себе си. Но християнският свят потегляше на свещена война, а той, Алфонсо, имаше неописуемото нещастие да бъде обречен на бездействие. Нима нямаше право да бъде раздразнителен и да излее гнева си върху някого, пък бил той и невинен? Един тъй умен човек като евреина трябваше да разбере това.

Затърси благовиден предлог, за да види пак Йеуда. Отдавна беше замислил да изгради крепостта Аларкос, която сам той бе присъединил към кралството си. След всичко, което той Ибн Езра беше казал, сега би трябвало да има пари за това. Заповяда Йеуда да му се яви на доклад.

Йеуда още не беше забравил от обидата, почувствува злобно удовлетворение, че Алфонсо го викаше. Значи, кралят твърде скоро бе забелязал, че не може да се оправи без него. Но Йеуда не искаше да се даде прекалено евтино, не искаше да преглъща нови обиди. Почтително се извини, че не е добре със здравето.

След минутен изблик на ярост дон Алфонсо се овладя и нареди на дон Манрике да поиска парите за Аларкос, много пари, четири хиляди златни мараведи. Главният ескривано веднага и без каквито и да било възражения отпусна исканата сума и с верноподаническо писмо приветствува краля за решението му чрез изграждането на

крепостта да покаже на цял свят, че се готви за война. Кралят просто не знаеше какво да прави със своя евреин.

Дон Алфонсо се изкушаваше да отпътува за Бургос, за да поиска съвет от кралицата си. Отдавна трябваше впрочем да отиде нататък. Доня Леонор беше бременна навярно от оная нощ, когато той беше спал с нея след щастливото ѝ завръщане от Сарагоса. Ала сега Бургос бе пълен с нежелателни гости. Градът се намираше на големия военен път, който водеше към Сантяго де Компостела, най-святото светилище на Европа. И ако по този път и бездруго постоянно се движеха поклонници, то сега, заминавайки на война на Изток, още повече големи рицари, отколкото по-рано, искаха да получат благословията на Сантяго; всички те минаваха през Бургос, всички правеха учтиво посещение на доня Леонор и самата представа, че той, който си стоеше край топлото домашно огнище, ще срещне тия бойци, бе мъчителна за дон Алфонсо.

Но не му се стоеше да мързелува и да скучае в своя кралски замък. Намираше си работа, пътуваше насам-нататък. Отиде с кон до Калатрава, при рицарите на своя орден, за да направи преглед на това основно ядро от войските си. Яхна коня и до Аларкос, за да види докъде е стигнала работата по строежа на крепостта. Обсъждаше със своите приятели разни неосъществими бойни планове.

Когато не можеше да си намери никаква друга работа, отиваше на лов.

Веднъж, на връщане от един такъв ловен излет заедно с Гарсеран де Лара и Естебан Илян, горещината ги накара да спрат на почивка в имението му La Huerta del Rey.

Уерта дел Рей, обширно сенчесто имение, разположено покрай лъкатушешката река Тахо, бе заобиколено с порутени зидове. Самотна се издигаше една порта; от нея, издълбан с пъстри, старинни букви, ги поздрави арабският привет: *алафия* — мир на влизащия.

В имението имаше храсти, гъсталаци, една малка горичка, а също така и най-различни лехи; но там, гдето по-рано сигурно бяха отглеждали с много изкуство редки цветя, сега градинарят бе засадил зеленчуци, зеле и ряпа. И сред всичко това се издигаше занемареният летен замък, също и един изящен павилион, а край брега на реката се разсъхваха заслон за лодки и баня.

Кралят и неговите приближени седяха под едно дърво с лице към замъка. Някак странен се издигаше той, целият пропит с мюсюлмански дух. От древни времена на това място, отгдето сред прохладата на реката човек можеше да се наслаждава на красива гледка към града, бе имало дом. Римляни бяха изградили тук вила. Готи — извънградско имение. А знаеше се с положителност че този замък, който се издигаше сега тъй занемарен пред тях, бе построен по нареждане на арабския владетел Галафре за неговата дъщеря, инфантата Галиана; и досега наричаха замъка Паласио де Галиана.

През този ден горещината беше проникнала дори тук, угнетителна тишина бе легнала над реката и над градината, грандовете едва проронваха по някоя дума.

— Всъщност Уерта е по-голяма, отколкото мислех каза дон Алфонсо.

И внезапно му хрумна нещо. Животът бе принуждавал неговите предци, а и него, много да рушат, а с твърде малко време бяха разполагали, за да построят нещо ново; но желанието за градеж им беше вродено. Неговата Леонор беше строила църкви, манастири, болници, самият той — църкви, замъци, крепости. Защо да не построи веднъж нещо за себе си и за своето семейство? Положително нямаше да е трудно да се възстанови Галиана и да се превърне в приятно и удобно място за живеене; хубаво ще бъде да прекарва лятото тук, а понякога, през горещините, може би ще идва и доня Леонор.

— Как мислите, сеньори? — рече той. — Да възстановим ли Галиана? — И бодро добави: — Хайде да поогледаме тия развалини.

Тръгнаха към замъка.

Кастелянът Белардо излезе да ги посрещне — развълнуван, усърден, крайно почтителен. Показа им своите лехи със зеленчук и с готовност заразказва какво бил направил от този никому ненужен къс земя. Сетне им посочи множеството щети в самата сграда и многословно обясни колко хубаво трябва да е било навремето всичко — мозайките, подовите, украсата на стените, таваните. Ала при пълноводие Тахо винаги се разливал и водата прониквала в дома и заливала всичко. Сърцето го боляло, като гледал колко занемарен бил дворецът, но сам човек нищо не можел да стори. Той често се обръщал към уважаемите кралски съветници, напомнял, че трябва замъкът да се

възстанови и да се издигне бент край реката, но те грубо го отпращали — нямало пари за това.

— Бъбривецът е прав — обърна се Естебан на латински към дон Алфонсо. — Този Паласио трябва действително да е бил необикновено красив. Някогашният обрязан владетел, изглежда, доста се е постарал заради своята дъщеря.

Тежките ботуши и шпори на благородниците силно трополяха върху изящната, попукана мозайка на пода, гласовете им отекваха между празните стени.

Дон Алфонсо се оглеждаше и ставаше все по-мълчалив.

„Наистина не бива да оставям Галиана да се руши повече“ — мислеше той.

Дон Гарсеран каза:

— Ще струва и труд, и пари, но мисля, че би могъл да направиш от Галиана нещо много красиво, дон Алфонсо. Помисли само в какво превърна твойт еврейин стария, грозен кастильо де Кастро.

През ума на Алфонсо току-що бе минала мисълта колко дръзко бе проявила своето удивление дъщерята на евреина пред старомодната суровост на неговия замък в Бургос. А дон Естебан, взел повод от думите на Гарсеран, го посъветва:

— Ако сериозно възнамеряваш да възстановиш Галиана, трябва преди това непременно да разгледаш дома на твой еврейин.

„Наистина се отнесох твърде грубо с евреина — помисли Алфонсо, — и дон Манрике намира, че е така. Ще поправам това и ще ида да огледам дома му.“

— Може би имате право — отговори той колебливо.

Както беше предсказал Йеуда, Кастилия процъфтяваше, докато останалият християнски свят водеше свещената война. Кервани и кораби докарваха стоки от Изтока в мюсюлманските страни на Испания, оттам стоките отиваха в Кастилия, оттам продължаваха своя път към всички християнски земи.

Когато бе обявен кръстоносният поход, бароните бяха роптали и ругали, че евреинът им пречи да потеглят на свята борба, че евреинът трябва да бъде прогонен. Но скоро за всички стана ясно каква необикновена полза носеше на страната неутралитетът; недоволството

поутихна, страхът, тайното уважение към евреина се увеличиха. Все повече благородници се стараеха да спечелят благоволението му. Вече един де Гусман и един де Лара — наистина някакъв беден братовчед на могъщия дон Манрике — молеха евреина ескривано да приеме синовете им за пажове в своя кастильо.

Когато Йеуда разказа между другото с гордост на Муса колко добре вървят работите на страната и неговите собствени сделки, мъдрият старец погледна своя приятел с насмешливо възхищение — съчувствено и донейде развеселено.

„Не го свърта на едно място — помисли си той. — Все трябва да движи едновременно стотици дела, просто не се чувства добре, ако не тласка и хора, и предмети, и не принуждава все повече пера да скърцат в кралските канцеларии, и не изпраща все повече кораби по седемте морета и все повече кервани през вее повече страни. Самозалъгва се, че върши това заради мира и заради своя народ, но той го върши най-вече защото могъществото и творческата дейност му доставят удоволствие.“

— Толкова ли е важно — запита го той — дали ще натрупаш още повече власт, дали ще разполагаш с двеста хиляди златни мараведи, или пък с двеста и петдесет хиляди? При това ти дори не знаеш дали, докато си седиш тук и си пиеш спокойно твоето питие с подправки, на четири седмици път оттук някой самум не унищожава кервана ти или пък морето — кораба ти.

— Не ме плашат самумите и не ме плаши морето — отвърна Йеуда. — От друго се страхувам аз.

И той се отпусна пред своя приятел, довери му грижата, която таеше в сърцето си.

— Боя се — каза той — от необузданите настроения на тоя рицар и крал дон Алфонсо. Той пак ме обиди безпричинно и сега, когато ме вика при себе си, аз заявявам, че не съм добре със здравето и отказвам да се явя пред него. Но знам, разбира се, че играя опасна игра, като си придавам толкова важност.

Муса беше пристъпил до писалището си и драскаше кръгове и арабески.

— А защо си придаваш толкова важност, драги ми Йеуда — запита през рамо той, — заради мира или пък защото си много горд?

— Аз *наистина* съм горд — отвърна Йеуда, — но струва ми се, че този път гордостта ми е по-скоро добродетел и съобразителност. У този крал тъй удивително са примесени необуздаността и разсъдъкът, че никой не може да предвиди как ще реагира в края на краищата той.

Йеуда продължи да се държи все така надалеч от краля, който пък от своя страна се ограничаваше да му изпраща кратки, властни разпореждания. Загрижеността на главния ескривано нарастваше. Очакваше всеки миг тоя необуздан мъж да го прогони от кастильото и от страната, а дори и да посегне на него и да заповяда да го хвърлят в подземията на кралския замък. Друг път пък се надяваше, че Алфонсо ще се опита да се сдобри с него и че ще го награди пред цял свят със знака на своето благоволение. Горчиво беше това очакване. А ето че един ден с наивно огорчение неговият син Аласар го запита:

— Никога ли не е отворил дума за мен дон Алфонсо? Защо не ти дойде на гости?

И болезнено се сви сърцето на Йеуда, когато се видя принуден да отговори:

— В тая страна това не е обичай, сине.

Каква планина се смъкна от плещите му, когато пратеник от кралския замък извести за посещението на дон Алфонсо!

Кралят дойде, придружен от Гарсеран, Естебан и малка свита. Опитваше се да прикрие лекото си смущение зад пренебрежително-приветлива веселост.

Домът му се стори чужд, почти враждебен, като собственика си. При това той много добре забелязваше, че всичко там е образец на съвършенство. Някакво странно чувство за мярка бе подчинило на пълна хармония твърде различни неща. Навсякъде безогледно бе пръснато богатство, не беше забравено никое ъгълче, никое кътче. Имаше много слуги, които бяха като невидими и при все това винаги на мястото си. Дебели килими заглушаваха навсякъде шума; тишината, която владееше в този дом, ставаше още по-осезаема от ромона на водоскоците. И това бе посред неговия шумен Толедо! Ето в какво се бе превърнал неговият кастильо де Кастро! Кралят се чувствуваше тук като чужденец, като неканен, досаден гост.

Видя книгите и свитъците — арабски, еврейски, латински.

— Имаш ли време да ги четеш всичките? — запита той.

— Много от тях чета — отвърна Йеуда.

В павилиона за гости той обясни на краля, че Муса Ибн Дауд е най-мъдрият лекар сред вярващите от трите религии. Муса се поклони пред краля, гледайки го право в лицето без всякаква почитителност.

Дон Алфонсо поиска да му преведат някоя от мъдростите, които се нижеха със своите пъстри и златни букви по протежението на стените. И Муса преведе, както беше превел на дон Родриге:

„Еднаква е участта на синовете човечески и на скота... Еднакви са душите им... Кой знае дали душите на човеческите синове се устремяват нагоре, а душата на скота слиза надолу, под земята?“

Дон Алфонсо се позамисли.

— Това е мъдрост на някой еретик — строго каза той.

— Тя е взета от Библията — любезно го поправи Муса. — Това са мисли на проповедника Соломон, на цар Соломон.

— Никак не намирам царствена тая мъдрост — каза неприязнено дон Алфонсо. — Душата на един цар не отива под земята, както тая на скота.

Той прекъсна разговора, обърна се властно към Йеуда.

— Покажи ми оръжейната зала.

— Ако разрешиш, господарю — отвърна Йеуда, — оръжейната зала ще ти покаже синът ми Аласар и това ще бъде най-хубавият ден в живота му.

Дон Алфонсо със задоволство си спомни за приятното момче.

— Ти имаш буден син, дон Йеуда, рицарски дух има в него! — рече той. — А бих искал да видя и дъщеря ти, ако нямаш нищо против.

Като добър познавач на оръжията, конете и мулетата, той поведе с момчето Аласар дружелюбен разговор.

Сетне всички преминаха в градината и ето че там беше доня Рахел.

Това бе същата Рахел, която му бе отговорила тъй неучтиво в Бургос, и все пак — друга; носеше рокля с малко чуждоземска кройка и сега тя беше стопанката, която приема чужд, знатен гост. Ако в Бургос бе изглеждала като нещо съвсем неподходящо и нарушаващо общия тон, то тук всичко — и изкусно подредената градина, и

водоскоците, и чуждестранните растения — сякаш представляваше рамка за нея, а той, Алфонсо, бе оня, който не подхождаше, чието място не беше тук.

Той се поклони, свали своята ръкавица според изискванията на куртоазията, взе ръката ѝ и я целуна.

— Радвам се, че те виждам пак, благородна дамо — каза той високо, за да го чуят всички. — Тогава, в Бургос, не можах да довърша разговора си с тебе.

Сега групата се беше увеличила; към краля и неговите грандове се бяха присъединили Аласар и пажовете на Йеуда. Когато започнаха бавна и спокойна разходка из градината, кралят поизостана малко назад с доня Рахел.

— Като виждам тоя дом, благородна дамо — каза той на кастилски, — разбирам защо не ти допада моят кастильо в Бургос.

Тя се изчерви, смути я обстоятелството, че го беше засегнала, чувствуваше се поласкана, че думите ѝ все още не бяха изличени от паметта му, мълчеше с едва забележима, трудноразгадаема усмивка около извитите устни.

— Разбираш ли простонародния ми латински? — продължи той.

Тя се изчерви още повече; всяка думичка беше запомнил.

— Оттогава насам научих много по-добре кастилски език, господарю — отвърна тя.

Той каза:

— На драго сърце бих разговарял с теб на арабски, благородна дамо, но от моята уста той ще звучи грубо и недодялано и ще дразни слуха ти.

— Говори спокойно на кастилски, господарю — отвърна непринудено доня Рахел, — нали той е езикът на твоята страна.

Тия думи развалиха настроението на дон Алфонсо. Тя би трябвало да каже: „Този език ми звучи приятно“ или нещо подобно, тъй изискваше куртоазията. Вместо това тя надменно подхвърляше първото, което бе минало през ума ѝ, и подценяваше неговия хубав кастилски език.

— Моята Кастилия — каза предизвикателно той — за вас сигурно е все още твърде чужда страна и само тук, във вашата къща, ти се чувствуваш у дома си.

— Но не — възрази Рахел, — рицарите от твоята страна са много любезни към нас и се стараят Кастилия да стане наша родина.

Сега беше ред на Алфонсо да каже някоя от обичайните галантни фрази, например: „Никак не е трудно човек да бъде любезен с дама като теб.“ Но изведнъж му опротивя тоя измъчен, изкълчен моден брътвеж. При това Рахел сигурно намираше смешни галантните празни приказки. Как ли трябваше да разговаря изобщо с нея? Тя не бе от ония дами, които очакваха високопарни, нищо незначещи, сладникаво-любовни разговори, а още по-малко от ония жени, пред които човек можеше да се държи грубо и по войнишки.

Кралят бе свикнал всеки да заема своето строго определено място и той, Алфонсо, да знае точно с кого има работа. Но къде бе мястото на доня Рахел и как да се държи с нея, не знаеше. Всичко, свързано с неговия евреин, веднага изгубваше точните си очертания и ставаше неясно. Какво искаше той от тая доня Рахел? Какво искаше да прави с нея? Може би искаше — и в мислите си той употреби една твърде груба дума от своя простонароден латински — да спи с нея? Не знаеше.

Ако отидеше на изповед, той с чиста съвест можеше да твърди пред изповедника, че никога не е обичал друга жена освен своята доня Леонор. Нямаше вкус към рицарската любов, към тъй наречената „*minne*“^[1]. Тъй като неомъжените дъщери на благородниците човек можеше да види рядко, и то само сред много хора, куртоазията предписваше да се влюбваш в омъжени дами и да им изпращаш високопарни, сковани любовни стихове. Нищо не излизаше от такова ухажване. Ето защо той беше спал с жени от обоза на своите войски или с пленени мюсюлмански жени; с тях можеше да разговаряш и да се държиш, както щеш. Веднъж се бе породило нещо между него и жената на един рицар от Навара, но цялата история бе всъщност твърде неприятна и той облекчено си бе отдъхнал, когато тя се завърна в родината си. Мъчителна бе и кратковременната му връзка с доня Бланка, една от придворните дами на Леонор, и в края на краищата доня Бланка волю-неволю беше отишла в манастир. Не, той беше щастлив само със своята Леонор.

Всички тия мисли не добиха словесен израз в ума на дон Алфонсо, но той ясно ги чувствуваше и се ядоса, загдето се беше впуснал в тоя разговор с дъщерята на евреина. При това тя дори не му

се нравеше, в нея нямаше оная мекота, характерна за високопоставените дами, тя беше дръзка и си позволяваше да съди за всичко, макар всъщност да бе още дете. Нищичко нямаше в нея от сдържаността на величествените златокъдри християнски дами, нито един рицар не бе съчинявал заради нея стихове, пък и тя изобщо не би ги разбрала.

Не желаше да говори повече с нея, искаше да се махне от този дом. Дразнеше го тихата градина с еднообразното шуртене на водоскоците и тежкия, сладникав мирис на портокаловите цветове. Няма да се прави повече на глупак, да върви редом с еврейката и да ѝ се докарва с любезности, ще я остави ей сега, и то завинаги.

Вместо това той се чу да казва:

— Имам тук, извън града, едно имение, наречено Ла Галиана. Къщата е строена по нареждане на някакъв мюсюлмански владетел, много е стара и за нея разправят най-различни истории.

Доня Рахел наостри уши. И тя беше чувала за Ла Галиана. Не беше ли това мястото, гдето се бе намирал онзи воден часовник на раби Ханан?

— Искам да възстановя двореца — продължи дон Алфонсо, — и то така, че новото да не се отличава много от старото. Твоят съвет би бил много полезен за мене, уважаема дамо.

Доня Рахел вдигна поглед — засегната, почти разгневена. Никога едни мюсюлмански рицар не би си позволил да покани толкова недодялано и с толкова двусмислен намек една дама.

Но тя веднага си каза, че у християнските рицари сигурно е иначе и че куртоазията ги кара да изговарят високопарни слова, които не означават нищо. Погледна отстрани лицето на дон Алфонсо и се изплаши. В това лице се четеше напрежение, желание. Думите, изречени от него, бяха нещо повече от куртоазия:

Плаха и уязвена, тя мигновено се затвори. Превърна се изцяло в стопанката на дома. Отвърна учтиво, но сега вече на арабски:

— Баща ми сигурно ще се радва, о кралю, да ти бъде полезен със своя съвет.

В челото на дон Алфонсо внезапно се врязаха дълбоки бръчки. Какво беше сторил той! Беше заслужил да го отблъснат, трябваше дори да очаква, че ще стане така. Още от самото начало трябваше да бъде предпазлив; това момиче произлизаше от народ, върху който тежеше

проклятието на бога. Тая омагьосана градина, целият този омагьосан, прокълнат дом му беше внушил такива мисли.

Той се съвзе, ускори крачка, скоро застигнаха другите.

Момчето Аласар веднага се обърна към него. То току-що беше отворило дума за шлемове, чиито наличници бяха подвижни с всичките си части, така че металическите пластинки можеха според желанието да се местят пред очите, носа или устата; пажовете на краля не му бяха повярвали.

— Но аз съм виждал такива доспехи — горещеше се Аласар. — Прави ги оръжейникът Абдула в Кордова и татко ми е обещал да ми подари, щом като бъда посветен в рицарство. Самият ти положително имаш такива доспехи, господарю!

Дон Алфонсо отговори, че е чувал за подобни доспехи.

— Самият аз нямам — приключи той сухо.

— Но тогава татко трябва да ти набави! — поривисто извика Аласар. — Много ще ти се харесат — увери го той. — Позволи на баща ми да ти изпише!

Лицето на дон Алфонсо засия. Не биваше момчето да изкупва това, че сестра му бе дръзка и обидчива.

— Виждаш, дон Йеуда — каза той, — че ние със сина ти се разбираме добре. Не би ли го изпратил като паж в моя замък?

Доня Рахел изглеждаше объркана. И останалите с мъка Прикриваха удивлението си. Аласар, почти заеквайки от радост, възбудено извика:

— Сериозно ли говориш, дон Алфонсо? Значи, ти искаш да бъдеш мой уважаем господар?

А дон Йеуда, чието желание се беше осъществило толкова неочаквано, стори дълбок поклон и каза:

— Това е голяма милост, твое величество!

— Кралят, нашият господар — каза същата вечер Йеуда на Рахел, — разговаря, както ми се стори, много любезно с теб, дъще моя.

Доня Рахел откровено отвърна:

— Струва ми се, кралят бе *твърде* любезен. Той ме плаши.

И поясни:

— Той иска да възстанови летния си замък Ла Галиана и ме покани да му помогна със съвета си. Не е ли това... необичайно, татко?

— Необичайно е — отвърна Йеуда.

И наистина само след няколко дни Йеуда и доня Рахел бяха поканени да вземат участие в една разходка на краля до Ла Галиана. Този път дон Алфонсо бе поканил много хора и през време на разходката из градината не размени почти нито дума с доня Рахел. Но затова пък зададе много въпроси на недодялания словоохотлив градинар Белардо, който развеселяваше гостите със своите отговори.

След разходката на брега на Тахо беше поднесен обед. Към края на обедата кралят, седнал на един пън, обяви с тържественост и надменност, в които се криеше ирония към самия него:

— Вече близо цяло столетие властвуваме ние тук, в Толедо, направихме го наша столица — хубава, голяма и здрава, укрепена срещу нападенията на неверниците. Ала увлечени в делата на честта, на вярата и на войната, ние нямахме време за други неща, които може да изглеждат излишни, но подобават на един крал — нямахме време за красота и великолепие. Нашите приятели от юг, например нашият ескривано и неговата дъщеря, които гледат на нашите градове и домове с чужди, безпристрастни очи, намериха нашия замък в Бургос суров и неуютен. И през един от нашите свободни часове ни хрумна да възстановим този наш занемарен Паласио де Галиана и да го направим по-красив, отколкото е бил в миналото, за да види светът: не сме вече просяци, и ние можем да строим пищно, стига да пожелаем.

Дълга и горда бе тази реч, обикновено дон Алфонсо произнасяше такива речи само при големи държавнически актове и благородниците, насядали край неприбраната трапеза, бяха удивени.

Кралят промени тържествения си тон и се обърна към Йеуда:

— Какво ще кажеш ти, мой ескривано? — запита той. — Ти си вещ в тия дела.

— Твоят летен замък Ла Галиана — отвърна дълбокомислено дон Йеуда — е разположен на прекрасно място сред прохладата на реката и от него се открива великолепна гледка към прославената ти столица. Струва си трудът да се възстанови един такъв замък.

— Значи, ще го възстановим — реши, без да се замисля, повече, кралят.

— За това има една пречка — каза със страхопочитание Йеуда. — Ти разполагаш с добри войници, господарю, и със сръчни занаятчии. Но твоите майстори и занаятчии не са още дотам изкусни,

та да могат да построят тоя замък така, че да отговаря на твоето величие и желание.

Лицето на краля се помрачи.

— А не възстанови ли бляскаво самият ти — запита той — и в твърде кратко време един голям дом?

— Аз повиках мюсюлмански строители и занаятчии, господарю — каза с деловито спокойствие дон Йеуда.

Настъпи неловко мълчание. Християнският свят бе потеглил на свещена война срещу неверниците. Подобаваше ли на един християнски крал да вика мюсюлмански майстори? И щяха ли да се съгласят мюсюлманите да строят замък на един християнски крал?

Дон Алфонсо огледа лицата около себе си. По тях бе изписано очакване, не насмешка. Нямаше насмешка и в лицето на еврейката. Но дали в душата си тя не мислеше дръзко и нагло, че той, Алфонсо, умее да строи само своите стари, мрачни крепости. Та нима Кралят на Толедо и на Кастилия не можеше да осъществи нещо толкова незначително като възстановяването на един летен замък?

— Тогава повикай мюсюлмански строители — разпореди се той все така, сякаш между другото. И нетърпеливо приключи: — Желая да изградя отново Ла Галиана.

— Щом като заповядваш така, господарю — отвърна дон Йеуда, — ще натоваря моя Ибн Омар да повика хора, каквито ти трябват. Той е опитен в тия неща.

— Хубаво! — каза кралят. — Гледай всичко да стане бързо.

И заповяда:

— Потегляме, сеньори!

С Рахел той дори не бе проговорил — нито през време на разходката, нито през време на обета.

---

[1] Minne — любовно служене на рицар към благородна дама. — Бел.пр. ↑

ШЕСТА ГЛАВА

Все повече се засилваше копнежът на дон Алфонсо за присъствието на доня Леонор, което му носеше успокоение. Освен това нейната бременност се беше оказала тежка, раждането се очакваше след шест-седем недели; не биваше да я оставя повече сама. Изпрати ѝ вест, че ще пристигне в Бургос.

Доня Леонор не му се сърдеше, загдето се бе отделил от нея толкова дълго време. Тя съчувствуваше на мъката му от принудителното бездействие, много добре разбираше, че той се стреми да избегне срещите с мъжете, които, потеглили към светата земя, се отбиваха в двореца ѝ; високо оцени постъпката му, че все пак идваше.

Показа му колко дълбоко го разбираше. Макар това да огорчаваше и нея самата, тя съзнаваше, че Кастилия трябва да остане неутрална. Та нали с очите си бе видяла колко дълбоко бе засегнала обидата сърцето на дон Педро. Знаеше: дори ако противно на всички очаквания се стигнеше до някакъв скърпен съюз с Арагон, силното желание за възмездие у младия крал щеше да поражда постоянни, пагубни търкания за върховното командване, поражението можеше да се очаква с положителност още отсега.

С красиви слова тя увери Алфонсо, че победата над самия себе си доказва повече мъжество, отколкото най-големият военен подвиг. Пък и навсякъде разбират нещастното стечение на обстоятелствата, което го принуждава към бездействие.

— Както в миналото, и сега ти си първият рицар и герой на Испания, мой Алфонсо — каза му тя, — и целият християнски свят знае, че е така.

Тя нейни думи стоплиха сърцето му. Тя бе неговата кралица и дама. Как бе могъл да издържи толкова дълго в Толедо без нейната утеха, без нейния съвет, без нейните грижи?

И той от своя страна се стараше да я разбере по-добре. Досега предпочитанията ѝ към нейния Бургос пред неговия Толедо му се бяха стрували само мил каприз на една високопоставена дама: сега разбра, че причината се корени дълбоко в характера ѝ. Израсла в дворците на

своя баща Хенри Английски и Елинор дьо Гиен, гдето образоваността и учтивите нрави бяха в разцвет, тя сигурно се чувствуваше изгубена в неговия далечен Толедо. От нейния Бургос, разположен на големия поклоннически път към Сантяго де Компостела, можеше лесно да се поддържа връзка с най-изтънчените дворове на християнския свят; пък и непрекъснато я посещаваха рицари и поети от двора на нейния баща и на доведената ѝ сестра, най-благородната дама в целия християнски свят, принцеса Мария дьо Труа.

Сега вече Алфонсо гледаше с по-други очи и на самия Бургос. Виждаше строгата, горда красота на древния град, който не се бе поддал на арабския дух и се издигаше величествен, високомерен, недостъпен, християнски. Какъв глупак беше той, че макар и само за миг бе допуснал брътвежите на едно глупаво момиче да го накарат да почувствува неприятен своя благороден, рицарски Бургос.

Ядоса се, че бе заповядал да се възстанови Ла Галиана с нейното мюсюлманско великолепие и не спомена нито дума за това пред Леонор. Отначало си беше мислил, че след като възстанови този красив замък, разположен сред прохладна околност, ще може да я придума да прекара някога летните седмици в Толедо. Сега знаеше, Ла Галиана нямаше да ѝ допадне; тя обичаше сдържаното, здравото, сериозното, а не изнежено-пищното, игривото и неясното.

През тия седмици той се стараеше да угоди във всичко на доня Леонор. Тъй като състоянието ѝ не допускаше да ходи на езда и на лов, и той се отказваше от тия удоволствия и повечето време оставаше в замъка. Занимаваше се и повече от преди с децата си, най-вече с инфантата Беренгария. Девојката бе израсла висока, лицето ѝ не беше красиво, но смело. Наследила бе от майка си интереса към света и към хората, а също и амбициозността — много четеше и учеше. Явно ѝ правеше удоволствие, че сега баща ѝ се занимава повече с нея, но при все това си оставаше мълчалива и затворена. Алфонсо не можа да се сближи с дъщеря си.

Доня Леонор се бе примирила с мисълта, че няма да роди престолонаследник. Но има си и добри страни, казваше усмихнато тя, ако и четвъртото ѝ дете излезе дъщеря. Защото тогава бъдещият съпруг на Беренгария ще може, тъй да се каже, със сигурност да разчита на Кастилската корона и следователно да бъде верен съюзник на страната. Тя все още хранеше надежди, че въпреки всичко дон Педро можеше да

бъде спечелен за един искрен съюз и се канеше веднага след раждането да замине за Сарагоса, за да се заеме отново със сватовството.

И през тоя трети кръстоносен поход християнските войски напредваха много бавно, тяхното „велико придвижване“ на Изток засега беше стигнало само до Сицилия. Така че ако примиряването с Арагон веднъж се осъществеше, имаше изгледи Алфонсо все пак да успее да вземе участие в свещената война.

Засега доня Леонор му измисляше всякакви занимания, за да съкрати мудното време на чакането.

Ето например рицарския орден Калатрава. Това основно ядро на кастилската войска бе подчинено на краля само през време на война; в мирно време великият магистър се ползуваше едва ли не с пълна независимост. Свещената война даваше на дон Алфонсо благовиден предлог да настоява за промяна в това отношение. Доня Леонор предложи на Алфонсо да отиде до Калатрава, да направи на ордена паричен дар за изграждане на крепостните стени и за въоръжаване на рицарите и да уговори с великия магистър дон Нуньо Перес — човек, който живееше като монах, но твърде много разбираше от военни дела, как ще бъдат преустроени правилата и дисциплината в ордена.

Освен това съществуваше и въпросът за пленниците, попаднали в ръцете на султан Саладин при борбата за свещения град. Папата настойчиво увещаваеше целия християнски свят тия пленници да бъдат откупени. Но свещената война поглъщаше огромни суми, християнските владетели все обещаваха и все отлагаха, срокът изтичаше. Султанът бе определил откуп десет златни крони за мъж, пет — за жена и една — за дете. Цената бе висока, но все пак не извънмерно. Доня Леонор посъветва Алфонсо да откупи много голям брой пленници. По този начин той щеше да покаже на света, че не отстъпва никому в горещия стремеж да помогне на светото дело.

Тези планове допадаха много на дон Алфонсо. Но за да ги осъществи, му трябваха пари, Той повика Йеуда в Бургос.

А в това време същият тоя дон Йеуда си бе останал в Толедо, в своя хубав кастильо Ибн Езра. И докато цял свят воюваше, неговият

Сефарад се наслаждаваше на мира и както търговията на страната, тъй и неговите собствени сделки процъфтяваха.

Ала нова, тежка грижа се беше промъкнала в сърцето му, грижата за еврейството в Толедо и в цяла Кастилия.

Съгласно недвусмисления указ на папата Саладиновият десятък трябваше да се плаща от *всички*, които не взимаха участие в кръстоносния поход, следователно и от евреите. Архиепископ дон Мартин се възползува от указа и поиска от алхамата да му изплаща тоя данък.

Дон Ефраим донесе на Йеуда писмото на архиепископа. Тонът бе остър, заплашителен, Йеуда го прочете. Отдавна беше очаквал това искане от страна на дон Мартин.

— Алхамата — каза с писклив глас дон Ефраим — ще се разори, ако освен останалите данъци трябва да плаща и Саладиновия десятък.

— Ако искате да се измъкнете и да не плащате — отвърна направо Йеуда, — тогава не разчитайте на моята помощ.

Лицето на старейшината стана зло, върху него се изписа ужас.

„Тоя Йеуда — помисли си горчиво той — пет пари не дава какво плащаме ние, останалите. Прибира дела си, тоя лихварин, а нас оставя на произвола!“

Дон Йеуда отгатна съвсем точно мислите на своя гост.

— Не ми хленчи за парите, господарю и учителю мой Ефраим — постави го намясто той. — Вие достатъчно печелите от неутралитета на Кастилия. Отдавна трябваше самият аз да ви поискам Саладиновия десятък. Не става въпрос за парите. Има нещо по-важно.

Огромната сума, която трябваше да заплати неговата алхама, бе накарала старейшината Ефраим да забрави всички други грижи; сега, след като Йеуда тъй грубо го беше разтърсил, той не можеше повече да затваря очи пред далеч по-страшната опасност. Саладиновият десятък бе данък, който следваше да се плаща на църквата, не на краля. Още когато се бе поставил въпросът да се повишат данъците на християните, архиепископът бе предявил като свое право събирането на Саладиновия десятък и короната се беше видяла принудена да се съгласи на известни отстъпки. По отношение на евреите дон Мартин щеше да отстоява още по-решително привилегията си; но успее ли да се наложи, тогава с независимостта на алхамата бе свършено.

И сега дон Йеуда обясни това на дон Ефраим без всякакви заобикалки.

— Ти сам знаеш толкова добре, колкото и аз за какво се отнася — каза той. — Между нас и краля не бива да се вмъква никакво междинно звено. Трябва да останем независими, както е писано в древните книги. Трябва да запазим самоуправлението си и нашето собствено съдопроизводство, както грандовете. Кралят трябва да получи правото, аз трябва да получа правото да събирам този данък, а не дон Мартин. Към това ще насоча усилията си, само към това. И ако успея, ако то не ви струва друго освен пари, тогава пейте и славете господата бога!

Атакуван така сурово, дон Ефраим се съгласяваше в себе си с Йеуда. Възхищаваше се дори, че той толкова бързо и ясно бе схванал къде се крие главната опасност. Ала не искаше да даде израз на своето неволно възхищение. А и твърде много го болеше за парите. Той седеше, чувствуваше се неудобно, зъзнеше, потриваше дланта на едната си ръка с ноктите на другата и продължаваше да негодува:

— Твоят братовчед дон Йосеф е издействувал евреите от Сарагоса да плащат само половината от десетъка.

— Може би моят братовчед е по-способен от мен — отвърна сухо Йеуда. — Във всеки случай сигурно е едно: срещу него няма противник като архиепископа дон Мартин.

Той се разгорещи:

— Нима все още не искаш да проумееш? Аз бих бил доволен, ако този път архиепископът не ни надене хомота. Затова на драго сърце бих плащал изцяло десетъка на краля, и тлъст десетък ще бъде той, дон Ефраим, можеш да бъдеш сигурен. Според мен си струва да се плаща заради самоуправлението на алхамата.

Той говореше с неочаквано вълнение, дори се объркваше и фъфлеше.

— Знам, че си наш приятел — побърза да отговори дон Ефраим. — Но суров приятел си ти.

След като получи почтителния отказ на дон Ефраим, архиепископът не отправи повторно напомняне към алхамата. Но замина за Бургос очевидно за да настоява пред краля да го упълномощи за действия против евреите.

Йеуда се опасяваше, че той може да успее. Алфонсо и Леонор бяха благочестиви, неутралитетът на Кастилия тежеше на съвестта им като камък, дон Мартин можеше да се позове на недвусмисления едикт на папата и да им внуши да не трупат грях върху тях. Йеуда се питаше дали няма да е добре сам да замине за Бургос. Възпря го само съображението на стария Муса, че тъкмо чрез „действие“ би могъл да провали всичко.

За него бе истинско небесно знамение, когато получи заповедта на краля да се яви в Бургос.

Архиепископът действително беше притиснал здраво краля. Позоваваше се на цяла редица укази на светия престол и на послания от най-високи църковни авторитети. Нали евреите отговорили на Пилат: „Нека кръвта на Христос падне върху нас и върху нашите деца!“ Нима с това те не са се осъдили сами? Тогава бог ги обрекъл на вечно робство и дългът повелявал на християнските владетели да държат превити вратовете на прокълнатите.

— А ти, дон Алфонсо — извика той, — през цялото си властвуване си галил и глезил евреите. И сега, в тия тежки времена, когато гробът на Спасителя отново падна в ръцете на обрязаните антихристи и папският едикт недвусмислено задължава всички, следователно и евреите, да плащат Саладиновия десятък, ти отказваш да изпълниш тая повеля и създаваш привилегии за неверниците пред твоите вярващи поданици.

Увещанията на архиепископа разколебаха краля. Той обеща:

— Добре, дон Мартин. И моите евреи ще плащат Саладиновия десятък.

Дон Мартин ликуваше:

— Веднага ще обявя данъка.

Но Алфонсо не беше вложил в думите си тоя смисъл. Папата имаше право да иска от краля да събира десятъка, прав бе също да иска този данък да се употребява за военни цели; но самото събиране и подробностите около използването на сумите оставаше негово, кралско право. Стар беше тоя спор, възобновиха го още при първото обявяване на Саладиновия десятък; и макар да ценеше архиепископа като свой верен приятел и рицар, кралят не беше склонен да му отстъпи.

— Прости, дон Мартин — каза той, — това не влиза в твоите задължения.

И тъй като архиепископът възмутено подскочи, той го успокои:

— Ти не си алчен за пари, не съм алчен и аз. Ние сме християнски рицари. Ние вземаме плячка от врага, но не се караме с приятелите си за парични дела. Нека и този път предоставим на юристите и на репозитариите да решават.

— Значи ли това — запита подозрително и предизвикателно дон Мартин, — че ти смяташ да предоставиш не другиму, а на твоя евреин да решава как да приложи едикта на светия отец?

— Добро съвпадение е — отвърна Алфонсо, — че — дон Йеуда вече е тръгнал насам. Ще взема, разбира се, и неговото мнение.

Сега вече архиепископът избухна:

— Ти искаш да се допитваш до двукратния вероотстъпник? До пратеника на дявола? Да не мислиш, че той ще ти даде съвет във вреда на своя приятел, емира от Севиля? Кой ти гарантира, че той и днес не съзаклятничил с него? Още фараонът е казал: „Ако избухне война, евреите ще държат страната на нашите врагове.“

Дон Алфонсо се стараеше да остане спокоен:

— Този ескривано ми служи добре — каза той, — по-добре, отколкото който и да било друг преди него. В стопанството на моето кралство сега цари повече ред и по-малко потисничество. Ти си несправедлив към тоя човек, дон Мартин.

Топлотата, с която кралят се застъпваше за евреина, уплаши архиепископа.

— Ето, сега вече се вижда — каза той по-скоро угрижен, отколкото разгневен, — че светият отец е имал пълно право, когато предупреждаваше християнските владетели да не взимат за съветници евреи.

И той цитира посланието на папата:

— „Пазете се, владетели християнски! Ако приемете милостиво евреите твърде близо до себе си, те ще ви се отблагодарят според пословицата: *mus in pera, serpens in gremio et igitur in sinu* — като мишка в чувала, като змия в пазвата и въглен в ръкава.“

И печално заключи:

— Тоя човек заплашително се е доближил до теб, дон Алфонсо, вгризал се е като червей в сърцето та!

Болката на приятеля трогна краля.

— Не мисли — каза той, — че искам да лиша църквата от онова, което ѝ се пада по право. Ще преценя и твоите, и неговите основания и ако доводите му не се окажат много важни, много убедителни и безкористни, ще послушам теб.

Архиепископът остана мрачен и угрижен.

— Нима не беше достатъчно — припомни му той, — че заради твоите грехове бог те обрече на бездействие сега, когато целият християнски свят се сражава? Не трупай нови грехове върху старите! Не позволявай, заклинам те, в твоето кралство неверниците да се гаврят с едикта на светия отец!

Дон Алфонсо стисна ръката му.

— Благодаря ти за предупреждението! — каза му той. — Ще си спомня за него, когато оня се опита да ме убеди с хитрите си брътвежи.

През цялото време, докато чакаше Йеуда, думите на дон Мартин не излизаха от ума му. Архиепископът имаше право: твърде близо до себе си беше допуснал евреина. Отнасял се беше с него не като към човек, с когото е принуден от немай-къде да прави сделки, а като към приятел. Беше гостувал в дома му, бе взел сина му за свой паж, беше любезничил с дъщеря му и бе допуснал присмехът и високомерието на това момиче да го накарат да възстанови ислямския летен дворец. Но когато човек прибере змия в пазвата си, тя го ухапва. Може би дори вече го беше ухапала.

Няма да позволи на тоя евреин да го впримчва повече в мрежите си. Йеуда ще трябва да отговаря защо не е изискал още от алхамата Саладиновия десятък. И ако няма никакви основателни и убедителни доводи, тогава дон Алфонсо ще предостави евреите на дон Мартин. Нека да не вирят прекалено дръзко глава тия неверници!

Но бива ли да предава на църквата своето право на владение над евреите, своето *Patrimonio real*? Никой от неговите предци не бе позволил някому да посегне на това право.

Зае се да прегледа докладите за финансовото положение на кралството. Бяха благоприятни, повече от благоприятни. Добре му служеше тоя човек, това не можеше да се отрече. Но той, Алфонсо, ще запази в сърцето си предупреждението на архиепископа; няма да позволи никому да го надхитря.

Най-напред ще поиска от евреина огромна сума за Калатрава и за откупването на пленниците. Отговорът на евреина още на тоя въпрос ще му покаже дали той поставя на първо място интересите на короната и на кралството, или своите собствени интереси и тия на своето еврейство.

Изпълнен с нетърпеливо очакване, той прие Йеуда.

Самият Йеуда бе неспокоен и напрегнат. Безкрайно много неща зависеха от тоя разговор с краля; трябваше да бъде предпазлив.

Най-напред той подробно докладва за стопанското положение. Разказа за забележителните успехи, а не забрави и по-дребните постижения, които според него Щяха да зарадват краля. Разказа му за големия конезавод; шестдесет породисти коня от мюсюлманска Андалусия и от Африка се намираха на път за Кастилия наети бяха трима извънредно опитни конегледачи. Докладва и за кастилската монетарница; сечаха се все по-големи количества златни мараведи и макар че изображението на дон Алфонсо като всяко човешко изображение дразнело последователите на Пророка, вече и в ислямските страни се разпространявали златните монети, носещи образа на дон Алфонсо и герба на неговата мощ. А кралицата може би ще се зарадва като научи, че не е твърде далечно времето, когато ще може да носи дрехи, изтъкани от кастилска коприна.

Кралят слушаше внимателно и изглеждаше доволен. Но той си спомни за своето намерение да не позволява на евреина да става много дързък.

— Това звучи отранно — рече той, за да продължи веднага след това с язвителна любезност: — Значи, сега най-сетне разполагаме и с пари да тръгнем на поход срещу нашите мюсюлмани.

Тази тъй малка благодарност разочарова дон Йеуда, но той отвърна спокойно:

— Наистина се приближаваме към целта по-бързо, отколкото се надявах. И колкото по-дълго запазиш мира, господарю, толкова по-добри ще бъдат за теб възможностите да създадеш войска, достатъчно многобройна и силна, за да осигури победата ти.

Дон Алфонсо продължи да задава своите въпроси със същата лукава любезност:

— Щом смяташ, че все още трябва да забраняваш участието ми в свещената война, то ще ми поставиш ли на разположение поне пари, за да покажа пред християнския свят добрата си воля?

— Благоволи, господарю — отвърна дон Йеуда, — да изкажеш по-ясно мисълта си пред твоя недосетлив служител.

— Аз и доня Леонор решихме — обясни му Алфонсо — да откупим от Саладин пленници, много пленници.

И той назова по-голямо число от онова, което беше възнамерява да иска:

— Хиляда мъже, хиляда жени, хиляда деца.

Йеуда изглеждаше смутен и Алфонсо мислеше вече:

„Пипнах го? Сега ще покаже истинското си лице тая лисица.“

Ала Йеуда отговори:

— Шестнадесет хиляди златни мараведи са твърде много пари. Никой друг владетел на този полуостров не би могъл да отпусне за една благочестива, безкористна цел такава сума. Ти можеш, господарю.

Недоумявайки дали да се радва, или да се сърди, Алфонсо продължи:

— Освен това желая да направя дарение на калатравския орден и този дар не бива да бъде скъпернически.

Сега вече Йеуда наистина се смути. Но веднага си каза, че кралят навярно желае да получи от небето опрощение за своя неутралитет в свещената война и че е по-добре да го стори по този начин, отколкото като предостави Саладиновия десетък на архиепископа.

— Каква сума си предвидил, господарю? — запита той.

— Бих желал да, чуя твоето мнение — настоя Алфонсо.

Йеуда предложи:

— Би ли било достатъчно, ако на Калатрава отпуснеш същата сума, както и на Аларкос: четири хиляди златни мараведи?

— Ти се шегуваш, драги мой! — каза любезно кралят. — Та аз няма да подхвърлям на моите най-добри рицари подаяния като на просяци. Отбележи си, че дарението ще възлиза на осем хиляди мараведи.

Този път лицето на дон Йеуда неволно се смръщи. Ала той се поклони без каквото и да било възражение и каза:

— В този миг, господарю, ти подари за благочестиви цели двайсет и четири хиляди златни мараведи. Бог положително ще те

възнагради за това.

И успял вече да се опомни, бодро продължи:

— Аз и бездруго очаквах, че божията милост ще бъде с теб и предварително подготвих всичко.

Кралят удивен го погледна.

— Тъй като разчитам, че бог ще възнагради заслугите ти и ще те дари с престолонаследник, то наредих — поясни Йеуда — на моите репозитарии да ревизира списъка на даровете за кръщението.

Защото в древните книги беше предвидено, че по случай рождението на първия си син кралят има право да поиска от всеки свой васал добавъчна вноска за достойното възпитаване на престолонаследника, и тия суми обикновено бяха значителни.

Точно както доня Леонор и дон Алфонсо вече беше изгубил надеждата да има престолонаследник; обстоятелството, че неговият ескривано разчиташе на щастието му, го зарадва. Оживен, с едва забележима, смутена усмивка той каза:

— Ти наистина си предвидлив човек.

И тъй като евреинът без колебание бе поставил на негово разположение исканата сума, той вече се готвеше — както и бе намислил — да повери събирането на десятъка нему, а не на дон Мартин.

Но не се ли беше измъкнал евреинът, без да спомене нито думичка за Саладиновия десятък на алхамата?

— Какво става впрочем с вашия Саладинов десятък? — викна му той сърдито, без всякакъв преход. — Казват ми, че сте искали да измамите църквата. Няма да допусна такова нещо, тук сте си направили криво сметката.

Това внезапно, раздразнително нападение наруши равновесието на Йеуда. Но той си даде сметка, че сега съдбата на сефарадските евреи зависи от неговия език, овладя се, наложи си да действа с хладнокръвен разум и със спокойствие.

— Наклеветили са ни, господарю — отвърна той. — Аз отдавна съм включил в сметките си Саладиновия десятък на алхамата; иначе нямаше да бъдат налице парите, които пожела ти днес. Но естествено твоите еврейски поданици искат да плащат тоя данък, само на теб, господарю, а не на някой си друг, който би могъл да го поиска или вече го е поискал.

Макар да беше доволен, че евреинът тъй леко успя да обори обвинението на дон Мартин, дон Алфонсо го смъмри:

— Не ставай прекалено дързък, дон Йеуда! Този „някой си“, за когото говориш, е архиепископът на Толедо.

— Статутът — отвърна Йеуда, — който твоите деди са дали на алхамата и който твое величество е потвърдил, предвижда еврейската община да плаща данъците си само на теб и никому другиму. Ако ти заповядаш, тогава десятъкът ще бъде изплащан на архиепископа. Но това ще бъде само десятъкът и нито солдо^[1] повече — един твърде мършав десятък; защото трудно е да острижеш козел, който упорито се дърпа. Ако обаче принадлежи на твое величество, десятъкът ще бъде тлъст и богат; защото теб, господарю, толедската алхама обича и почита.

И тихо, настойчиво продължи:

— Може би щеше да бъде по-добре да запазя в сърцето си това, което ще ти кажа сега. Но аз съм твой честен служител и не мога да го премълча. Зле би било за нас и би тежало на съвестта ни, ако трябва да даваме пари за завладяването на един град, свещен от прадревни времена за народа ни и отреден от господата *нам* в наследство. Ти, господарю, ще употребиш нашите пари не за войната на Изток, а за да увеличиш славата и мощта на твоята Кастилия, която ни закриля и ни осигурява разцвет и спокойствие. Ние знаем, че ти се нуждаеш от тия пари заради нашето благо. Защо се нуждае от тях архиепископът на Толедо, не знаем.

Кралят повярва на думите на евреина. Кой знае по какви потайни съображения този евреин следваше същия път по който вървеше и той. Йеуда беше негов приятел. Алфонсо чувствуваше това. Ала тъкмо то не биваше да става. „Мишката в чувала, змията в пазвата, въгленът в ръкава“ — прозвучаха отново в ушите му думите на светия отец. Не биваше да допуска евреина прекалено близо до себе си; това беше грях и двоен грях бе то сега, когато се водеше свещена война:

— Не ни отнемай правата, които имаме от сто години насам — закланаше го умолително Йеуда. — Не предавай най-верните си поданици в ръцете на техния враг. *Твоя* собственост сме ние, а не на архиепископа. Позволи на *мен* да събирам Саладиновия десятък, господарю!

Думите на Йеуда трогнаха Алфонсо. Ала човекът, който ги изговаряше, беше неверник, а зад оня, който го бе предупредил, стоеше църквата.

— Ще преценя доводите ти, дон Йеуда — каза вяло той.

Лицето на Йеуда се помрачи. Ако сега не бе убедил краля, значи, никога нямаше да успее. Бог бе лишил думите му от своята милост. Той, Йеуда, не беше сполучил.

Алфонсо разбра голямото разочарование на евреина. Този Йеуда му бе служил като никой друг. Дожаля му, че го беше обидил.

— Не мисли — каза той, — че подценявам заслугите ти. Ти добре изпълни моето поръчение, дон Йеуда.

И прибави с топлота:

— Ще покания моите грандове, за да видят със собствените си очи как ще ми върнеш ръкавицата в знак на добре изпълнено поръчение.

Доня Леонор също не беше уверена дали следваше да се предостави на архиепископа събирането на Саладиновия десятък от евреите. Като кралица, тя не искаше да се отказва от тая важна привилегия на короната. Като християнка, се чувствуваше затънала в греховност, загдето ползуваше изгодите на съмнителния неутралитет на кралството, и поради това не искаше да пренебрегва внушенията на архиепископа. Мъчителната ѝ бременност увеличаваше нейните колебания. Тя не можеше да даде на своя Алфонсо никакъв съвет.

Той почна да търси божие знамение. Реши да изчака, докато доня Леонор се освободи от бременност. Ако му се родеше момче, това щеше да бъде божие указание. Тогава щеше да нареди Саладиновият десятък да се събира за кралската, хазна; защото той нямаше право да намалява наследството на сина си.

На първо време отличи своя ескривано с почитта, която бе обещал. На едно голямо събрание бе дадена възможност на Йеуда да върне на краля ръкавицата на рицарското поръчение и Алфонсо стисна с гола ръка голата ръка на своя васал, благодари му с милостиви думи, прегърна го и го целуна по страните.

Архиепископът кипеше от негодувание. Пастирското му предупреждение бе разтърсило само въздуха, беда даде никакъв

резултат; пратеникът на антихристите все по-силно и по-силно оплиташе краля в своите мрежи. Но тоя път дон Мартин бе твърдо решен да не позволи на синагогата да възтържествува над църквата. Реши да пусне в ход дори и най-отвратителните средства и да се бори срещу хитростта с хитрост.

Нищо не му било по-чуждо от мисълта — обясни той на краля — да спори с него за пари. И за да му докажел това, правел му предложение, което извънредно трудно можел да защити пред светия престол. Като изхождал от твърдата увереност, че дон Алфонсо ще употреби Саладиновия десятък само за въоръжаване, той предоставял парите на негово разположение. За самия себе си и за църквата запазвал само правото да събира десятъка; всички събрани суми незабавно щял да предава в царската хазна.

По чистосърдечно-хитрия израз, изписан върху лицето на неговия приятел, дон Алфонсо разбра колко тежко бе за архиепископа да направи такава отстъпка. Но сам той бе наясно, че тук ставаше въпрос за принципа и затова отговори:

— Зная, че ми желаш доброто. Но, струва ми се, и моят ескривано е почтен, като ми напомня да не отстъпвам една от важните привилегии на моята корона.

Дон Мартин възнегодува:

— Пак тоя неверник! Пак предателят!

— Не е предател — защити дон Алфонсо своя министър. — Той ще измъкне от своите евреи десятъка до последното солдо. От тоя десятък той вече ми обеща една огромна сума за нашия кръстоносен поход: двайсет и четири хиляди златни мараведи.

Цифрата направи силно впечатление на архиепископа. Ала той не искаше да го признае и присмехулно каза:

— Да, обещанията му са все на едро.

— Досега е изпълнил всяко свое обещание — отвърна дон Алфонсо.

В ума на дон Мартин прозвучаха слова от папските послания и постановления: „Евреите са обречени на вечно робство, тъй като върху тях лежи вината за разпъването на Спасителя; винаги са жигосани с белега на Кани — и като него никога да не видят мир и да бъдат осъдени на вечно скитане.“

А ето, тук, пред очите му, стоеше дон Алфонсо, един християнски владетел, голям рицар и герой, и вместо да застави със сила евреите най-сетне да склонят глава, той намираще само най-почтителни и приятелски думи за този дявол, който се беше впил в сърцето му. Всъщност дон Мартин беше възнамерявал да действа хитро и да съблюдава християнската благост и смирение. Но сега вече не можа да се овладее:

— Нима си дотолкова заслепен от дявола, та не виждаш накъде те подвежда той? — викна разпалено духовникът. — Седнал си да разправяш, че на него страната дължала разцвета си: не виждаш ли, че тоя разцвет е отровен? Той е поникнал върху греховна почва. Угояваш се за сметка на светотатствения си неутралитет. Докато християнските владетели доброволно поемат лишения, опасности и смърт, за да освободят божия гроб, ти строиш пищен, езически летен замък! А на църквата отказваш десятъка, отреден за нея от светия отец!

Тъкмо защото и сам се разкайваше за възстановяването на Галиана, Алфонсо не можа да понесе дръзкия укор на духовника.

— Забранявам ти да държиш такъв език! — викна гръмко в отговор.

С усилие успя да си наложи спокойствие.

— Ти си голям църковен сановник, дон Мартин — каза той, — добър войник и верен приятел. Ако не помнех това, щях да бъда принуден да ти заповядам цял месец да не се мяркаш пред очите ми.

Още същия ден извика при себе си Йеуда.

— Няма да предоставя евреите на църквата — съобщи му решението си той. — Ще ги запазя като своя собственост. Ще плащат десятъка си *на мен* и ще го събираш ти. Погрижи се обаче този десятък да бъде тлъст, тъй както обеща.

Няколко дни по-късно доня Леонор роди момче.

Безпределна бе радостта на дон Алфонсо. Божията благословия най-тържествено потвърди, че е прав. Правилно беше сторил, като, вслушвайки се във вътрешния си глас, не бе отстъпил на църквата нито едно от кралските си права. Правилно бе постъпил и когато беше принудил младия Педро да целуне ръката му в знак на васалната си зависимост. Ако беше изчакал, ако преди това бе сгодил момчето от

Арагон за младата инфанта, то сега, когато очакваното наследство пропадеше, щяха да настъпят още по-лоши разногласия.

Алфонсо коленичи в параклиса на своя замък, изпълнен с благочестива благодарност към бога за това, че Кастилия най-сетне има престолонаследник от негова кръв. Той, Алфонсо, въпреки всичко ще води своята велика война, ще победи за слава на бога и Севиля, и Кордова, и Гранада. Ще увеличи кралството си, ще премести със сила границите му на юг и ако сам не извоюва обратно целия полуостров, то, по милост божия, неговото дело ще завърши синът му.

Дълбоко щастие изпълваше и Йеуда. Въпреки привидното си спокойствие той през цялото време се бе измъчвал от опасението, че кралицата пак ще роди дъщеря; че в края на краищата тя ще склони дон Педро, като го сгоди за инфантата Беренгария; а тогава съюзът и великата война бяха неизбежни. Сега тази опасност вече не съществуваше.

Дон Йеуда очакваше, че всеки ще сподели радостта му, и най-вече доброжелателният, мъдър държавник дон Манрике. Ала той сурово го смъмри:

— Не забравяй, че говориш с християнски рицар! Аз се радвам, че нашият господар, кралят, сега има наследник, но по-голямата част от радостта ми е помрачена, защото вече може би завинаги се отлага нашата славна война. Мислиш ли, че спокойно ще легна в гроба, без да потегля още веднъж на борба с неверниците? Мислиш ли, че на един кастилски рицар е приятно да гледа как кралят му си седи на топло край печката, докато целият християнски свят води свещена война? Твоите думи ме оскърбиха, евреино!

Йеуда се оттегли посрамен. Ала с толкова по-голяма благодарност осъзна от каква страшна опасност всемогъщият бе спасил полуострова Сефарад и народа на Израил чрез раждането на тоя инфант.

Алфонсо уреди великолепно кръщение на сина си и покани в Бургос всички свои придворни. Не покани само доня Рахел.

Затова пък проявяваше особено внимание към пажа дон Аласар. Често го викаше при себе си и явно го предпочиташе пред останалите пажове. Веднъж му направи впечатление колко малка прилика има всъщност между свежото, красиво лице на Аласар и това на сестра му.

Учуди се, че изобщо му хрумваше такова нещо, отхвърли от себе си тая мисъл.

По случай кръщението Йеуда изпрати отбрани дарове на краля и на доня Леонор, не забрави и инфантата Беренгария. Бе забелязал, че тя е разочарована и печална. Сигурно все още се беше надявала, че ще се ожени за дон Педро, виждаше в мечтите пред себе си короната на Кастилия и Арагон, на обединена Испания. Сега тая надежда бе рухнала.

С много тържественост и блясък инфантът бе кръстен с името Фернан Енрике.

След това Йеуда се завърна в Толедо.

---

[1] Солдо — дребна испанска монета. — Бел.пр. ↑

СЕДМА ГЛАВА

Още при първия кръстоносен поход християнските войни се нахвърлиха най-напред върху неверниците в собствените си страни — върху евреите.

Вождовете на движението не бяха желали това; тяхната цел бе само да се освободи светата земя от игото на неверниците, и нищо повече. Ала към кръстоносците се бяха присъединили множество люде, ръководени не само от религиозни подбуди; към пламенната вяра в бога се бяха примесили и жажда за приключения, и корист. Рицари, чийто стремеж към подвизи биваше обуздаван чрез законите в родината им, очакваха, че в мюсюлманските земи ще намерят плячка и бойна слава. Крепостни селяни взимаха кръста, за да се отърват от гнета на крепостничеството и от даждията. „Безчислена паплач — съобщава богобоязливият летописец Албертус Аквентис — се присъедини към кръстоносните войски по-скоро за да върши нови прегрешения, отколкото да изкупва стари.“

Някой си Гийом ле Карпантие от околностите на Труа, необуздан оратор и побойник, събрал голяма тълпа от войнствено настроени поклонници и потеглил с тях към Рейн. Все повече и повече люде се присъединявали към него, скоро станали близо сто хиляди. В крайрейнските страни наричали тия съмнителни последователи на кръстоносците „братята поклонници“.

Надигна се — пише един тогавашен еврейски летописец — дива, необуздана, жестока маса народ, смесица от франки и немци, и потегли към светия град, за да прогони оттам синовете на Измаила. Всеки от тия безбожници заши на своята дреха знака на кръста и те се събираха на големи тълпи — мъже, жени и деца.

А един от тях, Вилхелм Дърводецеца^[1] — проклето да е името на тоя злодей! — ги насъска и каза: „Ето, ние потегляме, за да мъстим на синовете на Измаила. Но не се ли намират тук, при нас, тия евреи, чиито деди са

разпънали на кръст нашия бог? Нека отмъстим най-напред на тях! От корен да бъде изтръгнато името Юдово, ако те продължават да се противят и не признаят Исус за Месия!“ И те се вслушаха в думите му и си рекоха един другиму: „Да сторим тъй, както ни казва.“ И се нахвърлиха върху народа на светия съюз.

Най-напред на шести ияр^[2], една събота, избиха евреите от града Шпайер. Три дни по-късно тия от града Вормс. След това потеглиха към Кьолн. Там епископ Херман се опита да защити своите евреи. „Ала вратите на милосърдието бяха затворени — съобщава летописецът. — Злодеите избиха войниците и добиха власт над евреите. Мнозина, за да избягнат кръщението с вода — мъже, жени и деца, — се хвърляха в Рейн, привързали към телата си камъни, и викаха: «Чуй ни, Израил, няма друг бог освен нашия Адонай!»

Подобни неща се случиха и в Трир, а също и в Майнц. За събитията в Майнц летописецът съобщава:

«На третия ден на сиван^[3], за който навремето си нашият учител Мойсей е казал: „Гответе се за третия ден, когато аз ще се върна от Синай“ — на същия този трети ден от сиван, около обяд, към града настъпи с цялата си дружина Емихо от Лайнинген — проклето да бъде името на злодея! — и гражданите му отвориха портите. И злодеите си казаха един другиму: „Отмъстете сега за кръвта на разпнатия!“ Синовите на светия съюз бяха грабнали оръжия, за да се блазнят; ала отслабнали от тревога и от дълъг пост, те не можаха да устоят на врага. Успяха да удържат за известно време срещу бандитите яката порта на най-вътрешния двор в замъка на епископа; но поради многото наши прегрешения не им беше дадено да се сравняват по сила с тях. И като видяха, че съдбата им е решена, почнаха да си вдъхват смелост една другиму и

казваха: „Сега нашите врагове ще ни избият, но душите ни ще останат непокътнати и ще се преселят в лъчезарната градина на Еден. Блажен е оня, който умре заради единствения бог!“ И решиха: „Да принесем жертва за слава на бога.“ Когато нахлуха в двора, враговете видяха мъжете, застанали неподвижни, загърнати в своите молитвени одежди. Злодеите помислиха, че това е хитрост. Започнаха да хвърлят върху тях камъни и да ги обстрелват със стрели. Мъжете с молитвените одежди не се помръдваха. Тогава те ги изклаха с мечовете си. А онези, които бяха избягали във вътрешността на замъка, се избиха един други. През този трети ден на сиван евреите от Майнц наистина издържаха изпитанието, на което някога бог подложил нашия праотец Авраам. Тъй както той казал: „Ето ме!“ и бил готов да пожертвува сина си Исак, тъй и те принесоха в жертва децата и близките си. Бащата принасяше в жертва сина, братът — сестрата, женихът — невестата, съседът — съседа. Виждано ли е някога такова жертвоприношение в един-единствен ден? Над единадесет стотици люде се оставиха да бъдат изклани или се изклаха сами едни други за слава на единственото, възвишено, страшно име.

В Регенсбург братята поклонници избиха седемстотин деветдесет и четирима евреи, техните имена са записани в книгите на мъчениците. Сто и осем бяха готови да приемат кръщението. Братята поклонници ги закараха до Дунава, пузнаха да плува във водата един голям кръст, потопиха евреите, смееха се и крещяха: „Сега вече сте християни, пазете се да не изпаднете пак в еврейската си ерес!“ Те опожариха синагогата, а пергаментата на еврейските свитъци от светото писание нарязали за подложки на обувките си.

През месеците ияр, сиван и тамуз загинаха дванадесет хиляди евреи в Рейнските земи, четири хиляди — в Швабия и Бавария.

Повечето светски и духовни князе не одобряваха страхотните зверства на братята поклонници, а също и принудителните покръствания. Германският император

Хайнрих IV в тържествена реч даде израз на отвращението си от кланетата и разреши на всички насилствено покръстени да се възвърнат отново към юдейството. Освен това той започна съдебен процес срещу Майнцкия архиепископ, който не бе защитил достатъчно подвластните си евреи и се беше обогатил от техните имуществва. Архиепископът се видя принуден да забегне, императорът наложи заповест на приходите му и даде на евреите обезщетение.

По-голямата част от братята поклонници изгинаха от жалка смърт още преди да стигнат до светата земя. Много хиляди бяха избити от унгарците, а водачите им, Гийом ле Карпантје и Емихо от Лайнинген, се завърнаха позорно с одрипавелите остатъци от своите дружини.

Преди да потегли към светата земя, Гийом — тъй съобщава летописецът — запитал равина на Труа как ще завърши походът му. Равинът му отговорил: „Известно време ще живееш сред блясък, след това обаче, победен и преследван, ще се завърнеш тук само с три коня.“ Тогава Гийом го заплашил: „Ако се завърна макар и с един кон повече, ще те убия, а заедно с теб и всички евреи във Франкия!“

Като се връщал, съпровождали го още трима конници и той се радвал, че ще убие равина. Но тъкмо когато минавали през градската порта, от нея се откъснал каменен блок и убил едного от придружителите му заедно с коня. Тогава Гийом се отказал от намерението си и отишъл в манастир».

За тия страдания, сполетели някога дедите им и записани в книгата «Долината на плача», си припомниха евреите сега, когато започна нов кръстоносен поход, и това ги преизпълни със страх.

И наистина скоро с тях стана тъй, както се беше случило в миналото. Само че тоя път ги угнетяваха най-вече светските владетели.

Бохемският херцог Братислав принуди своите евреи да се покръстят, а сетне, когато те поискаха да напуснат пределите на Бохемия, навярно за да се върнат пак към юдейството, обяви за иззети всичките им имуществва. Неговият камерарий, образован човек, държа на изселниците — по заповед на херцога — следната реч в латински хекзаметри:

*Тук, във Бохемия, вий не донесохте нищо
от вашите съкровища свети —
просяци клетки дойдохте в страната ми,
голи и боси сега си вървете!*

Но най-големи страдания сполетяха евреите от франкското кралство. При предишния кръстоносен поход за тях се бяха застъпили Луи VII и Елинор дьо Гиен. Сега обаче кралят на Франкия, Филип Август, сам възглави ония, които тръгнаха да избиват и да ограбват «прокълнатото племе».

«Евреите — заяви той — обсебиха с вероломство и хитрост голямата част от домовете в моята столица Париж. Те ни ограбиха тъй, както техните деди са ограбили египтяните.» И за да отмъсти за този грабеж, една събота той заповяда на войниците си да обградят синагогите в Париж и в Орлеан и не пусна евреите дотогава, докато домовете им не бяха разграбени. Принуди ги да съблекат и съботните си одежди и да се завърнат полуголи в своите ограбени жилища. А сетне издаде заповед в срок от три месеца да напуснат пределите на кралството му, като оставят цялото си имущество.

Мнозинството от изгнаниците намериха приют в съседните графства, считани формално за подвластни на франкския крал, но в действителност самостоятелни.

Ала ръката на крал Филип Август ги застигна и там.

Така например Шампанската маркграфиня Блаиш — възрастна, свободомислеща и милостива дама — прие много от тия изгнаници. Обаче във франкските земи отдавна съществува обичаят през страстната седмица да се извежда на градския площад някой от представителите на евреите — старейшината на тяхната община или

равинът — и да се бие по лицето в памет на мъките Христови. Маркграфинята била разрешила на своите еврейски поданици да заменят този натурален данък с парично заплащане в полза на църквата. Раздразнен, че прогонените от него изгнаници намерили убежище при маркграфиня Бланш, крал Филип Август поискал от своята васалка да отмени въпросното разрешение.

Той се позовал на свещената война и тя трябвало да отстъпи.

Но съдбата спестила на евреите поруганието, макар това да станало по печален, дори трагичен начин. Страстната седмица още не била настъпила, когато някакъв кръстоносец, поданик на крал Филип Август, убил един евреин във владенията на маркграфинята, в града Бресюр-Сен. Графинята осъдила убиеца на смърт и наредила присъдата да се изпълни на празника Пурим, в деня, когато евреите ликуват за гибелта на своя враг Аман, победен от царица Естер и приемния ѝ баща Мардохай. Трябва да се предполага, че евреите от града Бре са присъствували със задоволство на екзекуцията на убиеца. Но на крал Филип Август било донесено, че те вързали ръцете на неговия поданик, убиеца, и че били поставили на главата му трънен венец, за да се подиграят по този начин с мъките на Спасителя.

Царственият злодей — както летописецът нарича Филип Август — веднага поискал от маркграфинята да затвори в тъмница всички евреи от града Бре. Тя се възпротивила. Тогава кралят изпратил в Бре войници, евреите били взети в плен и трябвало да избират между покръстване и смърт. Четирима от тях се покръстили, деветнадесет деца под тринадесетгодишна възраст били изпратени в манастир, всички останали евреи били изгорени на двадесет и седем клади. На маркграфиня Бланш Филип Август казал:

— Сега, уважаема дамо, твоите евреи се отърваха от плесницата на разпети петък!

И след това потеглил на кръстоносен поход.

Ала евреите от цяла Северна Франкия вече не се чувствуваха сигурни. Те проводиха пратеници до своите братя в по-щастливите страни, в Прованс и в Испания, за да ги замолят за помощ.

Най-големи надежди възлагаха на могъщата община в Толедо. Там изпратиха човека, който бе смятан за най-велик и най-благочестив сред евреите във Франкия, раби Товия Бен Шимон.

Йеуда току-що се беше завърнал в Толедо, когато раби Товия го посети.

Нашият господар и учител Товия Бен Шимон, наречен още А-Хасид, благочестивият, episcopus Judaerum Francorum, върховен водач на франкските евреи, беше богослов, прочут и оспорван от народа на Израил. По външност бе невзрачен и със скромно държане. Произхождаше от стар, известен със своята начетеност еврейски род, който само преди един век бе забягнал заради братята поклонници от Германия в Северна Франкия.

Говореше на мудния и нечист еврейски диалект на немските евреи, на *ашкенази*: думите му звучаха съвсем различно от благородния, класически еврейски език, с който беше привикнал дон Йеуда. Но слушайки разказа на раби Товия, Йеуда скоро забрави произношението му. А той изброяваше безчет хитри и жестоки гадости, измислени от крал Филип Август, и описваше страшните кървави събития в Париж, в Орлеан, в Бресюр-Сен, в Немур и в града Сан. Тромаво разказваше раби Товия и описваше и най-незначителните мъчения, на които гонителите подлагали евреите, описваше ги също тъй подробно, както и страхотните кланета, и по този начин незначителното изглеждаше голямо, а голямото се превръщаше в брънка от една безкрайна верига. И постоянно, безконечно се повтаряше припевът: «И те викаха: „Чуй, Израил, един е нашият бог и няма друг освен него!“ — и ги убиваха.»

Странно бе да се слуша как невзрачният раби разказваше в тоя тих, разкошен и спокоен дом за страшните бедствия, сполетели евреите. Дълго и убедително говори раби Товия. Но дон Йеуда го слушаше съсредоточено. В живота си въображение той виждаше осезаемо случките, описвани от раби. Пробудиха се у него и собствените му, мрачни спомени. На времето, преди около четири десетилетия, мюсюлманите в неговата Севиля бяха вършили същото, каквото правеха днес християните във Франкия. И те се бяха нахвърлили най-напред върху най-близките «неверници», върху евреите, и ги бяха заставили да избират или да преминат към тяхната вяра, или да умрат. Много добре знаеше Йеуда как се чувствуваха ония, които бяха нападнати днес.

— Засега — каза раби Товия — все още ни подпомагат графове и бароните от независимите земи. Но миропомазаният злодей ги

притиска и те не ще могат да му се съпротивяват дълго. Техните сърца не са зли, но не са и добри и те не ще поведат война срещу франкския крал заради справедливост, нито заради евреите. Не е далеч времето, когато ще бъдем принудени да продължим преселението си, а то няма да бъде леко; защото ние спасихме само собствената си кожа и няколко свитъка от древната *тора*.

Мир владееше тук, разкош и спокойствие имаше в красивия дом. Ласкаво ромоляха водоскоците; златни, сини и червени сияеха от стените буквите на възвишените стихове. От тънките, бледи устни на странно неподвижното лице на раби се отронваха монотонно думите. Ала Йеуда виждаше пред себе си множеството, безбройните евреи, виждаше ги как странствуваха с морните си нозе, как спираха да почиват край пътя, оглеждайки се страхливо да не ги заплашва някаква нова опасност, виждаше ги как посягат към дългите тояги, откършени от някое дърво, и как тръгват отново на път.

Грижата за франкските евреи бе разтревожила Йеуда още в Бургос и неговият бърз ум вече бе обмислил някои възможности да им се помогне. Ала сега, докато слушаше разказа на раби Товия, у него се оформи нов план; смелост ще трябва за изпълнението му, трудно ще бъде. Но само така можеше да се помогне истински. Видът на невзрачния раби, който не молеше й дори не увещаваеше, нито искаше, подтикна към действие Йеуда.

Когато на следния ден Ефраим Бар Абба дойде в кастильо Ибн Езра, дон Йеуда беше взел вече решението си.

Трогнат от разказа на раби Товия, дон Ефраим искаше да събере един фонд от десет хиляди златни мараведи за преследваните франкски евреи; самият той възнамеряваше да даде хиляда златни мараведи и замоли дон Йеуда да направи вноска и той.

Ала Йеуда му отвърна:

— Няма да бъде голяма помощ за изгнаниците, ако дадем за насъщните им нужди пари, които ще им стигнат за няколко месеца или дори година. Графовете и бароните, в чиито градове са се приютили те сега, ще отстъпят пред краля и отново ще ги прогонят, и те безцелно ще се скитат по цялата земя, попадайки на нови и нови врагове и обречени в края на краищата на гибел. Само *една* помощ има: да бъдат заселени някъде на сигурно място, където ще могат да останат.

Старейшината на алхамата бе неприятно изненадан. Лоши последствия трябваше да се очакват, ако се привлечаха в страната тълпи от бедни евреи сега, когато се водеше свещена война. Архиепископът, отново щеше да почне да насъсква срещу тях с проповедите си и цялата страна щеше да му даде право. Толедските евреи бяха образовани, богати, цивилизовани, бяха спечелили уважението на християните; да допуснеш сега тук стотици, може би хиляди франкски евреи, докарани до просяшка тояга, люде, непознаващи езика и обичаите на страната, които щяха да привличат вниманието чрез облеклото си и чрез своите странни, лоши маниери, това не значеше да им помогнеш, а да подложиш на опасност себе си.

Ала дон Ефраим се опасяваше, че подобни възражения само още повече ще засилят намерението на безумно смелия Ибн Езра. Ето защо той ги замени с други:

— А дали тия франкски евреи ще се почувствуват някога тук у дома си? — запита той. — Те са незначителни хорица. Търгували са с вино и плахо са се впускали в дребни парични сделки, познават само жалката амбулантна търговия на своята Франкия, мисълта им е ограничена, нищо не разбират от големи търговски начинания. Не ги укорявам за това; те са били принудени да водят беден, суров живот, мнозина от тях са синове на хора, които е трябвало да бягат от немските земи или дори сами са преживели гоненията в Германия. Не виждам как тия мрачни, наплашени хора ще намерят мястото си в нашия свят.

Йеуда мълчеше; на старейшината се стори, че той едва доловимо се усмихва. Още по-настойчиво продължи дон Ефраим:

— Нашият висок гост е благочестив човек, учен, който с право е спечелил славата си. Но макар книгите му да са написани дълбокомислено и великолепно, много неща в тях ме поразиха неприятно. Аз имам по-строги схващания от теб за нравствеността и за съблюдаването на заповедите, дон Йеуда, обаче този наш господар и учител Товия превръща живота от край до край в покаяние. Той и неговите привърженици не мерят с нашите мерки. Мисля, че братята ни от Франкия няма да могат да се разберат добре с нас, нито пък ние — с тях.

Това, което дон Ефраим премълча, но което целеше да припомни на дон Йеуда, на тоя мешумад, вероотстъпник, бе, че раби Товия с най-

жестоки слова осъждаше именно нему подобните, тия, които се бяха отрекли от своята вяра. Той не знаеше милост дори и за *анусим*, за людетe, принудени да приемат кръщение под заплахата на смъртта, макар и да се бяха върнали по-късно в лоното на юдейството. Дон Йеуда, който съвсем доброволно и без да бъде заплашен, бе служил толкова дълго на чуждия бог, трябваше да знае, че в очите на раби Товия и неговите привърженици подлежи за този свой грях на наказанието «изстребване», така че и душата да загине заедно с тялото му. Нима той желаше да нахлузи на шията на алхамата и на собствената си шия хора, които мислеха за него така?

— Естествено — каза удивителният дон Йеуда — този велик човек се различава от нас. Хора като нас може би са чужди на душата му. Хора като мен може би дори го отвращават. И едва ли са малцина неговите последователи, които се ръководят от същите мрачни мисли. Но и ония преследвани братя, приютени в страната ни навремето си от моя чичо, дон Йеуда Ибн Езра А-Наси, княза, твърде са се отличавали от тукашните и съвсем неизвестно е било дали ще се нагодят към живота в Кастилия. Но те са се нагодили. Благоденствуват и процъфтяват. Аз мисля, че ако сериозно се постареем, ние ще свикнем с характера на нашите франкски братя.

Дон Ефраим седеше дребничък в широките си дрехи, пресмяташе, потънал в дълбока загриженост.

— Аз бях горд — каза той, — че можем да отпуснем десет хиляди златни мараведи за франкските бежанци. Ако ги доведем тук, в една обстановка, гдето не могат да изкарват прехраната си, тогава грижата за тях ще трябва да поемем ние, за години наред, а може би и завинаги. Тогава десет хиляди златни мараведи не ще стигнат задълго. Освен това ние трябва да плащаме и Саладиновия десетък. Не забравяй и фонда за откупване на пленници. Той вече доста отъня, а напоследък по-често от когато и да било става нужда да се прибегва към него. Свещената война дава навсякъде по света удобен предлог за синовете на Едом и за синовете на Агар да хвърлят евреите в тъмници и да ни изнудват с високи откупи. Писанието заповядва да се освобождават пленниците. Струва ми се, че е по-наложително да се изпълнява тая свята заповед. Не ми се вижда толкова важно да се докарват тук твоите хиляди франкски бедняци. Това би било проява на

милосърдие, но — прости ми откровените думи — би било неразумно и безотговорно.

Дон Йеуда не изглеждаше засегнат.

— Не съм начетен в писанието — рече той, — но в ушите и в сърцето ми звучи заповедта на нашия учител, Мойсей: «Ако някой от братята ти обеднее и отпадне край теб, ти трябва да го привдигнеш и да му помогнеш, за да живее като теб!» Впрочем смятам, че можем да си позволим да изпълним едното си задължение, без да занемаряваме другото. Докато ми се удава — и сега гласът му звучеше колкото приветливо, толкова и надменно — да държа нашата Кастилия настрана от войната, дотогава и приходите на алхамата ще бъдат толкова богати, че не ще става нужда тя да прибъгва до фонда за освобождаване на пленниците, за да дава хляб и подслон на няколко хиляди франкски евреи.

Все по-угнетителен страх сграбчваше сърцето на дон Ефраим. Тоя надменен човек просто не искаше да разбере колко рисковано бе това негово начинание, а може би и наистина не го съзнаваше. Ефраим не смогваше да се владее повече, трябваше да изкаже дълбокия страх, който се таеше в сърцето му.

— А помислил ли си, брате и господарю мой, дон Йеуда — рече той, — колко силно оръжие ще даде в ръцете на архиепископа онова, което възнамеряваш да сториш? Той ще надигне всички адски сили само за да не допусне да дойдат в страната твоите франкски евреи. Ще се обърне към потъналия в грехове крал на Франкия. Ще се обърне към папата. Ще проповядва в църквата и ще насъсква народа срещу нас, загдето довеждаме в Кастилия цели тълпи от просяци и неверници тъкмо когато се води свещената война. Ти се ползуваш с високото благоволение на краля, нашия господар. Но дон Алфонсо се вслушва и в архиепископа, а времето, свещената война помагат нему и са против нас. Ти си спечели вечна признателност, дон Йеуда, като защити от враговете нашите привилегии и свободи. Но ще успееш ли да сториш това повторно?

Думите на Ефраим засегнаха силно дон Йеуда и пред него отново изникнаха всички трудности на начинанието, което беше замислил. Може би той бе надценил силите си. Ала външно дон Йеуда не показва тия съмнения, постави, както и бе очаквал дон Ефраим, своята надменна маска и сухо каза:

— Виждам, че не одобряваш предложението ми. Да сключим тогава едно споразумение. Събери твоите десет хиляди златни мараведи. А пък аз ще издействувам от краля да допусне изгнаниците и да им даде правата и свободите, от които те се нуждаят. Ще го сторя тихомълком, без подкрепата на алхамата, без просителни молебствия в синагогите, без вопли и без тържествени делегации при краля. Остави всичко да бъде моя грижа, само моя.

Той видя колко угнетен седеше гостът му; не беше искал да става така. Затова продължи с топлота:

— Но ако сполуча, ако кралят даде съгласие, тогава обещавай ми, че и ти ще се откажеш от своята упоритост, че няма да се противиш и в душата си, а ще ми помогнеш с цялата сила на разума, с който те е дарил бог, да изпълня замисленото.

И му протегна ръка.

Увлечен против собствената си воля, но все още колеблив, дон Ефраим пое ръката му и отвърна:

— Тъй да бъде!

А в това време кралят, заживял в Бургос сред атмосферата, окръжаваща доня Леонор, бе забравил Толедо и всичко, свързано с него. Наслаждаваше се на покоя и на непоколебимата увереност, които царяха в неговия замък в Бургос. Имаше син и наследник. Чувствуваше се дълбоко удовлетворен. Но накрая, след като бе прекарал няколко седмици, та дори и няколко месеца далеч от своята столица, съветниците му почнаха да настояват да се завърне.

И щом напусна стените на Бургос, в гърдите му отново закипя предишното безпокойство, започна да го мъчи проклятието, което тежеше върху него: че трябваше да чака и да чака и че не му беше дадено да разшири пределите на своето кралство. Алфонсо Шести и Алфонсо Седми бяха носили императорски корони, певците възпяваха великите им дела; за онова, което беше постигнал той, тананикаха само няколко жалки романа.

Когато пред очите му се извисиха скалите, върху които бе разположен Толедо, нетърпението го овладя с цялата си мощ и още първия ден той заповяда да се яви на доклад неговият ескривано,

човекът, с когото трябваше да се пазари като търгаш, за да може да изпълни рицарския си дълг и да потегли на война.

Йеуда от своя страна също беше очаквал с нетърпение завръщането на краля. Решил бе при първа възможност да му докладва за големия си проект и да издействува указа, разрешаващ на франкските евреи достъп в Кастилия. Беше намислил основателни доводи. Навсякъде в страната кипеше оживление и творчески труд, нарастваше стопанството, чувствуваше се нужда от нови работни ръце, трябваше да се заселят нови хора, както през времето на Алфонсо Шести и Алфонсо Седми.

И ето най-сетне той стоеше пред краля и докладваше. Отново бе в състояние да разкаже за големи успехи, за отрядно високи доходи, за това, че нови три града са били изтръгнати от зависимостта. На упоритите грандове и са подчинени сега на дон Алфонсо. Нови, многообещаващи предприятия бяха създадени из цялата страна, а също и в самия Толедо, и в най-близките му околности. И стъкларската пещ, и голямата кожухарска работилница, и грънчарницата, манифактурата за хартия, да не говорим за разширението на монетния двор и на кралския конезавод.

Докато докладваше тъй, с кратки и бързи слова Йеуда обмисляше дали още сега, още през този пръв час да се обърне към краля със своята голяма молба. Ала дон Алфонсо мълчеше и нищо не можеше да се отгатне по лицето му.

Йеуда продължи да говори. Страхопочтително запитва дали при завръщането си господарят е забелязал огромните стада в околността на Авила. Сега скотовъдството се ръководи съгласувано, тъй че и пашата може да се използва разумно. И дали при пътуването ти насам дон Алфонсо е намерил време да огледа новите насаждения на черничеви дървета за копринената манифактура.

Най-сетне кралят отвори уста. Да, каза той, видял бил и черничевите насаждения, и стадата, който свидетелствували за усърдието на неговия ескривано.

— Така че не ми досаждай повече с това — каза грубо той, рязко променяйки тона. — Твоите заслуги са известни и признати. Сега ме интересува само едно: кога най-сетне ще мога да смъкна от себе си позора и да встъпя в свещената война?

Йеуда не бе предполагал, че милостта на краля ще премине толкова бързо отново във враждебност. Огорчен и угрижен, той разбра, че ще трябва да отложи разговора за заселването на прокудените евреи. Ала не можа да се въздържи и отхвърли неразумния упрек на Алфонсо.

— Времето, когато ще можеш да встъпиш във войната, господарю — каза той, — не зависи само от финансите на страната ти. Те са в ред.

И бойко заяви:

— В момента, когато останалите испански владетели и на първо място тоя на Арагон изявят готовност да образуват заедно с тебе войска за борба против халифа, обединена под общо командване, ти, господарю, ще можеш да дадеш повече, отколкото ще бъде твоят дял. Дори ако тоя час настъпи още утре. Не се съмнявай в това!

Челото на Алфонсо се смръщи. Все с това дръзко, насмешливо «когато» го хранеше евреинът. Той не отговори нищо, заснова нагоре-надолу.

Сетне неочаквано запита през рамо:

— Я кажи, какво всъщност е положението с Галиана? Пали преустройството трябваше да бъде завършено вече?

— То е завършено — отвърна гордо Йеуда — и Удивително е какво е успял да направи моят Ибн Омар от тази стара постройка. Ако желаеш, господарю, след десет дни, или най-късно след три седмици, ти ще можеш вече да живееш там.

— Може би и ще пожелаея — подхвърли Алфонсо леко. — Във всеки случай бих искал да видя какво сте направили. В четвъртък, а може би по-рано, ще ида да го огледам. Ще те уведомя. Ти ще ме придружиш и ще ми обясниш всичко. И доведи пак и доня Рахел — приключи с престолено равнодушие той.

Йеуда се изплаши до дъното на душата си. И отново както тогава, след необичайната покана на дон Алфонсо, го потиснаха опасения.

— Както заповядаш, господарю! — каза той.

В уречения час Йеуда и Рахел чакаха краля пред портата на Уерта дел Рей. Дон Алфонсо бе точен. Той се поклони дълбоко и церемониално пред Рахел и дружелюбно поздрави своя ескривано.

— Хайде сега, покажи ми какво сте направили — рече той с малко неестествена бодрост.

Тръгнаха бавно през парка. Там нямаше вече лехи със зеленчук, а пъстри декоративни растения, дървета и изкуствено засадени горички, подредени с вкус. Само една от горичките бяха оставили в предишния ѝ вид. От тихото езерце; бяха извели канал, така че сега към Тахо се оттичаше малък ручей, над който на много места бяха прехвърлени мостчета. Имаше портокалови дървета, а също и дървета с изкусно отгледани огромни лимони, непознати досега в християнските земи. Йеуда с гордост посочи на краля тия плодове; мюсюлманите ги наричаха «плодовете на Адам», защото Адам престъпил божията заповед, за да ги опита.

По широка алея, посипана с дребен чакъл, се отправиха към замъка. И тук още от външната врата ги поздрави арабският надпис: «Алафия» — мир на влизащия в този дом!“ Заразглеждаха вътрешността. Дивани се редяха покрай стените, от малка галерия се спущаха гоблени, красиви килими покриваха пода, навсякъде струеше вода и разнасяше прохлада. Мозайките на фризовете и таваните още не бяха завършени.

— Не се осмелихме — обясни дон Йеуда — да подберем без твои указания стихове и пословици. Очакваме разпорежданията ти, господарю.

При все че замъкът явно му направи силно впечатление, дон Алфонсо отговаряше съвсем кратко и неохотно. Общо взето, той не се грижеше много за вида на някой замък или дом. Ала този път гледаше с повече разбиране. Еврейката имаше право: суров и мрачен бе неговият замък в Бургос, красива и удобна — новата Галиана. И все пак замъкът в Бургос му се нравеше повече; не се чувствуваше добре тук, сред тоя изнежен разкош. Той изговаряше учтиви, хвалебствени слова, но ги казваше някак принудено, а мислите му блуждаеха нейде далеко и той неусетно ставаше все по-неразговорлив. Говореше малко и доня Рахел. Постепенно се умълча и дон Йеуда.

Пациото приличаше по-скоро на градина, отколкото на двор. И тук имаше голям басейн с водоскок. Заобикаляха го аркади, матови огледала под тях създаваха илюзията, че градината се простира в безкрая.

С неволно възхищение кралят се удивяваше колко много бяха създали тия хора в тъй кратък срок.

— Нито веднъж ли не си идвала тук през време На строежа, благородна дамо? — обърна се Алфонсо изведнъж към Рахел.

— Не, господарю — отвърна девойката.

— Това не е било любезно от твоя страна — рече Алфонсо, — нали те бях замолил за съвет?

— Моят баща и Ибн Омар — отвърна Рахел — разбират много повече от изкуствата на строителството и обзавеждането, отколкото аз.

— А харесва ли ти се Галиана така, както я виждаш сега? — запита дон Алфонсо.

— Те са ти построили великолепен замък — отвърна с искрено възхищение Рахел. — Също като вълшебен дворец от нашите приказки.

„Тя казва *нашите* приказки — помисли си кралят. — Винаги си остава чужденка и винаги ми дава да разбере, че там, където е тя, аз съм чужденец“.

— А всичко ли е тъй, както си го представляваше ти? — продължи да пита Алфонсо. — Сигурно ще имаш да възразиш тук-таме срещу нещо. Няма ли да ми дадеш никакъв, пък макар и най-дребния съвет?

С леко удивление, но съвсем не смутена, Рахел погледна нетърпеливия мъж.

— Щом като заповядваш, господарю — каза тя, — ще говоря. Не ми се харесват огледалата в тия галерии. Не ми е приятно непрекъснато да виждам отразен в тях образа си и малко страшно ми е да виждам теб и баща ми, и дърветата, и водоскоците в действителност и същевременно в отражение.

— Тогава ще свалим огледалата — реши кралят.

Настъпи малко неловко мълчание. Седяха на една каменна пейка. Дон Алфонсо не поглеждаше към Рахел но я виждаше в огледалата под аркадите. Гледаше я и я преценяваше. За пръв път я видя истински. Тя беше бойка и същевременно съзерцателна, умна и наивна, много по-млада от него и при все това много по-възрастна.

Да го бяха запитали преди две седмици дали през цялото време в Бургос се е замислил поне веднъж за нея, с чиста съвест би отговорил

отрицателно. Ала това би било лъжа — в душата си той не се беше освободил от нея.

Продължаваше да я гледа изпитателно в огледалата. Нейното слабо лице с големи сиво-синкави очи под черната коса изглеждаше простодушно, детинско, ала зад не твърде високото чело без съмнение витаеха неясни, опасни мисли. Не беше добре това, че дори и в Бургос душата му не се беше освободила от нея. „Алафия — мир на влизащия в този дом!“ — приветствуваше още от вратата този негов нов замък; но не беше добре, дето бе наредил да се изгради замъкът. С право го бе укорил дон Мартин. Мюсюлманският разкош не подходдаше на един християнски рицар, особено пък в тия времена, когато Западът отново беше потеглил на кръстоносен поход.

Веднъж дон Мартин му бе обяснил, че грехът да спи през време на война с някое момиче от обоза, е простим, по-малко простим, ако спи с някоя мюсюлманска пленничка, и още по-непростим, ако спи с благородна дама. Да спи с една еврейка, това положително беше най-тежкият грях.

За да наруши тягостното мълчание, доня Рахел каза, стараяйки се гласът ѝ да звучи непринудено:

— Любопитна съм, господарю, какви стихове ще подбереш за фризите. Едва те ще придадат истинска облик на дома. С латински букви ли ще заповядаш да ги изпишат или с арабски?

Дон Алфонсо помисли:

„Колко дръзка е тя, и съвсем не се смущава; високомерна, горда с ума и с вкуса си. Но аз ще я укротя. Да разправа архиепископът каквото си ще! В края на краищата нали ще тръгна на кръстоносен поход, греховете ми ще бъдат опростени.“

Той каза:

— Струва ми се, че не аз ще избирам стиховете, уважаема дамо, и не аз ще определям дали буквите да бъдат латински или арабски, или еврейски.

И се обърна към Йеуда:

— Позволи ми, мой ескривано, да бъда така искрен, както бе доня Рахел към мене в Бургос. Това, което сте направили тук, е много хубаво и хората на изкуството и познавачите ще го хвалят. Но на мен то не допада. Това не е укор, в никакъв случай! Напротив, удивявам се колко добре и колко бързо сте свършили всичко. И ако ми кажеш: „Ти

сам ме натовари да го направя така, аз само изпълних заповедта ти“ — ще бъдеш напълно прав. Казвам ти точно както си е: тогава, когато ти дадох разпорежданията си, аз имах предвид тъкмо такова нещо. Но междувременно бях в Бургос, в моя стар, строг замък, гдето нашата доня Рахел се чувствава тъй неуютно. Е добре, сега аз се чувствавам тук неуютно и ми се струва, че дори ако се махнат огледалата, дори ако от стените сияят най-хубавите надписи, пак не ще се чувствавам тук добре.

— Съжалявам, господарю — каза с престорено равнодушие дон Йеуда. — Много труд и много пари са вложени в тази сграда и аз съм огорчен, че една необмислена дума на дъщеря ми те е подвела да построиш дом, който не ти се прави.

„Дързост от страна на дон Мартин бе — помисли си кралят, — дето искаше да ми забранява да построя този мюсюлмански замък. Няма да го оставя да ми забрани да спя с еврейката!“

Гласно каза:

— Бързо се обиждаш ти, дон Йеуда Ибн Езра. Горд човек си ти, не отричай! На времето, когато исках да ти дам като алборок замъка де Кастро, ти ми отказа. А сделката ни тогава беше голяма и голям дар изискваше тя. Имаш да поправяш тогавашната си грешка, мой ескривано. Тоя замък — вината е само моя, казах го вече — не подхожда за мен. Прекалено удобен е той за един воин. Но на вас се харесва. Позволи ми да ви го подаря!

Йеуда бе побледнял, още по-бледа бе доня Рахел.

— Знам вече — продължи кралят, — ти имаш дом и по-добър не би могъл да си пожелаеш. Но може би този тук ще подхожда за дъщеря ти. Нима навремето Ла Галиана не е бил дворец на една мюсюлманска принцеса? Тук дъщеря ти ще се чувствава добре, това е дом тъкмо за нея.

Думите звучаха учтиво, ала кралят ги произнесе с мрачно лице; дълбоки бръчки браздяха челото, сияещите очи гледаха доня Рахел с открита враждебност. Той откъсна поглед от нея, пристъпи съвсем близо до дон Йеуда и тихо, но сурово, подчертавайки всяка дума така, че Рахел да я чуе, му каза в лицето:

— Разбери ме, аз искам дъщеря ти да живее тук!

Дон Йеуда стоеше пред него учтиво, смирено, но не сведе пред краля очи и тия очи бяха изпълнени с гняв, гордост и ненавист.

Нямаше дарба дон Алфонсо да надниква дълбоко в душите на другите. Ала този път, изправен очи с очи срещу своя ескривано, той отгатна каква буря бушува в сърцето му и за частичка от секундата съжали, че бе предизвикал така тоя човек.

Дълбоко мълчание окръжи почти осезаемо и тримата. Сетне, с усилие, Йеуда каза:

— Много милости си ми оказвал ти, господарю! Не ме засипвай с прекалено много милост!

— На времето ти простих — отвърна дон Алфонсо, — че отхвърли моя дар. Не ме гневи повторно. Искам да подаря тоя замък на теб и на дъщеря ти. *Sic volo!* — добави сурово той, отделяйки думите една от друга и ги повтори на кастилски: — Тъй искам!

Сетне внезапно, с предизвикателна вежливост, се обърна към момичето:

— Няма ли да ми благодариш, доня Рахел?

Рахел отговори:

— Тук е дон Йеуда Ибн Езра. Той е твой верен слуга и мой баща. Позволи ми да помоля *него* да ти отговори.

Побеснял, безпомощен, изгарящ от нетърпение, кралят гледаше от Йеуда към доня Рахел и от доня Рахел към Йеуда. Какво си позволяваха тия двамата? Нима го оставяха да стои тук, пред тях, като някакъв досаден просител?

Но ето, дон Йеуда вече казваше:

— Бъди милостив, господарю, дай ни време, за да намерим думи за подходящ отговор и за почтителна благодарност...

По пътя към дома Рахел седеше в носилката, Йеуда яздеше край нея. Тя чакаше баща си да ѝ разтълкува онова, което бяха преживели. Каквото каже и каквото реши той, ще бъде правилно.

На времето, когато в кастильо Ибн Езра кралят я бе поканил тъй „необичайно“, това я бе разтревожило. По-късно, като не бе станало нищо повече, тя се почувствува успокоена; впрочем и малко разочарована. Новата покана на дон Алфонсо я беше изпълнила с ново очакване, с известно притеснение, което не ѝ бе неприятно. Ала случката сега — неговата дръзка, необузdana, властна повеля — тя бе почувствувала като удар. Тук нямаше вече и следа от куртоазия. Този

мъж искаше да я прегръща, да я целува с дръзката си, обръсната уста, да спи с нея. И той не молеше, а ѝ заповядваше: Sic volo!

Често пъти в Севиля мюсюлмански рицари и поети бяха водили галантни разговори с Рахел; ала щом думите им дръзваха да добият двусмислен оттенък, Рахел ставаше плаха и затворена. Смутено и с неудоволствие бе слушала тя и когато дамите бърбреха помежду си за изкуствата на любовта и насладата; дори с приятелката си Лейла бе говорила за тия неща само с намеци. Друго бе, когато в стиховете на поетите се описваше как мъже и жени са изгубвали разсъдък си от любовен копнеж или когато разказвачи на приказки със затворени очи и с възторжено изражение на лицата си разказваха за тия неща; тогава Рахел беше виждала мислено пламенни образи и те я бяха смушавали.

Християнските рицари също говореха много за любовта, за „любовното служене“. Ала това бяха безсъдържателни, надути слова, куртоазия, а в стиховете им имаше нещо сковано, замръзнало, неистинско. Вярно бе, че понякога тя се опитваше да си представи какво ли би станало, ако някой от тия благородници, облечени в железни доспехи или тежък бродат, захвърли одеждите си и прегърне една жена. Тия образи на въображението спираха дъха и, но почти веднага след това всичко ѝ изглеждаше смешно и смешното поглъщаше щекотливото и двусмисленото.

И ето сега тоя крал. Тя виждаше неговата гола, обръсната уста, заобиколена от червеникаворуса брада, виждаше светлите му очи, в които пламтеше необуздано желание. Чуваше как той каза тихо и при все това тъй, че да проехти като гръмотевица в ушите и в сърцето и: „Аз искам!“ Не беше страхлива, ала гласът му ѝ беше вдъхнал страх. И не само страх. Тоя глас я пронизваше цяла. Той заповядваше и това бе неговата куртоазия, и макар да не бе нито нежна, нито благородна, тая куртоазия все пак бе твърде мъжествена и съвсем не смешна.

И ето, сега той ѝ бе заповядал: „Обичай ме!“ и тя бе разтърсена до самата сърцевина на сърцето си. Тя бе като третия брат от приказката, който стоеше пред пещерата и не знаеше дали да напусне сигурния, светъл ден и да влезе в тъмнотлатистия полумрак; в пещерата е повелителят на всички добри духове, но там е и смъртта, унищожителката на всичко, и кого ли ще срещне третият брат там?

Баща ѝ, със спокойно изражение на лицето, яздеше до нея. Колко е хубаво, че имаше баща си. Думите на краля изискваха тя да промени

за втори път из основи своя живот. Този, който трябваше да реши, беше баща ѝ. Неговата осезаема близост, ласкавият му, внимателен поглед ѝ вдъхваха сигурност.

Ала самият дон Йеуда въпреки спокойствието, изписано на лицето му, се намираше сред водовъртеж от противоречиви мисли и чувства.

Рахел, своята Рахел, своята дъщеря, нежната, умната Рахел, която приличаше на цвете, трябваше да принесе той в жертва на тоя човек!

Дон Йеуда бе израсъл в мюсюлманска земя, гдето обичаят и законът позволяваха на мъжа да има повече от една жена. Наложницата се ползуваше с много права, наложницата на един знатен човек се ползуваше и с уважение. Но никому не би хрумнало дори, че човек с положението на търговеца Ибрахим би могъл да даде като наложница някому дъщеря си, пък дори и на емира.

Самият дон Йеуда никога не бе обичал друга жена освен майката на Рахел, която беше загинала при едно нещастие, една глупава случайност, наскоро след като беше родила сина им Аласар. Ала дон Йеуда бе ненаситен мъж, още докато тя беше жива, той бе имал и други жени, а след смъртта ѝ — много; но той беше държал тия жени настрана от Рахел и Аласар. Беше се наслаждавал на танцьорки от Кайро и от Багдад, на паднали жени от Кадис, които бяха прочути с изкуството си в любовта; ала често след това бе изпитвал пресищане и винаги се беше измивал с текуща вода, преди да се яви пред чистото лице на дъщеря си. Не можеше да отдаде дъщеря си на тоя груб, червенокос варварин, за да я обладава.

Родът Ибн Езра се славеше, че бе сторил за благо на своя народ повече, отколкото който и да било друг род сред сефарадските евреи, и когато се отнасяше за благо на Израил, тия горди люде бяха преглъщали дори унижения. Но друго бе да унизиш себе си, друго — да унизиш дъщеря си.

Йеуда знаеше, че Алфонсо не търпи никакви възражения. Имаше само един-едничък избор: да му даде дъщеря си или да бяга. Да избяга много далеч, далеч от всички християнски земи; защото страстта на дон Алфонсо щеше да настигне него и детето му навсякъде из тия земи.

Трябваше да иде в някоя далечна източна мюсюлманска страна, гдето евреите все още живееха спокойно под закрилата на Саладин.

Трябваше да вземе децата си и да побегне гол и бос, покрит само с дълговете си; защото всичко, което имаше, бе вложено в земите на Алфонсо. И тогава, окаян беглец, тъй както дойде при него раби Товия, той ще отиде в Касъреш-Шама при богатите и могъщи евреи от Кайро.

Но дори ако изтръгнеше гордостта от сърцето си и подготвеше цялата си душа да приеме разорението, нищетата и изгнанието, имаше ли право на това? Ако спаси детето си от позорното смешение, тогава гневът на Алфонсо ще се излее върху всички евреи. Евреите от Толедо не само не ще могат да помогнат на своите братя във Франкия, те не ще могат да помогнат и на себе си. Алфонсо ще прехвърли Саладиновия десятък на архиепископа и ще отнеме на алхамата нейните права. И ще казват: „Тоя мешумад, Йеуда, ни погуби.“ И ще казват: „Един Ибн Езра ни спаси, този Ибн Езра ни погуби.“

Какво да стори?

А Рахел чакаше. Той чувствуваше ясно, че девойката в носилката до него чакаше. В сърцето си той четеше молитвата на голямата беда: „О, Аллах, твоята помощ търся аз в нужда и отчаяние. Спаси ме от моята слабост и нерешителност! Помогни ми да преодолеея собствената си страхливост и подлост! Спаси ме от човешкия гнет!“

Сетне каза:

— Трудно решение ни предстои да вземем, дъще. Трябва да се посъветвам сам със себе си, преди да говоря с тебе.

Рахел отвърна:

— Както заповядаш, татко.

А в себе си помисли:

„Добре ще бъде, ако решиш да отида, и ще бъде добре, ако решиш да остана.“

През ранните часове на нощта дон Йеуда седеше сам в своята библиотека и при меката светлина на лампата четеше светото писание.

Четеше историята за жертвоприношението на Исака. Бог бе извикал: „Авраам!“ и той бе отвърнал: „Ето ме!“ — и се беше приготвил да принесе в жертва едничкия си, възлюблен син.

Йеуда мислеше за това как все повече и повече се отчуждаваше от него синът му Аласар. С непреодолима сила го увеличаше рицарският живот в кралския замък и той бе обърнал гръб на

еврейските и арабски мъдрости и обичаи. Наистина останалите пажове караха него, младия еврей, да чувствава, че е натрапник; ала техният отпор, изглежда, само увеличаваше силното му желание да се изравни с тях, а в явното благоволение на краля той чувствуваше поддръжка.

Достатъчно бе, че тоя човек, Алфонсо, му отнемаше сина. Не биваше да отнема и дъщеря му. Йеуда не можеше да си представи своя дом без присъствието на умната весела Рахел.

И той разгърна друга книга от писанието и прочете за Хефтая, който бе син на блудница и разбойник и когото синовете на Израил бяха направили в бедата си свой върховен началник и съдник. И как, преди да тръгне срещу враговете, синовете Амонови, той дал обет на господата и казал: „Ако наистина предадеш Амоновите синове в ръката ми, Адонай, то, който излезе от вратата на дома ми да ме посрещне, когато се върна с мир, ще бъде твой и ще ти го принесе в жертва.“ И как, след като победил синовете на Амона, се завърнал в дома си и ето, насреща излязла дъщеря му с тъпани и с ликуване, а освен нея той нямал нито син, нито пък друга дъщеря. И станало тъй, че когато я видял, той раздрал дрехите си и казал: „Горко ми, дъще моя, ти ме тласкаш към нещастие и ми носиш гибел.“ И сторил тъй, както бил обещал в обета си.

И Йеуда видя пред себе си слабото, бледо, мрачно, посърнало лице на раби Товия и чу монотонния му и все пак проникващ до самото сърце глас да разказва как във франкските алхами бащата принасял в жертва сина си и женихът — невястата си в името на всевишния.

Друго бе, което искаха от него. По-лесно и по-трудно бе да отдадеш дъщеря си на сладострастието на голяма християнска краля.

На следната сутрин дон Йеуда отиде при своя приятел Муса и без заобикалки му каза:

— Този християнски крал желае да има дъщеря ми, за да спи с нея. Искане да ѝ подари летния замък Ла Галиана, който ме бе накарал да изгражда. Трябва или да бягам, или да му я предам. Ако избягам, той ще започне да притеснява всички евреи, намиращи се под негова власт, и свършено е с убежището на многобройните бегълци, преследвани в земите на франкския крал.

Муса се взря в лицето му и прочете в него смут; защото пред своя приятел Йеуда бе свалил маската си. И Муса си каза: „Той е прав.

Ако не склони, опасност ще заплаши не само него и детето му, а и мен, и евреите в Толедо, и тоя смирен и мъдър, и някак странно чудноват раби Товия, и всички ония, от чието име говори Товия, а те са твърде много. А и голямата война ще избухне скоро, ако Йеуда не бъде вече сред кралските съветници.“

И Муса си каза: „Той обича своята дъщеря и не иска да ѝ даде съвет, който е в нейна вреда, а и съвсем не иска да я принуждава. Но той желае тя да остане и да се покори на мъжа. Самозалъгва се, че е изправен пред тежък избор, всъщност той отдавна вече е избрал — иска да остане, не иска да напусне страната и да иде сред нищета и мизерия. Ако не искаше да остане, щеше да каже веднага: «Трябва да бягаме!» А и аз бих искал да остана, и аз твърде неохотно бих се решил да тръгна повторно в изгнание и нищета.“

Муса споделяше възгледите на мюсюлманите за любовта и насадата. Изтънченото, одухотворено „любовно служене“ на християнските рицари и певци му се струваше внушение, заблуда; любовта на арабските поети бе осезаема, реална. И у тях млади мъже умираха от любов, и у тях девойки чезнеха от копнеж по любимия; но не беше кой знае какво нещастие, ако мъжът спеше и с друга жена. Любовта бе в обсега на сетивата, не на духа. Големи бяха радостите на любовта, ала неясни радости бяха те, не можеха и да се сравняват със светлото блаженство, изпитвано от изследователя и от човека, достигнал прозрението.

Сигурно в най-съкровено кътче на душата си и неговият приятел Йеуда знаеше, че жертвата, искана от Рахел, не беше тъй безкрайно голяма. Но ако Муса не го убеди с умни слова, тогава той, Йеуда, за да се перчи сам пред себе си и пред другите със своята душа и своята мисия, в края на краищата пак ще постъпи неправилно и ще избяга от Толедо за „благо“ на дъщеря си.

Навярно обаче не ще бъде за нейно благо. Защото какво я очакваше, ако не стане наложница на тоя крал? Ако всичко би се развивало благополучно, Йеуда щеше да я ожени за сина на някой данъчен откупчик или богат човек. Нима не бе по-добре тя да познае големи радости и големи скърби, да има голяма, а не посредствена и безцветна съдба? Арабската мъдрост от стената напомняше: „Не търси приключението, но и не бягай от нето!“ Рахел беше дете на баща си;

ако трябваше да избира между една порядъчна, невзрачна съдба и една несигурна, опасна, ала блестяща, тя щеше да избере опасната.

Той каза:

— Питай нея, Йеуда. Питай детето си.

Не вярвайки на ушите си, Йеуда каза:

— Да предоставя решението на момичето? Тя е умна, но какво знае за света? Нима тя ще решава съдбата на хиляди и хиляди люде?

Муса отговори ясно и деловито:

— Запитай я дали чувства отвращение към този човек. Ако не, тогава остани. Ти самият каза, че ако избягаш с нея, върху твърде много хора ще се струпа зло.

Гневен и мрачен, Йеуда отвърна:

— И аз трябва да заплатя благополучието на тия много люде с блудството на собствената си дъщеря?

Муса си каза:

„Ето го, застанал е пред мен искрено негодуващ и иска да го разубедя от негодуванието му и да опровергая нравствените му доводи. В душата си е решил да остане. Той трябва да действа, влече, го да действа, не се чувства добре, когато не действа. А размах, какъвто му е необходим, може да има само когато държи в ръцете си власт. А власт ще има само ако остане. Може би дори — но той не би го признал и пред себе си — смята за щастие това, че кралят желае момичето, и може би вече мечтае какво голямо благополучие и разцвет за Кастилия и за своите евреи и колко власт за себе си ще извлече от сладострастието на тоя човек.“

— Как си се разбушувал! — отвърна му той. — За блудство приказваш. Ако тоя крал искаше да направи от нашата Рахел блудница, щеше да се среща тайно с нея. Вместо това той, християнският крал, изпраща нея, еврейката, в Ла Галиана сега, посред свещената война.

Думите на приятеля му развълнуваха Йеуда. Когато бе стоял очи с очи срещу краля, той бе изпитал ненавист и гняв от неговата грубост и необузданост, но и някакво неприязнено уважение пред неговата гордост и пред исполинската сила на волята му. Муса имаше право: такава страхотно силна воля бе нещо повече от похотлива страст.

— В тая страна не съществува обичай мъжете да имат наложници — каза без особена разпаленост Йеуда.

— Е, тогава кралят ще въведе тоя обичай — отвърна Муса.

— Моята дъщеря няма да стане наложница никому, Дори и на един крал — каза Йеуда.

Муса възрази:

— Наложници на праотците поставиха началото на вашите племена. А какво ще кажеш за Агар, наложницата на Авраам? Тя роди син, който стана родоначалник на най-могъщия народ на земята, и неговото име бе Измаил.

Тъй като Йеуда мълчеше, той го посъветва още веднъж и още по-настойтелно:

— Запитай детето си чувства ли отвращение към този човек.

Йеуда благодари на своя приятел и си тръгна.

И отиде, и извика дъщеря си, и заговори:

— Провери сърцето си, мое дете, и говори откровенно с мене. Ще чувствуваш ли отвращение към този крал, ако той дойде при теб в Ла Галиана? Ако кажеш: „Този човек ми е отвратителен“, тогава ще те взема за ръка и ще повикам брат ти Аласар, и ще побегнем, и ще се отправим през северните планини в земите на тулузкия граф, и още по-далече оттам, през много страни, във владенията на султан Саладин. Нека тогава той тук да беснее и нека нещастieto сполети хиляди люде.

Рахел почувствува в душата си горда смиреност и неудържимо любопитство. Беше щастлива, че е избрана като баща си да бъде оръдие на волята на Аллах, изпълваше я почти непоносимо очакване.

Тя каза:

— Не чувствавам отвращение към този крал, татко.

Йеуда я предупреди:

— Обмисли добре, дъще. Може би много зло ще се струпа на главата ти заради тия твои думи.

Ала доня Рахел повтори:

— Не, татко, не чувствавам отвращение към този крал.

Но изговорила тия думи, тя изгуби свят и падна.

Йеуда се изплаши много. Почна да шепне на ухото й стихове от корана, извика дойката Саад и прислужничката Фатима да я положат в леглото, извика лекаря Муса.

Но когато Муса дойде, за да ѝ окаже помощ, тя лежеше, потънала в тих, дълбок, явно здрав сън.

След като решението веднъж беше взето, колебанията на Йеуда изчезнаха и той почувствува увереност, че сега ще може да осъществи всичките си планове. Такава ведра смелост сияеше на лицето му, че раби Товия го погледна с укор и огорчение. Как можеше един син на Израил да бъде толкова весел по време на такива големи бедствия! Но Йеуда му каза:

— Събери сили в сърцето си, учителю и господарю мой, няма да мине много и ще ти съобщя радостна вест за нашите братя.

А доня Рахел ту ходеше със засияло лице, ту дълбоко замислена и затворена, мъчена от непрестанно очакване. Дойката Саад настояваше и искаше да разбере какво става с нея, ала тя не й казваше нищо и старицата се почувствува обидена. През тия дни Рахел спеше добре, но дълго време минаваше, докато заспи, и когато чакаше съня, струваше и се, че чува приятелката си Лейла да казва: „Ах, бедничката ти!“ и че чува дон Алфонсо да заповядва: „Тъй искам!“ Ала Лейла бе глупаво малко момиче, а дон Алфонсо бе владетел и господар, прочут по целия свят.

На третия ден дон Йеуда рече:

— Сега ще съобщя на краля нашия отговор, дъще.

— Мога ли да изкажа пред баща си едно желание? — запита Рахел.

— Кажи желанието си — отвърна дон Йеуда.

— Бих искала — каза Рахел, — преди да отида в Ла Галиана, по стените да бъдат поставени надписи, които винаги, когато е необходимо, да ми напомнят за правилния път. И моля те, татко мой, ти да подбереш надписите.

Желанието на Рахел трогна Йеуда.

— Но — възрази той — ще мине цял месец, докато фризите с надписите бъдат готови.

С тъжна и същевременно радостна усмивка доня Рахел отговори:

— Тъкмо това имах предвид, татко. Позволи ми, моля те, да остана дотогава още при теб.

Дон Йеуда я прегърна, притисна лицето й до гърдите си, така че да може да я гледа отгоре — и ето, то бе, изпълнено със същото отчаяно и щастливо очакване, което изпълваше самия него.

Тържествена процесия, водена от секретаря на дон Йеуда, Ибн Омар, напусна кастильо Ибн Езра. Мъже и мулета носеха всевъзможни

съкровища, великолепни килими, скъпи вази, прекрасно изработени мечове и кинжали, най-отбрани подправки; имаше в кервана и два чистокръвни коня, возеха и три делви, пълни догоре със златни мараведи. Процесията прекоси пазарището Сокодовер и се отправи нагоре, към кралския замък. Хората зяпаха любопитно и разбраха: това беше керван с дарове.

В замъка дежурният камерарий докладва на краля:

— Пратката пристигна.

Смаян, Алфонсо запитва:

— Каква пратка?

Изумен от удивление, той гледаше как внасят съкровищата в двореца му. Подаръците на Ибн Езра очевидно бяха отговор на изказаното от него желание; евреинът му даваше този отговор тъй, както обичаха неверниците — иносказателно. Но както много често, и сега евреинът оставаше загадъчен — твърде смътно беше иносказанието му, дон Алфонсо не го разбра.

Заповяда да извикат Ибн Езра.

— Защо ми изпращаш тия златни вехтории? — викна му той. — Да не искаш да ме подкупиш за твоите обрязани събрата? Или искаш да откупиш от мен свещената война? Или пък очакваш, че съм способен на някакво друго подло предателство? Каква сатанинска наглост!

— Прости на твоя слуга, дон Алфонсо — отвърна невъзмутимо Йеуда, — ако той не разбира гнева ти. На мен, недостойния, и на моята дъщеря ти предложи пребогат дар. Обичай е у нас да отвръщаме на подаръка с подарък. Постарах се да избира най-хубавото от всичко, което притежавам, та дано намери благоволението на твоите очи.

Алфонсо отвърна нетърпеливо:

— Защо говориш със заобикалки? Кажи го така, че да те разбере един християнин и рицар: ще дойде ли дъщеря ти в Ла Галиана?

Беше застанал съвсем близо до евреина и говореше право в лицето му. Срам заливаше Йеуда и го задушаваше.

„Трябва още и да го изговоря — мислеше той, трябва да потвърдя с груби думи, че детето ми ще легне в едно легло с този човек, докато кралицата му живее далеч и недостижимо високо в своя студен Бургос. Със собствените си уста трябва да изрека тия думи на позор и на

унижение, аз, Йеуда Ибн Езра. Но той, необузданият, ще ми заплати за това. Ще ми го заплати с добри дела, пък макар и против волята си!“

А от главата на дон Алфонсо не излизаха мислите:

„Изгарям. Топя се. Кога най-сетне ще заговори това куче? Как ме гледа само! Тръпки те побиват от неговия поглед!“

Но ето че Йеуда вече се прекланяше. Поклони се дълбоко, докосна с една ръка пода и каза:

— Моята дъщеря ще живее в Ла Галиана, господарю, щом като ти желаеш така.

Дон Алфонсо забрави целия си гняв. По широкото му лице се разля безкрайно, младежко очарование и го озари изцяло.

— Това е великолепно, дон Йеуда! — извика той. — Великолепен е този ден!

Толкова детински искрена бе радостта му, че почти накара Йеуда да му прости.

Той каза:

— Само една молба има дъщеря ми: по фризовете на дома Ла Галиана да има подходящи надписи, когато тя ще прекрачи отново прага му.

Тутакси изпълнен с нови подозрения, дон Алфонсо запита:

— Какво е пък това? С хитри увъртания ли смятате да ме мамите?

Дон Йеуда с горчивина си припомни за праотеца Яков, който бе трябвало да служи седем години заради Рахел и още седем години след това, а тоя човек не искаше да изчака и седем седмици. Искрено и с болка на сърцето си той каза:

— Далеч са от дъщеря ми хитростта и коварството, Дон Алфонсо. Благоволи, моля те, да разбереш, че на доня Рахел се иска да поживее още съвсем малко под закрилата на баща си, преди да поеме новия път. Благоволи, моля те, да разбереш, че тя копнее да намери мъдрите слова, с които е привикнала, и в новото, може би не безопасно място.

Дон Алфонсо запита пресипнало:

— Колко време ще отиде за надписите?

Йеуда отвърна:

— След по-малко от два месеца моята дъщеря ще бъде в Ла Галиана.

-
- [1] Става дума за Гийом ле Карпантье. — Бел.пр. [↑](#)
- [2] Ияр — според нашия календар отговаря на април-май. — Бел.пр. [↑](#)
- [3] Сиван — според нашия календар май-юни. — Бел.пр. [↑](#)

ВТОРА ЧАСТ

*И той се уедини с еврейката близо цели
седем години и не помисли нито за себе си, нито
за кралството си, нито пък се интересувахе от
нещо друго.*

Алфонсо Мъдрия,
Cronica General, около
1270 г.

*И до седмата година
сам остана с нея кралят —
сам със своята еврейка.
Неразделни с нея бяха.
Тъй дълбока любовта му
бе, че кралството забрави,
а и себе си самия.*

Из
романса на
Сепулведа

ПЪРВА ГЛАВА

Алфонсо отвори очи и тутакси бе напълно буден. Никъде и никога не му беше необходимо време за преход от спането и сънищата към действителността. И сега той веднага осъзна, че се намира в необичайната арабска стая, гдето утринната светлина едва се процеждаше през тъмната завеса на малкия прозорец.

Гол, строен, с бяла кожа и червеникаворуси коси, той лежеше лениво и с дълбоко задоволство на разкошното легло.

Бе спал отделно. Само след няколко часа Рахел го беше отпратила; тъй беше сторила и предишните три нощи. Искаше да се събужда сама. Вечер и сутрин, преди да се покаже пред него, тя дълго се занимаваше със себе си, къпеше се в розова вода и грижливо се обличаше.

Той стана, протегна се и почна да се разхожда гол из малката стая, застлана с килими. Затананика си тихичко нещо и тъй като всичко наоколо бе толкова тихо и приглушено, почна да тананика по-силно, запя, запя по-високо, гръмко, с пълен глас някаква военна песен, изливайки по тоя начин радостта от гърдите си.

Откак се намирал в Ла Галиана, той не бе виждал нито една християнска душа освен градинаря Белардо. Не бе допускал при себе си дори своя приятел Гарсеран, който идваше всяка сутрин, за да пита няма ли да пожелае или да заповяда нещо господарят. По-рано за него всеки час бе изпълнен с хора и с деятелност или най-малкото със суетене и приказки; сега за пръв път не беше зает с нищо и бе сам. Потънали бяха и Толедо, и Бургос, и свещената война, и цяла Испания, сякаш не съществуваше нищо освен него и Рахел. Удивен се наслаждаваше на това неизпитвано дотогава чувство. Едва сега живееше истински живот; всичко прежно е било полусън.

Престана да пее, протегна се, прозина се, засмя се безпричинно.

Сетне той и Рахел бяха отново заедно. Закусиха, той — пилешки бульон и баница с месо, а тя — едно яйце, сладкиши и плодове, той пи билково вино, силно разрежено с вода, тя — лимонов сок с много захар. Гордо и радостно я оглеждаше той. Рахел беше облечена в рокля

от лека коприна; малък воал, какъвто се полага ще на омъжена жена, закриваше до половина лицето и. Но колкото и да се прибулваше и криеше тя, той я познаваше цялата, от главата до петите.

Бъбреха оживено. Тя трябваше да му обяснява и да разказва; чужди му бяха толкова много неща, свързани с нея, и все пак той я разбираше независимо от това дали му говореше на арабски, латински или кастилски. А и на него самия винаги хрумваше по нещо ново, което сигурно щеше да я интересува и което трябваше незабавно да сподели с нея. Всяка дума, изречена от един от двамата, беше важна дори когато звучеше безсмислено и игриво, а останеха ли сами, всеки от тях си припомняше думите на другия и се замисляше над тях и се усмихваше. Великолепно бе, че се разбираха толкова добре, макар да бяха така различни. В най-съкровеното си чувство те бяха еднакви, и двамата изпитваха едно и също нещо — безгранично щастие.

О, какво блаженство бе, когато се сливаха! Чувствуваха как това сливане приближава, ето го, беше съвсем близо. Оставаше още само една съвсем кратка частица от мига и то ще настъпи, чакаха го с копнение и се стараеха все пак да го отложат, защото самото копнение бе също тъй прекрасно, както и удовлетворението.

Ла Галиана имаше голям парк. Между белите и строги зидове, които заобикаляха замъка, винаги можеше да се открие по нещо ново и с всичко — с малката горичка, с беседката, с езерцето, със самия дом — бяха свързани странни истории и спомени. Там се намираха например двете полуразрушени цистерни, изоставени тъй, както са си били — онази прадревна машина, създадена от раби Ханан за измерване на времето. Рахел разказа на Алфонсо за живота и за смъртта на този раби Алфонсо слушаше, не се интересува много, не каза нищо.

И двамата знаеха и обичаха да обсъждат историята на онази принцеса Галиана, чието име носеше имението. Този замък ѝ бе построил нейният баща, крал Галафре от Толедо. Подмамани от мълвата за красотата ѝ, надошли много женихи, между другите и Брадаманте, кралят на съседната Гвадалахара, човек с огромен ръст, и крал Галафре обещал дъщеря си нему. Но за красотата на принцеса Галина чул и кралят на франките Шарл Велики, дошъл в Толедо с измисленото име Мене, постъпил на служба при Галафре и победил най-могъщия неприятел на краля, халифа на Кордова. Галиана се

влюбила в героичния Шарл и тогава от благодарност крал Галафре обещава му ръката ѝ. Но измаменият жених, исполинът Брадаманте, повел война срещу Толедо и призовал Шарл на двубой. Той приел и победил, и убил исполина. Ала бързото издигане на Шарл превърнало мнозина в негови неприятели, те подшушнали на крал Галафре, че той се стреми към неговата корона и Галафре решил да заповяда да го убият. Но принцеса Галиана предупредила любимия си, избягала заедно с него в неговия град Аахен и станала християнка и негова кралица.

Рахел беше готова да повярва, че Галиана се е влюбила във франкския крал и че е избягала с него. Но не допускаше, че Шарл е убил исполина и съвсем не вярваше, че Галиана е станала християнка.

Алфонсо каза:

— Тъй го е намерил в старите книги дон Родриге, а той е много учен човек.

— Ще попитам някога чичо Муса — реши Рахел.

Леко раздразнен, Алфонсо каза:

— Дворецът на Галиана е бил разрушен, когато моят прадядо превзел Толедо. Не са го възстановявали, защото тогава Толедо е бил на самата граница. Сега обаче аз държа здраво в ръцете си Калатрава и Аларкос и Толедо се намира в пълна безопасност. Ето защо можах да възстановя за теб Ла Галиана без всякакъв риск.

Рахел се усмихна едва забележимо. Нямаше защо да ѝ казва той какъв герой, рицар и велик крал беше, всеки го знаеше.

Алфонсо поиска от Рахел да му обясни мъдростите по стените; повечето от тях бяха със старинни, куфически писмени знаци, Рахел ги четеше без затруднение. Разказа му как се е научила да чете и пише. Отначало започнала с обикновени стихове от корана и с деветдесет и деветте имена на Аллах на обичайното ново писмо „неши“, а едва по-късно изучила старото куфическо писмо и накрая, от чичо Муса, еврейското. Алфонсо и прощаваше многото ненужни знания, защото беше Рахел.

Между пословиците на стената се намираше и онази прадревна арабска мъдрост, която чичо Муса толкова много обичаше: „Прашинка мир струва повече от тежък железен товар победа“. Тя му прочете пословицата; многозначително, неясно и внушително прозвучаха думите от детинските ѝ уста. Тъй като той не разбра, тя преведи

мъдростта на по-привичния му латински. „Унция мир струва повече от цял тон победа“.

— Това са глупости — повелително заяви Алфонсо, — подходящи за селяни и за граждани, но не и за рицари.

Но тъй като не искаше да обиди Рахел, примирително додаде:

— Е, в устата на една дама звучи добре.

— И аз съчиних веднъж едно поучение — разказа ѝ той. — То беше по времето, когато превзех Аларкос. Тогава бях стигнал до планинския хребет южно от Нар ел Абиад и оставих да го охранява силна стража, предвождана от някой си Диего, васал на моите барони де Аро. Той допусна да изненадат и пленят часовете му, това едва не ми струва Аларкос. Взел, че заспал тоя Диего. Заповядах да го вържат за кола на една от палатките. И тогава измислих поучението. Чакай да видим дали ще си го припомня още: „Трябва да бди онзи, който иска да вземе главата и щита на врага. Спи ли вълкът, не улавя плячка. Спи ли мъжът, не печели победа.“ Наредих да напишат това с много големи букви. И на първата, на втората и на третата сутрин Диего трябваше да го чете. Едва тогава заповядах да извадят очите, които нищо не бяха видели. Сетне превзех Аларкос.

През тоя ден Рахел остана много мълчалива.

Горещите часове тя обикновено прекарваше сред тихия мрак на своята стая, гдето напоената с вода сукнена обшивка на стените създаваше прохлада. А през това време дон Алфонсо обикновено лягаше в парка под сянката на някое дърво; обичаше да е близо до градинаря Белардо, който дори и през горещите часове работеше усърдно или поне си даваше вид, че работи. Първия път Белардо беше поискал да се отдалечи, но Алфонсо го бе извикал; обичаше да разговаря с хора от простолюдието. Той говореше техния език, говореше го тъй, че умееше да ги предразполага и те му се доверяваха, и въпреки цялото си страхопочитание му казваха истината. Закръгленото, тлъсто, хитро лице на Белардо и простодушно-дьяволитото му държане забавляваха краля. Често махаше с ръка на градинаря да се приближи и разговаряше с него.

Белардо имаше приятен глас, Алфонсо го караше да пее, най-вече романси. Имаше например един романс за дамата Флоринда, наричана още „La Cava“. Веднъж — разказваше се в романса, — когато смятали, че никой не ги наблюдава, Флоринда и нейните

прислужнички разголили нежните си крака и премерили обиколката им с една жълта копринена панделка. Оказало се, че най-бели и най-красиви крака имала Флоринда. Ала скрит зад пердето на един от прозорците, крал Родриго наблюдавал тая игра и таен огън пламнал в сърцето му. Повикал той Флоринда при себе си и ѝ казал: „Флоринда, цъфтяща, ослепях и се поболях от любов. Изцери моята болка и аз ще ти благодаря със скиптъра и с короната си.“ В романа се казваше, че отначало тя не отговорила нищо, че дори била обидена. Ала накрая станало тъй, както искал кралят, и Флоринда, цъфтящата, изгубила цвета на своята невинност. Скоро кралят, а заедно с него и цяла Испания, трябвало да изкупи нечестивото сластолюбие. И запитал ли някой: „Кой от двамата е бил по-виновен?“, тогава мъжете казват: Флоринда, а жените казват: Родриго.

Тъй пееше градинарят Белардо и Алфонсо го слушаше, и за миг у него се породил съмнение, че този човек дръзко и умишлено му беше припомнил съдбата на Родриго, последния крал на готите. Защото бащата на съблазнената Флоринда, граф Хулиан — както се разказваше в други романи, — се съюзил с арабите и за да отмъсти на крал Родриго, довел маврите в Испания.

Така християнското кралство на готите загинало заради греховната страст на крал Родриго. Но изражението на лицето на градинаря Белардо бе глуповато невинно и силно развълнувано; той явно не бе мислил нищо лошо.

Следобед Рахел обикновено се къпеше в езерцето. Покани Алфонсо да плува заедно с нея. Той боязливо се разсъблече пред нея и му се видя непристойно, че тя се съблича пред него. Налетяха го стари предразсъдъци. Мохамед беше предписал на своите правоверни да се мият три, дори пет пъти дневно, строгата чистоплътност беше религиозен закон и за евреите, ето защо църквата не гледаше с добро око на ония, които се миеха прекалено често.

С кратък, доволен вик Рахел стъпи във водата, сетне бързо и решително се хвърли и заплува. Той я последва, приятно му бе да плува и да се гмурка.

Седяха голи край езерцето, за да изсъхнат на слънце. Беше горещо, въздухът трептеше от зноя, тежък дъх се носеше откъм лехите с цветя и откъм портокаловите дървета. Щурците цвърчаха и скриптяха. Той неочаквано запитал:

— Знаеш ли историята за Родриго и за Флоринда?

Рахел я знаеше.

— Но — заяви тя поучително като стар мъдрец това, че заради тяхната любов било загинало кралството на готите, са празни приказки. Чичо Муса ми го обясни съвсем точно. Християнската държава била остаряла, кралете и войниците на готите били прекалено изнежени. Тъй се стигнало до положението, че нашите успели бързо и с малко войска да ги победят.

Настроението на Алфонсо се помрачи, загдето тя беше казала „нашите“. Но тълкуването на тоя съмнителен Муса му се хареса.

— Тук твоят стар бухал Муса трябва да е прав — рече той. — Крал Родриго е бил лош войник, затова, се е оставил да го победят. Но междувременно ние изучихме военното изкуство — добави Алфонсо — и изнежените сега са твоите мюсюлмани с меките си килими и със стиховете си, и с деветдесет и деветте Имена на своя бог, на които са те научили. Ние ще разрушим техните крепостни стени и кули и ще стъпчем техните владетели в праха, и ще изравним градовете им със земята, и ще посипем отгоре сол. Ще издавим твоите мюсюлмани в морето, уважаема дамо, ще видиш сама!

Беше се изправил. Стоеше на слънцето гол, упорит, весел.

Тя се сви, завладяна от чувството, че той ѝ е свършено чужд. Великолепен бе нейният Алфонсо тъй, както беше застанал сега — силен, весел, горд, мъжествен, напълно заслужаваше да го обича. И по-умен бе, отколкото се представяше. Великолепен бе, наистина бе великолепен, той, който беше роден за владетел на Кастилия и може би на цялата Андалусия, чиито брегове миеше морето. Ала най-красивото нещо под небето и на небето бе недостижимо за него. Най-важното не знаеше той, нищо не знаеше за духовното. А тя знаеше, защото имаше баща си и Муса и защото бе една от ония, в чието наследство се намираше великата книга.

Той долавяше какво става в нея. Знаеше, че тя го обича с цялото си сърце, знаеше, че обича всичко у него и добродетелта, и силата му, и цялата му необузданост, която може би бе порок. Но най-хубавото в него, неговата рицарственост, тя можеше да обича, но да разбере, не можеше. Никой не бе в състояние да ѝ обясни какво е това рицар и дори какво е това крал.

„Кучетата ми го разбират по-добре“ — помисли си грубо той и в този миг съжали, че не беше взел със себе ей в Галиана своите големи кучета. Ала същевременно чувствуваше съвсем смътно, че в душата на тая Рахел Имаше кътове, които на свой ред бяха затворени за него. Ето например арабското, еврейското, напълно непонятното у него, което той никога нямаше да може да разбере изцяло и в най-добрия случай можеше да унищожи. И още по-смътно, още по-трудно изразимо почувствува за кратък миг, че всъщност за него бе тъй непонятна и цялата земя Испания. Тая страна му принадлежеше, той я владееше, бог му я беше дал, той беше кралят, обичаше я. Ала от тая Испания имаше един голям, голям дял — арабският, еврейският дял — и този дял също му бе подчинен, и при все това непонятен.

Сега обаче той зърна Рахел, седнала свита на земята — цялата подчинена нему, цялата отдадена нему, видя една истинска дама, изпаднала в беда, и си припомни за рицарския си дълг.

— Няма да издавя твоите мюсюлмани нито утре, нито пък в други ден — утеши я той, — съвсем не исках да те обидя.

Бяха изминали само няколко дни, а на тях се струваше, че са прекарвали тук целия си живот. При все това не чувствуваха дори следа от умора или отегченост, дните бяха сякаш прекалено кратки, прекалено кратки бяха и нощите, винаги имаха да си кажат нещо ново, винаги намираха нови развлечения.

Рахел седеше край фонтана на патиото и разказваше приказки, и водата на водоскока се издигаше и падаше, и тя продължаваше да разказва, двадесет приказки, сто приказки, и те се преплитаха една в друга като надписите по стените. Разказа му приказката за заклинателя на змии и жена му и за щедрото куче, и за смъртта на влюбения от племето Узра, и за печалния учител. И разказа приказката за еднозъбия и двузъбия и за благородника, който забременял. И разказа приказката за яйцето на птицата Рок и приказката за портокала, който се разтворил, когато поетът искал да го изяде, и как поетът влязъл в портокала, а той се оказал един голям град, гдето поетът преживял най-удивителни приключения.

Тя седеше на оградата на водоскока, подпряла глава на ръката си, и разказваше, и често затваряше очи, за да вижда по-ясно онова, което

разказва. Разказваше с типичната арабска обстоятелственоост. Например: „На другата сутрин — добро утро, мили кралю и слушателю — нашата вдовица отишла при търговеца...“ или пък спираше и питаше: „Е, драги слушателю и кралю, какво би сторил ти, ако беше на мястото на лекаря?“

Той я слушаше и слушайки с какви странни неща бе изпълнен светът, внезапно осъзна колко странна е собствената му история, която досега бе приемал като нещо съвсем естествено. Защото онова, което бе преживял той, не отстъпваше по пъстрота на нейните приказки: как на три години бе станал крал и как грандовете се бяха скарали кой да му бъде опекун и го бяха влачили от военен лагер във военен лагер и от град в град, и как той, четиринадесетгодишно момче с още детински писклив глас, бе призовал гражданите на Толедо от камбанарията на църквата „Сан Роман“ да се сплотят зад своя крал и да го спасят от ръцете на неговите барони. И как, все още много млад, бе поискал ръката на английската принцеса, сама още дете, и как се беше наложило тя да мине по заобиколни пътища, защото имаше война с Леон, и как най-сетне бе отпразнувана сватбата. И как през всичките си млади години бе продължил да води войни и да се сражава с неверниците, с бунтовните грандове, с арагонския крал, с леонския, с наварския, с португалския и дори — въпреки цялата си набожност — със светия отец. И как бе строил църкви и манастири, и крепости, и накрая този летен замък Ла Галиана. И как седеше сега тук и беше намерил смисъла на живота си: тази жена и тия приказки, една от които бе собственият му живот.

Тя постоянно измисляше нови игри. Показа му се в момчешките дрехи, които обикновено носеше при пътуване. Беше препасала дори меч; пристъпваше наперено — нежна, привлекателна и непохватна. Подари му богато извезан халат от тежка коприна и пантофи, обшити с бисери. Той облече твърде неохотно халата, а когато тя поиска от него да седне на земята с кръстосани крака, несдържано се възпротиви.

За да заглади обидата, че не бе оценил подаръка ѝ, той ѝ се показва в рицарски доспехи. Но това бяха само леките сребърни доспехи, които той носеше по празненства. Тя бе искрено очарована колко снажен, смел и елегантен изглеждаше той в тях и му разказа как треперела за него, докато той се борил с бика. Но когато го замоли да ѝ

се покаже и с истинските си бойни доспехи и го запита за прочутия му меч Fulmen Dei — мълния господня, той ѝ отговори уклончиво.

Тя го хвалеше пред своята дойка Саад. Но тъй като старицата навъсено мълчеше, Рахел ѝ каза право в лицето:

— Ти не го обичаш, не можеш да го търпиш.

— Как да не мога да търпя нещо, което се харесва на моето агънце! — възрази ѝ Саад.

Ала след това си призна:

— Ядосва ме това, дето той не те прави своя султанка. Макар че за негова султанка ти си прекалено добра.

Дойката си остана угрижена и нещастна и един ден извади най-хубавото, което носеше скътано при мощната си гръд — сребърен амулет с пет лъча, прилични на пръстите на ръка. Това бе „Ръката на Фатима“, забранен, но много благотворен амулет, и закле Рахел да го носи, и Рахел се трогна и го прие.

Когато ѝ беше необходимо нещо от града, дойката Саад трябваше да се обръща към Белардо. Много трудно успяваха да се разберат помежду си те и за нея тлъстият неправоверен беше също тъй отвратителен, както и тя за него. Ала и двамата изпитваха нужда да бърбят. Тогава сядаха заедно — дойката с плътно фередже — на пейката под сянката на някое дърво и ругаеха. Като предполагаше, че Белардо няма да я разбере, тя произнасяше е гърления си бърз арабски твърде неласкави преценки за краля, нашия господар; а той на груб кастилски кореше и оплакваше отвратителното кощунство на християнския крал, който през време на свещената война спеше с една еврейка. Не се разбираха и си кимаха в знак на съгласие.

Междувременно Алфонсо бе наредил да доведат кучетата му, големи кучета, Рахел не ги обичаше. Той обикаляше с животните да ги разхожда, обучаваше ги, хвърляше им при ядене от трапезата големи парчета месо. Това отвращаваше Рахел, която беше свикнала на съдържани, строги обноски на трапезата. Той забеляза недоволството ѝ, престана за известно време да закача и храни кучетата, после започна отново.

Играеха шах. Тя играеше добре, вдълбочаваше се много в играта и дълго обмисляше всеки ход. Това изчерпи търпението му, той властно я помоли най-сетне да играе, Рахел учудено вдигна поглед, в ислямските страни не беше прието такова подканяне. Самият той,

прибързан в играта, поиска веднъж да върне един свой ход. Тя беше неприятно изненадана: щом като докоснеше една фигура, играчът трябваше да я мести. Приветливо, обърна вниманието му върху това правило. Той каза: „У нас не е така“ и върна хода си. До края на играта тя остана мълчалива и се постара той да спечели.

Ходеха за риба с въдици. Разхождаха се с лодка по реката Тахо. Тя го помоли да обръща вниманието ѝ върху нейните грешки в латински и кастилски и сама се опитваше да поправя неговия арабски. Алфонсо схващаше бързо, но не отдаваше голямо значение на такива дреболии.

Имаше в Галиана пясъчни часовници, имаше слънчеви и водни часовници; Рахел дори не ги поглеждаше. Дейните единствени часовници бяха цветята. Ето например розите от Ширас, те се разтваряха по обед, ето я лалетата от Кония, които се разтваряха едва късно следобед, а ето и жасмина, който пръскаше най-силното си ухание едва към полунощ.

Ала настъпи едно утро, когато при Алфонсо нахълта Гарсеран и съобщи:

— Баща ми е тук.

Широкото ясно чело на дон Алфонсо заплашително се намръщи.

— Никого не искам да виждам — извика той. — Не искам!

Гарсеран помълча за малко, сетне отговори:

— Моят баща, твоят пръв министър, поръча да ти кажа, че има за теб толкова вести, колкото и побелели косми на главата си.

Обут в домашни пантофи, Алфонсо се разхождаше нагоре-надолу. Гарсеран го следеше с поглед, изпитваше едва ли не съчувствие към приятеля си. Най-сетне Алфонсо каза сърдито:

— Помоли твоя баща да почака съвсем малко. Ще го приема.

В словата на дон Манрике нямаше и следа от укор, той заговори за държавните дела тъй, сякаш вчера се е разделил с краля. Магистърът на ордена Калатрава настоятелно искал аудиенция по някаква спешна работа. Епископът на Куенка бил в Толедо и молел да му се разреши лично да докладва на краля по въпросите за своя град. За същото молела и една делегация от града Логроньо, а и една депутация от Вилиануева. Хората се безпокоели, дето кралят не приемал никого.

Дон Алфонсо рязко отвърна:

— Нима съм длъжен непрекъснато да седя там и да чакам дали няма да дойде някой с нахалната си просба? Няма и два месеца, откак отпуснах на епископа от Куенка хиляда мараведи. Не искам да виждам благочестивата му алчна муцуна.

Дон Манрике продължи, сякаш Алфонсо не беше казал нищо:

— Вилянуева е получила обещания и очаква изпълнението им. Привилегиите на Логроньо трябва да бъдат подписани от теб. Време е да се завърши делото Лопе де Аро — отдавна е обещано да се обяви решението по него. Магистърът на ордена не може да довърши изграждането на Калатрава без твоего одобрение. Граждани на твоя град Куенка чакат в затворите на Кастро.

Мрачно, но не така поривисто както преди Алфонсо каза:

— Самият аз трябваше да чакам много, ти знаеш, дон Манрике.

И внезапно заключи:

— Утре ще бъде в Толедо.

Отиде при Рахел. Рязко — огорчението и досадата го правеха невнимателен — ѝ съобщи:

— Утре трябва да ида в Толедо.

Тя побледня като смъртница.

— Утре ли? — запита безсмислено.

— Но няма да остана дълго — побърза да я увери той, — на третия ден ще се върна.

— На третия ден — повтори след него тя и отново думите ѝ прозвучаха тъжно и безсмислено, сякаш не разбираше какво ѝ говорят.

И го замоли:

— Не отивай още! — И повтори, и потрети: — Не отивай още!

Рано сутринта той възседна коня си и потегли, и Рахел остана сама.

Безкрайна бе сутринта и ще настъпи друга сутрин, и трета, преди да се върне той.

Отиде в градината, разходи се край Тахо, върна се в къщи, отиде отново в градината, дълго се визира към мрачния град Толедо, а розата от Ширас все още не се бе разтворила и все още не беше настъпил обед. А след като розата се разтвори, часовете запъплиха още по-бавно. В ранен следобед Рахел лежеше на сянка в своята стая, много

горещо беше, нямаше ли най-сетне да стане вечер? И отново отиде в градината, но лалетата още не се бяха разтворили и сенките почти не се бяха удължили.

Най-сетне се спусна мрак, но от това стана само още потягостно.

Тъмносиво утро развиделя след безкрайно дългата нощ, сивината му избледня, прецеди се белезникава през завесите. Рахел стана, разпореди се да я изкъпят, да я намажат с благоуханни масла и да я облекат, но се бавеше и разтакаше. Донесоха ѝ закуска, ала плодовете не ѝ се сториха сочни, най-отбраните сладкиши не ѝ се усладяваха. Мислено виждаше Алфонсо, който не беше там, виждаше го как небрежно и лакомо яде и пие. Говореше му, казваше влюбени слова на въображаемия образ, възхищаваше се от слабото му, мъжествено лице, от червеникаворусите му коси, от не много едрите му остри зъби. Ръцете ѝ галеха хълбоците и бедрата му и тя изговаряше безсрамни думи, които, никога не би могла да каже пред истинския Алфонсо, и се изчерви и се разсмя.

Започна да си разказва приказки сама. В тях ставаше дума за великани, за чудовища, които смазваха всичко около себе си и искаха да изсмучат и мозъка от костите на своите врагове. Те изговаряха изречения, каквито бе изговарял Алфонсо, но чудовищно изопачени. Алфонсо бе един от тия безпощадни палачи, само че тя не можеше да разбере кой. Пък и това всъщност не беше той, а един променен, омагьосан Алфонсо, очакващ любимата да го освободи от образа, който е трябвало да приеме. И тя ще го разомагьоса.

Припомни си как беше говорила за пръв път с него в Бургос и му бе казала, че неговият мрачен замък не ѝ се харесва. И си припомни как неговата султанка доня Леонор я беше измерила и преценила с благосклонно студения си поглед. Обхвана я леко неприятно чувство, но тя бързо го отърси от себе си.

Написа на Алфонсо писмо — не за да го чете той някога, а защото просто чувствуваше нуждата да изповяда колко много го обича и защо го обича. И в това писмо вложи цялата сила на сърцето си:

„Ти си прекрасен, ти си най-големият рицар и герой на Испания, ти излагаш живота си заради безсмислици,

защото тъй трябва да прави рицарят и то е нелепо и великолепно, и заради това аз те обичам. Мили мой, непокорни, войнствени, ти си шумен, буен и самовластен като дива птица и аз бих желала да те имам в скута си.“

Прочете, каквото беше написала, и кимна със сериозно, неукротимо изражение.

За да учи езика, тя беше чела една малка книжка с франкски стихове; едно от стихотворенията особено ѝ бе допаднало. Потърси книгата и научи стихотворението наизуст:

Каза му дамата:

*„Всеки обет зарад тебе,
знай, ще изпълня с готовност,
мой приятелю скъп, мой бленуван кумир,
mon ami et mon vrai desir.“*

Каза ѝ рицарят:

*„Как и с какво съм заслужил
тази любов всеотдайна,
прелестна дамо на мойто сърце?“*

Каза му дамата:

*„Тъй е, защото те виждам такъв,
точно какъвто бе в моите мечти,
mon ami et mon vrai desir.“*

Отиде в парка. Градинарят Белардо береше праскови; замоли го да остави — както правят в Севиля няколко праскови по клоните, за да не осиротее дървото. Белардо веднага престана да бере, но в неговата изпълнителност тя почувствува враждебност.

Седеше край брега на Тахо и гледаше към Толедо, и мечтаеше. Мислеше си за Алфонсо със сребърните доспехи. Ще му подари черно-синкави доспехи, каквито ковеше оръжейникът Абдула в Кордова, с много подвижни части, много изящни и при все това

даващи по-добра защита от ризниците на християните. Баща ѝ; трябва да ѝ набави доспехите.

И изведнъж си припомни, че бе обещала на баща си от време на време да отива при него в навечерието на сабат, за да прекарват заедно целия празник. Той не беше поискал от нея това, самата тя му го беше предложила и ето че през цялото време бе забравила! Уплашено разбра до каква степен беше изчезнал от живота ѝ нейният баща.

Този петък ще иде при него. Не, тогава се връща Алфонсо. Но следния петък ще иде и нищо няма да я спре.

Никой от съветниците в Толедо не изказа пред Алфонсо нито упрек, нито дори удивление, ала той чувствуваше неодобрението им. Това не го интересуваеше. Би му било неприятно да види само един-единствен човек, Йеуда. Ала той не дойде.

Целият ден на Алфонсо бе изпълнен с работа — приеми, съвещания, проучване на документи. Говореше, разискваше, преценяваше доводите „за“ и „против“, решаваше, подписваше. Стараеше се да вижда хората и събитията в необходимата ярка светлина, ала погледът му непрекъснато се замъгляваше от очарованието, от очарованието на Ла Галиана, и докато разговаряше и работеше, и подписваше, той мислеше: „Какво прави сега тя? На мирадора ли е или в патиото? И дали е със зелената рокля?“

Нощем изгаряше от копнеж. Решаваше да мисли за плана на крепостта Калатрава и за разпратата си с епископа на Куенка. Вместо това в ума му изплуваха арабски стихове, рецитирани от Рахел, и той се опитваше да възстанови в ума си цялото стихотворение, ала въпреки добрата си памет не можеше да нагласи всички рими и това го ядосваше. Пред него изпъкваха ясно устните на Рахел. Те изговаряха тия стихове и той не ги разбираше, и тя се стараеше да му помогне, и разтваряше прегръдките си, и го очакваше. И го обливаше нова жар, и кръвта пулсираше в жилите му, и той не можеше повече да лежи.

Най-сетне тия безкрайни дълги три дни изминаха и той беше отново в Галиана, и същото безпределно ликуване, напирасщо в гръдта и възвисяващо до небето, окрили отново двамата.

Тя му даваше всичко, което пожелаеше той, ала то не беше достатъчно. Не стигаха ласките, целувките, прегръдките, сливането. Още по-дълбоко я желаше той, лудееше, че не може да утоли своята жажда.

Чувствуваше по-голямо единение с нея, отколкото със самия себе си. На нея можеше да казва неща, които не бе казвал още никому и не бе признавал дори пред себе си — горди, детински, кралски, глупави неща; и тогава, когато смяташе, че ѝ е разкрил, най-съкровените си тайни, нейната близост го караше — да разкрива още по-големи тайни, скрити зад тях. Приятно му бе, когато Рахел отговаряше; защото тя почти винаги отговаряше нещо неочаквано, което той при все това веднага разбираше. Но му беше приятно и тогава когато тя мълчеше; защото кой друг можеше да мълчи тъй красноречиво, кой можеше с мълчанието си да се съгласява, да възразява, да ликува, да скърби, да укорява така?

И отново за тях двамата времето сякаш не съществуваше, нямаше вчера и нямаше утре, а само едно преизпълнено днес.

Ала ето че Рахел внезапно унищожи това блаженство, спряло хода на времето.

— Днес следобед — заяви тя — ще отида при баща си в Толедо.

Той я погледна смутен. Тя ли бе подлудяла? Или той? Невъзможно бе да е казала такова нещо. Не я е разбрал правилно. Запита я със запъване. Тя повтори същото:

— Днес следобед ще ида при баща си. В неделя сутринта ще се върна.

Ярост се надигна в него.

— Ти не ме обичаш! — възбунтува се той. — Едва сме се опознали и теб вече нещо те тегли да си вървиш. Това е смъртна обида. Ти не ме обичаш!

Докато Алфонсо ѝ казваше тия сурови и все по-сурови думи, тя мислеше: „Как ужасно сам е той, този горд крал. Няма никого освен мене. А аз имам него. И баща си.“

Ала цялото тайно тържество не ѝ помагаше да преодолее осезаемата болка, която чувствуваше още отсега, още при самата мисъл, че няма да бъде с него тая вечер и тая нощ, и още един цял, дълъг ден, и една цяла, дълга нощ.

ВТОРА ГЛАВА

Дон Йеуда чувствуваше липсата на Рахел още по-болезнено, отколкото беше очаквал. Понякога изпитваше към Алфонсо ревност, която го душеше. Друг път пък си представяше как той омразен човек, изпаднал в някое от настроенията, които не можеш никога да предвидиш, ще му изпрати Рахел обратно, изхабена и смазана.

Създаваше му грижи и Аласар. Двусмисленото положение на Рахел, позорната слава на сестра му и на баща му правеше все по-тежък и по-тежък живота на младежа в замъка. Ала той не искаше от баща си съвет, както се опасяваше и както се надяваше Йеуда; напротив, затваряше се в себе си, все по-рядко се явяваше в кастильо Ибн Езра, а при редките си посещения бе мълчалив и угнетен.

Настъпи първата събота след откъсването на Рахел.

Открай време, още в Севиля, съботата бе тържествен ден за Йеуда. Бог бе дарил на народа му този седми ден, деня за почивка, за да може Израил да се чувства свободен и издигнат над другите народи, дори и през години на бедствия.

Деятелният Йеуда наистина обичаше да празнува в събота, тогава той забравяше за света на сделките и се радваше, че народът му и самият той са божи избраници.

В противоречие със здравия разум той се беше надявал, че Рахел ще дойде още първата събота. Когато тя не дойде, разумът му надделя над разочарованието. На втората събота нито разумът, нито напрежението на волята му успяха да заглушат у него разяждащата мъка. Изтъкваше си сам стотици причини, които са могли да попречат на Рахел. Ала безплодните догадки: „Какво става с детето му? Защо ме изоставя детето ми?“ — продължаваха да му се натрапват.

Сетне Алфонсо дойде в Толедо. Йеуда се изкушаваше да иде при него, имаше и добър предлог — спешните дела. Но се боеше сам от себе си и от сърцето си, не отиде при Алфонсо. Чакаше Алфонсо да го повика, чака първия и втория, и третия ден и бе радостен, че кралят не го вика, и побесня от яд, когато кралят напусна Толедо, без да го повика.

И настъпи третата събота без Рахел. Значи, те са се сговорили — той, християнинът, воинът, тоя мъж без душа и без съвест, и неговата доскоро тъй достойна за обич, тъй любвеобилна дъщеря — съюзили са се да го мъчат с мълчание, да изтръгнат сърцето от гръдта му. Той беше изгубил Рахел.

Ала сетне пристигна вестта от нея. И сетне, в навечерието на съботата, пристигна самата тя.

Не обичаше Йеуда да изразява чувствата си по този начин, но сега хвана Рахел едва ли не грубо, прегърна я, приведе назад главата ѝ, изпивайки я с поглед. Тя се беше отпуснала в обятията му, беше затворила очи, той не можа да разбере какво бе преживяла. Сигурно бе едно: тя не беше смутена, беше си същата, неговата Рахел, и беше станала още по-хубава.

Помоли я да запали свещите, по стар обичай тази чест бе предоставена на жените. Пламъчетата заблестяха при спускащата се съботна нощ; хубава вечер бе. Той запя съботната песен на Йеуда Алеви „Ела ти, любими, ела, съботни ден, и срещни невестата“ и с ликуване произнесе псалма на Давид: „Радвайте се, небеса! Тържествуй, земя! Шуми ти, море! Дървеса и гори, славете господ!“

Седнаха около трапезата, с тях и Муса. Рахел изглеждаше замислена, но бе весела. Противно на своите навици Муса погали ръката ѝ и каза:

— Колко си хубава, дъще моя!

Говориха на трапезата за различни неща, ала не за това, за което мислеха всички.

През тая нощ Рахел спа добре и дълбоко. Йеуда все още се терзаеше от съмнения, измъчваше го може би и ревност, ала болката, която беше изпитвал през цялото време, сега бе изчезнала.

А сетне, на другия ден, когато Рахел седеше сама с баща си в патиото, край големия водоскок, двамата се гледаха усмихнати, отначало изкосо, сетне право в очите и накрая Рахел отговори на въпроса, който не ѝ беше зададен:

— Всичко е добре, татко — каза тя, — не съм нещастна.

И призна:

— Щастлива съм. — И добави искрено: — Много съм щастлива!

Йеуда, който иначе не срещаше трудност при подбора на думите, не знаеше какво да каже. Огромно бреме се беше смъкнало от плещите му — това чувствуваше ясно, но дали се радваше, сам не знаеше.

В Галиана Рахел неусетно бе затъвала все повече и повече обратно в мюсюлманството. Сега си припомни, те е юдейка. По вратите на кастильо Ибн Езра, като във всеки еврейски дом, бяха закачени знаците на юдейската вяра, малки тръбички, съдържащи пергаментови свитъци с изповеданието на вярата в единия и единствения бог на Израил и с обета за безгранична преданост. Рахел реши да постави такава *месуза* и в Галиана.

Настъпи нощта, а с нея и *авдала*, разделението, святата и тъжна церемония, отделяща съботата от другите делнични дни, светото от обикновеното. Ето и запалената свещ, и чашата, пълна с вино, и билката, съхранена в скъпата кутия, и Йеуда благослови виното и пи от него, благослови билката и вдъхна за последен път нейното съботно ухание, благослови пламъка и угаси свещта във виното.

С натежали сърца си казаха лека нощ, защото сега щеше да изтече цяла седмица, докато се видят отново. Ала преди още Рахел да беше заспала, в душата ѝ остана само едно: очакването на утрешния ден, защото тогава щеше да се завърне в Галиана.

Каноникът дон Родриге имаше човеколюбиво сърце, каноникът дон Родриге се стараяше да съблюдава християнския дълг към послушание и понякога човеколюбието му изпадаше в противоречие със своята заповед за послушание.

Светият отец бе обявил кръстоносен поход и дълг на Испания бе да участва в него: но като си помислеше, че светът е обхванат отново от голяма война и че хората отново се измъчват и разкъсват едни други, каноникът се радваше, че поне досега неговият полуостров е пощаден. Ала това бе греховна радост. И замислеше ли се нощем, че докато толкова много добри християни са изложени на смърт и на хиляди несгоди заради светата земя, той и неговите испанци живеят сред благоденствие, обливаше го понякога толкова непоносимо жарък срам, че той напускаше леглото си и спеше на голата земя.

Скръбта, породена у него от общото бедствие, се увеличаваше от мъката му по неговото духовно чадо дон Алфонсо. Каноникът обичаше

дон Алфонсо като по-малък брат. А ето, лъчезарният рицар и крал му бе нанесъл сега това огорчение. Откак бе започнал своята хроника, дон Родриге се радваше как ще я завърши, описвайки владичеството на своя любим ученик и духовен син; да, той беше намерил вече дори думите, с, които щеше да обрисова същността на Алфонсо: *vultu vivax, memoria tenax, intellectu sapa*х — с одухотворено лице, със силна памет, със здрав разсъдък. А ето сега този негов Алфонсо се беше погубил сам по един чудовищен и опасен начин, беше се оплел в най-страшен грях, в един от основните и главни грехове, в третия от смъртните грехове!

Родриге бе задължен да подбуди Алфонсо към истинско разкаяние, защото само то можеше да спаси краля от духовна смърт. Ала Родриге познаваше хората добре, виждаше, че грешникът е упоен от обаянието на своя грях, че всяко увещание би било напразно. Родриге трябваше да се задоволи само да се моли за Алфонсо. Понякога, отдавайки се на убиването на своята плът, му се струваше, че изкупва и част от греха на Алфонсо. Вярно, човек не биваше да дръзва да поема като Спасителя върху себе си греховете на други, каноникът съзнаваше това; и все пак в неговото самобичуване благотворно се прокрадваше и малко такава ерес.

Макар че покаянията, които дон Родриге си налагаше сам, не му даваха нищо повече от чувството за изпълнен дълг, благодатните часове все пак му помагаша да изпитва някаква сладостна, неземна лекота. Тялото му сякаш изчезваше, земното се губеше и той потъваше в строго, чисто блаженство, где то имаше само дух и бог.

Вече бе изгубил надежда, че ще може да спаси краля от душевна гибел, когато през един такъв час на опиянение всичките му съмнения се разсеяха. Почувствува, че молитвите му са чути. От самите недра на душата му в него се породил увереността, че в подходящата минута бог ще вложи в устата му подходящите думи.

Не се разколеба и тогава, когато в тия дни на истинско упование архиепископът поиска от него отговор:

— Докога ще стоиш и ще гледаш бездейно — нахвърли се върху него дон Мартин — как твоето духовно чадо Алфонсо затъва в тинята?

И още преди каноникът да успее да отговори, продължи:

— Припомни си как Финеес, синът на сина на Аарон, се опълчил срещу човека, блудствувал с мидианитянката.

Каноникът отправи към него замисления си поглед и отговори тихо, почти усмихнато:

— Не мога да си представя, че на бога ще бъде угодно, ако забия копие в тялото на краля, нашия господар, и на доня Рахел.

— Ти много добре знаеш, че думите ми бяха преносни — гневно възрази архиепископът. — Но толкова поне трябва да ти кажа: няма да е зле, ако положиш повечко усърдие.

— Аз се уповавам на бога — каза дон Родриге. — В подходящия миг той ще ми помогне да намеря подходящите думи.

Архиепископът разбра, че би било безсмислено да настоява повече пред Родриге. Впрочем той вече от седмици насам преценяваше дали сам не е длъжен да сочи на краля чудовищното му прегрешение. С неохота се беше решил да предостави тая задача на благочестивия, кротък, едва ли не свят Родриге и сега естествено се ядосваше, че в отговор на мекото си напомняне получава само уклончиви, благочестиви приказки. Затърси предлог да покаже незадоволството си на своя секретар.

Между тях отдавна съществуваше един спорен въпрос. Докато целият християнски Запад, следвайки примера на римския абат Дионисий Малки, водеше своето леточисление от годината на Христовото рождение, испанските духовни князе поставяха началото му с осемдесет и три години по-рано, от годината, през която император Август беше превърнал Иберийския полуостров в една единна държава. Тъй като това различие в датирането създаваше объркване при кореспонденцията с чужбина, дон Родриге правеше опити да пригоди писмата, изготвени в канцеларията на епископа, към изискванията на чужбина. Когато биваше в добро настроение, архиепископът се примиряваше с тая ерес на своя склонен към новаторство секретар, но ядосваше ли го нещо, веднага се намесваше. И така, днес, ни в клин, ни в ръкав, той каза строго:

— С прискърбие виждам, драги мой господарю и брате, че ти си започнал отново да датираш писмата пи по подобие на папската канцелария. Често съм давал пред теб израз на волята си да се съхрани своеобразието на испанската църква. Не съм склонен да се отказвам от права, които са по-стари от правата на папата. В края на краищата моят предшественик тук, в Толедо, е бил посветен в сан от апостол Петър.

Дон Родриге разбираше защо неговият началник подновява с толкова жар старите им разпавии относно летоброенето. Без да се впуска в спор, той примирително казва:

— Имай доверие, достопочтени мой отче. С божия милост ще ми се удаде да спася душата на краля, нашия господар.

Алфонсо стоеше пред свитъка с изповеданието, *месузата*, която Рахел бе окачила на рамката на вратата към своята дневна стая в Галиана.

— Какво става? — защита той с лека, незлобива насмешка. — Възнамеряваш ли да правиш още много промени тук, в тоя дом?

— Но, разбира се — отвърна весело Рахел. — „Когато домът е завършен докрай, в него влиза смъртта“ — цитира му тя арабската поговорка.

— Е, хубаво — рече Алфонсо, — един амулет не пречи чак толкова.

Рахел не отговори. Прости му, че в знака на нейната вяра не вижда нищо повече от амулет. Какво разбираше той, който коленичеше пред изображенията на три бога, от единствения и неделимия, незримия бог на Израил? Тя отдавна знаеше, че той бе само рицар и воин, че не тръпнеше в благоговение пред всевишния. Но странно, в нейните очи това не го унижаваше. Колкото и да бе безбожна и пагубна неговата героичност, тя стопляше сърцето ѝ.

Алфонсо от своя страна сега също си даваше сметка за неща, които доскоро бе предусещал само смътно. Може би животът му тук, в Галиана, не бе рицарски, може би изменяше на кралския си дълг: той бе готов да заплати своето щастие с подобна измяна. Да живее с Рахел, ето кое беше смисълът на живота му.

Страдаше дори когато трябваше да се лиши от нея само за минута. Никога нямаше да може да понесе липсата ѝ, той чувствуваше това, знаеше го и то бе ужасно, и то беше истинско блаженство.

И също като него Рахел бе преизпълнена със своето, щастие. Тя не живееше тук, изпълнявайки някаква висша „мисия“. Живееше тук, защото самата тя искаше тъй, защото това я правеше щастлива. А Алфонсо, християнинът, рицарят, варваринът, ѝ беше мил такъв, какъвто си беше. Той беше крал, трябваше да се подчинява на един-

единствен закон, на своя вътрешен, кралски глас, и тоя глас имаше право дори когато му повелеше да ослепи човека, който беше заспал, на поета си, или да изравни със земята неприятелския град и да го поръси със сол.

С него, заради него тя се гордееше от неща, които по-рано бяха предизвиквали у нея насмешлива усмивка. Той и разказа за свирепите крале на готите и норманите, които бяха негови предци, и тя се възхищаваше от тях заедно с него. Той хвалеше грубостта и сочността на своя простонароден латински, на своя кастилски, и тя усърдно се стареше да го учи.

Той се радваше като момче, когато тя употребяваше думи и изрази от неговия кастилски войнишки език. За благодарност сетне намяташе арабския халат, докато тя му разказваше приказки край водоскока. Ала когато го замоли да си обръсне брадата, за да може да види лицето му изцяло, отказа грубо.

— Това правят само йогларите, фокусниците — възмути се той.

Тя не му се разсърди, засмя се. Нямаше отчуждаване между тях, те бяха едно цяло, както през първите дни.

Ала сетне дойде петък и тя се приготви да иде при баща си. Този път Алфонсо не се опита да я възпре; но седеше със сърдито изражение на лицето като обидено дете.

Рахел го напусна със същата неохота както, и преди. Но още по пътя към кастильо Ибн Езра тя почувствува силен копнеж да види баща си; струваше й се, че трябва да подири при него помощ и нови сили.

Когато бе близо до него, тя *наистина* се чувствуваше по-силна. В Галиана беше само частица от Алфонсо, там тя не бе тя; там се възхищаваше от целостта на Алфонсо и се чувствуваше по-ниско от него поради своята раздвоеност. Близо до баща си знаеше: нейната раздвоеност бе добродетел, беше щастие, макар и опасно.

Този път Алфонсо не отиде в Толедо; не искаше да вижда около себе си безмълвните, укоряващи лица на своите приближени. Предпочете с болка да изчака Рахел в Галиана.

Но сега, когато тя не бе там, чуждата уредба на дома го гнетеше. Меките разкошни постилки, пъстрите завъртулки и орнаменти,

ромонещите водоскоци — всичко всяваше в сърцето му смут.

Застана пред една от еврейските поговорки, изписани на фриза. С добрата си памет успя да възстанови точно думите, които Рахел му беше превела. С тях еврейският бог обещавахе на избрания си народ своята вечна милост и тържеството му над останалите народи. Алфонсо изгаряше от копнеж по Рахел, ала в същото време, застанал пред тоя неприятен, дързък надпис, си каза: свръхестествени са силите, които го караха да страда така по нея. Та нали евреите бяха създания, често избирани с божие съгласие от дявола за неговите цели. „Змия в пазвата, въглен в ръкава“ — мина през ума му. Ето, и Рахел, въпреки волята си, с вещица и той бе омагьосан от нея.

Излезе навън, просна се под едно дърво.

Извика градинаря Белардо, за да побъбри с него. Запита го направо:

— Какво мислиш впрочем за моя живот тук?

Закръгленото, месесто лице на Белардо се превърна в олицетворение на глупаво недоумение.

— Това, което мисля, господарю — отвърна най-сетне той, — не бива нито да казвам, нито да го мисля.

— Както и да е, говори — заповяда нетърпеливо Алфонсо.

— Щом заповядваш да го кажа — отвърна Белардо, — ще го кажа: един такъв безмерно голям грях подобава само на безмерно голям властелин като тебе.

— Продължаван! — подкани го Алфонсо.

— И жалко е — додаде поверително градинарят Белардо, — че всички ние, а може би и ти, господарю, така ще се простим с радостта на сърцата и с най-голямата наслада в живота си.

— Продължавай да говориш спокойно — ободри го кралят.

— През тия няколко месеца — бръщолевеше градинарят Белардо — често си спомням за покойния си дядо. Когато беше в добро настроение, той разказваше за своя велик, свещен поход. Ето как е било то, господарю: когато гръцкият император Алексей замолил по онова време светия отец за помощ за светата земя, описал му в посланието си какъв голям позор трябвало да понася християнството там и как езичниците трошели светите изображения на Спасителя, чупели им носа, ушите, ръцете и краката; описал му още как езичниците мохамедани постоянно злодействували и безчинствували

срещу християнските дъщери, като карали при това майките им да пеят, а сетне вършели същото с майките и принуждавали дъщерите да пеят присмехулни романси. Освен това гръцкият император писал, че съвсем независимо от светостта на една такава война, от езичниците можели да се вземат значителни златни съкровища, а пък и жените на Изтока били несравнимо по-красиви от жените на Запада. Това писмо трогнало и разгневilo всички християни, а също и покойния ми дядо. Той зашил на гърдите си кръст и си купил един стар кожен колчан и кожен шлем и с милостивото позволение на блаженопочивщия ти дядо поел дългия път. Просто не мога да си представя отде той, старецът, е намерил сили за това; тогава впрочем той е бил много по-млад. Като стигнал най-сетне в светата земя, другите вече били завладели всичко, и богатствата, и земите, и много от тях били вече загинали. Та той дори не могъл да влезе в сражение и нищичко не донесе в къщи. Но все пак това е било най-хубавото в живота му, защото се молил до камъка, на който бил седял самият Спасител, и пил от водата, от която бил пил самият Спасител, и потопил тялото си в светата река Йордан. И когато беше в добро настроение, дядо ми разказваше за това и очите му ставаха като на светец.

Потънал в спомените си, Белардо замлъкна.

— Е? — запита Алфонсо.

— Хубаво би било каза с глуповато замечтан поглед Белардо — и ние да изживеем една такава богоугодна наслада. Какво толкова може да ни се случи във войната с гнусните мохамедани? Ако ни провърви, в ръцете ни ще паднат пари и жени, а пък ако не ни провърви, ще отидем блажено в рая.

— Казано накратко — заключи дон Алфонсо, — ти намираш, че е греховно, дето аз лентяйствувам тук на сянка.

— Опазил ме бог от такива отвратителни мисли за твое величество! — заоправдава се Белардо.

Колкото и да бяха нелепи, приказките на неговия хитроумен градинар все пак накараха Алфонсо да се позамисли. Всички чувстваха, че той занемарява своите рицарски и кралски задължения, че се „изнежва“ тъй, както древните герои Херкулес и Антоний, а също и европейският рицар Самсон с неговата Далила. Той не издържаше в замъка, прекарваше цялото си време в градината, дори спеше под открито небе и сънят му бе неспокоен.

Ала щом се завърна Рахел, отново го завладя предишното очарование. Арабският дух на дома вече не го отблъскваше. Хубав беше животът в Галиана, никога не бе водил по-добър. Изумен от своето щастие, той се смееше като младеж. Някакво весело упорство се бе зародило в него. Ако се изнежва, значи, така му се харесва, значи, го иска самият той и никой няма право да идва при него и да му дрънка празни приказки за грях и за разкаяние.

Невъзможно е да произлиза от сатаната едно толкова възвишено щастие, каквото му дарява Рахел. По-скоро обратното — господ го дарява с особена милост, понеже е крал и това любовно блаженство е още едно доказателство за неговата благосклонност. Той беше дон Алфонсо, *Alfonsus Rex*, осмият, който носеше това име. Той отговаряше за постъпките си. Той живееше с Рахел, защото такава бе божията внушение и такава бе неговата кралска воля.

Когато на следния петък тя се приготви да иде при баща си, той каза:

— Не искам да се промъкваш тайно в моята столица. Не искам да се крие дамата, която си е избрал крал Алфонсо.

Тя се разпореда да я отнесат до Толедо с открита носилка. А самият той призова в Ла Галиана свита и яхнал коня си, тържествено се отправи нагоре към града и към своя замък.

Пажът Аласар имаше към краля една молба. Оръженосецът Санчо се беше присмил на любовното му служене към доня Хуана и той искаше да призове Санчо на двубой. Почтително замоли краля за милостта да го повиши Ескуер, за да бъде в състояние да изпрати поканата.

Молбата на момчето бе основателна; той бе изслужил вече повече от обичайния срок без каквито и да било простъпки и имаше право да очаква, че кралят ще му даде желаното звание. Но един евреин не можеше да бъде направен току-тъй оръженосец.

— Ти си надарен с всички добри качества, необходими за един рицар, мой Аласар — отвърна кралят приветливо след кратко размишление, — но тук, у нас, е така — ние имаме само християнски рицари.

Момъкът се изчерви.

— Известно ми е — каза той. — И преди да помоля твое величество за тая милост, аз основно проверих съвестта си и прецених всички доводи, „за“ и „против“. Готов съм да стана християнски рицар.

Алфонсо бе изненадан, объркан. Хиляди, десетки хиляди евреи се бяха оставили да ги избият само за да не се откажат от своята вяра, а ето, това момче идваше, непринуждавано и неубеждавано от никого, и искаше да се отрече от вярата си.

— Говори ли с баща си? — запита той и му стана неловко.

— Не — отвърна без колебание Аласар и упорито добави: — Никой не ме е убеждавал и никому не ще позволя да ме разубеждава.

Смущението на Алфонсо се разсея. Значи, животът в кастилския двор, в неговия дворец, беше помогнал на този младеж да види светлината. И внезапно в ума на краля възникна мисълта, която той никога досега не бе Дръзнал дори да помисли, представата, че светлината На истината може да озари и неговата скъпа любима. Та нима тя не беше разбрала и оценила рицарския дух у него, войнственото, което преди бе тъй чуждо на нейното сърце? А самата мисъл, че може да му бъде съдено да спечели Рахел за правата вяра, придаваше нов, ярък смисъл на тяхната връзка и лишаваше страстта му от греховност. Толкова необузdana бе радостта му, че той с мъка успя да отговори спокойно на Аласар.

— Това, което ми съобщаваши, моето момче, е голяма радост за мене. Но аз не съм богослов и не знам какво трябва да се стори, преди да те допуснат до тайнството на кръщението. Ще говоря с дон Родриге.

Посъветван тъй благосклонно от самия бог, той реши най-сетне да поговори със свещеника и за своите собствени дела. Доброволно, още преди да отвори дума за молбата на Аласар, той призна пред Родриге колко дълбока е връзката му с Рахел.

— Не ми казвай, достопочтени отче — продължи да говори той поривисто още преди каноникът да успее да го предупреди и да го съветва, — не ми казвай, че тази страст е греховна. Ако е грях, то този грях е добър, блажен, и аз не се разкайвам за него.

И пламенно заключи:

— Обичам тая прекрасна жена повече от всичко в света и всемогъщият, който е допуснал да стане това, ще ми го прости.

Отначало, когато Алфонсо започна да говори с него, дон Родриге бе изпълнен със смирена благодарност, че бог бе трогнал сърцето на

грешника. Ала много скоро, осъзнавайки до каква степен беше обезумял кралят, радостта му се превърна в ужас.

— Ти говори много — каза той тъжно, когато дон Алфонсо бе свършил, — искаш да ме изпревариш и да ми попречиш да ти кажа справедливите строги думи. Но в душата си знаеш всичко, което съм длъжен да ти кажа аз, и го знаеш отдавна и по-добре, отколкото бих могъл да ти го кажа.

Алфонсо видя угриженото му лице и тихо запита:

— Изгубил ли съм божията милост, отче? На вечно проклятие ли съм осъден?

Но тъй като каноникът му отвърна само с угнетено мълчание, в чувствата на Алфонсо отново настъпи обрат.

— Добре — каза лекомислено той. — Тогава ще приема пътя към проклятието!

И продължи да пита предизвикателно:

— А къде са отишли дедите на моите деди, кралете, които не са възприели учението на Христа? Аз зная къде са те. Нека бог ме изпрати при тях!

Благ, въпреки цялото си отчаяние, Родриге се опита да го опомни:

— Не затъвай още по-дълбоко в греха чрез такива богохулни шегки, сине мой! В най-съкровения кътчета на сърцето си ти не вярваш и йота от тия езически брътвежи. Нека по-добре да обмислим смирено какво бихме могли да сторим за душата ти.

С младежка усмивка на уста кралят го замоли:

— Не скърби прекалено много, достопочтени татко и приятелю мой. Милостив е бог и няма да накаже толкова страшно мен, клетия грешник. Повярвай ми. Бог ми изпрати знамение.

И той му разказа за Аласар.

Каноникът го изслуша с най-голямо внимание и неговата печал се поразсея. Той знаеше колко закоравели в своята високомерна мъдрост и заблуда са обитателите на кастильо Ибн Езра, самият той никога не би се опитал да смекчи сърцето на един Ибн Езра, а ето, за този дон Алфонсо — той бе наистина благословен от бога — беше достатъчно само да приеме момчето в замъка си, за да обърне сърцето му към благия Спасител! Такава заслуга изкупваше много светотатства.

Алфонсо видя колко развълнуван бе дон Родриге и с приветлива доверчивост разкри пред него и последното кътче на своето гордо сърце.

— И кралят, както свещенослужителят — каза той, е дарен от бога със съкровени знания, недостъпни за другите люде. Аз зная: бог ми изпрати тази великолепна жена, за да я пробудя и да спася душата ѝ.

Колкото и да бе огорчен от високомерието на Алфонсо, каноникът все пак съзна, че в тия думи имаше зрънце истина. Неведоми бяха божите пътища. Може би от страстта, в която се беше оплел кралят, няма да поникнат издънки на гибел, а на благослов.

Така или иначе, засега дон Родриге се намираше пред тежка задача. Честното намерение на Алфонсо да спаси душата на доня Рахел не освобождаваше каноника от задължението да му забрани плътската връзка с нея. Ала той знаеше, че кралят няма да се подчини на такава забрана.

— Добро е намерението ти, господарю и сине мой — каза той, — да спечелиш доня Рахел за църквата, но не мога да ти позволя толкова леко изкупление.

— Какво още трябва да сторя? — запита с едва доловимо нетърпение дон Алфонсо.

Вътрешно разгневен от своята слабост, дон Родриге го, посъветва:

— Откъсни се за известно време, за две седмици или поне за седмица от всичко светско. Оттегли се в някоя духовна обител в твоята страна, вгълби се в себе си и чакай, докато чуеш божия глас.

— Много изискваш от мен — каза Алфонсо.

— Изисквам от теб по-малко, отколкото съм задължен — отвърна дон Родриге. — Трудно ми е да изисквам пълната мяра от своя любим син.

Раби Товия, който живееше в дома на дон Ефраим, прекарваше по-голямата част от времето си сам в своята стая, постеше, молеше се, вдълбочаваше се в светото писание. Всеки миг, учеше той, използван по друг начин, а не за вгълбяване в господа и неговото откровение, е похабен и изгубен напразно.

Многобройните страдания, които се бяха струпали върху него и неговата община, бяха направили раби Товия строг и фанатичен. На най-тежки изпитания го беше подложила тая, последната година. Когато крал Филип Август прогони евреите от Париж, той заедно със събратя от своята община бе избягал в Бресюр Сен. Ала сетне маркграфинята Бланш възобнови едикта, въз основа на който на разпети петък като възмездие за мъките на Христа трябваше да се ударят публично плесници на някой представител на еврейството, и общината бе настояла раби Товия да се оттегли, докато е време, тъй като имаше вероятност властите да изберат за това унижение него.

През време на отсъствието му кралят бе предприел оня кратък, ужасен наказателен поход срещу евреите от Бре, при който жената на раби Товия бе изгорена, а децата му — тикнати в манастир. Тук, в Толедо, раби Товия бе говорил винаги само за страданията на всички, никога за своите собствени, бе забранил и на ония, които знаеха съдбата му, да говорят за нея и затова евреите в Толедо едва след време и постепенно научила за участието, която го бе сполетяла.

Обаче уединен в самотата на своята стая, раби Товия често размишляваше за събитията в Бре и непрестанно го овладяваха нови и нови съмнения дали бе постъпил правилно, като се беше подчинил на настояването на общината и бе напуснал града. Ако беше останал, готов да поеме всички унижения върху себе си, щеше да му бъде дарена милостта да отдаде заедно с жената и децата си своя живот за славата на божие име.

Открай време покаянието и самобичуването се бяха стрували на раби Товия върховен дар от господата; той не можеше да си представи по-достоеен венец на земното съществуване от мъченичеството, от самопожертвването, от *акедата*. Според него смъртен грях извършваше онзи, който, узнал за приближаването на кръстоносци, изписва пред дома си или зашива на дрехата си кръст.

— Ако разбойниците — учеше той, — поискат от вас да им предадете един мъж, за да го убият, или една жена, за да се поругаят с нея, по-добре е да се оставите да избият всички ви, отколкото да се съгласите. И проклет е оня, който, за да спаси живота си, стане идолопоклонник. И той ще остане навеки проклет дори ако само след седмица се завърне в съюза на Израил.

— Най-прекрасният венец — учеше той — е смирението, най-достойната жертва — съкрушеното сърце, най-голямата добродетел — предаността. Когато осмиват и публично бичуват смирения, той благодари на всемогъщия за наказанието и дава в сърцето си обет да се поправи. Той не се бунтува против ония, които му правят зло, прощава на своите мъчители. Непрестанно мисли за деня на своята смърт. Ако му се отнеме най-скъпото — жената и детето, — той се прекланя смирено пред справедливостта на провидението. Ако враговете поискат да го принудят да се отрече от своята вяра, той с радостно смирение жертвува живота си. Не роптайте, виждайки благоденствието и надменността на езичниците; божите пътища са изпълнени с милост, при все че целта им остава незрима в продължение на десетилетия и столетия.

Такава всеотдайна преданост не винаги се удаваше леко на раби Товия, неговото сърце беше буйно. Не бяха малко евреите, излели своята омраза против ония, които ги преследваха, в яростни стихове, изпълнени с укор и гняв срещу „разбойниците и степните вълци“, срещу техните „разпнати идоли“ и срещу „помията на кръщението“. И неизмерима беше скръбта, вопли звучаха в молитвата за отмъщението.

„Справедливи господи — ехтяха пронизително тия стихове, — не забравяй проляната кръв! Не допускай тя да остане покрита с пръст! Подложи на съд враговете ми, тъй както са обявили твоите пророци! Нека ръката ти низвергне моите неприятели в долината на Йосафат!“

Тия поети насочваха своите обвинения и срещу самия бог:

„Кой си ти, господи, чийто глас не се чува? Защо позволяваш да богохулствува и да ликува отново Едом? Езичниците нахлуха в твоя храм, а ти мълчиш! Есав се присмива над децата ти, а ти немееш! Яви се, стани и нека проехти гласът ти, най-неми сред немите!“

Когато четеше такива стихове, в сърцето на раби Товия неволно закипяваше гняв. Ала той тутакси се разкайваше:

— Нима глината бива да каже на грънчаря: „Какво вършиш?“ — ругаеше се той сам и озлоблението му срещу самия него ставаше още по-фанатично.

Вярващите го смятаха за пророк. И наистина, когато уединен в самотата на своята стая, се вдълбочеше във великата книга, понякога му се явяваха чудни видения и дарба да претвори видяното в думи.

Съзираше тогава благочестивите, изповядващите истинната вяра, да седят в градината на Еден, озарени от божия светлина, и виждаше нечестивците да горят в пещите на геената, ада, и той ги разпитваше, и тия от петия, най-страшния кръг, отговаряха: „Тъй става с нас, защото приживе отрекохме Адонай и се покланяхме пред разпнатия.“ И му казваха, че сега трябвало да горят дванадесет месеца, докато загинат и душите като телата им; тогава адът щял да изригне пепелта им, а вятърът — да я отвее под ходилата на праведниците. И той се виждаше посред нощ в синагогата, и там бяха събрани мъртвците от последните седем години; ала сред тях като смътни сенки блуждаеха и ония, които трябваше да умрат през следната година. И когато, затворил очи, седеше над свещените книги, той бродеше по улиците на града Париж и на града Толедо и виждаше хора, които познаваше, и виждаше, че те нямат сенки, и знаеше: близък, страшен край беше определен за тях. Не без удовлетворение виждаше той, че сред тия люде, лишени от сянката си, е и Йеуда Ибн Езра, онзи мешумад, който беше отдал дъщеря си на блудство с езическия крал.

По това време от франкските евреи се получи нова, лоша вест. Точно както раби Товия бе предвидил, някои от могъщите графове и сеньори бяха последвали примера на франкския крал; ограбваха своите евреи и ги прогонваха след това от земите си. Раби Товия чу и прочете, а сетне стана и отиде при парнаса Ефраим.

Колкото странен и непонятен да се струваше на Ефраим нашият господар и учител Товия, той неволно се поддаваше на чара, излъчван от невзрачната, безлична и все пак обхваната от вътрешен огън същност на този човек. И сега, когато противно на своите навици отиде при него, парнасът зачака със страх и същевременно с нетърпение какво ще му каже той.

Ала раби Товия само му заяви с обичайния си тих глас, че възнамерявал да напусне Толедо и да се завърне при своите евреи. Заплахата нараствала и той вече не вярвал, че от Толедо ще се помогне на заплашените. Бежанците не бивало да остават дълго на франкска земя и тъй като границите на Сефарада били затворени за тях, смятал да ги отведе в Германия, отгдето дошли дедите им.

Сложни, противоречиви чувства се надигнаха в душата на Ефраим. Все повече ставаха ония, които надаваха вик за помощ, и за алхамата би било истинска благодат, ако се избавеше от тия гости,

защото колкото се увеличаваше броят им, толкова по-голяма опасност носеха те. Ала смътно и неясно бе бъдещето, което очакваше тия бежанци в Германия. Императорът Фридрих сигурно щеше да ги допусне да се настанят в земите му; но никъде още евреите не бяха преследвани тъй жестоко, както навремето в немските земи, а императорът бе потеглил в поход на Изток; достатъчно ли бе името му, за да ги закриля?

Раби Товия знаеше всичко това не по-зле от самин него. Но в своя необуздан верски фанатизъм той не само не се страхуваше от мъките и изпитанията, които можеха да сполетят неговите братя, а дори се стремеше към тях. Не следваше ли той, Ефраим, да разубеди раби Товия?

И понеже парнасът мълчаливо размишляваше, раби Товия продължи:

— Казвам ти го открито: радвам се дори, че тоя човек Йеуда Ибн Езра не ни дава помощта, обещана от него. Гнетеше ме мисълта, че помощ за нас ще дойде от един мешумад, принесъл невинността на своята дъщеря в дар на един идолопоклонник. Не искам парите му, нито помощта му. Писано е: „Не внасяй в божия дом платата, получена от блудство!“

Тихият, еднообразен глас, с който раби Товия изговори тия думи, още повече подчерта омразата и презрението, скрити в тях. В себе си Ефраим почувствува задоволство, че собствената му неприязън към Йеуда се подкрепя сега и от порицанието на праведника; но той бе справедлив, защити Ибн Езра:

— Ако някой от нашите братя в Западния свят има сили да ви помогне — отвърна той, — този човек е дон Йеуда, а в най-добрата му воля не може да има съмнение. Почакай още съвсем малко, господарю и учителю мой. Не отказвай поради нетърпение и строгост убежището, което твоите преследвани братя могат да намерят в благодатна Кастилия!

Раби Товия вече сам се разкайваше, че бе позволил на гнева да надделее у него. Съгласи се да потърпи още малко.

Дон Йеуда бе угнетен. Измъчваше го мисълта как ли гледат толедските евреи на него и дъщеря му. Нима не би трябвало да се

отвращават?

Измъчваше го и грижата по Аласар. Наистина момчето не бе говорило с него за намерението си да премине към християнството, ала Йеуда съзнаваше, че синът му завинаги е изгубен за истините на еврейското учение и арабската мъдрост. И за това беше виновен той. Вместо да държи настрана сина си от опасния дворец на тоя рицар и воин, сам го бе тикнал там.

Вина, вина! Тежка вина бе стоварил на плещите си той!

Беше се перчил с високото си призвание. Беше се заблуждавал сам, че е пожертвувал дъщеря си за слава на бога. Ала бог бе отхвърлил жертвата му, с всеки изминал ден това ставаше все по-ясно. Очаквал бе, че връзката между Рахел и Алфонсо ще му помогне да засели франкските бежанци в Кастилия; вместо това тая близост забавяше спасителното дело, може би дори щеше да го осуети напълно. Кралят го избягваше, Йеуда не го беше виждал цяла вечност, не можеше дори да му каже молбата, която изгаряше сърцето му.

В такова състояние на духа бе Йеуда, когато парнасът Ефраим отиде при него. Той смяташе за свой дълг да го извести за намерението на раби Товия.

Дон Йеуда бе дълбоко засегнат. Този Ефраим Бар Абба винаги се беше съмнявал в него и сега имаше право да тържествува и грубо да заяви в лицето му, че и раби Товия смяташе за празна приказка обещанието, което бе дал да създаде в Кастилия убежище за преследваните чада на Израил. Вместо да чака напразно него, раби Товия предпочиташе да отведе своите франкски евреи в опасната Германия. И не идваше дори да му го каже сам. Праведникът бягаше от него като от чумав.

— Зная — каза той горчиво и пламнал от срам, — че раби Товия ме презира с цялото си строго, благочестиво, непристорено сърце.

— Ти накара нашия господар и учител Товия да чака твърде дълго — отвърна дон Ефраим. — Понятно е, че сега той се опитва да намери спасение другаде. Зная, че обещанието ти беше искрено, но боя се, че при това начинание божията благословия не е с теб.

Йеуда кипна, загдето Ефраим го укоряваше така открито за неговата самонадеяност. И гневът му помогна да стане находчив.

— Оказа се, че за да издействувам тая привилегия, ми е необходимо повече време, отколкото сам бях очаквал — каза той, — и

не се учудвам, че ти си паднал духом. Но не забравяй колко внезапно и зле се промениха нещата. Когато направих предложението си, ставаше дума за хиляда и петстотин или най-много две хиляди преследвани. Сега те са пет или шест хиляди души. Разбирам и двоумението ти: дали бива да се допуснат в страната толкова много просяци.

Той замлъкна за миг, вгледа се в лицето на Ефраим и продължи:

— Но струва ми се, че намерих разрешение на въпроса. Когато прекрочват границата, бежанците чисто и просто не бива да бъдат просяци. Ние трябва да ги снабдим с пари още от самото начало. Струва ми се, че около четири златни мараведи на човек ще бъдат достатъчни.

Ефраим го гледаше втренчено и с недоумение.

— Ти говориш за шест хиляди бежанци! — избухна той с тънкия си глас. — Откъде ще вземеш парите?

Йеуда отговори любезно:

— Имаш право, самичък аз не бих могъл да ги набавя. Но половината от тая сума, около дванайсет хиляди златни мараведи, поставям на разположение аз. За остатъка ми е необходима твоята помощ, господарю и учителю мой Ефраим.

Ефраим седеше пред него дребен, сякаш потънал в многото си топли дрехи. Дръзките мечти и планове на Йеуда го изпълваха с неволно възхищение, удовлетворяваше го и това, че горделивецът се виждаше принуден да прибегне към неговото съдействие. Но как да му помогне? Дванадесет хиляди мараведи! След огромните суми, отпуснати в подкрепа на преследваните, алхамата не можеше да събере още толкова много пари. И така, значи, раби Товия ще поведе благочестиво и безразсъдно своите франкски бежанци към Германия и към тяхната гибел.

Но не можеше така! Дон Ефраим не биваше да допусне това! Тогава не би имал вече нито една щастлива минута. Той *трябваше* да помогне на Ибн Езра! Трябваше да изстиска тия пари от алхамата.

А може би впрочем — една малка, греховна надежда се зароди в ума на Ефраим, — може би в края на краищата планът на Йеуда все пак ще се провали. Тоя фокусник, престъпник и пророк си въобразяваше, че може да получи всичко от езическия крал, защото му бе отдал за разврат дъщеря си. Ала зле познаваше християните и техните крале той, главозамаяният.

Деловито, с едва доловима насмешка дон Ефраим уточни:

— И така, ако алхамата се задължи да набави необходимия остатък от сумата, ти гарантираш, че ще издействуваш привилегията за заселването на шест хиляди франкски бежанци. Добре ли те разбрах?

Йеуда също така деловито потвърди:

— За шест хиляди бежанци, франкски евреи, трябва да се съберат по четири златни мараведи на човек. Аз от моя страна ще доставя дванадесет хиляди мараведи. Ако алхамата обещае остатъка, тогава аз се задължавам да издействувам кралски едикт, с който ще се разреши на бежанците да се заселят в Кастилия.

Сурово и безпощадно дон Ефраим запита още:

— А в какъв срок, господарю и учителю дон Йеуда, се задължаваш да издействуваш едикта?

Йеуда го погледна яростно. Нагъл бе тоя Ефраим Бар Абба. За пръв път се случваше Йеуда да не сполучи в нещо и ето, всички ставаха нагли. Ала веднага си каза, че алхамата има право да се държи с него като с неизправен длъжник; бе обещал и не бе удържал обещанието си.

Но той не е банкрутирал още. Може би, ако събере всичките си сили за едно последно, огромно напрежение, бог ще приеме жертвата му и ще сломи злата воля на краля.

С внезапна решимост той се изправи, даде знак с ръка на дон Ефраим да остане на мястото си, отиде в библиотеката, извади от шкафа един свитък от светото писание, разгърна го, потърси, сложи ръка върху търсения стих и каза тихо, но страстно:

— Тук, в твоє присъствие, господарю и учителю мой Ефраим Бар Абба, аз се кълна: преди да премине празникът на шатрите^[1], ще издействувам от крал Алфонсо Осми привилегията, която ще дава право на шест хиляди франкски евреи да се заселят тук, в тая страна Сефарад.

Дълбоко смутен, Ефраим беше станал. Йеуда със същата ярост в гласа настоя:

— А сега ти, достопочтени свидетелю, вземи си бележка какво обещах и прочети изреченията от писанието, както трябва да стори свидетелят!

И Ефраим се надвеси над свитъка и зачете, изговаряйки думите с преbledнели устни:

„Ако дадеш клетва за нещо, не бива да се бавиш да я изпълним; защото тъй ще иска от теб господ, богът твой, и грехът върху тебе ще падне. Каквото е излязло от устните ти, си длъжен да изпълниш и да сториш така, както си се заклел!“

И Йеуда каза:

— Амин, тъй да бъде. И ако не издействувам това, за което сега дадох клетва, тогава ти ще обявиш пред всички голямото отлъчване за мен!

И Ефраим каза:

— Амин, тъй да бъде!

Алфонсо прекара времето, което му бе определено за вглъбяване в себе си, в обителта за каещи се в Калатрава. Направи опит да се убеди сам колко осъдително е било поведението му в Ла Галиана, направи опит да се разкае. Ала не се разкайваше, радваше се за онова, което бе сторил, и знаеше, че ще продължи да го върши. През мирните дни на манастирското уединение у него само укрепна младежката жизнерадостна упоритост, която бе противопоставил на загрижеността на йон Родриге. Не адски огън, а божия благодат бе това, което го изгаряше, докато копнееше за Рахел. И тая божия благодат ще спаси душата му, сигурен беше в това.

С подобни чувства той се завърна в Толедо. Ала с някакъв странен порив за покаяние, сякаш можеше да навакса тъй пропуснатото в манастира, си наложи да остане и тоя ден в Толедо, та да се върне в Галиана едва на следната вечер.

Усърдно се зае с държавни дела, радостен, че те изискваха цялото му внимание.

Дон Педро Арагонски беше събрал внушителна войска, за да нахлуе в най-близко време в мюсюлманските владения, в земите на Валенсия. За топа съобщи на Алфонсо архиепископът. Дон Мартин бе посрещнал със задоволство новината, че на каноника се е удало да склони краля към уединение в манастир, за да се вслуша в гласа на всевишния и сега трябваше да се очаква, че дон Алфонсо ще се вслуша

благосклонно и в едно духовническо назидание. Със силни слова архиепископът му даде да разбере какъв ярък позор пред очите на целия християнски свят ще бъде, ако сега, когато Арагон встъпи в свещената война, най-великият крал на Полуострова продължи да бездействува.

Сетне, неочаквано и за изумление на дон Алфонсо, той започна да възхвалява йоглара Хаун Веласкес. Обикновено църквата намираще само думи за укор за недостойното изкуство на тия народни певци. Ала Хаун Веласкес беше спечелил дотолкова сърцето на архиепископа, че той го беше повикал да пее и да свири в неговия архиепископски дворец. Дон Мартин смяташе, че и за дон Алфонсо ще бъде удоволствие да чуе как Хуан Веласкес възпява на сочния си кастилски език подвизите на Ролан и Сид, да не говорим за акробатските способности на този артист.

Дон Алфонсо нареди да повикат йоглара. Да, дон Мартин беше прав: простите, изразителни романси проникнаха до сърцето му.

Мечът не биваше да ръждясва повече. Алфонсо заговори на своя стар, искрен дон Манрике, че сега най-сетне е решил да нападне.

С не по-малко нетърпение от своя господар, краля, жадувал за тоя момент и той — отвърна му първият министър. Но когато сеньор ескриваното изчислил по негова молба колко ще струва войната, надеждите му за похода се изпарили. Дон Йеуда си служел с арабски цифри и той, Манрике, привикнал с римските, трудно разчитал арабските, които впрочем църквата не признавала. За съжаление обаче сумите, с които трябвало да се борава, били толкова големи, че не можело да се мине без арабски цифри.

— Би трябвало сам да обсъдиш с твоя ескривано какво ще струва войната срещу халифа, господарю — посъветва го дон Манрике.

През цялото време дон Алфонсо беше изпитвал известна боязън, но същевременно и леко щекотливо желание да се срещне с бащата на Рахел. Сега, когато дон Манрике спомена името на Йеуда, той се реши да го повика.

По същото време, когато изпрати херолда в кастильо Ибн Езра, той изпрати вест и на доня Рахел в Ла Галиана, една съвсем кратка вест на арабски, латински и кастилски:

До утре, до утре, до утре.

Получавайки призива на краля, Йеуда си отдъхна с облекчение. Каквото и да донесеше тая среща, щеше да бъде по-добро от чакането.

Стояха един срещу друг и всеки съзираше промени в лицето на другия. Йеуда търсеше и намираше в лицето на варварина черти, които биха могли да привлекат неговата Рахел, а кралят смутен съзираше в образа на евреина черти, които му напомняха за неговата любима.

— Струва ми се, мой ескривано — започна дон Алфонсо с малко принудена бодрост, — че благодарение на твоята грижовност ние сега хубавичко благоденствуваме и по-добро от това изобщо не може да се желае. И така, аз най-сетне искам да започна войната. Ти беше преценил, че ще бъдат необходими двеста хиляди мараведи. Може ли да ги получиш?

Дон Йеуда бе подготвен, че ще трябва да изслуша и да отхвърли най-различни глупави приказки, преди да си позволи да пристъпи към своето голямо дело. Ето защо той отговори спокойно:

— Можеш да ги получиш, господарю. Но тогава не ставаше дума за поход срещу халифа, а срещу Арагон.

Може би — макар и да не го признаваше пред себе си — това възражение на неговия министър беше добре дошло за краля. Но той продължи да настоява на своето:

— Нима ако Арагон се осмелява да нападне, аз не бих могъл да сторя същото?

Йеуда възрази:

— Твоят августейши братовчед от Арагон не е подписвал примирие с емира на Валенсия.

Алфонсо мрачно отговори:

— За човека, който допринесе толкова за това нечестиво примирие, би било по-добре да не ми напомня за него.

Лицето на Йеуда остана безизразно.

— Фактите — каза той — си остават факти, независимо от това, дали ги изговаряме, или не. Пък и аз не смятам за вероятно дон Педро да се впусне във войната. Моят братовчед дон Йосеф Ибн Езра е достатъчно смел, за да каже на своя крал и някои неприятни истини. Той ще му напомни, че халифът възнамерява всеки момент да се

завърне от Изток в своята столица и че ако Арагон нападне, той навярно ще се прехвърли в Андалусия. Докато е сам, Арагон не може да предприеме похода. А също тъй и Кастилия.

Стиснал здраво устни, дон Алфонсо седеше със смръщено чело. Всеки път се сблъскваше със същия, неизменно същия довод. Войната не беше възможна, докато не се постигнеше примирието с арагонския хлапак.

— Зная, господарю — каза с настойчив глас Йеуда, — колко много жадува сърцето ти за този поход. Нека твое величество ми повярва, че ние с братовчед ми дон Йосеф непрестанно обмисляме как може да се постигне истински мир между нашите августейши монарси.

Недоволството на краля нарасна още повече. Никой Ибн Езра не можеше да постигне примирение с Арагон. Евреинът знаеше това не по-зле от него. Дали не му се присмиваше?

Йеуда прочете недоволството по лицето на краля. Сега не бе благоприятен момент да го моли за допускането на бежанците. Ала той бе дал свята клетва и като мрачен призрак пред него се мяркаше отлъчването му, срокът бе кратък. А можеше ли да знае кога ще види пак краля? Трябваше да говори.

И заговори.

Гневно го слушаше Алфонсо. Ето че лисицата показваше истинския си лик.

— Нали уж до преди малко ме уверяваше, че искаш да ми помогнеш да започна най-сетне моята свещена война? А ето, сега настояваш да допусна в страната си твоите евреи. Казвам ти го направо в хитрото лице: ти искаш да ми попречиш да започна войната. Правиш всичко, за да я осуетиш. Искаш да ми попречиш да се разбера с оня арагонски хлапак. Насъскваш ме срещу Арагон, а братовчед ти насъсква Арагон срещу мене. Вие пълзите, лъжете и мамите като истински лихвари, търгаши и евреи, каквито и сте!

Кралят не крещеше, произнасяше думите тихо и тъкмо това ги правеше още по-заплашителни.

„Все пак не биваше да говоря — помисли си Йеуда. — Но не, трябваше да говоря. Дал съм клетва пред небесата, не мога да не я изпълня.“

Отчаяно каза:

— Несправедливо огорчаваш мен, господарю, а също и братовчед ми. Ние правим всичко, което е по силите ни. Но силите ни наистина не са големи.

И още по-смело продължи:

— Зная кой може да постигне повече: своята съпруга, кралицата. Тя е по-умна от всички ни. Иди при нея. Замоли я да се заеме тя да склони към примирение августейшият дон Педро.

Кралят не спираше да снове из стаята.

— Много си дързък, сеньор ескривано — подхвърли той и пониженият глас вече не прикриваше яростта му.

Йеуда с безумна смелост — нямаше какво повече да изгуби — продължи:

— Но дори ако своята съпруга, кралицата, успее да осъществи примирението, и на нея ще трябват месеци. Прости на плиткия ми търговски мозък, господарю, ако не разбира защо да не използваме тия месеци, за да приберем в страната си бежанците. Те имат ръце и глави, които могат да допринесат голяма полза за нас. Земите ти, господарю, все още са опустошени от многото войни. Ти би трябвало да не се лишаваш от тия ценни поселници. Много те моля, господарю, не отхвърляй с бърза ръка разумните ми доводи. Претегли ги. Обмисли ги.

Дон Алфонсо чувствуваше желание да прекрати тоя досаден разговор. Може би евреинът беше прав, много вероятно бе да е прав, и кралят беше готов вече да отстъпи. Ала сетне премисли; дързост на евреина даваше не основателността на аргументите му, а нещо съвсем друго.

— Основанията ти може да са разумни — каза раздражено той, — но срещу тях има не по-малко основателни възражения, и ти ги знаеш.

Йеуда се готвеше да отговори нещо. Но Алфонсо необуздано го изпревари.

— Не желая да чувам нищо повече! — викна гръмко той.

Ала след това зърна бледото, смутено лице на евреина, спомни си за дъщерята на човека с това лице и бързо добави:

— Не се обиждай, ще обмисля всичко, не само възраженията, а и твоите доводи.

И с предишната принудена веселост приключи:

— А няма да забравя и благоденствието, което дължа на теб.

Разделиха се, кралят цял изпълнен с милост, евреинът — с престорено смирение и престорена увереност, и двамата изпълнени с недоверие.

---

[1] Празникът на шатрите — сукот, — празнуван от евреите за спомен от 40-годишното скитане на предците им. — Бел.пр. ↑

ТРЕТА ГЛАВА

През цялото време Рахел напразно си блъскаше главата, за да отгатне защо ли Алфонсо я бе оставил сама цяла седмица, та дори и повече. Смътни страхове се промъкваха в нея. Мъчеше я предчувствието, че заплашва да се намеси неговият бог.

Сетне пристигна писмото, с което той радостно я приветствуваше на трите езика на своята страна: „Утре, утре, утре“. И сетне дойде и той.

Щом се видяха, дните на раздялата им сякаш изчезнаха. През тая безкрайна седмица бяха дишали, не бяха живели. Сега живееха. Нямаше за тях живот извън Галиана. Бяха си измислили странен език, смесица от латински и арабски, изпълнена с малки, тайни правила, и не използваха никакъв друг език освен тоя; но може би още по-добре се разбираха, когато мълчаха.

При все това много нещо у тях се бе променило. Всеки знаеше вече за другия повече, отколкото преди. От време на време Алфонсо улавяше в изражението и Думите на Рахел онова непонятно и двусмислено *нещо*, което я свързваше с нейния прокълнат от бога народ, и изпълнен с богоугодна, донейде коварна радост, се сецаше за решението си да изкорени тия черти от характера ѝ. Тя от своя страна не скриваше неодобрение то, възбуждано у нея от привързаността му към неговите едри кучета. Веднъж, когато те добродушно и тромаво се спуснаха към нея, тя с отвращение се отдръпна. Тогава той весело и злобно ѝ разказа:

— Ние, испанските владетели, обичаме нашите животни. Моите предци, древните крале на готите, са бали сигурни, че в рая ще намерят отново своите кучета. Инак то не би било рай. Очевидно са вярвали в мъдростта на твоя тъй възлюблен Муса, че душата на скота попада на същото място, където попадат и душите на хората.

Видя, че шегата му я огорчи и буйно изрази разкаянието си:

— Прощавай, мила! Ти не обичаш кучетата ми, плашат те, ще ги махна.

И тъй като тя не признаваше, желанието му да я утеши още повече се засили.

— Не ти допада и моят Белардо, признай си. И него ще отпратя.

Трудно можа да го разубеди от това, което беше намислил.

От време на време го мъчеше мисълта, че трябва най-сетне да се заеме с обръщането ѝ към истинската вяра. Ала в непосредствена близост с нея долавяше, че това начинание е много по-трудно, отколкото си го бе представял. Та тя все още не беше разбрала какво е това рицар, какво е самият той. Ето кое трябваше да я накара да почувствува най-напред, славата на рицарството.

Призова в Ла Галиана онзи йоглар, Хуан Веласкес.

Като чу простата и груба китара на християнин, Рахел си припомни за нежните арабски арфи, лютни и флейти, за техните мисмар, шахруд и барбут. Ала бързият, изтънчен слух и възприемчивият ум ѝ помогнаха да приеме онова, което оживяваше в безпретенциозните стихове и песни. Тя не разбираше винаги напълно смисъла на неговия простонароден латински, но се остави да бъде увлечена от рицарски жизнерадостната героика в неговите песни.

А Хуан Веласкес пееше за подвизите и за смъртта на маркграфа Ролан от Бретания; за това, как в долината Ронсевал той устоявал с една безнадеждно малка дружина срещу цяло море от езичници и как приятелят му Оливие го съветвал да надуе могъщия си рог Олифан и да призове обратно войската на великия император Шарл. Как Ролан не послушал другаря си, как неговите рицари извършили нечувано смели подвизи и как един след друг били убити. И как Ролан, сам ранен, броди из бойното поле и събира труповете на своите мъртви паладини^[1], за да ги отнесе за последна благословия на архиепископа Тюрпен. И как накрая, твърде късно, Ролан тръби с чудотворния си рог, от който проехтяват планини и долини. И как бива ранен за втори път, сега вече тежко, и дошъл на себе си след продължителна несвяст, вижда, че е единственият жив на бойното поле, осеяно с трулове. Той забелязва как смъртта приближава, как се спуска от главата към сърцето му. Тогава с усилие бърза да се довлече до един смърч, ляга на зелената трева с глава на юг, към Испания, към врага и вдига дясната си ръкавица нагоре, към бога. И светият архангел Гавраил взима ръкавицата от ръката му.

Рахел слушаше прехласната, удивена като дете. Ала след това се позамисли и каза, че не можела да разбере едно: защо героят Ролан не е протръбил навреме със своя рог; нали тогава той и неговите рицари щели да победят врага и да останат живи и невредими. Това твърде трезво възражение развали настроението на краля. Ала след това Рахел замоли певеца да повтори стиховете за смъртта на Ролан, възмущение и въодушевление сияеха в нейните очи и Алфонсо бе сигурен, че най-сетне величието на рицарството е намерило отклик в душата ѝ.

Това се потвърди и от подаръка, който тя му донесе и за който вече му беше загатвала: арабски рицарски доспехи.

Те бяха от великолепно, синкавочерна стомана и въпреки множеството си подвижни части, леки и елегантни, прекрасно творение на човешката ръка. Светлите очи на Алфонсо сияеха. Тя му помогна да облече Доспехите. Това беше мъжка работа, не му допадна, че *тя* помагаше. Но не можа да намери у себе си сили да я отпрати.

Тъй, с шеговити забележки, но и с явно въодушевление тя подреди снаряжението му. И ето, той застана пред нея тъмносинкав и героичен, подвижните пластинки на желязната му ризница гъвкаво се издигаха над силната му, дишаща гръд, сияйно блестяха очите му през отворите на наличника. Тя плесна с ръце и с детински възторг извика:

— О, любими, ти си едно от истинските големи божии чудеса!

— И почна да снове е танцови стъпки из стаята, да го обикаля и напевно да произнася арабските стихове:

О, герои!

Могъща стихия сте вие — върхлитате

тъй вихрено, както пороя,

със мечове звънки громите вразите си

и смело летите във боя!

Блажена е тази, която ви гледа,

и пали в гърдите ви плам за победа!

Той я слушаше усмихнат, дълбоко възрадвам. Никога досега не му беше пяла бойни стихове. Но ето че бе постигнал това. Тя вече чувствуваше какво значи воин. И сега вече той можеше да ѝ заговори за онова велико и свещено нещо, което ще я свърже с него завинаги.

Запита я направо не би ли желала да чуе заедно с него една литургия.

Тя вдигна очи. Не го бе разбрала. Може би това беше една от неговите странни шеги. Усмихна се колебливо. Усмивката ѝ го огорчи. Ала той бързо се съвзе и с детинска сериозност каза:

— Виждаш ли, моя любима, ако приемеш кръщението, ти ще спасиш не само своята душа, а ще спасиш от тежък грях и мене. И тогава ще можем да останем заедно завинаги — без грях и без разкаяние.

Но го каза с толкова набожност и непрестореност, че я трогна.

След това обаче до съзнанието ѝ достигна целият мрачен смисъл на неговите думи и тя почувствува жестоката обида. Той не бе доволен от онова, което му даваше тя; с войнствената си недалновидност и ненаситност искаше да я лиши и от безсмъртното наследство на дедите ѝ. Та нима не му бе достатъчно, че тя навличаше върху себе си божия гняв, като говореше, ядеше, къпеше се и спеше с неправоверния? Живото лице на Рахел не скри цялата и болка и обида.

Алфонсо неумело се опита да я убеди. Нейният отпор бе кротък, мълчалив и решителен.

Ала тя знаеше, че той е свикнал да води упорито борба, че няма да се откаже от намерението си и макар да бе сигурна в своята вяра, потърси поддръжка при своите, при баща си и при Муса.

Съобщи на баща си, че Алфонсо настоява тя да приеме кръщението. Дон Йеуда побледня като платно. Тя каза тихо:

— Моля те, татко, не ме оскърбявай със страх. Нали самият ти ме научи, че съм от рода Ибн Езра и че имам дял във великата книга. Аз го разбрах.

И с Муса поведе напълно откровен разговор. Каза му, че се страхува от упоритата борба, която ѝ предстои.

Хванал ръката ѝ, Муса ѝ разказа за пророка Мохамед и неговите жени еврейки. Отначало Пророкът искал да спечели евреите с добро за своето откровение. Но тъй като те се противели, повел срещу тях борба с меч и избил много евреи. През един от походите му в неговия стан попаднала някаква еврейска девойка на име Зайнаб, чиито баща и братя били избити от мюсюлманските воители. Зайнаб признала, че няма друг бог освен Аллах, започнала да ласкае Пророка и с думи, и с движения, преструвала се на влюбена в него и той я харесал, и спал с

нея, и я завел в своя харем, и я предпочитал пред останалите си жени. И Зайнаб го запитала какво обича да яде най-много, и той отговорил: „От плешката на младо агне“. Тогава тя опекла едно агне за него и за приятелите му, и те яли; но плешката на агнето Зайнаб намазала със сок от силна отрова. Един от приятелите на Мохамед ял оттам и умрял. Самият Пророк изплюл още първото късче, което вкусил; но заболял и той. Еврейката Зайнаб обяснила, че искала да даде на Пророка възможност да докаже, че е любимец на Аллаха. На такъв никаква отрова не можела да навреди; ако пък не бил любимец на Аллах, тогава заслужавал да умре. Някои казват, че Пророкът ѝ простил, други, че я осъдил на смърт.

Градът Кайбар, населен почти изключително с евреи, се съпротивлявал особено упорито срещу Мохамед. Повечето мъже от Кайбар загинали в борбата; останалите, шестстотин на брой, Пророкът заповядал да обезглавят, щом градът паднал в ръцете му. Между пленените жени имало и една на име Сафия; мъжът ѝ загинал в боевете, баща ѝ бил обезглавен. Сафия нямала и седемнадесет години и била толкова красива, че Мохамед я приел в харема си, при все че друг мъж преди него вече я бил опознал. Обичал я много, прекланял коляно, за да може тя да се качи по-лесно на камилата, обсипвал я с дарове, не ѝ се наситил до смъртта си; тя обаче го надживяла с четиридесет и пет години.

Тъй разказваше Муса.

— Значи, тези жени са се отрекли от Адонай? — запитва Рахел.

— Ако учението на Мохамед беше възхитило девойката Зайнаб — отвърна Муса, — тя едва ли щеше да прави опит да го отрови. А що се отнася до Сафия, тя завещава богатството си на свои роднини, които останали юдеи.

След малко Рахел запитва:

— Ти често говориш без дължимата почит за Пророка. Защо си останал тогава привърженик на исляма, чичо Муса?

— Аз вярвам в трите религии — отвърна Муса. — Всяка от тях си има своите добри страни и всяка учи на неща, които разумът се противи да повярва.

Той беше пристъпил към писмения си пулт, рисуваше небрежно кръгове и арабески и подхвърли през рамо:

— Дотогава, докато съм убеден, че вярата на моя народ не е лоша от тая на другите, бих се отвращавал сам от себе си, ако напусна общността, сред която съм се родил.

Говореше спокойно, без да повишава глас, и думите му проникваха до самото сърце на Рахел.

Когато остана сам, Муса се приготи да поработи още над своята „История на мюсюлманството“. Ала работата не му спореше, замисли се над онова, което бе казал на Рахел, удивяваше се сам с колко силни думи си бе послужил, не можеше да съсредоточи мислите си върху своето произведение.

Вместо това пишеше стихове:

*Дотолкова изпълнено
е времето със рицари,
с дрънчене на оръжия
и мечове, и копия,
че днес отеква тоя звън
и в думите на мъдрия,
които нявга галеха
ухото като нежен лъх,
прошумолял след залеза
в листака на дърветата...*

Дон Родриге не обичаше да говори за божията милост, която се спускаше над него, за минутите на екстаз, за плодовете на аскетичния си живот. Пред външния свят той предпочиташе да се представя като изследовател, като учен. И с това всъщност не заблуждаваше никого. Защото, въпреки цялата си благочестивост, той бе фанатично овладян от силния стремеж към остра критична мисъл. Великолепната игра на разума го забавляваше и върховно удоволствие бе за него да преценява доводите за и против някоя теза, влизайки в спор със самия себе си или с други. Измежду своите съвременници богослови той най-вече почиташе Абелар^[2]. Неговото учение, че ако се тръгне от философията на великите езичници, се стига по-лесно до евангелието, отколкото ако се тръгне от стария завет, не даваше мир на дон Родриге и той непрестанно се задълбочаваше в Смелото произведение на Абелар „Sic

et Non“ — „Да и не“, — гдето бяха приведени текстове от светото писание, които си противоречаха; ала разрешаването на тия противоречия бе предоставено на читателя.

Дон Родриге знаеше, че може да се спусне смело до най-крайните граници на тая опасна област. Та нали в душата му имаше кътче, гдето не проникваха съмненията на дръзновения разум; там той намираше закрила от всякакви съблазни.

Тъкмо тая негова безмълвна, несъкрушима твърдост във вярата му позволяваше да продължава да ходи, както и преди в кастильо Ибн Езра и да води приятелски спорове с еретика Муса.

Муса от своя страна знаеше, че може да обсъжда с каноника искрено и най-опасните въпроси и не се боеше да говори пред него дори за такива неща като например любовната история на краля.

— Нашият приятел Йеуда — рече той — се надяваше, че доброто възпитание и благия нрав на Рахел ще обуздаят буйната войнственост на Дон Алфонсо. Вместо това тя явно е обаяна от неговия войнствен характер. Опасявам се, че животът в Ла Галиана по-скоро ще спечели нашата Рахел за рицарството, отколкото краля за мисията на мира.

— Едва ли можеш да очакваш от дон Алфонсо да слуша благосклонно песни за мир тъкмо сега, посред кръстоносния поход — отвърна Родриге.

Седнал удобно в един ъгъл и приведен леко напред, Муса размишляваше гласно:

— Тия ваши кръстоносни походи! Просто не ми се побира в главата как можете да наричате вашия Спасител княз на мира и при все това най-благочестиво, с пълна вяра да призовавате към война пак от негово име.

— А нима първоизточникът на свещената война не сте *вае*, мюсюлманите, любезни и почитаеми мой Муса? — благо запитва каноникът. — Нима не бе сам Мохамед онзи, който обяви учението за *джихад*? Нашата *Bellum Sacrum* всъщност е само защита срещу вашия джихад.

— Обаче Пророкът — каза замислен Муса — нарежда да води свещена война само онзи, който е сигурен в победата.

Видя, че това възражение наскърби госта му и учтиво промени темата.

— Странни и криволичещи са пътеките, по които се движи съдбата, за да спести войната на нашия полуостров — рече той. — Всички ние се опасявахме, че внезапната страст на краля, нашия господар, ще донесе нещастие. Вместо това тя донесе благослов. Защото, докато нашата Рахел има влияние над краля, той едва ли ще тръгне в поход срещу халифа. Как своеволна, как детински капризна е все пак оная сила, която аз Наричам *кадар*, а ти, високопочитаеми мой приятелю — провидение.

Предизвикан така, каноникът строго смърри богохулстващия старец:

Ако упрекваш божеството в слепота и в безсмислено своенравие, обясни ми тогава, моля ти се, защо се стремиш към познанието? Каква е тогава ползата от всяка мъдрост?

— Няма много полза, разбира се — призна с готовност Муса, — да прозреш двусмислието на събитията, които стават около теб, и тяхното вътрешно противоречие. Но прозрението чисто и просто стопля сърцето ми. А признай, не радва ли то й твоята душа, високопочитаеми мой приятелю?

След такива разговори дон Родриге обикновено се упрекваше сам за удоволствието, което му доставяше общуването с безбожника, и решаваше да преустанови или поне да разрежи посещенията си в кастильо Ибн Езра.

Ала ето че самото небе му даде божие предзнаменование. Разбрал, че на него самия никога не ще се удаде да пробие твърдата обвивка на неверието около сърцето на Рахел, кралят се обърна към каноника с молба за съдействие; той не можеше да отблъсне тоя благочестив копнеж и се видя принуден да продължи посещенията си в кастильото.

И ето че в полукръглата зала отново се събираха както преди Муса, Рахел, каноникът, а също и младият дон Бенямин; Родриге го водеше със себе си, за да не проличава прекалено ясно целта му — да обърне Рахел към християнската вяра.

Никак не беше леко за дон Бенямин да запази предишната си непринуденост пред Рахел. През тия седмици той непрекъснато бе размишлявал за съдбата, която й бе отредена, за това непосилно, опасно щастие. Едва откакто Рахел се беше оттеглила в Галиана, той бе осъзнал какво означаваше тя за него и сега жаждата, примесена с

горчиво примирение, придаде странна нова окраска и дълбочина на неговото приятелство.

Беше очаквал да намери една твърде променена Рахел. Но ето, тя седеше там и беше същата. Разочарован и ощастливен, този инак тъй методичен млад учен не можеше да подреди мислите си. Хвърляше поглед след поглед към лицето ѝ, скритом, изпитателно, почти не слушаше какво говореха другите и мълчеше.

Дон Родриге от своя страна чакаше удобен повод да пристъпи към религиозната си мисия. Той не бе ревностен фанатик, бе му омразна всяка грубоватост, търпеливо чакаше подходящата дума, за която би могъл да се залови и да постави началото. И чаканият от него миг настъпи, когато Муса се впусна отново в любимата си тема, че съдбата предопределя разцвета и упадъка на всички народи.

— Сигурно е така — каза каноникът, — но колко малко на брой ще са ония народи, които ще се съгласят да признаят, че времето им е минало.

— Ето например еврейския народ — продължи с наставнически тон той. — Това че столетие или две след появата на Спасителя те са се самозалъгвали, че свещените откровения на тяхната велика книга са още в сила и че царството им отново ще се въздигне, би могло в края на краищата да се разбере. Но ето вече повече от едно хилядолетие те живеят в нищета и все още не искат да разберат, че благословиите на Исая са се изпълнили именно чрез появата на Спасителя. Те искат да надхитрят времето и въпреки цялата очевидност на нещата упорствуват в заблуджението си.

Той не поглеждаше нито Рахел, нито Бенямин, не проповядваше, а просто разговаряше с Муса, както философ разговаря с философ. Ала Бенямин забеляза добре накъде биеше той, как с невинна благочестивост и жестокост искаше да унижи в очите на Рахел нейното юдейство и Бенямин се отърси от своята унесеност и изведнъж стана словоохотлив:

— Но ние съвсем не искаме да надхитряваме времето, достопочтени отче — защити той вратата на Рахел и своята собствена вяра. — Обратното, ние знаем: времето не е против нас, а за нас. Ние не тълкуваме грубо дословно обещанието за победа, дадено ни в нашата книга. Не победи с меч са ни обещали пророците и не за такива победи копнеем ние. Не ни привличат рицари, оръженосци и обсадни

машини. Тия победи не са крайни. Нашето наследство е великата книга. Две хилядолетия сме я изучавали, тя ни е сплотявала както в нищета и в изгнание, тъй и през дните на славата ни, единствени ние умеем да я тълкуваме вярно. Тя ни обещава победите на духа и от тия победи не ще ни лишат никакъв кръстоносен поход и никакъв джихад.

— Да — каза насмешливо и тъжно дон Родриге, — *eritis sicut dii, scientes bonum et malum*^[3]; вие все още вярвате в думите на змията изкусителка от рая. И понеже вие, признавам това, сте надарени пощедно от другите с ум, смятате се за всезнаещи. Ала тъкмо това високо самомнение ви заслепява и ви пречи да разберете очевидното. Месията отдавна е дошъл, времето е изтекло, благословът е настъпил. Всички го виждат, не искате да го видите само вие.

— Нима е настъпило времето на Месията? — отвърна с горчивина дон Бенямин. — Нищо такова не виждам. Не виждам да сте претопили мечовете си в плугове и копията — в лозарски сърпове. Не виждам Алфонсо да ходи на лов с халифа. *Нашият* Месия ще донесе на света истински мир. Какво знаете за мира вие? Мир, *шалом*: та вие не разбирате дори думата! Не можете да преведете дори думата на вашите неизразителни езици!

— Твърде войнствено се застъпваш ти за мира, драги ми дон Бенямин — опита се да го усмири Муса.

Ала Бенямин не го чу. Разпален от близостта на доня Рахел, той не знаеше спиране:

— Какво представлява вашият жалък Рах, вашата *Treuga dei*, вашата, клета *Eirene*^[4]! Шалом, ето ви съвършенството, ето блаженството. И всичко, което не е шалом, е зло. На нашия цар Давид не бе дадено да построи храма, защото той не бе нищо повече от завоевател и велик цар. Дарен бе с тая милост едва Соломон, царят миротворец, защото при него всеки живееше спокойно под лозницата и смоковницата си. Осквернен, недостоеен за господата е олтарът, над който е размахвано оръжие — ето нашето учение. А вие отдавате почит на вашия Месия, като превземате и разрушавате неговия град Ерусалим, града на мира. Ние сме бедни и голи, но глупците сте вие въпреки целия си блясък и въпреки великолепието на вашите оръжия. *Нам* е обещана тая страна, *наша* е тя. И понеже е писано така, вие воювате за нея, вие и мюсюлманите. Да не бе тъй сърцераздирателно, това би било направо смешно.

Разпалеността на младия човек направи каноника още по-кротък.

— Ти говориш за блаженство, сине мой — каза дон Родриге, — и го наричаш *шалом*, и твърдиш, че това било ваше наследство. Но и ние познаваме блаженството. Ние го наричаме иначе, но нима не е все едно какво име му даваме? Вие го наричате шалом, ние го назоваваме вяра, назоваваме го благодат. — И сега той, срамежливият, трябваше да признае, трябваше да изкаже гласно онова, което пазеше скрито в гърдите си. — Благодатта, сине мой, не е обещание за далечно бъдеще, тя е нещо съществуващо. Аз не съм красноречив като тебе, не мога да обясня благодатта. Тя не може да бъде достигната, нито дори доловена с напрежение на разума. Тя е най-големият божи дар. Нищо не можем да сторим за нея — освен да се молим.

И убедено, и от все сърце той заключи:

— Зная, че има благодат. Аз съм щастлив с вярата си. И се моля богу да разпростре милостта и над други.

Във всички западни страни се водеха подобни разговори — чия вяра е най-добра. Заради този спорен въпрос, заради първенстващото място на християнството, се водеше войната. И през време на тия диспути страстите се разгаряха.

Много пъти още спориха за верите каноникът и дон Бенямин в тихата полукръгла зала на Муса. Но Бенямин вече обуздаваше остротата си; не искаше да обиди повторно с яростни нападки своя почитаем учител Родриге. А и доня Рахел явно не се нуждаеше от подкрепа във вярата си; при онова първо избухване Бенямин с радост бе забелязал с какво съчувствие го слушаше тя. Ето защо при по-късните разисквания той се задоволяваше да се позовава на вътрешната смисленост на юдейската вяра, чийто бог не иска от своите вярващи да правят компромиси с разума си. С безпристрастието на учен той цитираше текстове от хубавата книга на Йеуда Алеви „В защита на унизената вяра“ или пък се позоваваше на доводи от произведенията на великия Моше Бен Маймон, който процъфтяваше сега в Кайро.

Каноникът обаче също тъй безпристрастно му противопоставяше аргументи от Августин или от Абелар. Рахел рядко говореше и рядко задаваше въпроси. Но слушаше внимателно и добре запаметяваше казаното от Бенямин. Тя и Бенямин отново се сближиха много.

Бенямин не скриваше от себе си, че я обича. Но не даваше външен израз на чувствата си, държеше се като приятел. Сред тия възрастни мъже Рахел и той се чувствуваха млади, бяха добри приятели.

Веднъж, когато останаха насаме с Родриге, Муса запитва каноника защо всъщност иска да разколебае Рахел във вярата ѝ; нали и почитаният от Родриге Абелар учи че към чуждата вяра трябва да се проявява търпимост, стига тя да не противоречи на повелите на естествения разум и на нравствеността.

— Нима не проявявам достатъчно веротърпимост към теб почитаеми мой Муса? — запитва каноникът. — Не мога да ти опиша колко дълбока би била за мен радостта, ако един *mens regalis*, един царствен ум като, твоя би бил осенен от благодатта. Но не съм дотам самонадеян да предполагам, че на мен ще бъде дадено да те насоча в пътя на истината. Не е в природата ми да горя с фанатичен жар и не ми приляга да нападам другите; ти го знаеш. Но като погледна само нежното, отзивчиво, невинно лице на нашата Рахел, чувствавам, че някакъв вътрешен глас ми заповядва да се боря за душата ѝ. И тъй като зная благата вест, то бич бил грешник, ако я премълча.

Това че както неговите усилия, тъй и старанията на дон Родриге за спасение душата на Рахел оставаха напразни, започна да дразни краля.

Беше застанал заедно с Рахел пред една от нейните еврейски мъдрости. Седмици бяха минали, откак тя му беше прочела и превела изреченията, ала те се бяха запазили в неговата добра памет така, че можеше да ѝ ги повтори почти дума по дума:

Път от скъпоценни камъни и жилища от кристал ще
ти направя. Безсилен ще бъде мечът, вдигнат срещу теб,
проклет ще бъде езикът, произнесъл срещу теб хули

Подигравателно недоумение се долавяше в гласа му извил беше тънките си устни в зловна усмивка.

— Не разбирам — каза той — защо си поставила тъкмо този надпис тук. Нима искаш изкуствено да се заслепяваш? Къде са те, вашите пътища от скъпоценни камъни? Повече от хиляда години вече вие сте бедни и безсилни и живеете от нашето състрадание. Докога смятате още да прикривате голотата си с такива ярки и вече безсъдържателни обещания? Жал ми е, че и ти си така упорита в това.

За пръв път я укоряваше толкова грубо. Ах, колко добре би могла да му отговори на тия несправедливи, злобни приказки; но тя не искаше спор. Каза спокойно:

— Вашият голям доктор Абелардус учи, че на християните подхожда да проявяват търпимост към всяка разумна религия.

— Вашата обаче не е разумна! — викна раздразнено и враждебно кралят. — Точно там е работата.

Болно бе на Рахел, че този толкова скъп за нея човек хули най-хубавото, което имаше тя. Вътрешно тя сякаш чуваше как Бенямин защитава евреиската вяра, именно доказвайки нейната разумност. Но щом като умният, красноречив Бенямин не беше успял да убеди благия Родриге, как да разясни тя на несдържания Алфонсо правилното тълкуване на великата книга? И на това отгоре на неговия жалък латински. Тя замислено впери в лицето му своите големи, сивосинкави очи. Да, наистина той вярваше в онова, което всъщност повтаряше след другите. Тия християни бяха изпратили хиляди и хиляди рицари и войници в светата земя и не бяха успели да я завоюват. И все още не разбираха, че земята не е предопределена за тях. Ала ето, и той, нейният Алфонсо, стоеше тук и се присмиваше на светите обещания на ония, на които страната принадлежеше. Тя го гледаше и внезапно — ще не ще — прихна да се смее над слепотата на хората и особено на своя Алфонсо.

Ако още безмълвният ѝ поглед го бе ядосал, то смехът ѝ възбуди целия му гняв. С опасна светлина блеснаха очите под смръщеното му чело.

— Не се смей! — викна ѝ строго той. — Мълчи! Не осквернявай свещената ни война, невернице!

Тя напусна безмълвно стаята.

Два часа по-късно той я търси навсякъде — в сградата и в градината, — а и тя го търсеше. Когато се намериха, той се усмихна смутено като момче, усмихна се и тя, целунаха се.

И едва отделили устните си, тя каза:

— Ако се гневите на някого, не избягвайте близостта му. Потърсете го, поздравете го и му заговорете примирително и без бодлите на резките слова за всичко, което ви гневи у него. Това ще бъде извор на нова любов. „По-добрият от вас ще бъде онзи, който дойде и поздравя пръв.“ Тъй е казано в корана. Ние дойдохме и двамата. Никой от нас не е по-добрият.

Месеци наред Йеуда бе изживявал в душата си мъка, като гледаше как се подхлъзва неговият син в общността на християните. Ала когато Аласар прие кръщението наистина, баща му се вцепени от ужас, сякаш бе станало нещо неочаквано.

Едва сега той можа да съзре пълната мяра на вината си. Той не беше обичал Аласар достатъчно, не го беше обичал така, както Рахел. Аласар бе преживял цялото си детство като мюсюлманин сред мюсюлманите, а сам той — преди още момчето да беше осъзнало какво е всъщност юдейството — го беше изпратил в изпълнения със съблазни двор на християнския крал. Сега неговият син бе станал изменник, продал бе своята принадлежност към избрания народ заради паницата леща на рицарството бе изгубен, пропаднал и с това завинаги изтрит от книгата на ония, които щяха да възкръснат при страшния съд.

Йеуда скърбеше за сина си като за покойник. Седем дни лежа проснат на земята с раздрани одежди.

Дон Ефраим Бар Абба дойде да го утеши. Тръпки побиваха парнаса само като помислеше за дон Йеуда и за жестоката му съдба. Не би могло да го постигне по-страшно наказание за греховете от отстъпничеството на единствения му син. Открай време вероотстъпниците се превръщаха в най-жестоки врагове на евреите и сега младият син на Йеуда бе станал такъв вероотстъпник. Ала дългът повеляваше да се утеши скърбящият, дон Ефраим преодоля отвращението и ужаса си, дойде, приведе се над дон Йеуда и произнесе формулата:

— Слава на теб, Адонай, господи боже наш и справедливи съднико!

И изпрати десетимата най-достойни мъже от алхамата, за да прочетат предписаните молитви.

Не само скръбта по сина, и оня дързък обет да затвори границите на Кастилия за френските бежанци угнетяваше Йеуда. Срокът, който си бе определил под заплахата на голямото отлъчване, изтичаше скоро. А до краля вече не можеше да се доближи. Сега, след като бе откраднал и двете му деца — най-напред девойката, а след нея и сина, — той щеше да избягва още по-усърдно присъствието му.

Настъпиха новогодишните дни, мрачните тържествени дни на *Рош Ашана*, определени за проверка на съвестта.

Рахел прекара празника при баща си. Той не спомена нито дума за отстъпничеството на Аласар; но тя виждаше колко дълбоко страдание му бе причинило то. У самата нея силният удар от покръстването на брат й само бе укрепил още повече святото и решение да запази своята вяра в бога.

Йеуда призова в дома си един от хората, упълномощени от алхамата, за да протръби с овчия рог, шофара, чийто предупредителен звук бе длъжен да чуе всеки евреин на този празник на покаянието. Защото това е денят, когато господ си спомня за всичко, създадено от него, когато съди и определя съдбите на хората. Пронизителният, рязък звук на рога изпълни Рахел с благоговееен трепет и със своята склонност към приказното тя сякаш видя как незрима ръка вписва имената на праведниците в книгата на живота и благоденствията и изтрива имената на злите. Решаването на съдбата на ония, които не бяха нито добри, нито зли, значи, на най-многобройните, се отлагаше до празника на очищението, за да могат да използват десетте дни за разкаяние.

Следобед, както изискваше обичаят, Йеуда и Рахел отидоха край течаща вода. Отидоха извън града, край реката Тахо. Хвърляха в реката трохи от хляб, хвърляха в реката греховете си, за да ги отнесе тя в морето, и изговаряха думите на Пророка: „Къде има друг бог като тебе, който прощава греха и прощава измяната, който не упорствува вечно в гнева си, защото за него е радост да бъде милостив. Той се смилява над нас, той изтрива вината ни, потапя греха ни в морските дълбини.“

Вече се мръкваше, когато се прибраха отново в дома си. Слугата донесе светилник. Дон Йеуда му направи знак да го отнесе обратно,

така че Рахел едва различаваше лицето на своя баща, когато той почна да говори:

— Надгробните камъни на нашите предци — каза Йеуда — свидетелствуват, че семейството Ибн Езра произхожда от рода на цар Давид. И сега моят син, твойт брат Аласар, предаде и пропиля своето царствено наследство. Не е без вина баща ти за страшното, което се случи. Тежка е вината ми и аз се разкайвам за, нея и при вее че божиято милосърдие е дълбоко като морето, не се чувствавам очистен от този грях.

За пръв път нейният баща й говореше за вина, разкаяние и грях; състрадание задущаваше Рахел.

Като покаяние за всички грехове, продължи Йеуда, той си наложи наказание, и то съвсем не леко. И й разказа за намерението си да засели франкските евреи Кастилия.

Рахел внимателно го изслуша, но не отговори нищо и не запита нищо. Ето защо, макар и с известно усилие, той продължи:

— Изложих плановете си пред краля, нашия господар — рече Йеуда, — той не каза нито „не“, нито „да“. А съм дал обет и времето напират.

За пръв път, откакто Рахел живееше в Галиана той говореше за Алфонсо и Рахел почувствува като удар думите му, когато той го нарече „кралят, нашият господар“. Всичко, което каза баща й, я обля като леденостудена струя — толкова страшно и вълнуващо беше то. Чувствуваха намека в неговите думи, бранеше се несъзнателно от него. Не бе справедливо да натоварва нея с бремето, което сам бе поел да носи.

Той не каза нищо повече, не настоя. Нареди да довнесат свещи и при светлината им странното, зловещото се разнесе. Видя нейния образ сред мекото сияние на свещите и на маслените светилници. Каза и за пръв път през тоя ден се усмихна:

— Ти наистина си принцеса от рода на Давида, мое дете.

На сутринта, преди да потегли обратно за Галиана, тя каза на баща си:

— Ще поговоря за франкските евреи с краля, нашия господар.

Кралят не даде израз на дълбокото си незадоволство, когато Рахел му заяви, че ще прекара новогодишния празник в кастильо Ибн Езра. През тия дни той остана в Галиана. Струваше му се непоносимо да бъде в Толедо — толкова близо и тъй безкрайно далеч от Рахел. Ядосваше се на Рахел, на Йеуда, на бога на Йеуда и на неговите празници.

Прекрасни, светли бяха тия есенни дни, ала те не го радваха. Ловуваше, но не изпитваше наслада от лова и от кучетата си. Мрачни и великолепно се извисяваха пред него очертанията на неговия град Толедо, но тая гледка не радваше очите му. Не изпитваше радост от разходките си край Тахо, нито от разговорите си със своя поданик Белардо. Мислеше за онова, което Рахел му беше разказала за своя новогодишен празник, представяше си как се моли и хленчи сега тя пред своя бог да и прости прегрешението, че е споделила любовта и страстта си със своя крал.

Тя се върна и целият страшен гнет се свлече от раменете му. Ала скоро, при все че и тя изглеждаше искрено зарадвана от срещата им, той, без да ще, забеляза, че друга Рахел се беше завърнала; сега върху замисленото ѝ лице бе изписано някакво странно удовлетворение. Той не можа да се сдържи да запита приветливо и злорадо дали си е разчистила сметките със своя бог, както възнамерявала. Тя, изглежда, не му се разсърди за насмешката, може би изобщо не я бе доловяла, погледна го само безмълвно, потънала в мислите си. Нейното мълчание го разгневи повече от каквото и да било възражение. Той не смееше дори да помисли за изповед, никой свещеник не можеше да ми даде опрощение; а ето, тя се бе примирила със своя бог. Замисли се какви по-злобни и по-язвителни думи би могъл да ѝ каже.

В тоя миг неочаквано тя заговори. Да, каза тя със странно сериозна лекота, сега били почнали благословените дни, през които искрено разкаялият се грешник би могъл да получи спасение. Защото в деня на възпоминанието, на Нова година, бог написвал присъдата, ала поставял печата едва десет дни по-късно и молитвите, добрите дела и искреното разкаяние можели да променят тая присъда. И с внезапна решителност продължи:

— Да би поискал само, мой Алфонсо, ти би могъл да ми помогнеш да измоля от господата пълно опрощение. Ти знаеш за бедите

на моя народ във Франкия. Не би ли отворил границите за тия мои братя?

Вълна от ярост обля Алфонсо. Ето какво покаяние ѝ бяха наложили нейните свещенослужители. Да го застави в разгара на свещената война да наводни своята страна с неверници, да го раздели с неговия народ и с неговия бог: и срещу това нейният Адонай щеше да ѝ даде опрощение. Заговор бе това, заговор между нея, баща ѝ и свещенослужителите им. То бе най-гадната, най-мръсната сделка, която се бяха осмелявали да му предложат някога. Исаха да го изнудят като най-жалък глупец, трябваше да заплати с душата си заради нейната любов и нейната плът. Но той няма да попадне в клопката на тия измамници, няма да се остави да го подведат, няма да допусне да го изнудят, не, за нищо на света.

С голямо, непосилно напрежение успя да сподави яростните, просташки думи, които напиреха на езика му. Вместо това със сурово, разкривено лице и с ясен, повелителен глас, сякаш говореше на група враждебно настроени грандове, кресна в лицето ѝ сдържаните латински думи:

— Не желая да обсъждам държавни дела в Галиана. Не желая да обсъждам държавни дела с теб.

Обърна ѝ рязко гръб и се отдалечи.

Когато през нощта се опита да иде при нея, тя му обясни, че според обичая жените еврейки спят през тия нощи на покаяние сами. Сега вече гневът му срина всички прегради. Какво, нима той е длъжен да се съобразява с нейните глупави суеверия? Или пък това е нова, коварна уловка, за да го изнуди да подпише указа за нейните евреи? Само заради това ли не иска да го допусне при себе си?

Вперил в нея обезумелия си поглед, той каза заплашително тихо:

— Ти ми поставяш условия, така ли? Аз да пусна в страната си твоите еврейски просяци и тогава ти ще ме пуснеш при себе си тази нощ, така ли? Не ще понеса това. Аз съм господарят тук, в тоя дом и в тая страна!

Тя го гледаше с разширените си сиви очи, изпълнени с тъга и с укор, ужасена и все пак безстрашна. Това го накара да излезе от кожата си. Нахвърли се върху нея, повали я на леглото, сграбчи я грубо, като враг. Тя задъхана се съпротивяваше. Притисна я веднъж, и втори път,

задържа я под себе си, сам тежко задъхан, разкъса дрехите ѝ на парцали и я облада тъпо, злобно, насилствено, без удоволствие.

Още през същата нощ тя напусна Галиана. Отиде в кастильо Ибн Езра.

Алфонсо чу как тя напусна замъка заедно с дойката си Саад. Пътят нагоре към скалистия Толедски хълм не бе дълъг, но и не беше безопасен през нощта. Той се поколеба, сетне изпрати след нея въоръжен придружител. Човекът не можа да я настигне.

„Тъй ѝ се пада! — мислеше отмъстително Алфонсо. — Тя докара нещата дотам. И добре е, че стана така. Значи, тъй е угодно на небесата. Сега вече нищо не може да ме спре. Сега ще потегля на война срещу мюсюлманите. Тя единствена е виновна, че толкова дълго носих безчестието на плещите си. Хлапакът от Арагон се е излъгал в сметките си. Няма да лентяйствувам, докато той води война с мюсюлманите.“

Когато настъпи утрото, реши да бъде великодушен и да прекара в Галиана още един ден. Може би тя щеше да се върне. Въпреки че смяташе гнева си за справедлив, той искаше да се раздели с нея като приятел. Не биваше да завършва тъй нелепо и грозно едно време, донесло със себе си толкова красота.

Бродеше безцелно из дома и из парка, изпълнен с нервна, неестествена радост. Далила бе пожелала да го предаде на филистимляните, ала той не беше глупак като Самсон, не беше допуснал да отнемат силата му. Хубавият живот тук се беше оказал *еспехисмо*, мираж, отражение в пустинята, но сега свежият вятър го беше отвял, окръжаваше го здрава действителност.

Застана пред *месузата*, която тя беше наредила да закрепят на вратата, това бе тръбичка от скъпоценен метал, под застъкления ѝ отвор заплашително се чернееше думата *Шадай*. Испита силно желание да откъсне тази езическа висулка, но се боеше, че ще си навлече гнева на нейния бог и се задоволи да разбие с пестник стъклото ѝ. Стъклените парченца разраниха дланта му, тя почна да кърви силно, избърса я, тя продължи да кърви, огледа я, избухна в мрачен смях. Ще има да се опулят ония, които смятаха, че той ще се изнежи. Сега той ще влезе в борбата. Ще размаха славния си меч

Fulmen Dei. В благочестива, богоугодна мъжествена борба ще пречисти душата си от всички тия глупави мисли, ще пречисти кръвта си от греховете, от съмненията, от всички тия тежки, замайващи езически блянове.

С престорена непринуденост каза на Белардо:

— Може би няма да мине много, любезни мой, и твоите най-хубави надежди ще се изпълнят. Измъквай кожения колчан и кожения шлем на дядо си. Ще ти дам възможност да ги попроветриш.

Градинарят Белардо изглеждаше по-скоро смутен, отколкото зарадван.

— Готов съм да служа на твое величество с всичко, което имам — каза той, — и то се знае и с кожения колчан на моя дядо. Но нали все пак някои трябва да останат тук и да продължат да работят с лопатата. Или ти искаш градината ти да запустее, господарю?

Колебанието на градинаря накара Алфонсо да се позамисли.

— Че аз няма да тръгна утре я — отвърна той озлобено. И сякаш между другото — бяха близо до занемарените цистерни от разрушената машина на раби Ханан — нареди: — Засега ще засипем това тук. Инак нощем някой може да падне вътре.

Тъй като Рахел не се завърна и на следния ден, той възседна коня си и се отправи към Толедо. В замъка, изглежда, знаеха вече, че се е разделил с Рахел, лицата бяха радостни и разведрени.

Залови се здраво за работа.

Беше така, както евреинът бе предсказал: голям разцвет бе настъпил в страната, хазната на Кастилия беше пълна. Може би наистина той имаше право и в това, че парите все още не стигаха, за да се води война с халифа. Но лъжеше се евреинът, ако смяташе, че ще може и занапред да му пречи с такива доводи да изпълни своите свети задължения. Достатъчно се бяха гоили евреите с най-хубавото в тая страна; необходимо бе само да им отнеме парите, както бе сторил братовчед му Филип Август от Франкия, и щеше да разполага с достатъчно средства за война срещу халифа.

Каза на Манрике:

— Не издържам повече да бъда тук *eques ad fornaset*, „рицар край топлото огнище“, докато целият християнски свят воюва. Пресметнах и размислих, и по моя преценка мога да рискувам.

Дон Манрике отвърна:

— Твоят ескривано, който умее да смята добре, не е на това мнение.

— Нашият евреин — отвърна сприхаво Алфонсо — не поставя в сметките си една важна графа: честта. От чест той разбира толкова, колкото аз от неговия Талмуд.

Дон Манрике се угрижи.

— В края на краищата ти си го назначил, за да бди над твоето стопанство — отвърна той, — и следователно негов дълг е да отговаря за стопанството ти. Не се подвеждай по фанатизма на дон Мартин, дон Алфонсо — замоли го той. — Голямо е изкушението да се започне този поход и това изкушение е богоугодно. Но ако не разполагаме с достатъчно пари, за да издържим две години, в един такъв поход нашето кралство може да загине.

Дълбоко в себе си Алфонсо се съмняваше в изчисленията на Ибн Езра. Евреинът търсеше причини да осуети свещената война, защото само в мир можеше да промъкне в тая страна своите франкски евреи. Ала да помисли дори за едно толкова дръзко начинание, евреинът бе почерпил смелост единствено от нечестивата страст на краля и затова Алфонсо се срамуваше да говори пред стария си приятел Манрике за своите подозрения. Вместо това той недоволно изръмжа:

— Вие квакате ли, квакате, а пък пред целия християнски свят се срамя аз!

— Преговаряй с Арагон, дон Алфонсо — посъветва го сухо и обидено дон Манрике. — Споразумей се с дон Педро. Сключи с него искрен съюз.

Кралят отпрати с досада своя приятел и съветник. Непрекъснато се натъкваше все на едно и също препятствие. Разбира се, Манрике беше прав, разбира се, войната бе възможна само след едно искрено разбирателство с Арагон. Трябваше да се постигне ясно споразумение, да се сключи съюз. Но само *един* човек можеше да постигне това, Леонор.

Ще отиде в Бургос.

Колко време не се е виждал с Леонор? Цяла вечност. Тя му бе писала кратки, учтиви писма, той, все през големи промеждутъци, ѝ бе отговарял кратко и учтиво. Можеше да си представи много добре как щеше да протече срещата им. Той ще играе ролята на веселяк, тя ще

му отвърща с приветлива, малко принудена усмивка. Няма да бъде радостна тази среща.

Той ще се постарее да ѝ обясни какво се е случило. Но къде са тия думи, с които можеш да обясниш някому колко прекрасно и страшно е, когато върху теб врхлети такава огромна вълна и те тласне в бездната, и те издигне, за да те смъкне отново?

На времето, пред Родриге, той гордо и упорито бе изповядал обичта и страстта си и въпреки цялата си благочестивост свещенослужителят го беше разбрал. Ала Леонор — спокойната, приветливата, знатната дама Леонор — не може да го разбере. Пред нея той ще заеква и каквото и да ѝ каже, ще звучи жалко, като опит на някое глупаво хлапе да се оправдае. Това ще бъде най-страшното унижение в неговия живот.

Няма в света човек, пред когото един крал бива да се унижава дотолкова. Няма в света нещо, което да заслужава такова унижение.

И все пак. Има. Има нещо прекрасно, което си струва всяко унижение и дори вечно проклятие.

И изведнъж в неговите мисли изплува отново Галиана с цялото си нехристиянско сияние. Той чувства как Рахел се притиска към него, чувства плътта ѝ, мека, носеща със себе си безкрайно блаженство, чувства кръвта ѝ, туптенето на сърцето ѝ. Неговите пръсти се заравят в косите ѝ, дърпат косите ѝ, докато тя не каже със смях: „Недей, Алфонсо, боли ме, Алфонсо.“ Кой може да произнесе тъй странно смешно и тъй настойчиво „Алфонсо“, както тя, че едновременно да те напушва смях и кръвта ти да тръпне? Вижда нейните гълъбовосини очи, вижда ги как помръкват, вижда клепките да се спускат над тях, бавно, тежко, и сетне да се вдигат отново.

В паметта му изплуват арабските стихове, които тя веднъж му бе дала да чете:

*Колко често са съскали вражи стрели
срещу мен и дори не съм трепвал,
ала щом твойта рокля край мен шумоли,
разтреперан, безсилен се сепвам.
Колко често съм чувал врагът да тръби —
хладнокръвно било е сърце ми,*

*ала щом твоят глас покрай мен зашепти,
и гърдите ми пламък обзема!*

Тия стихове го бяха ядосали; един рицар не биваше да изпада до това жалко положение на роб. Ала имаше истина в тях, в тия сладки, робски стихове, истинни бяха като евангелието. Жар го обливаше, само като си представеше Рахел. Как бе могъл дори да си помисли да напусне нея, тая Рахел, своята Рахел, прекрасния, греховен смисъл на неговия живот?

Трябваше да си върне Рахел, трябваше да се помири с нея.

Само *един* път имаше за това. Алфонсо дишаше тежко. Но пътят бе само този.

Изпрати да извикат Йеуда.

Смел човек беше Йеуда, ала истински страх го скова, когато посред нощ при него пристигна една смутена, объркана Рахел.

Тя каза:

— Той ме оскърби тъй, както никога не е била оскърбявана жена.

В Йеуда напираше силното желание да разпитва за подробности. Ала той го сподави. Събуди Муса, замоли го да й приготви силно успокоително питие, каза:

— Отпочини си, дъще моя, поспи и ще оздравееш.

Останал сам, трескаво започна да мисли какво ли се е случило. Сигурно тя го е замолила да приеме франкските евреи. От свой личен опит Йеуда знаеше как коварно и грубо умееше да унижава тоя човек хората, когато бе гневен. И ето, Рахел не бе смогнала да понесе това, беше избягала от него и сега той бе жаден за мъст, и ще излее злобата си върху него и върху цялото еврейство. Напразно бяха принесли жертва — и Рахел, и самият той.

Опита се да си наложи спокойствие, но не го ловеше сън. Не, невъзможно бе да е изгубено всичко, трябваше да има нещо, на което да може да се залови някаква надежда. Търсеше и ровеше в мислите си. Тоя християнски крал, колкото и да говореше все за чест, не знаеше що е достойнство. На два пъти вече, след като беше охулил и оплюл него, Йеуда, той бе разбирал, че не може без него и отново бе хвърлял

мост. Той обича Рахел, не може да живее без нея, ще хвърли и към нея мост, ще я моли като просяк да се завърне.

Бе утрото на петия *тишири*. След по-малко от три седмици изтичаше срокът на дадения обет. През тая първа безсънна нощ Йеуда знаеше, че му предстоят още много безсънни нощи, че ще потъва често в отчаяние и ще се издига отново, окрилен от надежди и от разумни доводи.

Тъй се чувствуваше Йеуда Ибн Езра. Но какво е положението с тебе, Рахел? Бледа и мълчалива бродиш ти, напразно чакаш вест. Ти чувствуваш угрижените, нежни погледи на баща си, ала те не те стоплят и не ти носят утеха. Чуваш плахото бръщолеване на своята дойка — ах, нейният дар, „ръката на Фатима“, се оказа безсилен да ти помогне — и това бърборене сякаш само се плъзга край теб. Ти отново зовеш образа, очертанията и изражението на оня мъж — такива, каквито са били те в ония хубави, пламенни минути, когато душите и телата ви са се сливали. Ала тоя образ се губи, изтласква го друг, яростен, алчен, насилнически. Тъй ли изглежда рицарството, което го въодушевява? И при все това ти копнееш за него и знаеш: достатъчно е само да те повика и ти ще отидеш, ще тичаш, за да се върнеш при него.

Дните се нижеха. Дон Алфонсо бе в Толедо, но не изпращаше да извикат нито Рахел, нито Йеуда. Дойде само дон Манрике, за да вземе някакви сведения по Държавни дела.

Настъпи най-свещеният ден за евреите, денят на опрощението, *Йом Кипур*^[5]. Друг човек бе през тия дни удивителният, многоликият Йеуда. Отърсил от себе си всяко, и най-малкото честолюбие дори, в душата си той призна, че неговата „мисия“ е всъщност само було на жаждата му за власт; превърна се действително в едно съкрушено, жалко, грешно *нищо* пред лицето на бога и ако по-рано бе по-надменен от другите, сега стана по-смирнен. Удряше с пестници гърдата си и пламнал от срам, произнасяше молитвата:

— Греших с главата си, която издигах дръзко и гордо. Греших с очите си, които гледаха нагло и високомерно. Греших със сърцето си, което изпълвах с надменност. Съзнавам го, признавам го, разкайвам се. Прости ми, господи, и помогни ми да изкупя своя грях!

Сега вече не само с разума, а и с цялото си същество той бе готов да приеме всичко, каквото и да бъде.

Когато два дни по-късно кралят го повика, той не се надяваше на нищо и не се страхуваше от нищо.

— Добре дошло, добро и зло! — повтаряше си той на път към замъка и наистина го мислеше.

Държането на Алфонсо бе надменно и смутено. Надълго и нашироко говори за незначителни дела, като например за трудностите, които му създавали бароните де Аренас, и че не е склонен да търпи още дълго това. Обратното, Йеуда трябвало да определи на Аренас много по-кратък срок, отколкото бил предложил, и ако благородниците не платели, той, Алфонсо, щял със сила да им отнеме спорното село. Йеуда се поклони и каза:

— Ще сторя така, както заповядва твое величество.

Алфонсо се изтегна на своето походно легло, сложи ръце зад тила си и каза:

— А как стои въпросът с военните ми планове? Все още ли не си събрал достатъчно пари?

Йеуда деловито отвърна:

— Споразумей се с Арагон, господарю, и тогава можеш да потеглиш.

— Все същото ми разправяте! — изръмжа недоволно Алфонсо.

Той се изправи и без всякакъв преход запитва:

— А какво е положението с евреите, които искаш да домъкнеш в страната ми? Опитай се да говориш честно, не като техен брат, а като мой съветник. Няма ли всичките ми поданици да кажат с укор: в разгара на свещената война този крал пуска в страната ни хиляди еврейски просяци?

Мрачното, примирено покорство на Йеуда мигом се замени от необуздана радост:

— Никой няма да каже такова нещо, господарю — отвърна той, сега вече изцяло пак предишният Йеуда, почтителен, самоуверен в постъпките си, изпълнен с вътрешно превъзходство. — Аз не бих се осмелил дори да те моля да допуснеш *просяци*. Обратното, бих ти предложил най-почтително да поискаш при преминаването на границата всеки от тях да даде доказателства за известна състоятелност, да представи, да речем, не по-малко от четири златни мараведи. Новозаселниците няма да бъдат просяци, а вече установени

люде, опитни в занаятите и в търговията, и тлъсти данъци ще заплащат те.

Твърдо решил да склони, Алфонсо запитва още:

— А смяташ ли, че това може да се разясни на моите грандове и на моя народ?

Йеуда отговори:

— На грандовете ти може би не, на народа ти — положително. Твоите кастилци ще почувствуват притока на пари по това, че ще заживеят по-добре.

Кралят прихна.

— Свикнал съм вече с твоите преувеличения — каза той.

Сетне, все още като че между другото, заповяда:

— И така, нареди да се изработи указът!

Йеуда стори дълбок поклон, докосвайки с едната си ръка пода.

Още преди да се беше изправил, кралят додаде:

— Изпрати ми документите в Галиана. Днес аз се завръщам там. И кажи, моля те, на дъщеря си: бих се радвал, ако пожелае да присъствува и тя при подписването им.

Пет дни преди изтичането на срока, който си бе поставил, дон Йеуда съобщи на парнаса Ефраим, че кралят, нашият господар, е разрешил заселването на шест Хиляди евреи. И шеговито, и с горда смиреност добави:

— Сега мога да ти спестя оповестяването на моето отлъчване. Обаче дванадесетте хиляди мараведи за нашите франкски евреи не мога да ти спестя.

Сетне щедро додаде:

— Твоя остава заслугата, че те идват в страната. Без обещанието ти, че ще ми помогнеш, нямаше да мога да прокарам указа.

С пребледнели устни дон Ефраим произнесе благословията, която следваше да се изговори при получаването на радостна вест:

— Слава на теб, Адонай, господи боже наш, ти, който си добър и ни даряваш с добро!

Ала сега вече Йеуда не можа да сдържи тържеството си:

— Naphtule elohim niphtalti! — С божията победа победих аз! — възкликна ликуващ той.

Сновеше със засияло лице, окрилен, сякаш не чувствуваше земята под себе си. Нима това беше същият човек, който само преди две седмици бе напълно съкрушен от съзнанието за своето нищожество. Сега високомерието му се издигаше до небето. В гърдта му напираше неудържим смях над ония, глупците, решили да водят своята свещена война заради земята, която никога нямаше да им принадлежи. Истинската свещена война, войната, угодна на бога, водеше той, Йеуда. Докато другите сеят смърт и опустошение, той мирно заселва шест хиляди спасени. Виждаше ги вече във въображението си как работят с умелите си глави и със сръчните си ръце, как създават манифактури, как засаждат лозя, как произвеждат и разменят полезни вещи.

Отпразнува своето тържество с приятеля си Муса. С него, човека, който тъй добре умееше да цени лакомствата и добрите вина, той отпразнува един „дунуновски пир“, като братята Дунун, най-прочутите чревоугодници на мюсюлманския свят. Разкри пред Муса цялата радост от сполуката си. Нима не беше любимец на бога? Ако понякога бог му изпращаше нещастие, правеше го само за да може да изпита той още по-силно сладостта на щастieto.

— Зная, приятелю — отвърна му с ласкава насмешка Муса, — че ти си потомък на цар Давид и че господ те носи на своята длан над всички житейски бури.

И затова за теб не винаги е необходимо да търсиш съвета на здравия си разсъдък, а можеш да „действуваш“ и да рушиш според желанието на необузданото си сърце точно както ония рицари, които презираш от дъното на душата си. С разума си ти ги виждаш такива, каквито са, ала в делата си се ръководиш от тяхното основно правило: „Никога не се спирай, действуй винаги, по-добре стори грешка, отколкото нищо!“

Пиеха от великолепните вина и Йеуда на свой ред дружески закачи Муса:

Да, мъдрецът трябва да запазва самообладание при всички изненади, които му поднесе животът, и по-скоро да се остави да го убият, отколкото да удари сам. Ти си постъпвал тъй, мога да го засвидетелствувам. И ако не се бях тревожил аз, щеше да бъдеш убит вече поне два-три пъти и нямаше да можеш сега да пиеш тия вина от бреговете на Рона.

И пиха.

— Щастлив съм — каза Муса, — че поне тая вечер си забранил на твоя Ибн Омар да иска от тебе да нахвърлиш на бърза ръка проекта за някой държавен договор или заповедта за отплуването на някой търговски флот. Жалко, че часовете, през които мога да се наслаждавам спокойно на твоето приятелство; са толкова редки. Ти непрекъснато славещиш мира, ала сам вкусваш твърде малко от него.

— Ако вкусвах повече — отвърна Йеуда, — тогава за другите той изобщо не би съществувал.

Муса наблюдаваше приятеля си кротко, усмихнато, изпитателно.

— Бързо тичаш ти, приятелю мой Йеуда, и непрестанно тичаш. Страх ме е, че ще избягаш от душата си и тя не ще успее да те настигне. Често те е отвеждало това тичане до целта, но не забравяй, че понякога и дъх не ти е оставал.

А по-късно каза:

— Малцина го проумяват: не ние водим живота, животът води нас. Отдавна вече съм се научил, че съм не ръката, която хвърля зара, а зарът. Ти, страхувам се, никога не ще разбереш това. Но тъкмо за това те обичам и съм твой приятел.

Дълго седяха заедно, ядоха, бърбиха, пиха. Сетне с наслаждение гледаха танцьорките, които Йеуда бе наредил да повикат.

Спомнеше ли си през следните седмици за думите на своя Муса, Йеуда се усмихваше с дружелюбно превъзходство. Всичко се нареждаше тъй, както искаше той. Два огромни транспорта със стоки, които беше поръчал „на късмет“ от Далечния изток, бяха преодолели всички опасности на моретата и войната и се намираха вече в сигурно пристанище. Един труден договор с наместниците на султан Саладин, изгоден за Йеуда и Кастилия, бе подписан в разгара на свещената война. Искрено удивен, Йеуда виждаше как действителността в Толедо оправдава мечтите му, бленувани навремето край полуразрушения водоскок. Гордостта го окръжаваше като светъл, сияещ ореол.

Поръча да му нарисуват герб и замоли краля да го одобри. На този герб беше изобразен *менорът*, седмосвещеникът от храма на Йехова, а в кръг около него бе написано с еврейски писмени знаци името на Йеуда и неговата длъжност. Нареди да му изготвят печат с тоя негов герб и носеше печата на гърдите си, според обичая на своите предци, мъжете, за които се говори във великата книга.

Саладиновият десятък, плащан от алхамата, бе извънредно висок, висок бе и делът, който се падаше от него на Йеуда. Той не искаше да задържа за себе си тия пари. А евреите от Париж бяха успели да спасят при прогонването си един свитък от *тора*, считан за най-древния от съществуващите преписи на Мойсеевото петокнижие, тъй наричаният *сефер хиллали*. Йеуда откупи свитъка срещу три хиляди златни мараведи; нямаше друг, който бе в състояние да помогне на бежанците с такава огромна сума по толкова благороден начин.

Седеше заедно с Муса пред скъпия, крехък пергаментен свитък, който беше предавал от поколение на поколение словото божие. Жадно и благоговейно оглеждаха чудесната книга, опипваха я предпазливо.

Йеуда бе възнамерявал да предаде пергаментния свитък на алхамата. Ала открай време го беше дразнила невзрачността на толедските синагоги. Той ще изгради подходяща рамка за тая великолепна книга, ще издигне храм, достоен за ценния ръкопис, достоен за народа на Израил и за прадревната Толедска алхама, а и за самия него, за Йеуда Ибн Езра.

Муса го предупреди:

— Няма ли да предизвикаш тъй още повече гнева на архиепископа и на бароните?

В отговор Йеуда само пренебрежително се усмихна.

— Ще изградя достоен храм за бога на Израил — каза той.

Дружелюбно, но може би малко по-сериозно от обикновено, Муса му напомни:

— Не окачвай по коня си твърде богато снаряжение, приятелю мой Йеуда. Инак накрая ще ти останат юздата и чапрака, а конят ти ще изчезне.

Йеуда приятелски го потупа по рамото и не се отклони от своя предизвикателен път.

---

[1] Паладини — рицари, съветници. ↑

[2] Петер Абелар (1079–1142) — философ рационалист; Поради критичното си отношение към светата Троица обявен през 1121 г. за еретик. — Бел.пр. ↑

[3] Ще бъдете като боговете, които познават доброто и злото. — Бел.пр. ↑

[4] Ейрене (гр.) — богиня на мира. — Бел.пр. ↑

[5] Йом Кипур — празник на всеопрощението. — Бел.пр. [↑](#)

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Доня Леонор не погледна сериозно на първите слухове за любовната история на Алфонсо, които стигнаха до нейния Бургос. Дори когато се знаеше вече с положителност, че Алфонсо живее седмици наред сам с еврейката в Ла Галиана, тя още се стараеше да си вътълпи, че това е само една преходна авантюра. През петнадесетте години на техния брак Алфонсо бе имал наистина от време на време по някое увлечение, ала винаги се беше завръщал при нея много скоро, смутен като юноша. Тя не можеше да си представи дори, че той ще се влюби сериозно — и още по-малко в тая еврейка! Когато я беше срещнал за пръв път, той почти не ѝ беше обърнал внимание, самата тя, Леонор, се беше видяла принудена да му напомни, че трябва да и каже няколко любезности. Пък и тая еврейка беше дръзка и се обличаше странно и претрупано — все неща, които само щяха да отблъснат Алфонсо.

Не, доня Леонор не ревнуваше. Заплашително я предупреждаваше съдбата на майка ѝ, Елинор дьо Гиен, която бе измъчвала с необузданата си ревност баща ѝ, английския Хенри, и сега, от години насам, бе в затвор. Леонор не ще постъпи като нея. Любовната история на Алфонсо с еврейката ще премине, както бяха преминали и предишните му похождения.

Изтекоха седмици, изтекоха месеци, Алфонсо продължаваше твърдо да държи на тая своя доня Рахел. И изведнъж вече никакви разумни доводи и самоуспокоения не помагаха на доня Леонор. Тя винаги беше смятала за чисти измислици романите в стихове, които ѝ бе изпращала сестра ѝ от Труа и които ѝ пееха франкските рицари и певци. Понякога самата тя се беше вживявала в ролята на ония красиви, одухотворени жени, като Жениевр или Изолда, заради които най-прекрасните рицари като Ланселот или Тристан жертвуваха честта и живота си. И сега изведнъж тия нелепи, безумни разкази се превръщаха от измислици на стихоплетците в действителен живот около нея. Оказаха се страхотна действителност, сред която живееше

нейният съпруг, нейният рицар, нейният възлюблен, нейният Алфонсо?

Обзе я гняв срещу тоя Алфонсо, който ѝ се отплащаше тъй за нейната любов, за нейния ведър и спокоен нрав, подобаващ на знатна дама, за това, че му роди инфант, и безгранична ненавист срещу онова момиче, еврейката, блудницата, която подло прелъстяваше и откъсваше от нея мъжа, с когото от петнадесет години бе свързана с християнски брак.

Ала тя не биваше да се поддава на чувствата си като своята майка. Трябваше да бъде разумна, предстоеше ѝ борба с най-хитрия мъж в кралството, с евреина Ибн Езра, когото самата тя, глупачката, нещастницата, беше довела тук.

Тя беше умна. Овладея гнева си. Правеше се, че не знае какво става в Толедо, отричаше го дори и пред най-доверените си приближени. Архиепископът на Бургос, близък и искрен неин приятел, дойде угрижен и започна да ѝ говори за бедата. Лицето ѝ прие своята царствена маска, тя го погледна студено, с недоумение благочестивият свещенослужител се принуди да млъкне.

Не, доня Леонор не знаеше нищо за Галиана, не предприемаше нищо срещу Алфонсо, нито срещу възлюблената му, не се оплакваше пред никого.

Но затова пък промени своята политика. Изуми благородниците от двора си, като внезапно обяви неутралитета на Кастилия за нещо нечестиво и неразумно. Всеки виждал, че сега вече кралството разполагало със средства, за да вземе участие в свещената война. Походът най-сетне трябвало да започне.

Знаеше: намери ли се на бойното поле, Алфонсо ще се пробуди от безумната страст, която го бе овладяла; то бе тъй положително, както че в църквите се четат молитви.

А тя ще съумее да уреди това, той ще потегли в поход. Ще съумее да уреди съюза с Арагон. Дълбока и злобна усмивка заигра на устните ѝ. Тая полза поне бе донесла нелепата страст на Алфонсо: че ще може да се повлияе на дон Педро. Сега вече той щеше да разбере че от време на време Алфонсо страда от внезапни пристъпи на умопомрачение; че дон Педро трябва да смята онази злополучна обида за постъпка на един временно невменяем, да я забрави и опрости.

Изпрати приятелско писмо на дон Педро и с подходящи за една знатна дама и при все това нежни изрази му даде да разбере, че копнее да го види като свой гост. Изпрати писмото чрез дон Луис, секретаря на своя приятел, архиепископа на Бургос.

Любовното приключение на Алфонсо бе поразило младия крал. Въпреки цялата си ненавист той все още виждаше в своя кастилски роднина олицетворение на рицарството и необузданата страст на Алфонсо му се струваше още едно доказателство в тази насока. Тъй както Ланселот и Тристан бяха пожертвували всичко заради дамите на своето сърце, Алфонсо рискуваше рицарското и кралското си име заради жената, която бе разпалила в гърдта му любовния пламък. И тъкмо обстоятелството, че тая жена беше еврейка, придаваше на приключението някакъв особен, тайнствен блясък. Много фантастични истории се разказваха за рицари, които се бяха влюбвали в мюсюлманки в източните страни. Помислеше ли за царствения си братовчед, който бе изменил на християнството и погубил душата си, дон Педро изпитваше ужас, но същевременно и възторг от неговото дръзновение.

Тласкан от подобни противоречиви чувства ту към едната, ту към другата крайност, той прочете писмото на доня Леонор. Гласът ѝ сякаш звучеше край него, миловидният образ на тая дама сякаш изплува пред очите му, изпита дълбоко състрадание към благородната жена, окована във веригите на брака с тоя Алфонсо, който бе овладян от безумието и сатаната. Тя беше дама, изпаднала в беда, негов дълг беше да ѝ помогне.

А и сам той, откак кръстоносният подход бе започнал, се измъчваше жестоко от своето бездействие. Въоръжил се бе, за да нападне мюсюлманската Валенсия; да, изпратил бе дори посланици до емира на Валенсия и те, позовавайки се на стари договори, дръзко бях поискали от него да плаща на Арагон данък; големи усилия бе струвало после на дон Йосеф Ибн Езра да оправи отношенията с емира. Оттогава министърът се беше видял принуден непрекъснато да измисля нови и нови хитрости, та необузданият му повелител да не наруши тоя „срамен“ мир.

Така че посланието на доня Леонор попадна в ръцете на един благосклонно настроен дон Педро. Ала все пак той не можеше да надвие своята гордост и да отиде в Бургос, за да моли пръв за

примирение. В Бургос бяха предвидили това и пратеникът на доня Леонор, благочестивият и хитроумен секретар дон Луис, предложи изход. Нима през тия тежки времена не бе редно един християнски крал да се отправи на поклонение в Сантяго де Компостела? Ако, отивайки на такова поклонение, дон Педро мине през Бургос, доня Леонор ще бъде щастлива.

Дон Педро мина през Бургос.

Доня Леонор със задоволство забеляза, че младият владетел се възхищава от нея със същия рицарски жар както преди. Той спомена неловко няколко думи за нейната беда. Кралицата се престори, че не го разбира, но не прикри болката си. И вперила в него многозначителен поглед, каза му, че ако даде чрез един съюз с Кастилия възможност на испанските кралства да вземат участие в кръстоносния поход, ще окаже услуга не само на целия християнски свят, а и лично на нея, Леонор; защото по тоя начин ще освободи от ноктите на злите демони един велик владетел и пълководец, с когото тя е свързана тясно, и ще му помогне да се възвърне към предишната си благородна същност.

Той седеше смутено, играеше с ръкавицата си, не знаеше какво да каже.

Понятно било за нея, продължи доня Леонор, че дон Педро се колебае да сключи съюз с един човек, от когото се чувства обиден. Но може би Алфонсо ще се съгласи да разсее съмненията на дон Педро с дела.

Точно както беше очаквала, дон Педро запита какви биха могли да бъдат тия дела. А тя си беше предначертала вече плаж Алфонсо отвърна тя, би могъл да признае сюзеренната власт на Арагон над барон де Кастро и за да докаже добрата си воля да плати на барон Гутиере де Кастро голяма сума като обезщетение за убития му брат; може би дори Алфонсо ще се окаже склонен да върне на барон Гутиере неговия кастильо в Толедо.

Тя разчиташе, че Алфонсо в никакъв случай не ще провали участието си в кръстоносния поход, като се възпротиви срещу едно такова обезщетение; а отнемеше ли на Йеуда кастильото, тогава неимоверната наглост на евреина неминуемо щеше да доведе до разрыв между краля и семейството Ибн Езра.

Дон Педро бе смутен. Подобна отстъпка действително би поправила много нещо. Почувствува върху себе си умолителния поглед

на благородната дама. Дълбоко в душата му бе проникнал намерът, че ако изтръгне Алфонсо от ноктите на сатаната, за доня Леонор това ще бъде равностойно на рицарско служене пред дамата на сърцето. Силно го трогнаха сериозността и благостта на тая нежна и печална кралица. Той ѝ целуна ръка и каза, че ще обмисли с приятелска благосклонност предложението ѝ и че не би могъл да си пожелае по-красива участ от тая да потегли на война заради Христа и заради нея, доня Леонор.

Дон Алфонсо чувствуваше, че откак Рахел се беше завърнала в Ла Галиана, той я обича повече от когато и да било. Погледнеше ли благородното ѝ лице, той се срамуваше понякога от низостта, с която се бе нахвърлил върху нея; тя беше дама, дамата на сърцето му, а той бе упражнил върху нея насилие, бе постъпил безчестно. Ала имаше и мигове, когато му доставяше зловеща радост именно споменът за това как я бе обладал въпреки нейната отчаяна съпротива. Обхващаше го необуздан копнеж да я унизи отново. И когато тя се забравяше в прегръдките му с повече всеотдайност от него, той го изживяваше като мрачна победа.

Все пак благодарен ѝ бе, че не припомняше нито с дума, нито с най-дребно движение за оня злощастен час. Веднага след завръщането си тя уплашено го беше запитала каква е тая рана на ръката му; защото одраскванията от счупените парченца стъкло на месузата нарастваха бавно. Той ѝ бе отговорил уклончиво и облекчено си бе отдъхнал, когато тя не запитва нищо повече; не запитва и защо са засипани цистерните на раби Ханан.

Тя съвсем не беше забравила ония минути. Ала бе станало нещо, за което беше копняла и от което се бе страхувала: доближеше ли се до нея той, обидата преставаше да бъде обида, недостойното не бе недостойно. Понякога дори, когато лежеше в обятията му, тя копнееше за онова диво изражение, което имаше лицето на Алфонсо през ония безумни минути.

Напразен се бе оказал стремежът ѝ да го промени, да превърне рицаря в човек — напразен като удар на вълна в скалата. Това не ѝ причиняваше мъка: тя обичаше рицаря. Безсмисленият му героизъм, сухото, костеливо, сякаш изрязано с грубо длето мъжествено лице,

смесицата от изтънченост и животинска грубост непрестанно я вълнуваха.

От всички книги на Библията сега тя обикна най-много „Песен на песните“. Нареди да окачат по стените на спалнята й стихове от нея.

*По силата си любовта
е равна само на смъртта —
могъща, несломима,
божествен огън, призван
със мълнии от Йехова,
сърцето ти обзима.
Реки, порои, дъжд и град
не ще го угасят.*

Тя преведе на Алфонсо стиховете, той слушаше със сериозно изражение. Накара я да му ги повтори, да му ги каже с еврейски думи.

— Не звучи лошо — каза той. — Хубаво е.

Откакто му бе подарила арабските доспехи, той знаеше, че тя обича война Алфонсо. Но ревността, която изпитваше към нейния баща и към стария Муса, го караше да долавя, че и сега, както преди, нейният разум не искаше да признае у него онова, което беше добро и героично. Опитваше се да ѝ се разкрие стремително, почти страстно. Войната — това е божия повеля, а бойната слава — най-възвишеното, което може да постигне един мъж. Едва през войната излиза наяве доброто в един мъж, в един народ.

Та нима и евреите не са имали своя Самсон и Гедеон, своя Давид и Юда Макавей? И как може да владее един крал, без да воюва? Кралят се нуждае от верни последователи, те очакват от него награда, и с право. Следователно той постоянно трябва да има нови земи, за да възнаграждава ония, които са му служили вярно, а откъде ще вземе тия земи, ако не от врага? Кралят е поставен от бога, за да печели от войната плячка и да уголемява страната си. Той, Алфонсо, имал чувство за мярка, не бил алчен като тъста си Хенри Английски или като владетеля на Свещената римска империя Фридрих, не искал да завладее целия свят. Отказал се от всичко отвъд Пиренеите. Искал само Испания, но я искал цяла — и християнската, и мюсюлманската.

Отчаяно дръзновен и злокобен се струваше той на Рахел. Привлекателност и неизмерима заплаха се излъчваше от тоя потомък на франкските и готските варвари, който бе убеден, че нему и единствено нему бог е предопределил господството над целия полуостров.

Той ѝ разказа за голямото, благородно военно изкуство. Изучил го бил из основи и до най-малките тънкости и макар досега да не станал нито Александър, нито Цезар, все пак бил роден за пълководец. Чувствувал инстинктивно кога трябва да пусне в бой леката конница и кога тежката, можел да прецени от пръв поглед изгодите на бойното поле, никой не умееел по-добре от него да избере място за засада, за да издебне противника. И ако не винаги е побеждавал, то било само защото му липсвала *една-единствена* скучна добродетел за пълководеца: търпението.

Когато ѝ разказваше колко кървави битки е водил и колко врагове е погубил, тя рядко отвърщаше тъй, както той бе очаквал. Обратното, питаше например:

— Колко казваш? Три хиляди противникови и две хиляди твои войници?

Във въпроса ѝ не проличаваше укор, а по-скоро удивление, болезнено смайване. Сетне тя отново се затваряше в себе си, потъваше в своята самота, от която той не бе в състояние да я изтръгне. Най-лошото бе, когато само го гледаше и мълчеше. Красноречиво беше това мълчание, уязвяваше го по-болезнено, отколкото ако гневно му противоречеше.

Веднъж, когато тя пак мълчеше така, той внезапно запитва враждебно:

— Знаеш ли кой разби стъклото на твоя амулет, на твоята месуза? Аз. Ето, с тая ръка. И цистерните на твоя раби Ханан пак аз заповядах да ги засипят. Тъй да знаеш!

Тя не отвърна нищо. Той дишаше тежко, стана, отдалечи се на няколко крачки, върна се, седна отново до нея, заговори за друго. Прекъсна се сам. Поиска да се извини. Тя нежно сложи ръка на устата му.

Колкото и да мразеше чуждото в Рахел, Алфонсо знаеше, че е запленил от нея, и то завинаги.

— Et nunc et semper, et in saecula saeculorum, amen^[1] —
промърмори богохулно на себе си той.

Проиграл бе спасението на своята душа; защото сега вече беше наясно, че никога не ще може да спечели Рахел за християнската вяра. И се бе примирил с това. Престана да излиза от омагьосания кръг, в който сам се беше заточил, упорито се затвори в своя грях.

Каноникът дон Родриге не говореше вече с него за Галиана. Не би имало и смисъл; бяха си казали всичко, което човек може да каже другиму по такива въпроси. Но при все че смяташе своя грях за кралска привилегия, която никой свещенослужител няма право да му оспори, угнетяваше го безмълвната скръб на тоя мъж, на неговия приятел; често мислеше как би могъл да му засвидетелствува своята обич и признателност.

Без да взима мнението на архиепископа, той издаде указ, с който премахваше в своите земи испанското леточисление и го заместваше с римското, възприето от целия останал Западен свят.

Признателен и доволен в своята укорна печал, дон Родриге одобрително каза:

— Правилно постъпи, дон Алфонсо.

Тъй като архиепископът не се осмеляваше да кори краля за разпътното му поведение, толкова по-буйни бяха словата, с които порица указа за датирането на писмата. Той укори Алфонсо, че без да е необходимо, а просто за да спести малко замисляне на неколцина чужденци, е пожертвувал една от най-важните привилегии на испанската църква. Никой от неговите предци нямало с толкова лека ръка да захвърли едно тъй ценно богатство. Алфонсо знаеше, че не указът, а Галиана разпалваше тъй яростта на архиепископа и затова строго постави намясто укорителя. След като той, Алфонсо, бил принуден да отхвърли някои несправедливи искания на папата, радвал се, че може да угоди на светия отец в едно такова маловажно нещо. Освен това Рим имал право. Истинска надменност, и то чужда на християнския дух, било испанците да водят леточислението си според най-великото събитие от своята собствена история; колкото и важна да била датата, когато император Август им дал граждански права, трябвало да се признае, че Рождество Христово било далеч по-значително събитие за целия свят, следователно и за Полуострова.

Ала радостта от удовлетворението, което бе доставил на загрижения дон Родриге, не продължи много. Грехът, който беше заключил в гръдта си, не преставаше да гнети Алфонсо. Един ден, след утринната литургия, той запита изненадания капелан на кралския замък:

— Кажи ми, достопочтени братко, какво е всъщност грях?

Свещенослужителят, още сравнително млад човек, бе поласкан от необикновения въпрос на дон Алфонсо.

— Позволи ми, господарю — отвърна той, — да ти цитирам мнението на свети Августин. Грях — според неговите думи — е извършването на постъпки, за които човек знае, че са забранени и нему е предоставена свободата да ги извърши или да се въздържа.

— Благодаря ти, достопочтени братко! — отвърна кралят.

Размишлява дълго над определението на великия църковен отец, сетне сви рамене и си каза, че и без това чрез кръстоносния поход грехът му, ако изобщо е грях, ще бъде опростен.

— Макар че никой не смееше да хули краля открито, все пак носеха се множество зловни слухове. Градинарят Белардо разказа на Алфонсо, че зли хора наричали — нашата господарка доня Рахел — дяволско изчадие и твърдели, че била омагьосала краля.

Тия слухове само още повече затвърдиха решението на Алфонсо да отстоява любовта си към доня Рахел. Сега вече той направо държеше тя да минава в открита носилка краткия път от Галиана до кастильо Ибн Езра. Случваше се тогава някои да ѝ се хият право в лицето, а един или друг да подвигне: „Дяволско изчадие, вещица такава!“ Но Рахел никак не приличаше на пратеничка на ада; сега вече момчешкото у нея почти се беше загубило, придобила бе нова, одухотворена, съдбовна красота и всички виждаха това. Единици бяха ония, които я хулеха; повечето люде не намираха чудно, че кралят бе избрал за своя приятелка тая изключителна хубавица, намираха го за правилно.

— Хей, Хубавице! — викаха ѝ те, радваха ѝ се и я зовяха La Fermosa, Красавицата, и пееха дружелюбни, прочувствени, възторжени романси за взаимната любов между нея и краля.

Алфонсо не се отказваше от удоволствието да придружава понякога Рахел в града. Яздеше край нейната носилка, а възгласите

„Да живее благородният Алфонсо!“ и „Да живее Красавицата!“ се сливаха.

Тъкмо тия възгласи на народа накараха Рахел да осъзнае, че тя бе *барагана* на краля, негова наложница. Тя не се срамуваше от това.

Алфонсо все повече привикваше с живота в Ла Галиана. Убеден бе, че бог го е взел под своя особена закрила и че въпреки всички криволичения, по които го тласка, в края на краищата провидението ще го отведе до целта.

Не избягваше вече да урежда държавни дела в летния си замък. Повечето от неговите грандове считаха, че им е оказана кралска милост и благоволение, ако ги призовеше в Галиана. Случваше се наистина някои от тях да застане леко недоумяващ пред месузата. Тогава Алфонсо усмихнато обясняваше:

— Това е полезен амулет. Предпазва от зли погледи и не позволява да ме подвеждат.

Но имаше и грандове, които намираха неубедителни предлози и страняха от Галиана. Алфонсо си отбелязваше имената им.

С деловито любезно послание доня Леонор съобщи на краля за посещението на дон Педро и за своето впечатление, че въпреки всички пречки един съюз с Арагон, и следователно походът срещу неверниците, е възможен. Тя на драго сърце щяла сама да отиде в Толедо и да се съветва с краля; но заболяването на инфанта Енрике не и позволявало да се отдели от Бургос. Ето защо молела Алфонсо незабавно да иде при нея.

Кралят веднага разбра, че сега не ще може да отлага повече срещата с доня Леонор. Но се утеши с мисълта, че при уреждането на такива важни държавни дела личните разногласия ще изгубят остротата си, така че срещата му с Леонор не ще бъде толкова мъчителна.

Съобщи на дон Йеуда, че след два дни ще замине за Бургос.

Напоследък той често се виждаше със своя ескривано, някаква странна връзка се беше създавала помежду им. Кралят се нуждаеше от хитрата находчивост на своя евреин. Той копнееше да започне свещената си война, ала не искаше да направи грешка с някоя нова привързаност и охотно се вслушваше във възраженията на евреина. А Йеуда познаваше краля по-добре, отколкото самият той себе си. Знаеше, че Алфонсо не може да се откъсне от Галиана и че дълбоко в

душата си, съзнателно, прикривайки го дори от самия себе си, е доволен, загдето Йеуда осуетява съюза с Арагон и военния поход. Откак бе постигнал допускането на франкските бежанци, Йеуда бе положителен, че държи Алфонсо здраво в ръцете си и се радваше на своята мощ да вдъхва живот и разум в този варварски владетел тъй, както бог бе ги вдъхнал в Адам.

Не се изненада, когато чу за предстоящото заминаване на Алфонсо. Неговият братовчед, дон Йосеф, го беше уведомил за преговорите на кралицата с Арагон. Тази жена беше умна, ала той чувствуваше у себе си сили да се бори с нея и бе подготвил вече насрещните си ходове.

Опасявал се, отвърна той на Алфонсо, че подведена от желанията си, нейно величество кралицата подценява мъчнотиите, които ще донесе един съюз с Арагон. Ето защо нека господарят благоволи да вземе със себе си в Бургос благородния дон Манрике и него самия, така че и те според своите скромни сили да могат да подкрепят старанията на доня Леонор.

Алфонсо бе объркан. За него беше добре дошло отпътува, съпроводен от своите приближени. Ако се явеше в Бургос със съветници и с голяма свита, то срещата му с доня Леонор щеше напълно да изгуби характера си на едно семейно обяснение; а и добре беше да може да съпостави нейните възгледи с мненията на съветниците си. Но как ли ще го приеме Леонор, ако отиде при нея заедно с бащата на своята възлюблена?

— Нима можем да оставим доня Рахел съвсем сама? — запита недодялано той.

Тази загриженост зарадва Йеуда и го накара, да почувствува краля още по-близък.

Доня Рахел, му довери той почтително, би могла да прекара това време в кастильо Ибн Езра. Там щяла да се намира в обществото на мъдрия Муса Ибн Дауд; пък и достопочтеният дон Родриге нямало да откаже да я навестява често.

Доня Леонор посрещна краля с такава приветлива непринуденост, сякаш се бяха разделили едва предишния ден. Той я прегърна и целуна, както изискваше куртоазията. Поздрави и децата

си. Погали бледня, малък инфант, съмнявайки се, че детето е болно. Весело и нежно заговори на сдържаната принцеса Беренгария, която очевидно знаеше за живота му в Галиана и не го одобряваше. Тя се държеше гордо и церемонно. Посещението на дон Педро бе разпалило нови надежда у нея, макар да знаеше, че без правата на кастилската корона тя нямаше да бъде желана кралица на Арагон.

Доня Леонор бе поканила в Бургос и дон Педро Ала младият крал не беше успял да превъзмогне своето озлобление към Алфонсо; вместо да дойде сам, той бе изпратил своя министър дон Йосеф Ибн Езра.

Двамата Ибн Езра се срещнаха още преди коронния съвет, който трябваше да се състои при доня Леонор. Неприязнеността на дон Йосеф към надменния му роднина беше нараснала. Той бе изпитал гняв и същевременно огорчение, загдето дон Йеуда бе пожертвувал дъщеря си само за да се свърже още по-тясно с краля. Самият той богобоязливо и милосърдно беше издействувал допускането на малък брой франкски евреи в Арагон; но масовото им заселване в Сефарада, тъй както го искаше Йеуда, му се струваше опасно по същите причини, от които се ръководеше и дон Ефраим. А това, че Йеуда бе използвал склонността на Алфонсо към неговата собствена дъщеря, за да ръководи съдбините на страната и на еврейството, в неговите очи изглеждаше дръзка, кощунствена игра. Но и сега, както преди, с Йеуда го свързваше общият им стремеж да запазят от войната Полуострова и своите евреи. Ето защо беше предупредил братовчеда си за коварните заговори на доня Леонор и ето защо се срещна сега с него.

— Позволи ми да ти благодаря и устно за твоите писма, дон Йосеф — започна Йеуда. — Разбрах от тях, че вие сте намерили път, който ще помогне за осъществяването на съюза и на върховното единоначалие над войските.

— Да — отвърна сухо дон Йосеф, — войната срещу мюсюлманите е надвиснала заплашително над нас. Твоята доня Леонор вложи удивително много хитрина и енергия, за да направи привлекателни за моя млад господар своите предложения за примирение.

Той го изгледа строго право в лицето и многозначително продължи:

— Положително не само стремежът към войната, дон Йеуда, подтиква твоята кралица да прави толкова великодушни предложения.

И сега вече, не без известно задоволство, той му откри онова, което не му бе съобщил писмено:

— Като обезщетение за убийството на барон де Кастро доня Леонор иска да върне на неговия брат твоя кастильо.

Въпреки цялото си самообладание Йеуда побледня. Мисълта, че отново ще трябва да напусне дома на дедите си, смазваше сърцето му. Ала тутакси гордо се утеши; другият замък, който си бе изградил в Толедо, макар и невидим, бе много по-хубав, много по-здрав от която и да било, пък дори и най-великолепната сграда, издигната от камък. Отговори спокойно:

— Не бих се отказал с леко сърце от този дом и причините са ти известни, ден Йосеф. Но ако моята кралица е дала обещание за това на Арагон, не ще проваля съюза, като се противопоставя.

Дон Йосеф бе изненадан; Йеуда очевидно бе сигурен, че не ще стане нужда да се прости със своя кастильо, иначе не би говорил толкова спокойно.

А и Йеуда си беше възвърнал вече цялата самоувереност, онова чувство на дръзка сигурност, което го бе изпълвало през последните дни. И тъкмо сега, докато говореше, му хрумна как ще може да противопостави на хитростта на доня Леонор още по-голяма хитрост. Наистина очертанията на неговия план бяха още неясни, ала той бе убеден, че когато настъпи моментът, ще намери подходящата форма.

Побърза да постави основния камък. Деловито, с предпазливостта, присъща на търговец, каза:

— Надявам се само, че изработените от вас условия за съюза ще издържат строгата проверка, на която ние, ти и аз, ще трябва да ги подложим. Откровено казано, виждам някои затруднения.

И сетне изброи множеството стопански въпроси, по които Арагон и Кастилия от десетилетия насам не бяха успели да се споразумеят. Между тях имаше спорни права във връзка с данъчното облагане на някои градове, спорни вносни и износни мита, спорове за права над пазарите.

— Ако трябва да ти отстъпя по всички тия въпроси, дон Йосеф — каза той лукаво и добродушно, — то твоят Арагон в най-скоро време ще изпревари стопански моята Кастилия.

Дон Йосеф веднага разбра накъде биеше Йеуда. Спорните стопански въпроси нямаха край; чрез тях с известна ловкост съюзът можеше да се провали. Възхитен в себе си от хитростта на Йеуда, той се съгласи с неговите планове и със същия тон на закачлива деловита игривост заяви:

— След като моят крал е съгласен да забрави оскърблението, което някога му нанесохте, всъщност вие бихте могли да се съгласите с нас по някои стопански въпроси.

— Значи, ти ще настояваш на всички ваши искания? — заключи Йеуда.

— Така и би трябвало — отвърна дон Йосеф и с Е престорена твърдост добави: — Да, ще настоявам.

Сериозно и тъжно дон Йеуда отговори:

— Моят крал положително жадува не по-малко искрено от твоя да започне войната срещу мюсюлманите, но ако вие проявявате такава неотстъпчивост, то боя се, че нищо не ще излезе от съюза.

— Бих съжалявал много, дон Йеуда — каза Йосеф, — ако наистина не ни се удаде да се споразумеем.

И двамата сановници се вгледаха един в друг, без да се усмихват.

Курията, на която трябваше да се обсъжда въпросът за съюза с Арагон, се състоя в голямата приемна зала на замъка. Залата беше обкичена със знамената на Кастилия и Толедо, стражи стояха при входа, приготвени бяха високи кресла за дон Алфонсо и доня Леонор. Архиепископът не се беше отказал от правото си да пристигне от Толедо. От членовете на курията отсъствуваше само дон Родриге.

Доня Леонор седеше на високото си кресло — царствена в своите тежки, блестящи парадни одежди и при все това привлекателна. Благоклонно и със спокойствие на високопоставена дама тя гледаше над кръга От придворни. В душата си тържествуваше. Всички, които седяха тук, бяха твърдо решени да спасят дон Алфонсо от чумавата атмосфера на Галиана и да го изведат сред свежия въздух на свещената война. Искаше го и самият Алфонсо. Единственият враг беше евреинът. Истинска наглост бе, че той се беше наложил на дон Алфонсо да го придружи; ала тя бе взела мерки, нямаше да успее да възтържествува евреинът.

Дон Манрике докладваше. Преговорите били напреднали и клонели към благоприятен завършък, дори и светият отец бил осведомен за тях и един негов легат, кардинал Грегорио от Сант Анджело, бил вече на път към Кастилия, за да помогне да се сложи край На разпрата между двамата крале.

— Кой е уведомил папата за преговорите? — запита мрачно дон Алфонсо. — Дон Педро ли?

— Аз го уведомих — приветливо отвърна доня Леонор.

Дон Манрике изложи условията на проектодоговора. Войските на двете страни щели да бъдат подчинени на единно ръководство. Кастилски рицари щели да бъдат включени в щаба на арагонските войски, арагонски — в щаба на кастилските. Дон Педро се задължавал да се вслушва в съветите на дон Алфонсо с уважението, дължимо от по-младия на по-възрастния рицар.

— Да се вслушва ли? — запита дон Алфонсо.

— Да се вслушва — потвърди дон Манрике.

— Не успяхте ли да прокарате по-ясно определение? — запита Алфонсо.

— Не — отвърна доня Леонор.

Всички мълчаха.

— Какви други условия предвижда договорът? — запита кралят.

Арагон поставял, обясни дон Манрике, три главни условия. Първо, Кастилия трябвало да се откаже от сюзеренните права над Арагон.

При все че знаеше вече за това условие, дон Алфонсо не можа да сподави един недоволен възглас.

— Второ — продължи дон Манрике, — Арагон настоява да бъдат удовлетворени претенциите на неговия васал Гутиере де Кастро във връзка с овъзмездяването му.

Никой не бе споменал пред краля за това искане. Той почти се изправи и премести погледа си от Манрике към доня Леонор.

— Да платя обезщетение на Кастро ли? — запита тихо, заплашително той.

— Не става въпрос за обезщетение — побърза да го успокои дон Манрике, — думата обезщетение е избягната^[2].

— Умее да използва затрудненото ми положение тоя хлапак Педро — каза с горчивина кралят. — Скрива се зад гърба на Кастро, за

да ме унизи. А Рим изпраща своя кардинал да присъствува на позора ми.

— Не е позорно — каза приветливо със звънкия си глас доня Леонор — да се принесе жертва в името на свещената война. Позор би било, ако изпратим кардинала обратно, без да сме свършили нищо. Тогава целият християнски свят с право би обсипал с позорни хули дон Алфонсо за неговото бездействие.

Сановниците седяха изплашени. Вяло отпуснати висяха на прътите си знамената на Кастилия и Толедо. Побледнял, изпълнен с безграничен гняв, дон Алфонсо се взираше в доня Леонор. Докато двамата бяха насаме, тя не го беше упрекнала нито с дума за Галиана; студено и пресметливо бе изчакала тоя коронен съвет, за да хвърли право в лицето му, тук, пред неговите съветници, пред най-близките му приятели, пред неговите знамена, всичко оскърбително, което мислеше за него — тук, сега, с коварна отмъстителност, истинска дъщеря на своята необузdana майка.

Ала доня Леонор не сведе големите си зелени очи пред буреносните мълнии, които мяхаха неговите, от спокойното ѝ лице не изчезна дори леката, неопределена усмивка. Той овладя с усилие своята ярост. Не можеше да се кара с нея пред своите приближени, никой от тях не би го оправдал — дори и евреинът.

— Какво обезщетение желае Кастро от мен? — запита пресипнало той.

Вместо дон Манрике отвърна доня Леонор:

— Исканията са неприятни — каза тя, — но в основата си не са несправедливи. Трябва да му платим откуп за пленниците от Куенка и да му върнем неговия кастильо в Толедо.

Отново настъпи дълбока тишина, чуваше се само тежкото дишане на дон Алфонсо. Може би не беше учтиво, но погледите на всички се впериха едва ли не жадно в Йеуда.

Сега архиепископът — седнал колкото можеше по-Далеч от евреина, без дори да го поздрави — взе думата и гласът му отекна в просторната зала:

— Барон де Кастро доста чувствително засяга честта ти, господарю — каза той, — но свещената война ще очисти много унижения.

Доня Леонор приветливо се обърна към Йеуда.

— Какъв е твоят съвет, сеньор ескривано? — запита тя.

— Струва ми се — отвърна Йеуда, — че бунтовният барон си позволява прекалено дръзки искания спрямо негово величество краля. Но аз не съм сведущ по въпросите на честта, а достопочтеният сеньор архиепископ уверява, че високата цел на свещената война си струпа униженията. Що се отнася до самия мен, то аз с болка ще се разделя с дома на моите деди, който си възвърнах по милостта на бога и на нашия господар, краля, срещу доста голяма цена и който радва сърцето ми. Но моите собствени желания и моето честолюбие, както и моето достойнство, разбира се, трябва да отстъпят, когато се отнася до високата цел на нашия господар, краля. Ако това ще спомогне за осъществяването на съюза и за кръстоносния поход, то аз с готовност отдавам в твои ръце, господарю, кастильо Ибн Езра заедно с всичко, което съм пристроил и вградил в него, и то срещу половината от цената, внесена от мен в хазната ти.

Той бе подготвил добре своята реч, ала все пак леко фъфлеше от възмущение.

Никой не бе очаквал, че тоя човек ще се откаже толкова лесно от най-скъпия си имот. Алфонсо смаяно гледаше своя ескривано, дори и доня Леонор с усилие успя да запази върху лицето си изражението на високопоставена дама. Какво ли коварство прикриваше тоя мъж зад своето тъй голямо примирение?

Младият Гарсеран де Лара пръв се съвзе от смаяването.

— Е — извика весело той, — тогава в други ден бихме могли да потеглим в поход.

Но Йеуда скромно запита:

— Не спомена ли ти и за още някакво трето условие на Арагон, благородни дон Манрике?

— Да — отвърна Манрике, — но това е вече по-маловажна точка. Арагон иска още отстъпки по ония стари спорни въпроси относно някои мита, пазарни права, градове, дадени в залог, и други подобни дреболии.

Вътрешно ликуващ, Йеуда бе забелязал какво дълбоко въздействие бе упражнило незабавното му отказване от кастильото. Ето ги насядали около него враговете, които искат своята война, за да превърнат в пух и прах всичко, изградено от него с толкова много мъдрост и с божията благословия. Ала те не ще се доберат до войната

си, тия рицари, тия глупаци, а той ще запази своя кастильо. Междувременно той бе изградил вече добре своя план с всички подробности, чувствуваше се сигурен; щастието бе качество и бог го бе надарил с това качество. Чувствуваше се издигнат над останалите, като ловец, който дразни своите кучета.

— Имаш ли списък на исканите отстъпки, ден Манрике? — запита тон.

Манрике му подаде листа, Йеуда го прегледа набързо.

— Не са чак дотам безобидни, както изглеждат на пръв поглед тия деветнайсет точки — рече той. — Съгласно тях например ние трябва да се откажем от приходите на града Логроньо. Логроньо сега е станал център на нашата търговия с вина, ние освободихме града Логроньо и местността Риоха за три години от данъци, за да поощрим тая търговия с вината.

— Ако разбирам добре евреина — каза презрително архиепископът, — той се оплаква, че през време на свещената война приходите на кралската хазна може би ще понамалее. Не е изключено да има право. Но който иска да завоюва светата земя, не бива да се плаши от дългия и труден път през пустинята, нито да плаче за котлите с месо в Египет.

Йеуда не отвърна нищо. Той се обърна към краля:

— Твоето стопанство, господарю, настигна през последните години стопанството на Арагон. Много от предприятията, основани през това време, обещават небивал разцвет. Но съгласно тоя хитър договор, скалъпен от съветниците на августейшия дон Педро, тъкмо използването на доходите от тези предприятия ще трябва да се отстъпи на кралство Арагон. Опасна е сделката, която ти предлагат, господарю. Ако отстъпиш по тия деветнайсет точки, само след няколко години Арагон ще спечели значителна преднина пред Кастилия. Крал Педро има твърде пресметлив пазител на държавното съкровище. Дълго още ще кретае ние след Арагон, господарю, ако приемеш тия условия.

Никой не можеше да намери смислено възражение.

Дон Мартин изръмжа недоволено:

— Нима трябва да изменим на Христа заради — търговията с вина на Логроньо?

— Дон Педро не е алчен за пари — каза доня Леонор. — Щом като ние се съгласяваме с ония пунктове, на които държи най-много, той няма да седне да се пазари за разни дребни печалби.

— Прости ми, господарке — отвърна почтително дон Йеуда, — тук не става въпрос за дребни печалби, а за първенстващата роля на тоя полуостров. Не от любов към несговорчивостта двете страни са си оспорвали десетилетия наред тия права. Боя се, че няма да ни се удаде да се разберем толкова бързо с Арагон.

Сановниците седяха безпомощни. Спорните въпроси, за който ставаше дума, бяха доста неясни; може би наистина се целеше по тоя начин Кастилия да се лиши от значителни привилегии; ала вероятно бе, че двамата еврейски министри създаваха интриги, за да протакат благословената война.

И Алфонсо, като останалите, бе изненадан и смутен. Приятно му бе, че имаше основание да избегне униженията, които искаха да му наложат доня Леонор и оня хлапак Педро; щастлив го правеха и изгледите още дълго време да остане заедно с Рахел. Навярно евреинът имаше право и може би, ако отстъпеше на хлапака Педро тия мита и всички останали глупости, той наистина щеше да пожертвува първенстващата роля на Кастилия в Испания, наследството на своя син. Ала в дъното на душата си и той като другите подозираше, че Йеуда чисто и просто иска с лукавост да му попречи да започне войната.

И тъй като радостта и чувството за вина се примесваха толкова странно у него, той грубо викна на евреина:

— Какво, да не би да трябва да преговаряме още месеци, или може би години, само защото не можете да се споразумеете вие, ти и твоят братовчед?

И сурово запита:

— Какво предлагаш ти?

Йеуда, обмислил вече отговора на подобен въпрос, отвърна:

— Това е трудно дело и мъчно е да се намери правилно решение. Какво бихте казали, ако поканим да го разреши един безпристрастен арбитър, който се ползува с безспорен авторитет?

Никой не разбираше накъде бие евреинът. Но внезапно въодушевен, архиепископът извика:

— Добре! Да се обърнем към светия отец! И без това кардиналът легат е вече на път за насам.

— По-добре е тия чисто светски въпроси да се разрешат от сведущ мирянин — възрази скромно евреинът. — Владетелите биха могли да се обърнат към августейшия баща на нашата господарка и да го замолят за посредничество. Това е деликатна задача, но тъй като от нея зависят свещената война и мирът господен, кралят на Англия едва ли ще откаже.

Предложението на Йеуда изглеждаше напълно разумно. Крал Хенри се намираше в родство както с арагонската, тъй и с кастилската династия, основно познаваше обстоятелствата, беше прочут със своята държавническа мъдрост, от него можеше да се очаква справедлива присъда. При все това, тъй като предложението идваше от Йеуда, всички се усъмниха.

Доня Леонор беше сигурна: между думите на евреина и действителните му, лукави и коварни замисли имаше толкова малко общо, колкото между вълнистата повърхност на морето и вечния покой, царящ на неговото дъно. Изпълнена с подозрения, тя се мъчеше да прозре по-бързо истинските му цели. Нейният баща Хенри, който все още продължаваше да отлага собственото си участие в кръстоносния поход, положително разбира какви изгоди извлича Испания от своя неутралитет. Освен това той несъмнено ще прецени, че започнат ли богоугодната си война срещу мюсюлманите на своя полуостров, испанските крале ще се обърнат за военна помощ и към него, а той не бе от ония, които охотно даваха. Следователно крал Хенри нямаше никакви причини да ускори примиряването между Кастилия и Арагон; обратното, той ще мисли и обмисля безкрайно и накрая ще присъди решение, което няма да задоволи никого. Мръсна хитрост бе изнамерил евреинът. С главоломна бързина тя се зае да обмисля как да осуети плановете му. Ще замине за Сарагоса и ще убеди дон Педро да не се поддава на брътвежите на своя евреин. Ще изпрати искрено писмо на баща си, ще сподели с него цялата си болка и ще го замоли настойчиво да ускори решението си. Но ах, нали и сам английският монарх неведнъж бе изпитвал и вкусвал от тая нечестива страст; ако някой изобщо можеше да разбере разпътните радости и грижи на Алфонсо, това беше именно нейният баща, Хенри. С

горчивина доня Леонор осъзнаваше, че не може да се бори с хитростта на Ибн Езра.

И Алфонсо прозря с пъргавия си ум мислите на своя дон Йеуда. Беше излязло тъй, както подозираше той от самото начало: евреинът искаше да попречи на свещената война, пък дори и само заради бежанците, които бе приютил в страната.

„Но криво си е направил сметките — мислеше Алфонсо. — Няма да седна да се пазаря с Педро за дреболии. Няма да се обръщам към татко Хенри, та да ми намигне снизходително: «Е, хайде да оставим момчето да се позабавлява и понаслаждава на страстите си.» Няма да допусна този евреин да ме води за носа. Няма да заплатя любовта на Рахел с безсмислени преговори и разтакания.“

Тъй чувствуваше и тъй мислеше Алфонсо през краткото мълчание, последвало думите на евреина.

Сетне, ужасен сам от себе си, той се чу да казва:

— Какво смятате, доня Леонор, и вие, благородници? Нашият ескривано според мен намери добър изход. В целия християнски свят едва ли има друг по-добър съдия за едно толкова оплетено дело от мъдрия августейши баща на нашата кралица. Мисля, дон Йеуда, че ще сторим тъй, както предлагаш ти.

---

[1] Сега и завинаги, и вовеки веков, амин! (лат.) — Бел.пр. ↑

[2] Съгласно правните схващания на Средновековието обезщетение плащал само равен на равен или васал на сюзерен, но никога сюзерен — на васал. — Бел.пр. ↑

ПЕТА ГЛАВА

За да осигури успешния изход на начинанието, Йеуда уведоми с поверително писмо своя търговски приятел Аарон от Линкълн, финансовия съветник на крал Хенри Английски, за какво се отнасят всъщност споровете на двамата испански крале и го замоли за съдействие.

Сетне, преди да потегли обратно за Толедо, изпрати, както изискваше учтивостта, подаръци на кралицата. Дръзко скъпи подаръци — най-фини парфюми, голяма кутия от слонова кост за тоалетни принадлежности, пълна с гребени, фибули за коса и помади, а освен нея едно великолепно изработено ковчеже с брошки, пръстени, клипсове, скъпоценни камъни; също така обувки с прикрепени отгоре огледалца, така че тази, която ги носеше, винаги можеше да се огледа в тях.

Доня Леонор бе възмутена от дързостта на човека, който, сякаш за да я утеши за поражението, което ѝ бе подготвил, ѝ изпращаше толкова скъпи дреболии; изпита силно желание да върне подаръците. Но досега тя се беше държала като истинска дама, ще остане дама и занапред. Освен това подаръците ѝ се харесаха. Задържа ги и написа благодарствено писмо.

През това време в Кастилия пристигнаха първите еврейски бежанци от Франкия и както бе предсказал дон Ефраим, тяхното идване даде на архиепископа и на враждебно настроените грандове желания повод да започнат отново насъскванията си. Евреинът, твърдяха те, не използва приходите от Саладиновия десятък за въоръжаване за свещената война, а пилее парите да заселва в страната нови тълпи от неверници и измамници.

Тия подстрекателства не уловиха място. Та нали успехите на новото управление бяха напълно осезаеми. Благоденствието на страната нарастваше и това бе добре дошло за всекиго. Хората разполагаха с повече пари, отколкото преди, в страната се стичаха непознати досега стоки, появиха се нови насаждения, нови

работилници, нови магазини. Всичко, до което се докосваше Йеуда, процъфтяваше.

По това време при него пристигна един учен от наварския град Тудела на име раби Бенямин, високо почитан и уважаван човек. Този Бенямин от Тудела бе посветил живота си на науката — на изучаването и описанието на земята; току-що бе завършил второто си голямо пътешествие с научна цел, което го бе отвело от тая западна част на света чак до източната му граница, до Китай и Тибет. Беше изследвал преди всичко условията, при които живеят евреите след разпръсването им по цял свят, но наред с това бе събрал и всевъзможни други научни познания и навсякъде се беше срещал с могъщите люде — включително султан Саладин и папата. Сега се готвеше да опише в една книга резултатите от пътешествието си. „*Масеот Бенямин*“ — „Пътешествията на Бенямин“ щеше да бъде озаглавена тая книга и много млади учени от Академията на дон Родриге му бяха обещали да я преведат и на латински, и на арабски.

И така, сега този Бенямин от Тудела дойде да засвидетелствува почитта си към нашия господар и учител Йеуда Ибн Езра; искаше на всяка цена да се запознае с човека, променил тъй благотворно облика на Полуострова през годините на неговото отсъствие. Йеуда засвидетелствува голяма почит на прочутия учен. Показа му библиотеката със скъпите книги и свитъци, показва му строежа на синагогата, разведе го из манифактурите, които бе основал. Раби Бенямин гледаше и слушаше с внимание и разбиране на познавач.

На трапезата раби Бенямин заразказва в присъствието на Муса за своите пътешествия. Запитан от дон Йеуда, той описа живота на евреите от Изтока. Във Византийската империя и в светата земя евреите били подложени на големи тегла поради кръстоносните походи, но в Кайро и в Багдад живеели в мир и сред голямо благополучие. Разказа за *реш-галута*, за ексиларха, върховния предводител на източното юдейство. Неговата резиденция се намирала в Багдад и сам халифът го признавал за вожд на евреите. Имал пълномощие да управлява своите единовърци „с тояга и бич“ и разполагал с правото да събира данъци, да раздава правосъдие и да упражнява всякаква власт над евреите от Вавилония, Персия, Йемен, Армения, а също тъй и над евреите от Междуречието и Кавказ; властта му се простирала чак до границите на Тибет и Индия. Когато халифът

въздигнал в тоя сан сегашния реш-галута, нашия господар и учител Даниел Бен Хасдаи, гръмогласно възвестил пред целия си народ:

— Аз съм приемник на пророка Мохамед, този мой голям приятел е приемник на цар Давид.

Реш-галута се ползувал с най-голямо уважение и сред мюсюлманите. Когато тръгвал нанякъде, бързоходци тичали пред него и викали:

— Сторете път за нашия господар, сина Давидов!

И целият народ падал ничком пред него като пред самия халиф.

Този живописен разказ направи силно впечатление на Йеуда. Но Бенямин продължи:

— Впрочем реш-галута говори и за тебе, дон Йеуда. И на Изток знаят, че ти си се отказал от високия си пост в Севиля, за да помагаш от Толедо на своите събратя.

И заключи:

— Ето на, тринадесет години пътешествувах по цял свят, а онова, което най-много заслужавало да се види, намерих, когато се завърнах тук, в непосредствена близост.

Тия думи на раби Бенямин, който бе независим човек и нямаше причини да го ласкае, стоплиха сърцето на Йеуда, а това, че бяха казани в присъствието на неговия приятел Муса, още повече увеличи радостта му.

Сега той се почувствува като истински *окер-арим*, като човек, който може да вдига цели планини, и вече не се боеше да използва безогледно властта си. Тъй като кралят остана в Бургос по-дълго, отколкото се очакваше, той издаде на своя глава опасни разпореждания. Напук на враждебните прелати и барони назначи на доходни длъжности много от франкските бежанци; един човек на име Натан от Немур, по-рано пътувал из Кастилия, той въздигна в *баи*, управител на Сурита.

Настъпи празникът Пурим, денят, в който евреите празнуваха спасението на своя народ от най-страшна беда, благодарение на царица Естер. Злодеят Аман, любимецът на цар Артаксеркс, възнамерявал да изстреби всички евреи от града Суза и от цялото персийско царство, защото евреинът Мардохай уязвил неговото честолубие. Ала племенничката и питомката на Мардохай, девойката Адаса, наречена Естер, срещнала благоволение в очите на царя; той я направил своя

царица и тогава по указанията на чичо си Мардохай тя се заела да осуети плановете на Аман. При все че под страх на смъртно наказание никой не бивало да се явява непризован пред очите на владетеля, тя пристъпила пред Артаксеркс и го замолила да пощади народа в. И царят, трогнат от хубостта и от разума и, свел скиптъра си над нея, помилвал и нея, и народа ѝ, а злодея Аман предал в ръцете на евреите. Тогава те го обесили на бесилото, приготвено от него за Мардохай, обесили и десетимата му сина и избили всичките си врагове в сто и двадесетте и седем страни, подвластни на цар Артаксеркс.

В еврейския календар на празниците има дни, припомнящи за по-големи събития, ала нито един от тях правоверните евреи не чествуват с толкова буйни веселия, както този паметен ден. На него те уреждат пищни пирове, изпращат си един другиму подаръци, отпускат щедри помощи за бедните, устройват представления, танци и хазартни игри. И главно, четат с тържествуващи жестове и с весели възгласи книгата, в която е рая казано за това удивително спасение — книгата Естер.

През тия дни и дон Йеуда, който обичаше празненствата, събра в своя кастильо много гости, за да чуе заедно с тях пищния разказ в книгата Естер, да яде и да пие заедно с тях, да гледа игри и да се наслаждава на умни и глупави разговори.

Тия приказни събития, за които се разказваше в книгата Естер, трябва да се бяха случили през три хиляди и четиристотната година от сътворението на света; сега бе четири хиляди деветстотин и петдесетата, и година след година у десетки, стотици хиляди евреи тая история будеше възвишени чувства. Ала сигурно през всичките тия времена малцина бяха изпитвали от нея толкова ведра радост, каквато вълнуваше сега дон Йеуда. Изпитанията и победите на Мардохай и Естер бяха и техни — негови и на неговата Рахел. Кой можеше да почувствува по-дълбоко от него смелостта и смъртния страх на Естер, когато пристъпва пред царя? Кой можеше да изпита по-силно от него насладата от ликуването на Мардохай, когато врагът му Аман е принуден да върви пред него из целия град, да води царския жребец, на който е яхнал той, и да вика: „Тъй става с човека, когото царят желае да почете!“ А когато стигнаха до края на книгата, гдето царят въздига Мардохай в пазител на своя печат, Йеуда тържествуващ почувствува гербовия печат върху собствената си гръд и със задоволство погледна

тримата франкски бежанци, които беше поканил в дома си за отпразнуването на тоя ден.

Сетне учениците от *йешивата*, школата за изучаване на Библията и талмуда, а заедно с тях и Бенямин Бар Абба, започнаха, както бе обичайно за тоя ден, да подражават на своите учители и да си задават всевъзможни остроумни въпроси.

Младият дон Бенямин смяташе, че въпреки всичките си заслуги Мардохай и Естер са извършили два греха. Първо, те не проявили никаква милост.

— На празника Пасха — каза той — ние отливаме от чашата на радостта десет капки вино, за да почетем страданията на нашите врагове. А Мардохай и Естер с необуздано ликува не са избесили Аман и неговите синове и с непомрачено тържество са избили всичките си неприятели.

Останалите бурно възразяваха. Аман бил толкова покварен злодей, че и за най-смирения щяло да бъде истинска радост да изтрие от лицето на земята него и всичките му роднини. Според преданието преди това Мардохай го спасил от смърт, но Аман му отвърнал с черна неблагодарност. Толкова адски зъл бил той, че дори и невинните дървета на земята си оспорвали пред божия престол честта кое от тях да послужи за бесилката му. Но избрано било дървото, от което построили Ноевия ковчег; още при сътворението на света то било определено за тази цел.

Дон Йеуда се запита дали самият той е жесток. Да, жесток бе, и се гордееше с това. Готов бе да пожертвува двадесетте и два кораба от своя флот заради удоволствието да види архиепископа увиснал на клона на някое високо дърво. Готов бе да се откаже от предприятията си в Прованс и във Фландрия, само да можеше да види как бичуват и разкъсват на четири части Кастро, който го беше нарекъл мръсно псе. Такива трябваше да бъдат чувствата на един истински мъж, стига да не бе мъдрец като Муса или пък пророк. Той, Йеуда, не беше и не искаше да бъде нито мъдрец, нито пророк.

Думите на дон Бенямин го изтръгнаха от мислите и от разсъжденията му. Сега той говореше за втория грех на Мардохай, за неговата гордост.

— Вижте го само как се надува, яздейки из града Суза, когато го води Аман! И защо, след като това е било царска заповед, не е

прекланял коляно пред Аман? „Законите на страната са ваши закони“ — тъй учат мъдреците. Тъкмо това нежелание на Мардохай да се покори, тъкмо тая негова гордост са навлекли нещастията на евреите. Тъй е писано изрично в книгата. Мардохай е познавал хората, познавал е Аман, знаел е До какви последици ще доведе неговото упорство. Защо не е надвил своята гордост, та да избави народа си от опасности?

Трудно беше за Йеуда да запази невъзмутимия израз на лицето си. Знаеше, самия него считаха за високомерен и едва ли имаше сред гостите му някой, комуто да не е направила впечатление знаменателната прилика между съдбите на Мардохай и Естер и неговата собствена съдба и тая на Рахел. Те без съмнение го сравняваха с Мардохай.

И докато дон Бенямин продължаваше да хули гордостта на Мардохай, горчиво подозрение се зароди в гърдите на Йеуда. Бе му дарена милостта да облагодетелствува евреите в Толедо. Но дали, въпреки всичко, те не гледаха на него все още с очите на раби Товия — с погнуса? Никой не осъждаше Мардохай за това, че беше изпратил приемната си дъщеря в двореца и в ложето на езическия цар. Но Мардохай бе живял преди много стотици години в далечния град Суза. Той, Йеуда, живееше днес и до Галиана нямаше и две мили. Подозрително се вглеждаше той в лицата на своите гости и най-подозрително в това на младия дон Бенямин. Не можеше да го понася; в неговия хладен и разсъдъчен поглед не личеше страхопочитанието, което е право можеше да очаква един Йеуда Ибн Езра.

Но не, у гостите му нямаше недоброжелателни и скрити мисли. Как разпалено опровергаваха те младия Бенямин. И защитавайки Мардохай, защитаваха него, Йеуда. Той със задоволство видя: не го коряха, загдето им беше донесъл благоденствие.

С истински жар взимаха те под своя закрила обичния си Мардохай. Нима ако е бил горд, Мардохай щял да скрие, че е чичо и приеман баща на царицата? И щял ли един горд човек да се върти унижен като просяк пред царския дворец? Та нали сам той бил възпитан и Естер към пълно смирение. Не с лъжлива самоувереност, а с най-дълбоко смирение поела тя своя тежък път към царя, който можел да се окаже и път към смъртта. Нали в преданието се давала буквално молитвата й: „Знаеш, о боже, че не блясъкът на тоя дворец ме привлече. Не, наистина не! Тъй както жената се гнуса от дрехата,

носена от нея през дните, когато е нечиста, тъй се гнуся аз от моите великолепно одежди и от короната, която трябва да нося. Откакто съм тук, нямам друга радост освен тебе, господи. И сега ти, господи, боже мой, утешително на всички обременени, помогни ми в моята горест и направи тъй, че да омилиствя тоя езически цар, пред когото изтръпвам като агнец пред вълк.“

Подозрението на Йеуда се разсея. Не, евреите от Толедо не му желяеха злото. В него те виждаха човек като Мардохай, един велик човек сред евреите, обичан от мнозинството свои братя, човек, който мислеше доброто на своя народ и се стремеше към благополучието на цялото си племе.

Муса му каза:

— Изпълва ли се сърцето ти с гордост, драги Йеуда? Чувствуваеш ли се като Мардохай?

Полушеговито полусериозно Йеуда отговори:

— Ти го изрази.

Когато си легна, бе щастлив и уморен.

Ала през време на съня умът му продължи да работи и когато на другата сутрин този удивителен, многостранен човек се събуди, от впечатленията и от изпитаното през миналия ден се бе породила една идея за неговите собствени дела.

Аман бе хвърлил жребий, за да определи с него точния ден за унищожението на юдеите, ала с този жребий той беше определил деня на тяхното спасение и възвисяване, ето защо празника на Естер евреите наричаха „празник на жребия“, Пурим. Удоволствие правеше на хората да хвърлят жребий, да предизвикват щастието, да откриват към кого бог е благосклонен и към кого — не. Какво би станало, ако той, Йеуда, използва тая тяхна склонност? Ще обяви от името на краля голяма игра, ще изложи огромна урна на щастието, от която всеки срещу нищожна сума ще може да изтегли жребии. И макар че отделният жребий ще носи на краля малка печалба, изгодата от разпродажбата им в цялост ще бъде огромна.

Още същия ден Йеуда се зае с пресмятания за голямата кастилска урна на щастието.

След като на коронния съвет бе станало ясно, че преговорите с Арагон ще се проточат още дълги месеци, Алфонсо изпита силно желание да се върне в Толедо. Ала той знаеше, доня Леонор беше прозряла неговата нечестна игра. Наистина тя както винаги се държеше спокойно и приветливо, но той не можеше и никога нямаше да може да забрави как му бе казала право в лицето: целият християнски свят ще те хули и презира. Съзираше презрението в нейното ясно лице, не искаше да избяга. Прекара в Бургос мъчителни седмици, изгаряше от копнеж по Рахел и Галиана. Но остана.

В началото на третия месец си каза, че сега вече е принесъл достатъчно жертви на дълга и започна да се готви за заминаване.

Задържа го печално събитие.

Онова, което преди време му бе съобщила Леонор, се оказа вярно: малкият инфант Енрике боледуваше. Сега, съвсем неочаквано, болестта му се влоши. Лекарите бяха безпомощни.

Отчаяният Алфонсо виждаше в това нещастие божие наказание. Припомни си как веднъж злобно беше ранил Родриге, като му бе казал, че от него, Алфонсо, бог е явно доволен; че той му помага да завърши благополучно всичко, за което се залови. Ала Родриге му беше отвърнал, че в такива случаи наказанието на грешника на оня свят е толкова по-страшно; милост било, когато господ наказвал още през земния живот. Жестока милост беше това, ако изобщо бе милост. Но Алфонсо беше заслужил наказанието си. Бе се държал на коронния съвет лицемерно, беше признал за правилни хитри те, лъжливи доводи на евреина и подло се беше измъкнал, за да не изпълни своя най-свещен дълг, войната. Това, че сега бог обричаше на гибел неговия наследник, показваше само колко страшно бе съгрешил той.

И доня Леонор си правеше суеверни упреци. За да откъсне Алфонсо от еврейката и да го примаме в Бургос, тя бе преувеличила неразположението на инфанта и го беше нарекла болест. Сега отмъстителното небе бе превърнало егоистичната ѝ лъжа в истина. Безпомощна и отчаяна тя седеше край горящото в треска, задъхващо се дете.

Тогава от Толедо пристигна старият Муса Ибн Дауд, за да предложи помощта си на лекарите от Бургос.

Научил за заболяването на детето, дон Йеуда се беше изплашил силно. Ако с инфанта се случеше нещо, доня Леонор щеше да

осъществи сгодяването на Беренгария с дон Педро; тогава и най-изкусните и хитри планове нямаше вече да могат да попречат на съюза и на войната. Дон Йеуда веднага бе поискал от алхамата да уреди молебствия за оздравяването на инфанта; толедските евреи се молеха от все сърце, разбираха от какво огромно значение за тях бе това. И също тъй незабавно Йеуда бе замолил и приятеля си Муса да замине за Бургос. Отначало старият лекар се бе възпротивил. Бе заявил, че предпочита да изчака, докато го повика кралят. Но Йеуда бе настоял незабавно да замине.

И ето, той пристигна. Въпреки неприязнеността си към тоя стар бухал кралят облекчено си отдъхна и радостен съобщи на Леонор, че е дошъл най-добрият лекар на Полуострова, Муса Ибн Дауд, и че той положително ще може да спаси детето.

Ала сега вече ясното, спокойно лице на доня Леонор се изкриви, в цялото ѝ същество настъпи някаква ужасяваща промяна и омразата ѝ избухна без остатък.

— Не ви ли стигат бедите, които докарахте с своята еврейка? — нахвърли се върху него тя и инак приятният и глас прозвуча сега грозно и пронизително. — И сина ми ли искате да премахнете?

Без да съзнава, тя заговори на френски, езика на нейното детство.

— Кълна се в очите на бога! — изкрещя тя любимата клетва на своя баща. — По-скоро ще убия със собствените си ръце тоя човек, отколкото да го допусна до детето си.

Алфонсо се отдръпна. Друга бе тая Леонор, коренно различна от жената, която бе познавал в продължение на петнадесет години. Дори и на оня коронен съвет, когато го бе унизила, тя бе овладявала гласа и движенията си; сега за пръв път от нея се беше изляла с пълна сила страстта, тласнала баща и и майка ѝ към такива чудовищни постъпки. И той, Алфонсо, беше виновен, той беше превърнал своята дама и кралица в такова бясно същество.

Инфантът Енрике завърши мъчително.

Занемяла и безчувствена седеше Леонор. Ала сред безграничната ѝ печал вече се зараждаше яростното и злорадо прозрение, че тъкмо тая загуба я води към целта. Сега, след смъртта на инфанта, Беренгария отново ставаше наследница на Кастилия, сега сгодяването ѝ с дон Педро се превръщаше в задължение пред целия християнски свят. Сега вече нито евреинът, нито дяволът можеше да осуети

войната. Сега дон Алфонсо трябваше да потегли в поход, раздялата му с еврейката бе неминуема. И още докато, овладяна от горчива ирония към самата себе си, обмисляше тая изгода, заради която бе заплатила такава чудовищна цена, тя виждаше мислено пред себе си Алфонсо в бойни доспехи, готов да потегли на война; ето той се навежда към нея от коня си с жизнерадостна, рицарска увереност. И докато през всички изминали месеци бе изпитвала единствено неудържимото желание да го накаже, сега изведнъж у нея мощно нахлу отново предишната ѝ любов.

Самият Алфонсо беше потресен. Седеше посърнал, с разрошени коси, с вторачен, помръкнал поглед. Жестоко разкаяние го измъчваше. Ето, той се беше самоизлъгвал, че ще може да спечели Рахел за християнството, а още от самото начало бе знаел, че не ще успее. Тая жена го бе поразила като болест, знаел го бе и при все това не беше искал да знае. Затварял бе очи, преструвал се бе на сляп. С безпощадно ярка светлина беше разтворил господ сега очите му.

През тая нощ, докато мъртвият инфант лежеше проснат в ковчега си сред тамянов дим, светлина от свещи и приглушените, монотонни молитви на свещенослужителите, застанали на всенощно бдение в параклиса на замъка, Алфонсо и Леонор уясниха отношенията си докрай. Без каквито и да било заобикалки той я запита колко време ѝ е необходимо, за да осъществи годежа между Беренгария и дон Педро. Тя отвърна, че договорите сигурно щели да бъдат готови за подпис до изтичането на няколко седмици.

— В такъв случай след два месеца ще мога да потегля в поход — заяви дон Алфонсо. — И така е добре! — откъсна се от устата му.

Тя седеше сдържана, кротка, печална и изпълнена с достойнство. Мислеше си колко беди беше трябвало да се струпат върху двамата, за да може най-сетне той да се изтръгне от тинята. И в ушите ѝ сякаш звучаха думите, които майка ѝ бе писала от своя затвор на светия отец: „По проклетие божие кралица на Англия“; и разменяше с Алфонсо разумни, безстрастни думи, а вътре в нея звучеше: *in ira dei regina Castiliae*.

Спокойно му каза със звънкия си глас, че ще стори добре, ако преди да потегли на война, се очисти от всичките си грехове. Той веднага я разбра. В ума му пламна отново споменът за това, как жестоко го бе унизила право в очите, пред всички присъстващи, как

само преди два дни омразата ѝ се бе изляла в порой от проклетия и клетви. Ала сега и гласът, и лицето ѝ бяха спокойни, имаше вид, сякаш почти го съжалява; не гневна и жадна за мъст, а любеща жена му говореше сега.

— Ще я изпъдя! — пламенно се зарече той.

Когато прекрачи портата на Галиана, когато насреща му изпъкна приветствието „Алафия“, мир на влизащия, и дори тогава, когато зърна месузата, чието стъкло бе разбил със собствената си ръка, Алфонсо все още предвкушаваше злорадо как ще каже на Рахел: „Потеглям на война, разделяме се, бог иска тъй.“ И след като и го каже, без да се бави нито миг, ще се върне в Толедо.

Ала сетне застана пред нея, синкавосивите ѝ очи сияеха, сияеше цялото ѝ лице и неговата решителност се изпари. Наистина още се мъчеше да не забравя обета си. И ще го удържи, ще ѝ каже за раздялата. Но не сега, не днес.

Прегърна я, седна на трапезата с нея, побъбриха, отидоха заедно в градината. Съвсем различна бе тая жена от образа, който беше запазил в своите спомени, много по-хубава, и как бе могъл да си вътълпи той, че в нея има нещо нечестиво?

Спусна се мрак, забравена бе смъртта на инфанта, потъна в забрава и свещената война. Падна нощ и тая нощ беше изпълнена с блаженство.

Закусваха заедно, също както преди. Но сега той говореше неохотно. Трябваше да и каже, не биваше да отлага повече, всяка отложена минута беше безумна, греховна.

Тя непринудено бърбеше за дребните случки, които бяха станали междувременно. Чичо Муса надълго и нашироко ѝ говорил за сградите в Бургос. Бил казал, че самият той се чувствувал добре в мюсюлманските градове и къщи; но че имало стил и в строгата, възвишена простота на християнските градове и замъци. В тях имало величие.

Това, което Рахел казваше, и начинът, по който го казваше, раздразни Алфонсо. В него се пробуди споменът за Бургос, за болестта на детето и за яростното избухване на доня Леонор; неволно си припомни и първия си разговор с Рахел, когато тя се бе произнесла

обидно за неговия замък в Бургос. Отново го обзе злорадата упоритост, с която беше пристигнал; каза грубо и сърдито:

— Твоят чичо Муса явно е проумял една истина. Човек бързо се насища на мюсюлманския разкош. И на мен вече ми омръзна Галиана. След няколко седмици ще бъда на бойното поле. Няма да стъпя вече в Галиана.

Тя го погледна тъй, сякаш не го разбираше. Сетне се строполи по гръб и изгуби сваяст. Той седеше на мястото си изумен, неподвижен. Беше се подготвил да отхвърли нейните жалби с груби, сурови думи, да ѝ обясни, че тъй трябва да бъде. Сега изглеждаше в собствените си очи като грубиянин, не като рицар. Бе му се случвало да вижда приятелите си да умират на бойното поле, да прочита над тях „Отче наш“ и да продължи да се сражава; пред тая припаднала жена стоеше безпомощен. Взе я на ръце, започна да я гали, нежно я прегърна, накваси челото ѝ с вода.

Сякаш измина цяла вечност, докато тя разтвори очи. Не можеше да се опомни. Опомни се.

— Извинявай, че съм толкова слаба — каза тя. — Знаех, това не може да продължава вечно, а ми казаха и какво се е случило в Бургос, каза ми го дойката Саад, и трябваше да го зная и да не ти напомням за Бургос. Прости, че това ме подкоси. Но сега съм толкова чувствителна, защото съм бременна.

Той впери поглед в нея, разтворил глуповато уста от сливане. Сетне избухна в гръмогласен, оглушителен, щастлив смях.

— Та това е великолепно! — ликуваше той. — Аз наистина съм син на щастието.

Тичаше наоколо, тропаше с крака, правеше танцови стъпки, взе я в обятията си, необуздано я прегърна.

— Добре, че не съм с доспехи — каза той, — инак съвсем щях да премачкам клетата ти гръд.

И си мислеше: „Отнесох се с тая прекрасна жена грубо и сурово като селяк. И при това още докато говорех, знаех, че лъжа. Та нима мога да напусна *нея*!“

И каза това и гласно. Държеше я в ръцете си и я успокояваше, говореше задъхано ту на кастилски, ту на арабски, буйно се обвиняваше, бърбореше объркани, безсмислени любовни слова.

Мислеше: „Наистина съм любимец на бога. Той си играе с мен тъй, както баща си играе със своя невръстен син. Дразни ме с престорена злоба само за да ме обсипе след това с толкова по-голяма радост. На времето ми беше нахлузил на врата най-глупавата война — а пък сетне порази стария чичо Раймундес право в сърцето. Отне ми моя малък Енрике — а ето, сега ми дава син от тая жена, която толкова обичам, която единствено обичам. Бях го смятал за наказание, а то излезе милост!“

С мъка се сдържа да не каже на Рахел и това. Такива радостни и горди мисли биваше да се пораждат в главата на краля, но да ги изказва гласно, не биваше дори и един крал.

Спомни СИ обещанието, което бе дал на доня Леонор. То не беше вече в сила. При тия обстоятелства не беше в сила. Това, че сега Рахел щеше да му роди син, означаваше, че господ му е простил и че няма нищо против него.

Мислеше: „Кралят има свой вътрешен глас и трябва да се вслушва само в него. Не е угодно на бога да потеглям още сега на поход, ясно чувствавам, че е тъй. Ще воювам, но трябва да почакам, докато господ сам ми посочи времето.“

Мислеше си: „Да я изоставя! Не, по-добре хилядократно да умра.“

Беше неизмеримо щастлив. Неизмеримо щастлива бе и тя.

И животът в Галиана продължи тъй, както беше вървял в миналото.

Кардинал Грегорио ди Сант Анджели, нарочният папски пратеник, предаде на краля едно собственоръчно писмо от светия отец. Папата напомняше на своя възлюблен син, краля на Кастилия, за решението на Латеранския събор, с което се забраняваше на владетелите от християнския свят да дават власт на евреи над християни, и с бащинска строгост му внушаваше да сваля най-сетне от длъжност прословутия Ибн Езра. Ако сатаната, пишеше папата, не сеел постоянно раздори между августейшите владетели на Испания чрез хитрите интриги на техните министри евреи, те отдавна щели да се споразумеят.

Алфонсо подозираше, че зад това писмо се крие доня Леонор или архиепископът. Ала не се ядоса, чувствуваше своята независимост и превъзходство. Той притежаваше своя вътрешен глас и този глас му заповядваше: „Не изпъждай още евреина. Може би някога по-късно.“

Почтително отговори на кардинала, че сам той се чувства угнетен, загдето толкова дълго време прибегва до помощта на един съветник, който не е угоден на светия отец. Но че единствено помощта на тоя Ибн Езра му е дала възможност да започне подготовката си за кръстоносния поход срещу мюсюлманите. Щом като извоюва победите и следователно не се нуждае повече от способностите на евреина, той щял да се вслуша във волята на светия отец, тъй както подобава на предан син.

Големият оратор кардинал Грегорио произнесе проповед в катедралата. Още преди столетия, много преди останалия християнски свят, жителите на този полуостров били започнали войната против мюсюлманите. Ала сатаната посял раздори между кралете и те вдигнали мечовете си едни срещу други вместо против общия християнски враг. Сега обаче всемогъщият разтърсил сърцата им и Испания щяла да възобнови с нов жар старата борба срещу неверниците. Такава била волята божия!

Смъртта на малкия инфант бе подготвила кастилците, че сега най-сетне войната ще почне, ето защо проповедта на кардинала проникна дълбоко в сърцата им. Вездесъщата възвишеност на църквата бе внушила още от ранно детство в съзнанието им, че земният живот е нещо преходно; сега, при тъй очевидната действителна близост на вечното блаженство, всичко земно изгуби за тях всякаква стойност. Защото, който вземеше участие в похода, получаваше опрощение за всичките си грехове; или щеше да се завърне чист като дете, или пък, дори ако му бе съдено да попадне в плен или да умре, щеше да получи сигурна награда на небето.

Дори ония, които бяха вкусили и ценили изобилието и спокойния, удобен живот на последните благодатни години, не съжаляваха за предстоящата загуба на тия блага, а се стараеха да украсят неизбежното, като си представяха още по-големите радости на рая.

Мъжете, годни да носят оръжие, се стараеха да се освободят от имуществата си; сега човек можеше да закупи на безценица малки

имения, работилници и други такива. Затова пък се повиши цената на всичко, необходимо за кръстоносния поход; настъпи време на разцвет за майсторите оръжейници, за търговците на кожи и на реликви. Градинарят Белардо извади колчана и шлема на своя дядо и смаза кожата с масло и мазнина.

Осезаемата близост на войната оживи архиепископа дон Мартин. Сега той винаги носеше под свещеническите си одежди бойните доспехи така, че да се виждат. Забрави гнева си срещу Алфонсо и Галиана и славеше бога, който с таткова твърда ръка бе възвърнал грешника по пътя на рицарската добродетел.

Тъй като му се струваше, че дон Родриго не споделя общото въодушевление, той се зае ласкаво да го увещава. Каноникът призна, че с радостта му от благочестивото начинание постоянно — като капка кръв в чаша вино — се смесвала мисълта за многобройните човешки жертви, които войната сега ще поиска и от Полуострова. На това дон Мартин възрази, че бог бил създал човека именно за схватки и битки.

— Наистина — обясни архиепископът, — той му е дал власт над всички животни, но според волята божия човекът е трябвало най-напред да извоюва тази власт. Или ти смяташ, че дивият бик се е оставил без борба да го впрегнат пред ралото? Бог положително гледа и до днес с благоволение на рицаря, който влиза в борба с бика. Аз, признавам го на драго сърце, най-много от всички слова на Спасителя обичам изречението, което ни предава Матей: „Не мислете, че дойдох, за да донеса мир на земята. Не дойдох, за да донеса мир, а меч.“ — Той повтори този стих с оригиналния му текст. — Αλαλ μάχαίαν — извика весело той и гръцките слова от евангелието прозвучаха много по-звънко и по-бойко от привичните латински: *sed gladium*.

Това гръмко призоваване към меч се впи болезнено в душата на дон Родриге; опечали го обстоятелството, че не дотам ученият архиепископ си спомняше от първообразния текст тъкмо тия слова. Нямаше да бъде трудно за каноника да противопостави на това едничко евангелско изречение, което славеше войната, множество други, с които благо и величествено се възхваляваше мирът. Ала бог бе поставил сърцето на архиепископа в желязна броня, така че той можеше да чува само онова, което искаше да чува. Дон Родриге печално мълчеше.

Дон Мартин продължаваше да го убеждава:

— „Когато настъпи пролетта, царете тръгват на война.“ Тъй е казано във втората книга на пророк Самуила. Тъй е предопределено. Прочети го пак, скъпи мой братко! Прочети за войните господни и в книгата на съдиите, и в книгите на царете! Не гледан със скръбно лице като Йеремиа, а прочети как сам бог участва във войната и как войната сплотява благочестивите, сплотява държавата и изтребва неверниците. Те, богобоязливите евреи от древността, тръгнали на война, надали бойния си вик и смазали своите врагове. Те имали боен вик: *Хедад*, сам ти си ми го казвал, *Хедад*! — колко ясно и хубаво звучи! Но и нашето *Deus vult*, тъй иска бог, не звучи лошо и ти помага да удриш мъжки в боя. Подхвани го и ти, драги братко! Отърси се от тая печал и възвисявай сърцето си?

И тъй като каноникът упорито продължаваше да мълчи унило, той поверително добави:

— А не забравяй и другите благословии, които ще донесе походът — не забравяй, че той най-сетне ще изтръгне нашият скъп Алфонсо от гнилотата на мира и от смрадното бласто.

Ала дон Родриге съвсем не бе уверен в това, както архиепископът. У него все още бе останало леко съмнение дали смъртта на момчето действително бе пробудила краля от неговия греховен сън, мъчеше го смътният страх, че Алфонсо и занапред ще търси някакъв среден път между греха си и своя дълг.

Събра смелост и сурово се зае със своя духовен син.

— Сега, когато потегляш на война, сине и кралю мой — припомни му дон Родриге, — знай едно: не е достатъчно само да удриш мъжествено с меча си; дори и през войната ти ще получиш опрощение за греховете си само ако се разкаеш за тях от все сърце и на дело. Чуй ме, сине мой Алфонсо, и престани да лъжеш, както досега лъжеше себе си и мен, и всички останали. Не ни е съдено да спасим душата на тая жена, сам ти го знаеш. Твоите усилия, изпълнени с толкова обич, не успяха да проникнат до нейното сърце, а и моите слова бог лиши от сила. Не ти е позволено да живееш с нея.

Изтръгни греха от гърдите си. Не тръгвай на война с грях. Бог погуби сина ти, тъй както погуби сина на фараона, който не пожела да изостави греха си. Вслушай се в предупреждението. Раздели се с тая жена. Сега. Веднага.

Алфонсо не прекъсна каноника. Чувствуваше в себе си лекота, чувствуваше се окрилен, злите думи не го разгневиха. Отговори почти весело:

— Трябва да ти кажа нещо, татко и приятелю мой, може би трябваше да ти го кажа по-рано: Рахел е бременна.

Почака думите му да проникнат в съзнанието на каноника, а сетне радостно, доверчиво продължи:

— Да, бог отново ме дари със своята милост. И ако досега не ми даде да спася душата на Рахел, това е бил един от неговите околни пътища — малка, милостива хитрина.

И ликуващо извика:

— Сега вече ще спечеля за христовата вяра *не само една* душа! Ще имам дете от Рахел, а смяташ ли, че майката няма да последва детето си, когато го кръстим? Много съм щастлив, татко и приятелю мой, дон Родриге.

Каноникът беше дълбоко трогнат. Ето, с толкова усилие бе преодолял себе си и бе заговорил сурово на своя обичен син, а той вече беше съзрял светлината: „Моите мисли не са ваши мисли и моите пътища не са ваши пътища“ — бе казал всевишният. Алфонсо бе разбрал това по-добре от самия него.

А кралят продължаваше да говори:

— Сега вече не ще настояваш да се разделя с нея, нали?

Усмиваше се, сияеше цялото му лице. Говореше умолително и ласкателно:

— Нека оставим нещата тъй, както са, докато потегля на война. Или искаш да изгоня майката на детето си? Бог ми е опростил не един грях. И сега, когато ще вляза в бой в негово име, той ще прояви снисхождение към мен, че не съм постъпил жестоко с тая жена, която толкова много обичам.

По-късно дон Родриге се укоряваше, загдето бе дал съгласието си. Но уви, той толкова добре беше разбрал дон Алфонсо. Алфонсо обичаше Рахел, а нима Вергилий, най-благочестивият сред езичниците, този, който бе най-близо до християнството, не възпяваше очарованието на любовта? Как то омагьосва и чувствата, и душата, как отнема свободата на решенията и обвързва човека със свръхестествена сила!

А доня Рахел бе достойна за обич, хубава бе, имаше право народът, тя бе La Fermosa, красотата ѝ вълнуваше дори него, Родриге, и будеше благочестиви, чувства в душата му. Той не искаше да защитава краля дори и пред себе си, но нима, ако бог изпречваше тая жена на пътя на тоя мъж, не правеше това може би само за да го подложи на още по-тежки изпитания от другите си чада и за да му даде още полъчезарно очищение.

Спомнеше ли си за тоя разговор със своя изповедник, Алфонсо изпитваше срам и разкаяние. В същия час, когато бащински и приятелски настроеният към него свещеник бе извадил наяве лъжите му, той го беше излъгал отново, и то още по-жестоко. Беше говорил тъй, като че ли походът ей сега ще започне и о това се беше добрал до правото да продължи своя грях и през останалото кратко време. А знаеше, че походът не предстои толкова скоро. Сам той спомагаше за отлагането му.

Същите спорни стопански въпроси, които бяха осутили съюза, сега пречеха и на договора за зестрата на Беренгария, а с това и на сключването на съюза. Дон Йосеф от Сарагоса постоянно повдигаше нови въпроси и възражения, същото правеше и крал Хенри Английски; все не бе изяснено ту едно, ту друго.

Алфонсо знаеше много добре, че всички тия затруднения създава не друг, а Йеуда, даваше си вид на гневен и нетърпелив владетел, но същевременно сам искаше Йеуда да повдига тия нови възражения, предизвикваше ги. Всеки от тях отлично разбираше ходовете на другия, всеки от двамата знаеше тайните възжеления на другия, ала не го признаваше; те играеха сложна, съучастническа игра, помежду им съществуваше мълчаливо съзаклятие, кралят и неговият ескривано бяха станали съратници.

При това дон Алфонсо ревнуваше евреина, защото Рахел бе привързана към него, а Йеуда ревнуваше Алфонсо, защото Рахел го обичаше. И Йеуда се взираше изпитателно в лицето на Рахел и се радваше, че намира прилика със своето, и Алфонсо се взираше изпитателно в лицето на Рахел и ядно откриваше в него чертите на баща и. Ала и двамата старателно продължаваха странната си игра и даже намираха известно злобно задоволство в нея. И двамата, дори когато бяха на четири очи, се преструваха, че най-усърдно се стараят

да осъществят сгодяването и съюза, и двамата непрекъснато проваляха всичко, което толкова делово изграждаха.

Когато разбра, че кралят продължава да прекарва по-голямата част от времето си в Галиана и че с помощта на недостойни уловки отново отлага свещената война, възмущението на дон Мартин вече избухна открито. Той започна да говори в проповедите си против краля, който се вслушвал в съветите на еврейски измамници, който подхвърлял християните на произвола и благоволенieto на обрязаните и с това угнетявал църквата божия и поощрявал сатанинската синагога. Един голям, добродетелен писател на древността бил казал: „*Sicut titulis primi fuere, sic et vitiis*“ — първите по сан са първи и в порока. Тъй ставало сега и в злочестата Кастилия. И той разказваше в своите проповеди как цар Соломон бил подведен от развратните си наложници да стане езичник.

Свещенослужителите от цялата страна последваха примера на архиепископа. Заявяваха открито, че евреинът, истински пратеник на ада, бил построил вълшебния замък Ла Галиана с пари от Саладиновия десятък и оставил там дъщеря си, за да омагьоса краля. Наричаха Рахел пратеничка на самия дявол.

Кастилците се чувствуваха излъгани. Техният крал измамно ги бе лишил от божията благодат на свещената война. Студентите се присмиваха над дон Алфонсо с подигравателни песнички, наричаха го *equitem ad fornaset*, рицаря край топлото огнище, питаха кога ли ще се обреже и той. Смут и възмущение царяха в страната.

Ала въпреки негодуванието на благочестивите имаше и такива, които се радваха, че войната ще се поотложи за известно време още. „По добре варено яйце през мирно време, отколкото печен вол през време на война“ — позоваваха се те на старата поговорка.

Ала Кастилия беше благочестива страна и продължаването на мира не беше богоугодно, затова дори и ония, които в душата си бяха доволни, проявяваха своето задоволство само когато се намираха между сигурните стени на домовете си. По улиците и в кръчмите те продължаваха както преди да жадуват за свещената война и изказваха пожелание бог да разтвори очите на заслепения дон Алфонсо. Цялата страна участвуваше в лицемерната игра на краля и на неговия евреин.

Свещеникът на едно малко селище дойде за съвет при дон Родриге. Някакъв въжар от неговата енория, работлив и набожен човек,

го запитал:

— През изтеклата година господ благослови труда ми и го дари с богати придобивки, така че можах да сложа настрана близо две златни мараведи; защо ме изпраща тъкмо сега на война срещу неверниците и отново разорява добрата ми работилница?

Каноникът бе прозрял цялата лъжлива игра на дон Алфонсо, но въпреки дълбокото си възмущение се бе радвал, че мирът се запазва; значи, бе съгрешил не по-малко от въжаря. Осъзнал това, той изгуби равновесието си и отвърна на свещеника по-остроумно и лекомислено, отколкото би го сторил дори приятелят му Муса. Разказа му една случка от живота на свети Августин. Веднъж някой запитал светеца: „Какво е правил господ, преди да създаде небето и земята?“ На което Августин отговорил: „Създал е ада, за да изпраща там хората, които задават такива въпроси.“

Вестта, че Рахел е бременна, още повече разпали негодуванието на враждебно настроените грандове и прелати. Ала народът посрещна тая вест добродушно. Хората се бяха примирили, че мирът засега се запазваше, нямаха нищо против, че тоя мир щеше да продължи дотогава, докато *бараганата*, наложницата, се освободеше от бременност, и че докато не стане това, няма да има нужда да променят своя начин на живот. Говореха за бременната Рахел умилено и нежно и с добродушна усмивка изразяваха съчувствието си към човешките слабости на дон Алфонсо. Нямаха нищо против това техният рицарствен крал да има син от Хубавицата, виждаха в бременността на Рахел благосклонно знамение от страна на бога, който искаше да дари богопомазания владетел преди неговата намеса във войната с ново дете на мястото на онова, което беше починало.

Добре бе направила Хубавицата. Амулетът, който бе окачила на портата на Галиана, несъмнено бе силна магия. И мнозина се стараеха да се сдобият с такъв амулет, с *месуза*.

Тая тъй голяма греховна безразсъдност вбеси още повече прелатите и бароните. Почнаха да се чуват слухове за лоши знамения. Разправяха, че като ловила риба заедно с краля в Тахо, Рахел измъкнала с въдицата си мъртвешки череп; тъй бил казал уж сам градинарят Белардо.

Ала и тия приказки не хванаха място и не повлияха на нежното съчувствие на кастилците към благословената от бога любов на

благородния Алфонсо с Хубавицата. И напук на старанията на архиепископа никой не започна да нарича доня Рахел Пратеничка на сатаната. Тя си остана Хубавицата.

ШЕСТА ГЛАВА

Трудната задача на Алфонсо да работи за осъществяване на съюза и същевременно да проваля постигнатото го принуждаваше да прекарва много време в Толедо и доня Рахел често беше сама. Ала тя долавяше, че тъкмо заради нея Алфонсо кове в своя замък сложни и хитроумни планове заедно с баща и; сега самотата ѝ не беше изпълнена както преди с оня изгарящ копнеж, който толкова я беше измъчвал.

Често отиваше в кастильо Ибн Езра. Правеше ѝ удоволствие да седне в някой ъгъл на работната стая на Муса, замолваше го да не и обръща внимание и гледаше как, потънал в своите мисли, той снове из стаята или пише на пулта, или пък четеше от книгите си.

Ако през тия последни седмици каноникът избягваше присъствието на Рахел, толкова по-често се появяваше младият дон Бенямин. Обстоятелството, че тая толкова скъпа за него жена от рода Ибн Езра, тая принцеса и потомка на Давида, носеше дете от краля на Кастилия, го вълнуваше и караше да се замисля дълбоко. Той се страхуваше за нея, предвиждаше борбите, които щяха да се водят заради нея и детето и, и му се искаше да ѝ даде сили за тая борба.

Но говорейки сега за величието на юдейската вяра, той вече не се стараеше — както навремето в присъствието на каноника — да запази безстрастието на учения. Тъкмо напротив, със своето собствено чувство той придаваше топлота на словата, с които еврейските учени и поети се бяха стремили да докажат, че юдейският светоглед превъзхожда езическата философия и учението, проповядвано от Исус Назарянина. Докато прозрението на великия езичник Аристотел подхранвало само разума, учението на Израил задоволявало не само потребностите на разсъдъка, а и тия на чувствата, насочвало по истинен път не само мисълта, а и постъпките на човека. И ако основателят на християнството възвестявал, че страданията са най-висша добродетел и най-свято назначение за човека, то нямало друг народ, претворил това учение в действителност повече от народа на

Израил. Като пример за цялото човечество народът на Израил от много столетия насам носел благородния венец на страданието.

Дон Бенямин вдъхновено разказа на Рахел за човека, който преди по-малко от петдесет години бе претворил това учение в изящни стихове — за най-новия велик пророк на Израил, Йеуда Алеви. Разказа ѝ подробно за неговата „Апология на юдейството“ и ѝ прочете една от песните му за Цион:

*О, царствена, светла родино, поклон!
Крила ако имах, към теб бих летял —
целувал бих жадно праха ти, Цион,
утеха намерил за свойта печал.*

*Та мога ли аз да живея, когато
от псета разкъсван, лъвът ти лежи
прострян на земята, а в твоите палати
невярната наплач безсрамно гъмжи?*

А когато към края на своя живот същият този Йеуда Алеви, вече немощен старец, стигнал най-сетне след мъчително пътуване в обетованата земя, един мюсюлмански рицар го убил пред самия свещен град.

Ала поддадеше ли се повече на своите душевни пориви, Бенямин обикновено се смущаваше и правеше опит полушеговито да се върне към всекидневието. Или пък изваждаше бележника си и молеше Рахел да му разреши да я рисува.

Тя усмихнато казваше:

— Колко благочестив... и какъв еретик си ти.

Бенямин и нахвърли три портрета. Тя го замоли да ѝ ги подари; страхуваше се, че човек, който притежава изображението ѝ, може да придобие власт над самата нея.

Веднъж, почувствувал силна духовна близост между нея и себе си, той ѝ разкри последното си тайно прозрение:

— Ние копнеем за светата земя — каза той, — молим се за пришествието на Месията: но — и сега вече той заговори толкова тихо, че тя едва разбираше думите му — в действителност ние съвсем не

искаме Месията да дойде. Той би разрушил нашата непосредствена връзка с бога, би ни отнел една част от бога. Другите имат държава, земя и бог и почитат всичко това и за тях то се смесва и бог е само частица от всичко, което почитат. Ние, евреите, имаме само бог и поради това го имаме в пълната му цялост и чистота. Ние не сме низши духом, не се нуждаем от посредник между нас и бога, не се нуждаем нито от Христос, нито от Мохамед, осмеляваме се да съзерцаваме и да почитаме бога без посредници. По-добре е да се уповаваш в Цион; то прави живота по-богат, отколкото да имаш Цион. Това, че Месията ще дойде някога, ни подтиква да подготвим земята за него, това е блян, а не действителност и добре е, че е така. Ние не искаме, притежавайки доброто, да затънем в мудност и ленивост, ние желаем стремежа, желаем борбата за доброто.

При все че дълбоко уважаваше знанията и ума на дон Бенямин, на Рахел не се нравеха неговите думи за Месията. Ереста не биваше да стига дотам. Всичко в нея се противеше да вярва, тя не вярваше, че няма Месия, че той не ще дойде скоро или че изобщо няма да дойде.

Знаеше тия неща по-добре от него.

Много предсказания бяха правени относно времето, когато щял да дойде Месията. Хиляда години — бяха твърдели — щели да траят страданията, изгнаничеството и разпръсването из цял свят на народа на Израил. Тия хиляда години отдавна бяха изтекли. Враговете отново бяха потеглили срещу Ерусалим и ето, настъпило беше времето, когато, според предсказанието на пророк Исая, млада жена щеше да роди младенец, и той ще бъде Имануил, Месията. Затова през тия десетилетия всички се отнасяха с особена почит към еврейските жени по време на тяхната бременност; защото според думите на мъдреците някоя от тях можеше да се окаже избраницата, която ще роди Имануил.

Странната съдба на Рахел я караше да вярва, че именно тя носи в утробата си Месията. Той трябваше да бъде потомък на Давид, а нима тя, дъщеря на семейството Ибн Езра, не беше принцеса от рода на Давида? И нима голямото, опасно щастие, че християнският краля беше избрал за своя спътничка в живота, не свидетелствуваше за необикновеното й предназначение? Тя опипваше своето тяло, вслушваше се в себе си, усмихваше се, вгълбена все повече в своята увереност, че носи княза на мира, Месията. Ала за това не говореше никому.

Дойката Саад се грижеше за нея и ѝ казваше какво бива и какво не бива да яде, кога трябва да почива и кога — да се движи. Рахел се отнасяше към нея приветливо, но почти не я слушаше. Забеляза, че крайно раболепният Белардо хвърля злобни погледи зад гърбя ѝ, ала не се страхуваше от злия му поглед. Щастieto я закриляше от всичко и ѝ даваше покой. Мислеше си за своята приятелка Лейла от Севиля, която бе казала: „Бедничката, ти!“, и звънко се смееше.

Четеше Псалмите. Една от тия песни ѝ допадаше повече от всички останали; не разбираше смисъла на величавите, отдавна отзвучали слова, но по своему тълкува ще смисъла им:

„Позволи на царя да изпита насладата от твоята хубост — пишеше там, — защото той е твой господар. Тир ще ти изпрати дарове, големи народи ще те славят. Великолепна пристъпва царската невеста — обсипана с корали, скъпоценни камъни и злато. О, щастлива си ти! Синовете ти князе в страната ще бъдат, род след род ще повтаря името ти и вечно ще те слави.“

И Рахел се гордееше не по-малко от своя баща.

Често почти болезнена нежност обхващаше Алфонсо, когато гледаше Рахел. Лицето ѝ отново бе отслабнало, струваше му се по-детинско и при все това по-мъдро, движенията ѝ бяха станали странно плавни; широките дрехи прикриваха закръглянето на тялото ѝ. Тя явно не се боеше от нищо; понякога му се струваше, че от нея се излъчва неудържимо щастие.

Мъчно му бе, че заетостта с държавните дела постоянно го откъсва от нея. Веднъж ѝ го каза: че не защото не я обича, я оставя толкова често сама. „Тъкмо обратното е“ — увери я той.

По пътя към кралския замък се замисли какво беше искал да каже всъщност с това „тъкмо обратното“. И изведнъж му стана съвършено ясно, че за да се предаде за по-дълго на своя грях, непрекъснато рушеше тайно святото дело, за което усърдно работеше пред лицето на цял свят. Видя съвършено ясно в какъв нечист заговор беше влязъл с Йеуда. Прав беше папата; той бе сключил съюз със

сатаната, за да осуети свещената война. Чувствуваше как загнива душата му.

Знаеше средство за спасение. Ще обърне Рахел към истинската вяра. Ако трябва, дори и насила. Сега, веднага, още преди освобождаването ѝ от бременност. Когато роди детето му, тя трябва да бъде християнка. Той иска тъй.

Ала когато се завърна в Галиана, видя колко крехка бе станала бременната жена и че само сигурността в нейното щастие ѝ дава сили; и не може да надвие себе си и да води с нея разговор, който би могъл да ѝ навреди.

Без да предприеме каквото и да било, той отново се отдаде изцяло на своето щастие.

Както преди по цял ден не вършеха нищо и при все това цял ден бяха заети. Рахел пак му разказваше приказки и той се удивляваше с каква лекота се лееха думите от устата ѝ и как приказките се преплитаха една в друга, и как самата тя измисляше някои от тях и вярваше в измисленото и неусетно караше и него да вярва. Да, красноречива беше Рахел. Умееше да намира думи за всичко, което я вълнуваше.

Не за всичко. Тя не можеше да каже на Алфонсо колко много го обича, пък и кой ли би могъл да стори това? Никой, освен старите песни от великата книга.

И тя му заговори за звучните, ликуващи, страстни стихове от „Песен на песните“. Опита се да му ги преведе на своя арабски и на неговия простонароден латински и на тайния език, който си бяха създали двамата. Само така можеше да му каже колко много го обича. Прочете му и тайнствените стихове от оня псалм, в който с пищни слова се превъзнося красотата на царската невеста и блясъкът и славата на царя. И той беше крайно учуден, че тия древни юдейски царе са били още по-горди от рицарствените владетели на християнския свят.

Сетне, една сутрин, обладан от внезапен порив, той събра смелост и я замоли най-сетне да премахне последната преграда между себе си и него и да приеме истинската вяра, та вече християнка, да му роди син християнин. Рахел го погледна с разширени очи, по-скоро удивено, отколкото укорно или възмутено. Тихо, ала решително отговори:

— Няма да го сторя, Алфонсо, и не ми говори повече за това.

На следния ден тя показа на Алфонсо трите портрета, които ѝ бе направил дон Бенямин. Той ги разглежда продължително, с внимание. Рахел му обясни, че от страна на дон Бенямин е било истинска смелост да я рисува; да се рисуват изображения, било забранено както от законите на Мойсея, така и от Мохамед.

На дон Алфонсо не се нравеше дружбата между Рахел и тоя дон Бенямин; предполагаше, че Бенямин я подкрепя в нейната упоритост.

— Щом като рисуването му е забранено, тогава да не рисува — каза сърдито и недодялано той. — Не обичам еретиците. Моите поданици трябва да изпълняват законите на религиите си.

Рахел беше смаяна. Та нима той не искаше от нея най-страшната ерес? Да се отрече от своята вяра?

Алфонсо забеляза нейното удивление.

— Трябва да има хора — обясни ѝ той, — които да създават закони: това са кралете и свещениците. А нишите няма какво да умуват и да гадаят законите, те трябва само да ги изпълняват.

Но когато тя поиска да прибере рисунките, замоли я:

— Остави ми ги още за малко.

И останал сам, дълго клати глава и разглежда скиците. Своята Рахел виждаше той в тях и при все това друга; откриваше в нея черти, които никога не бе забелязвал; при това я познаваше по-добре, отколкото който и да било друг. Ала нейната красота бе неизчерпаема и характерът ѝ — разнообразен като облаците в небето и вълните на Тахо.

Мюсюлмански музиканти бяха пристигнали в Толедо. Имало бе колебание дали да ги допуснат в страната сега, през време на кръстоносния поход, но Алфонсо лекомислено бе заявил, че това, така или инак, ще бъде последният път преди голямата война, когато хората ще имат случай да се насладят на изкуството на мюсюлмански певци. И ето, сега те бяха вече в града и ония, които претендираха за образованост и за изтънчен вкус, ги канеха в домовете си да им попеят и посвирят.

Алфонсо нареди да повикат музикантите в Галиана. Бяха двама мъже и Две млади момичета; мъжете, както повечето музиканти, бяха

слепи, защото сред скуката в харема жените не искаха да се лишават от музика, а не биваше да се показват пред мъже в харема. Музикантите носеха китара, флейта, лютня и нещо като пиано, наречено *канун*. Свиреха и пееха бавни, еднообразни и при все това вълнуващи напеви. Отначало изпълниха епически песни, между тях странната песен за Сид Компеадор; беше я съчинил за слава на вражия рицар евреинът Абен-Алфанке, който живееше в мюсюлманския Андалус. Сетне изпълниха новите мелодии, излезли на мода сега в Гранада, Кордова и Севиля. Пяха за красотата на тия градове, за техните градини, водоскоци, девойки и рицари. Дойката Саад не можа да се овладее, разплака се. И у Рахел се пробуди копнеж по Севиля; ала той копнеж не беше мъчителен, не помрачаваше щастието ѝ в Галиана, напротив, увеличаваше го.

Накрая слепите певци пяха още романси и балади, в които се разказваха събития от недалечното минало и от настоящето; ала те бяха приели окраската на приказки, бяха лишени от точните очертания на времето, еднакво възможно бе да са се случили преди петстотин години или сега. Изпяха и един романс, гдето се разказваше за някакъв неправоверен крал, християнин, който се влюбил в друга неправоверна, обаче еврейка, и който прекарал заедно с нея дни, месеци и години в своя замък — той в неверието си и тя в нейното, и дали Аллах ще допусне всичко това да завърши щастливо?

Слепците пееха прочувствено, едната девойка докосваше нежно струните на лютнята, другата удряше по клавишите на своя канун. Рахел слушаше, усмихваше се, сигурна бе, че Аллах ще доведе всичко до благоприятен край. Алфонсо изпита леко смущение, ала прогони неприятното чувство със смях.

Сега вече почти всичките шест хиляди франкски бежанци бяха заселени в страната и почнаха да привикват към живота и обичаите и. Изпълнените с омраза речи на прелатите и бароните не се чуваха сред веселия шум на всеобщото благоденствие.

Това всеобщо благополучие осигури баснословен успех и на „урната на щастието“, на лотарията на Йеуда, идеята за която му беше хрумнала от книгата Естер. Купил билетче за няколко солди, човек можеше да спечели десет златни мараведи. Играеха всички — и

грандове, и граждани, и крепостни селяни. Всички се радваха, а спечелеха ли, смятаха го за своя собствена заслуга; ако пък губеха, то ставаше, след като седмици наред бяха живели в щастливо напрежение и тогава отлагаха и надеждите си за следния път.

И сделките на Йеуда с чужбина вървяха толкова добре, че повече не можеше и да желае; името му се прочу от Лондон до Багдад.

Но макар пред света, а и в собствените си очи Йеуда да приличаше на *окер-арим*, на човек, който бе в състояние да мести планини, понякога нощем го обземаше страх. „Докога ли ще продължи щастието ми?“ Още не бе забравил какво безпределно отчаяние го бе сграбчило при новината за смъртта на инфанта. Тогава бе напълно убеден, че Алфонсо веднага ще потегли на война и ще разбие както неговото щастие, така и щастието на Рахел. Но сетне бе имал възможността да види как бременността на Рахел привързва още по-силно краля и се беше срамувал, загдето бе загубил вяра в щастието си. Ала никога вече не бе успял да се отърси напълно от спомена за тия часове на отчаяние и най-вече нощем неговото силно въображение рисуваше пред очите му ужасни картини. Все някога, въпреки всички хитрости, войната щеше да дойде; продължителна и тежка ще бъде тая война, в нея ще има и сполуки, но още за първото поражение ще припишат вината на него и на Толедската алхама. Голямо бедствие ще постигне кастилските евреи и целият гняв на Едом ще се излее върху него и дъщеря му.

Несигурно бе и близкото бъдеще. Какво ли ще стане, когато Рахел роди детето си? Понякога дръзки, безумни мечти овладяваха Йеуда за блясъка, който ще окръжава неговия внук. И в християнското общество *бараганата*, кралската наложница, *uxor inferioris conditionis*, се ползуваше с големи права, а детето, което родеше тя, едва ли стоеше в правно отношение много по-ниско от законното дете. Испански крале бяха въздигали своите извънбрачни синове в големи благородници. Около Йеуда витаеше мечтата, че неговият внук би могъл да стане принц на Кастилия.

Ала здравият му разсъдък бързо разсея мечтите и му показва опасността, която неминуемо щеше да възникне за него и за Рахел с раждането на това внуче. Дон Алфонсо ще смята за естествено, че детето му трябва да бъде кръстено; истинско безумие бе да искаш от

краля на Кастилия детето му да израсне „в неверие“. И все пак Йеуда трябваше да изиска от него това безумие.

Бог му се присмиваше, Адонай се присмиваше над него. Бог не беше забравил, че толкова дълго време той бе останал *мешумад*. Бог го беше подложил на изпитание и тон не бе издържал, и беше изгубил своя син Аласар. Сега приближаваше второто изпитание.

Не само тесногърдият, строг раби Товия, а и най-свободомислещият, още жив еврейски мъдрец, нашият господар и учител Моше Бен Маймон, изискваше от евреите твърдост дори и при най-страшните изпитания, изискваше да не допускат децата си до такова падение като християнството. За десети път препрочете Йеуда „Посланието за вероотстъпничеството“. Който при смъртна заплаха стане последовател на пророка Мохамед, учеше Бен Маймон, все още не е изгубен. Ала загубен е онзи, който подложи глава под водата на кръщението; защото признаването на триединството означава преминаване към езичество, нарушение на втората заповед. И Бен Маймон цитираше стиховете от писанието:

„Който отдаде едно от своите деца на идолите, трябва да бъде предаден на смърт. А там, където народът на страната гледа през пръсти и не убие човека, то аз ще обърна лице срещу тоя човек и срещу неговия род и ще изстребя него и всички от народа му.“

Йеуда разкри сърцето си пред своя приятел Муса. Понятно бе за Муса, че Йеуда в никакъв случай не би желал да допусне внукът му да бъде кръстен.

— Но как ще попречиш на краля на Толедо и на Кастилия да направи своето дете християнин? — запита той.

Йеуда унило каза, че би могъл да забегне заедно с Рахел, преди детето да се яви на бял свят. Муса отхвърли този план.

Йеуда го умоляваше с жар:

— Трябва да ме разбереш! Сам ти, въпреки цялата си уравновесеност, не се отказваш от твоя ислям. Знаеш, че проявих слабост и не спрях моя син Аласар и че върху мене тежи вината за

неговата духовна гибел. Не бих издържал и това, тоя крал да опръска внука ми с вода на на своите богове.

Почти усмихнат, Муса отговори:

— Ти все казваш „внук“ и с това се издаваш, че мислиш само за момче. Но детето може да бъде и момиче. А нима ти се струва грях и се наскърбява душата ти, като гледаш как Алфонсо възпитава собствената ти дъщеря по християнски?

Йеуда заплашително каза:

— Няма да му оставя детето. Няма да му го оставя при никакви обстоятелства.

Ала наистина му се струваше, че грехът да не се пожертвуваш заради духовното спасение на едно момиче, е по-малък.

На първо време, за да заглуши тревогата си, той започна да става все по-дързък в своята игра с краля. Със злорадо удоволствие проверяваше докъде се простира властта му над Алфонсо.

Завърши строежа на синагогата, която издигаше в дар на алхамата. Йеуда реши нейното освещаване да стане пищно. Дон Ефраим се противеше, според него едно подобно тържество в тия времена можеше да изиграе ролята на предизвикателство, Йеуда настояваше на своето.

— Не се страхувай, господарю и учителю мой Ефраим — рече му той и обеща; — Ще уредя нещата така, че нашите врагове, богохулниците, за си глътнат езиците!

Още на следния ден се зае да изпълни даденото обещание. Замоли краля да почете с посещението си новия молитвен дом. Тая наглост направо изуми дон Алфонсо. И без това по целия полуостров го осъждаха, загдето протака започването на свещената война; ако посетеше сега и светилището на еврейския бог, прелатите положително щяха да сметнат това за дръзко предизвикателство. Размисляше дали да отхвърли молбата на своя ескривано гневно или пък с надменна насмешка. Държането на застаналия пред него Йеуда бе смирено и дръзко фамилиарно.

— Предците ти неведнъж са удостоявали с посещение храмовете на своите евреи — подхвърли той.

— Но не по време, когато християнският свят е водил свещена война — отвърна дон Алфонсо и тъй като Йеуда замълча, додаде: — Това положително ще предизвика силни недоволства.

— Някои от твоите поданици — отвърна Йеуда — са такива, че недоволствуват от всичко, което твое величество благоволява да стори.

Кралят дойде.

Майсторът Мейр Абдели, ученик на големите мюсюлмански и гръцки архитекти, бе издържал сградата в благородни пропорции; аркади и балкони разчленяваха изкусно и вещо пространството, органически бе съчетан опитът на византийските и арабските майстори. И всичко някак неусетно се насочваше към *кивота*, заради чието ограждане и опознаване всъщност бе построен целият храм, към своето книгохранилище, гдето се пазеха свитъците на *тората*. Изковано от сребро, то сияеше с матов блясък.

Разтвореха ли го, най-напред се виждаше тежка брокатена завеса; отдръпнеха ли и нея, блясваше украсата на свещените папируси, на свитъците *тора*. Нямаше много свитъци в светото книгохранилище, но между тях бе онзи древен ръкопис на петокнижието, най-старият от все още запазените на този свят, *сефер илал*. Крехкият пергамент бе обвит във везан покров от великолепна тъкан, украсен бе със златна плочка, обсипана със скъпоценни камъни; а на дървените летвички, на които бе прикрепен пергаментът, имаше по един златен венец.

Стените на синагогата бяха покрити с фризове. Надписи се преплитаха там, арабески и орнаменти. Непрекъснато се повтаряше пиниевата реса, символът на вечното плодородие, на безсмъртието, и щита с трите кули — дали това беше гербът на Кастилия, или пък печатът на дон Йеуда? Удивително изобилие от еврейски мъдрости покриваше стените. Това бяха изречения, които славеха бога, Израил, Кастилия, краля и Йеуда Ибн Езра; млади учени и поети ги бяха подбрали и свързали с вещо умение. Римувана проза бе примесена с библейски стихове, и то така, че понякога не можеше да се разбере кого възхвалява изречението — краля ли или неговия министър. Разказваше се например за фараона, който въздигнал Йосиф, и думите от писанието гласяха: „Без твоята воля никой в царството ми не ще помръдне нито крак, нито ръка и ти ще бъдеш мои таен съветник.“

И така дон Алфонсо, крал на Кастилия и Толедо, дойде да види този дом, който Йеуда бе издигнал, за да възвеличи бога и себе си.

При входа почтително го приветствуваха парнасът Ефраим и най-знатните мъже от алхамата. Сетне го въведоха във вътрешността. Юдеите се изправиха на крака с шапки на главите и произнесоха благословията, която законът предписваше да произнесат пред лицето на земния владетел:

— Слава на теб, Адонай, господи наш, който даряваш на плътта и кръвта частица от твоята слава!

Трогнат и горд слушаше тия думи дон Йеуда. С вълнение и трепет ги слушаше дон Алфонсо. Не разбираше техния смисъл, ала звуците бяха близки за ухото му, защото бе чувал много такива звуци от устата на своята скъпа възлюблена.

Според учението на мюсюлманите на сто и тридесетия Ден след зачатие то създаване, което расте в майчината утроба, започва свое собствено съществуване. Когато настъпи това време, Рахел запитва Муса дали създаването в нейната утроба действително е вече човек.

Муса отговори:

— „Това е така, или поне не е далеч от истината“ — тъй е отговарял обикновено на подобни въпроси моят велик учител Хипократ.

Колкото повече наближаваше раждането, толкова повече се умножаваха и съветите и приготовленията на ония, които се грижеха за Рахел. Дойката Саад настояваше през целия последен месец спалнята на Рахел да се кади с благоухания, за да се очисти по тоя начин от *джини*, от зли духове; обиди се, когато Муса забрани да се прави това. Йеуда нареди в стаята ѝ да се отнесе един свитък от тора, а по стените да се окачат амулети, родилни послания, които трябваше да препречат достъпа на вещицата и изкусителката, първата жена на Адам, Лилит, и на нейната зловеща свита.

Дон Алфонсо гледаше на тия неща с незадоволство от своя страна, по съвет на Белардо, нареди да се занесат в Галиана най-различни икони и реликви. И като преодоля известно леко смущение, замоли капелана на кралския замък да спомене в молитвите си и доня Рахел. Йеуда пък на свой ред се разпореди десет души всекидневно да молят господ за щастливото освобождение от бременност на дъщеря му.

Откак Рахел живееше в Галиана, той не беше прекращвал прага на летния замък, и при все че сега, в тия решителни часове, изпитваше

силно желание да бъде близо до Рахел, въздържа се. Ала изпрати Муса и Алфонсо беше доволен, като знаеше, че Рахел е под непосредствените грижи на стария лекар.

Болките продължиха много и между Муса и дойката Саад възникнаха разногласия относно мерките, които следваше да се вземат. Ала след това детето благополучно се яви на бял свят. Дойката тутакси го грабна и извика в дясното му ухо призива за молитва, а в лявото — молитвената формула: „Няма друг бог освен Аллах и Мохамед е неговият пророк“ — и сега вече тържествуваща се успокои, че детето е станало последовател на исляма.

А през тия часове Йеуда чакаше в своя кастильо и сам не знаеше на какво да се надява и от какво да се бои: дали от това, че детето ще се окаже момче или пък момиче. Нови съмнения се надигнаха в него, мъчеше го опасението дали дългото изповядване на неистинската вяра не беше отровило душата му, дали ще намери сили да постъпи правилно, дали е истински юдей, или пък в най-съкровения кътчета на душата си все още беше останал мешумад.

Моше Бен Маймон бе изложил основните символи на юдейската вяра в тринадесет догми. С болка в душата Йеуда се стараеше да установи дали действително и с вътрешно убеждение вярва в тия догми. В текста, който имаше пред себе си, всяка от догмите започваше с думите: „Вярвам с ненакърнена вяра.“ Бавно и полугласно Йеуда повтаряше изреченията:

— „Вярвам с ненакърнена вяра, че е правилно да се молиш на твореца, благословено да бъде името му, да се молиш само на него и че е неправилно да се молиш комуто и да било другиму. Вярвам с ненакърнена вяра, че откровението на нашия учител Мойсей, нека мирът бъде с него, е чистата истина и че той е баща на всички пророци — на тия преди него и на тия след него.“

Да, той вярваше, знаеше, че е така и никое друго учение, нито на Христос, нито на Мохамед, не можеше да затъмни откровението на нашия учител Мойсей. С молитвен жар произнесе Йеуда заключителните слова на символите на вярата:

— „На твоята помощ се уповавам, Адонай. Уповавам се, Адонай, на твоята помощ. Адонай, уповавам се на твоята помощ.“

Молеше се, вярваше, беше готов да приеме смъртта заради тази своя вяра и заради това свое знание.

Но цялата му всеотдайност и съсредоточеност в молитвата не можеха да попречат на мислите му да се насочват към Галиана. Чакаше, преценяваше, боеше се, надяваше се.

Най-сетне вестителят пристигна и още преди поздрава извика на Йеуда ощастливяващите думи: „Момче се яви на света, благодат се спусна над света.“

Безмерно ликуване обзе Йеуда. Бог го беше дарил с милостта, бог му беше изпратил заместник на Аласар.

На света се бе появило момче, един нов Ибн Езра, потомък на цар Давид, негов внук, внук на Йеуда Ибн Езра.

Ала още в същия миг страх помрачи ликуването му. Потомък на цар Давид — но и потомък на бургундските херцози и на кастилските графове. Дон Алфонсо имаше същите права, каквито имаше и той, за своите права дон Алфонсо можеше да пусне в действие цялата мощ на християнския свят, той, Йеуда, беше сам. Но „Вярвам с ненакърнена вяра“ вярваше той, и „Искам с ненакърнена воля“ искаше той, и „Неправоверният крал не ще успее“ — реши той. „Ще постигна своето с божия помощ и с помощта на добрия си разсъдък.“

През това време в Ла Галиана Рахел нежно оглеждаше и милваше своя син. Тихо и ласкаво му шепнеше, говорещ му галено и непрестанно го наричаше Имануил, с името на Месията.

А Алфонсо — тъй изискваха куртоазията и сърцето му — се отпусна на едно коляно пред Рахел и целуна ръката на безкрайно изнемоощялата жена.

Ужасена наблюдаваше това дойката Саад. Та нали Рахел бе нечиста, родилката дълго време се смяташе за нечиста, а ето, тоя мъж, тоя глупец, тоя владетел на неправоверните я докосваше и призоваваше всички зли духове срещу нея и срещу самия себе си, и срещу детето. Бързо положи Саад детето обратно в люлката, отрязва от главата му няколко косъмчета, за да ги принесе в жертва, и сложи около люлката захар — за да бъде детето сладко и добро, злато — за да бъде богато, и хляб — за да доживее дълголетие.

Алфонсо беше щастлив. Бог го беше възнаградил предварително заради неговия поход, бе му дарил друг син на мястото на изгубения. Той реши, че детето трябва да бъде кръстено на третия ден и че трябва да се казва Санчо; Санчо, дългоочакваният — тъй се беше наричал

неговият баща. Искаше му се да каже това на Рахел, ала тя беше много слаба, по-добре бе да го отложи за следния или за по-следния ден.

Трябваше да сподели с някого радостта си. Метна се на коня си и отиде в Толедо. Нареди да повикат съветниците му и ония барони, които считаше за свои приятели. Сияеше. Раздаваше милости.

Бе наредил да повикат в замъка и дон Йеуда и го задържа, когато другите учтиво замолиха за разрешение да си идат.

Каза му сякаш между другото.

— Ще кръстя момчето Санчо, на името на баща ми. Кръщението ще стане в четвъртък. Зная, ти не обичаш моята Галиана; но може би ще преодолееш себе си и ще ми доставиш удоволствието да бъдеш през този ден мой гост там.

Сега, когато бе настъпила решителната минута, Йеуда отново беше напълно спокоен. По-приятно щеше да му бъде, ако бе имал възможност да види Рахел преди това обяснение с дон Алфонсо. Тя обичаше този човек, трудно щеше да ѝ бъде упорито и непрестанно да отговаря с „не“ на неговата насилническа настойчивост. Ала той знаеше: нейната вяра бе непоколебима, тя беше негова дъщеря, щеше да намери сили, за да го стори.

Той каза, и в гласа му не липсваше страхопочитание:

— Струва ми се, господарю, че по-добре би направил, ако отложиш решаването на този въпрос. Струва ми се, че моята дъщеря Рахел ще желае синът ѝ да израсне според законите на Израил и да бъде възпитан според нравите и обичаите на рода Ибн Езра.

На краля изобщо не беше хрумвало, че Рахел или пък старецът ще помислят нещо подобно. Той и сега не искаше да повярва, че евреинът говори сериозно. Глупава шега бе това, съвсем непристойна шега. Приблужи се до Йеуда, започна да си играе с неговата на гръдна плочка.

— И това ще е нещо, а? — рече той. — Аз да се бия с мюсюлманите, а синът ми тук да расте като обрязан!

Той прихна. Йеуда тихо каза:

— Най-покорно те моля, господарю, да не се смееш. Или вече си говорил с доня Рахел?

Алфонсо намусено сви рамене. Шегата отиваше твърде далеч. Но той не искаше да си разваля този ден. Продължи да се смее гръмко. Йеуда каза:

— Най-смирено и за втори път те моля да не се смееш. С присмеха си можеш да ни прогониш от кралството си.

Алфонсо почна да проявява нетърпение.

— Ти си луд! — отсече накъсо той.

С мек, настойчив глас Йеуда продължи:

— Аз не съм бил в Галиана, знаеше го, не съм говорил с Рахел и едва ли и през следните дни ще говоря с нея. Но казвам ти: както е сигурно, че слънцето ще залезе довечера, също тъй сигурно е, че Рахел ще предпочете по-скоро да напусне Галиана и земите ти, отколкото да отдаде своя син на кръщението на твоята вяра.

И все още тихо, но яростно заключи:

— Мнозина от нас са убивали децата си, за да не позволят водата на неверието да се излее на техните глави.

Той фъфлеше.

На Алфонсо се искаше да отговори нещо гордо, презрително. Ала тихите, яростни думи на дон Йеуда все още витаеха, все още звучаха в стаята, в стаята бе волята на Йеуда и тя беше силна колкото и неговата собствена воля. Алфонсо съзнаваше: Йеуда имаше право. Ако кръсти сина си, той ще загуби Рахел. Беше изправен пред избора: да изгуби сина си или да изгуби Рахел.

С безсилен гняв, присмехулно той подхвърли на Йеуда:

— Ами твоят Аласар?

Извънредно блед, Йеуда каза:

— Детето не бива да върви по пътя на твоя оръженосец Аласар.

Кралят млъкна. Нещо в него му напомни: „Змия в пазвата, въглен в ръкава!“ Испита страх, че в следния миг ще убие евреина. Извърна се грубо и излезе от залата.

Йеуда дълго чака. Алфонсо не се върна. Най-сетне Йеуда напусна замъка.

Тъй като вече никакви вътрешни подбуди не го караха да отлага кръстоносния поход, кралят реши да замине за Бургос и да сключи съюза — а преди това, разбира се, да кръсти детето. Колебаеше се само още кога да потегли, след седмица ли, след две или най-много след три.

Тъкмо тогава до него стигна вест, която изведнъж сложи край на колебанията му: крал Хенри Английски бе починал в своя укрепен замък Шинон още съвсем не стар, петдесет и шест годишен човек.

Алфонсо сякаш виждаше пред себе си бащата на своята доня Леонор — среден на ръст, набит, възпълен мъж, с къс бичи врат, с широки плещи, с изкривени от езда крака. Пращящ от сила бе стоял той пред него със сокол върху голата си ръка, тъй че ноктите на птицата се впираха направо в кожата му. Всичко, което бе пожелавал, тоя Хенри бе сграбчвал с голите си, червени, могъщи ръце — и земи, и жени. През смях беше казал на Алфонсо: „Кълна се в очите на бога, сине, за един владетел, който има глава и пестник, и целият свят е твърде малък!“ Имал беше глава и пестник тоя крал на Англия, херцог на Нормандия, херцог на Аквитания, граф на Анжу, граф на Поату, владетел на Тур, владетел на Бери, най-могъщият властелин в цяла Западна Европа. Когато свали ръкавицата си и се прекръсти, Алфонсо искрено скърбеше за него.

Ала още докато поставяше ръкавицата, той обмисляше вече с пъргавия си ум последиците, които носеше за него, Алфонсо, и за страната му смъртта на тоя човек. Само благодарение на мъдрото съдействие на покойника съюзът и походът досега бяха осуetyвани. Ричард, синът и наследникът на Хенри, не беше държавник, а рицар и воин, жадуващ да поведе борба с всеки враг. Той не ще търси като Хенри разни предлози, за да остане настрана от кръстоносния поход, веднага ще потегли с войската си към светата земя, ще настоява и неговите роднини, испанските владетели, да започнат най-сетне и колкото може по-скоро борбата със своите мюсюлмани. Войната бе настъпила.

Това бе добре дошло за Алфонсо. Той се протегна, усмихна се, засмя се.

— Ave, bellum, привет на теб, война! — промълви той в празната зала — най-напред тихо, сетне високо, весело.

Продиктува едно писмо до доня Леонор. Изказа ѝ скръбта си по повод смъртта на нейния баща. Съобщи ѝ, че веднага ще пристигне в Бургос и дръзко и невинно добави, че тъй като сега вече запрещенията от страна на крал Хенри не са пречка, би могло, без каквото и да било протакане, да се подпише и подпечати брачният договор за Беренгария и съюзът с дон Педро.

Но преди да замине, той трябваше да уреди още *един* въпрос. Макар да бе сигурен, че се намира под божия закрила, той все пак искаше да даде разпорежданията си за в случай, че през време на

похода напусне тоя свят. Щедро ще обезпечи доня Рахел с имоти, а на младенеца Санчо, на своя мил, малък незаконнороден син, ще даде подобаващи титли и звания.

Призова Йеуда в замъка.

— Това е то, приятелю! — приветствува го с весела насмешливост той. — Свърши се вече с твоите увъртания и интриги. Ето я, дойде моята война.

Йеуда каза:

— Толедската алхама ще умолява небето да дари твое величество с цялата си милост. И ще постави на твое разположение такава войска, че да не трябва да се срамуваш от християнския свят.

— Най-късно след три дни — съобщи му Алфонсо — ще замина на кон за Бургос. Там не ще имам много време, а още по-малко — когато се завърна тук. Бих желал още отсега да дам разпорежданията си за в случай че въпреки вашите молитви и въпреки вашите войници господ ми изпрати християнска смърт през време на битките. Пригответи документите ти, така че за мен да остане само да ги подпиша.

— Слушам те, господарю — каза Йеуда.

— Искам — заяви кралят — да запиша на името на доня Рахел имоти, които да ѝ осигуряват доход от най-малко три хиляди златни мараведи годишно. А титлите и правата на освободеното сега графство и град Олмедо искам да прехвърля на нашия малък Санчо.

Йеуда стисна устни, помъчи се да диша спокойно. Смел и царствен бе жестът на дон Алфонсо. Йеуда си представи как неговият внук израства като граф Олмедо, представи си как кралят му дава и други звания и владения, може би дори титлата инфант на Кастилия. Пред мисления взор на Йеуда изплува безсмислената, прекрасна мечта как неговият внук, принц от рода на Ибн Езра, става крал на Кастилия.

Видението се разнесе. От онзи миг, когато беше научил за смъртта на крал Хенри, той знаеше, че едва сега за него удря часът на най-тежката борба. Каза:

— Твоето великодушие е наистина кралско великодушие. Но законът забранява да се въздигат нехристияните в ленни владетели на графства.

Алфонсо, сякаш между другото, отвърна:

— А нима смяташ, че ще кръстя сина си чак когато се върна от война? Ще наредя Санчо да бъде кръстен утре.

Йеуда си припомни предписанието на раби Товия: „По-добре да приемете смъртта всички, отколкото да отдадете един-единствен измежду вас на друга вяра.“ И си припомни стиха от писанието: „Който отдаде макар и само едно от децата си на идолопоклонците, трябва да умре.“ Каза:

— Говорил ли си с Рахел, господарю?

— Ще ѝ го съобщя днес — отвърна Алфонсо. — Но ако предпочиташ, можеш да ѝ го кажеш ти.

Дълбоко в сърцето си Йеуда се молеше: „На твоята помощ се уповавам, Адонай. Уповавам се, Адонай, на твоята помощ.“ Той каза:

— Ти си потомък на бургунските херцози и на Тотските крале, дон Алфонсо, но доня Рахел е от рода на Ибн Езра, а той води началото си от дома на цар Давид.

Алфонсо тропна с крак.

— Престани с тия глупави брътвежи! — кресна му той. — Знаеш не по-зле от мен, че не мога да имам син евреин.

— И Христос е бил евреин, господарю — отвърна Йеуда тихо, сподавяйки своята ненавист.

Алфонсо преглътна. Безсмислено бе да спори с Йеуда за вярата. Сам той ще каже на Рахел, че детето утре ще бъде кръстено. Но тя беше още много слаба и при все че Йеуда преувеличаваше вътрешната ѝ съпротива, кръщението на детето щеше да я разтревожи много, може би дори да заплаши здравето ѝ.

— Заповядай да изготвят грамотите тъй, както ти наредих — обърна се той повелително към Йеуда. — И знай: синът ми ще бъде кръстен, преди да потегля на война. Добре ще сториш, ако използваш целия си разум, за да подготвиш доня Рахел.

Йеуда си отдъхна. Засега кралят щеше да замине за Бургос. Беше спечелено време. Бяха спечелени седмици. Мъчително време ще бъде то. Сега вече той знаеше, че за краля е страшно важно да не потегли на война, без да е кръстил детето. Но беше спечелено време и неговият бог, който го бе дарил с толкова милости ще му укаже изход и сега.

Сякаш отгатнал мислите му, Алфонсо каза:

— И дори да не ти хрумва да ми изиграеш пак някоя от лошите си шеги, докато съм в Бургос. Не искам да тревожа Рахел, докато е толкова слаба. Но и самият ти не се опитвай да я уговаряш със заплахи

или с обещания. До завръщането ми моят син ще остане така, както е: още нехристиянин, но в никакъв случай евреин.

— Да бъде тъй, както искаш ти, господарю — рече Йеуда.

Стояха един срещу друг и се измерваха враждебно и подозрително.

— Нямам ти вяра, мой Йеуда — каза му право в лицето Алфонсо. — Трябва да ми се закълнеш.

— Готов съм, господарю — каза Йеуда.

— Но клетвата трябва да бъде страшна — продължи Алфонсо, — инак не ще те обвърже.

Хрумна му нещо жестоко. Имаше една стара клетва, която евреите трябваше да полагат по времето, когато той бе още момче — една нелепа и страшна формула, Е която те призоваваха — върху себе си всички злини, в случай че нарушеха думата си. По-късно, по молба на евреите и по настояване на дон Манрике, той бе отменил тая формула. Не си спомняше текста буквално, но знаеше, че клетвата беше гнусна, заплашителна и същевременно нелепа.

— Има една такава тежка клетва, зная — заяви сега той на Йеуда. — По-рано вие често трябваше да я произнасяте и може би се показвах твърде мек, като ви избавих от нея. Тебе не ще избавя!

Йеуда побледня. Чувал беше за жестоката борба, която бе трябвало да води навремето алхамата, за да бъде освободена от тази унижителна церемония; много пари беше платила тя за това. Испита непоносима горчивина, че тъкмо него подлагаха сега на такова унижение.

— Не ме карай да полагам тази клетва, господарю — замоли той.

Упорството на евреина убеди краля, че е намерил подходящо средство, за да обвърже тоя хитрец.

— Пак ли искаш да се пазариш и да се изплъзваш? — викна му властно той. — Или ще ми се закълнеш с тая клетва, или ще кръстя детето още днес.

Намериха отнякъде старата формула. Не беше съвсем лесно да се избере подходящ човек, пред когото Йеуда да положи клетвата. Той трябваше да знае еврейски и да бъде надежден, да умее да мълчи. Алфонсо се обърна към капелана на своя замък, към същия свещеник, когото навремето беше запитал: „Що е грях?“

И тъй, ошастливен от доверието на краля, смутен от комичната и жестока церемония, все още младия; свещенослужител прие в присъствието на краля клетвата на неговия министър.

Дон Йеуда Ибн Езра трябваше да се закълне, че ще остави до завръщането на краля детето на доня Рахел в сегашното положение — нито верующо, нито неверующо, нито християнин, нито евреин. Йеуда трябваше да се закълне за това в бога, който със собствените си пръсти бе написал своите закони на каменните скрижали, който някога бе разрушил Содом и Гомор, който бе заповядал на земята да погълне Кора и неговата шайка, който бе удавил фараона с всичките му воители, коне и колесници. И съгласно формулата свещеникът му заповяда:

— А сега отпрати към бога молба да струпа върху теб, ако нарушиш клетвата си, всички злини, които са сполетели египтяните, и всички проклетия, с които господ наказва хората, нечитащи името и заповедите му.

И Йеуда трябваше да сложи ръка върху светото писание, върху двадесет и осмата глава от петата книга на Мойсей, и християнският свещеник изговори пред него проклетията, изговаряше ги изречение по изречение на еврейски и Йеуда трябваше да ги повтаря изречение по изречение, и кралят доволно и жадно следеше изречение по изречение латинския текст.

И Йеуда призова всички проклетия върху своята глава. А кралят и свещеникът казаха: „Амин.“

ТРЕТА ЧАСТ

*Тогава грандовете решиха да убият
еврейката. Отидоха там, гдето живееше тя, и я
убиха на естрадата, издигната в нейните покои,
а освен нея и всички, които намериха в дома.*

Алфонсо Мъдрия.

Gronica General

около 1270 г.

*И решиха край да сложат
на позора, що петнеше
славния им крал кастилски.
И отидоха, където
беше младата еврейка —
свариха я във палата,
на прекрасната естрада...
И тогава я убиха —
нея, а и всички други,
в замъка които бяха.*

Из

романса на
Сепулведа

ПЪРВА ГЛАВА

Приближавайки Пиренеите откъм север, старата кралица Елинор пътуваше с голяма свита през споите обширни франкски земи.

Още същия ден, когато в Англия се пръсна новината за смъртта на нейния съпруг крал Хенри, тя бе прекрачила с предишната си несломима властност, на която никой не дръзваше да се възпротиви, портата на своя затвор, кулата в Солсбъри, и бе взела властта в ръцете си от името на своя любим син Ричард, който сега ставаше крал. Самият той, необуздан воин, на драго сърце бе предоставил държавните дела на умната си, енергична майка и наскоро след коронацията бе отплувал на боен поход към Изток. А тя тръгна да обхожда своето голямо кралство, Англия и огромните владения във франкските земи, потискаше упорити барони, събираше големи данъци от непокорни графове, прелати грандове, свикваше окръжни и съдебни заседания, бързо оправяше обърканите дела.

Напуснала северните графства и херцогства, над които бе придобила власт чрез брака си с Хенри, тя потегли към своите наследствени земи — Поату, Гиен, Гаскон. Чу родните звуци на езика на своята младост, провансалския, звучния *Langue d'Oc*, пое в гърдите си свежия въздух на отечеството. На север към раболепните приветствия при посрещането ѝ се беше примесвал доста страх; а тук хората, стълпени край пътищата, приветствуваха старата владетелка с неподправена радост, за тях тя беше нещо повече от прославената кралица на Севера и първата дама на християнския свят, за тях тя бе Елинор дьо Гиен, родната господарка на тяхната страна, истинската наследница на короната.

Сега тя бе почти шестдесет и девет годишна и последните петнадесет години бе прекарала затворена; но седеше величествено на коня, грижливо облечена, изкусно гримирана, с добре подредена и боядисана коса. Може би понякога и бе трудно да държи тялото си изправено, цялото това пътуване през още заснежените планини и проходи бе мъчително и рисковано, ала умората и опасностите не я плашеха. Старата жена не се чувствуваше сломена от

петнадесетгодишното затворничество и съзнанието, че тя, която доскоро бе седяла безсилна и гневна в Солсбърската кула, сега отново има възможност да управлява със здрави, умели ръце коня си и своите земи, увеличаваше нейните сили. Засияли се вираха сините ѝ, малко сурови очи в тъй добре познатите земи. Тя стремително бързаше напред, даваше разпореждания за дълги дневни преходи и презрително отказваше да замени коня си с носилка или портшез дори вечер, когато умората побеждаваше всички.

Насочила се бе към Кастилия, към Бургос, за да посети дъщеря си доня Леонор, да присъствува на сватбата на внучката си Беренгария и да уреди годеща на друга — своя внучка.

Колкото повече напредваше на юг, толкова по-голяма ставаше нейната свита. Когато навлязоха в Пиренеите, тая свита се състоеше от около петстотин рицари и двеста жени и девойки, *preux chevaliers et dames choisies*, горди рицари и избрани дами, прелати и барони от всичките и земи; освен тях лична гвардия от избрани рутieri, изпитани наемници, *Brabancons* и *Cottereaux*, съпровождани от добре обучени, зорки стражеви кучета. Следваха ги над хиляда коли обоз — багаж, най-необходимата похъщнина и провизии, а също и дарове за населението. Коняри и слуги водеха конете и ловните кучета на кралицата и на нейните видни благородници, соколари — любимите ѝ соколи. Тъй пъстрото шествие се извиваше бавно през планините, все още покрити тук-таме със сняг.

Алфонсо и Леонор, дон Педро Арагонски и инфантата Беренгария посрещнаха на кастилската граница старата кралица. Пред портите на Бургос излязоха насреща ѝ най-знатните прелати и придворни на двамата крале. Тържествено влезе тя в Бургос, навсякъде се развяваха знамена, от прозорците и балконите бяха провесени гоблени и покривки, всички камбани на множеството църкви в града биеха, улиците бяха покрити с клонки и цветя, които благоухаеха под копитата на конете и обувките на пешеходците.

В продължение на десетилетия тя, необузданата и бляскава Елинора, бе най-възхваляваната и най-хулената жена в Европа и сега, когато я видяха да пристига пак с предишния си блясък, възкръснаха отново и безбройните разкази за нейните приключения във войната, в държавническото изкуство и в любовта. За това, как тя била вдъхновителка и душа на втория кръстоносен поход и яздил на кон

начело на кръстоносците, войнствена и великолепна като Пентесилия, предводителката на амазонките. Как в славния град Антиохия нейният млад чичо, крал Раймонд, пламнал от безгранична любов по Елинор. Как той и съпругът ѝ, кралят на Франкия, Луи Седми, се скарали заради нея и как най-сетне мъжът ѝ насила я откъснал от своя съперник и я изпратил отвъд морето. Как тя, не можейки да се примири с подобно насилие, склонила папата да разтрогне брака ѝ с франкския крал. Как тутакси се явил младият граф на Анжу, впоследствие крал Хенри Английски, и почнал да я ухажва, за да спечели ръката ѝ. Как сетне тя и той изградили могъщото кралство. Как тя привлякла към своя двор учени — доктори и магистри на седемте науки и изкуства, а също безброй трубадури, трувери и контьори. Ъй как дарявала с благоволението си един или друг от тия поети, като например Бернар от Вентадур, при все че той бил син на прост огняр. Как Хенри от своя страна изневерявал на кралицата с много жени, но особено с една и как Елинор убила тая негова красива любовница Розамунда. И как след това той затворил Елинор и как синовете ѝ се разбунтували заради нея и повели борба против своя баща.

И зазвучаха отново много от песните — франкски, провансалски, каталонски — и в тях се прославяше дворът ѝ, гдето бяха намерили приют най-благородната поезия и най-изтънчените нрави. И поетът Филип от Таюн запя:

*Към себе си мисъл, желание, блян
прекрасната млада кралица привлича,
тъй както сирена със глас замечтан
омаян рибар към скалите увлича.*

Ъй запя Беноа де Сент-Мор:

*О, горда, благородна,
по смелост несравнима,
изтънчена владетелко —
по-щедра и велика*

*дори от краля всемогъщ,
на който си кралица!*

И дори един суров германец бе съчинил стиховете:

*Да беше мой светът — от Рейн,
та чак до ширното море
лишил се бих без спор
от тези земи богати,
за да притисна Елинор
във моите обятия!*

Преплитането на тия песни, легенди и романи на хората, които се възхищаваха от нея, и яростните, изпълнени с проклетия стихове и разкази на нейните врагове най-вече бе допринесло да се превърне образът на Елинор дьо Гиен в нещо нереално, в образ от най-далечна земя или дори от друго столетие; и даже сега, когато тя влизаше в града Бургос съвършено реална и осезаема, от плът и кръв, заобиколена от своите рицари, дами, наемници, коне, кучета, соколи и богатства, на мнозина от кастилските и арагонски благородници се струваше, че тя язди, окръжена от златист облак. Колко празно и нищожно им се виждаше тяхното настоящо съществуване, щом го сравняха с миналото на тая велика жена. Сияйно се издигаше пред очите им всичко, което бяха чували за втория кръстоносен поход, който всъщност бе поход на кралица Елинор. Тогава рицари и крале не се уповаваха като търгаши на военното надмощие, зад борбата не се криеше алчност за пари и хитра пресметливост, обратното, тя се водеше съгласно строги, благородни правила, от чиста любов към борбата, и битките представляваха всъщност турнири, благородни игри на живот и смърт.

В продължение на четиридесет дни васалът бе задължен да служи на своя сеньор, в продължение на четиридесет дни той се сражаваше и ако до четиридесетия ден не превземеха замъка, рицарят си отиваше дори ако бе сигурно, че на четиридесет и първия ден крепостта ще падне. По онова време нямаше рутиери, нямаше

наемници от простолюдието, които не познават изискания живот и се сражават само за победата. По онова време се проявяваше куртоазия и спрямо врага, дори спрямо неверника, привързан към друг бог. Халифът, който обсаждаше, учтиво бе изпратил на обсадената християнска кралица Урака своя придворен лекар, за да облекчи болестта и. И войната се водеше само от понеделник до четвъртък; в петък, събота и неделя имаше примирие, та всеки — бил той мюсюлманин, евреин или християнин — да може спокойно да отпразнува своя ден, отреден за почивка.

Сега — тъй вярваха арагонските и кастилските благородници — пак ще настъпи подобно велико време. Вторият кръстоносен поход бе воден в духа на благородната дама Елинор; пак в неин дух ще се води сега светената война тук, на Полуострова, и те, испанските благородници, ще имат възможност да се проявят като достойни наследници на рицарите на крал Артур и на Карл Велики.

Младият крал дон Педро сякаш не стъпваше на земята. С каква милост го беше дарил бог, давайки му възможност да направи своя кралица една внучка на тая славна владетелка. Той ще потегли на война с блаженството на християнския рицар, освободен от злобата и мисълта за отмъщение към дон Алфонсо.

Чарът на прочутата стара кралица завладя и оръженосеца Аласар. В Толедо той беше чувствувал по-някога ехидни погледи зад гърба си, а когато кралят го взе и в Бургос, се бе опасявал, че доня Леонор ще му отмъсти заради неговото опасно родство. Ала тя сякаш бе изтъкана от благосклонност и ласкавост, кралят се държеше с него като с по-млад брат, а в присъствен то на великата дама Елинор у младия Аласар се разсеяха и последните опасения. Благородните дами го намериха достоен да бъде оръженосец на краля дон Алфонсо, той бе приет в християнския свят на рицарството.

Целият град Бургос празнуваше посещението на старата кралица. Хиляди бяха дошли, за да участвуват в тържеството или пък да извлекат изгода от празничното събиране на толкова хора. Гостилничари отваряха временни павилиони, търговци предлагаха скъпи вина и подправки. По откритите сводове и аркади, *фенестрите*, под които търговците предлагаха своите стоки, сияеха блестящи украшения от фламандските, левантийските, мюсюлманските земи. Търговци на коне и оръжейници сключваха сделки. Имаше банкери и

сарафи, които закупуваха или наемаха имотите на рицарите, потеглящи на война. И море от фокусници, продавачи на амулети, блудници, джебчии. Всички тия люде гълчаха, пазаряха се, флиртуваха и любеха, тичаха по църквите и по кръчмите, бяха смирени, дръзки, учтиви, груби, перчеха се с пъстри, празнични дрехи, воняха, правеха деца, пееха химни и пиански песни, радваха се на живота, проклинаха халифа и султана и възхваляваха славната кралица Елинонор.

А при двора на камерерите се падна тежката задача да подслонят и угостят както подобава гостите, които идваха от цяла Кастилия и Арагон, за да присъствуват на сватбата на дон Педро и инфантата и да засвидетелствуват дължимата почит на старата кралица. Много от тия прелати, барони и висши съветници водеха със себе си прислуга, ловци, коняри. Освен това, като на всеки празник, явиха се и рицари, търсещи приключения, бедни, млади благородници, които се надяваха да спечелят на турнирите пари и слава. Не липсваха и трубадури, трувери, контьори; те знаеха, че винаги са добре дошли при доня Леонор и при благородната дама Елинонор.

Старата кралица не почива много дълго след трудното пътешествие, още на втория ден тя устрои прием в голямата зала на замъка. Седеше при светлината на много свещи на естрадата, на високо кресло, стройно, както подобава на високопоставена дама. Бе понапълняла малко, понякога дишането ѝ се затрудняваше, принудена бе с усилие да сподавя кашлицата си, а изпод пудрата и червилото, които в течение на часовете постепенно се поорониха, изпъкна едно старческо лице; но нейните необикновено сини, светли очи гледаха хладно и бистро и тя неуморно участвуваше в общия разговор със силни, добре обмислени, приветливи думи.

Старият арагонски граф Рамон Барбастро, взел участие навремето в свещената война на Елинонор, говореше с копнеж за ония великолепни години и се оплакваше от тъжната невзрачност на новото време. Войната била изгубила благородството си, подготвяла се в съветите и се водела по-скоро с перо, отколкото с меч. Не храбростта на рицарите, а броят на наемниците решавал изхода на битката.

Елинонор възрази, че и по времето, когато тя и благородният дон Рамон били млади, войната не представлявала само бляскава и великолепна игра.

— Като си поразмисля по-добре — рече тя, — всъщност големите битки и пирове, които стопляха сърцата, бяха изключение, а правилото бяха дребните несгоди: преходите през безкрайни, непознати, опасни местности, гдето няма дори път, изранените нозе, прегрятата кръв, ужасната жажда, безсънните нощи с отровните комари и нетърпимите бълхи и въшки. И най-лошото: *аседията*, страхотната скука, безкрайното пътуване по море, походите в неизвестността, които продължаваха със седмици, мъчителното чакане на военни подкрепления, които трябваше да дойдат утре или в други ден, а не идваха дори и след седмица.

Тя видя разочарованието, изписано по лицата на нейните слушатели, и усмихнато и вещо разкраси мрачната картина:

— Разбира се — каза тя, — толкова по-богата бе сетне наградата: необузданата наслада от битката, пирове в завоювания град.

И тя започна да разказва за пирове в източните страни, как християнското великолепие при тях се съчетавало с мюсюлманското и как между песните на трубадурите играели своите танци изкусни арабски танцьорки. Думите се лееха от устата ѝ леко, но още по-красноречиво говореха нейните очи. Старият граф усмихнато си спомни за двамата рицари, които се бяха борили навремето в Антиохия за нейното благоволение, за християнския крал Раймонд и за принц Саладин, племенник и посланик на султана.

— И особен чар на тия пирове придаваше обстоятелството — приключи старата кралица с копнеж своите спомени, — че ние ги празнувахме между битките. Вчера някои бяха избягнали блажената смърт, утре може би щяха да загинат от тая блажена смърт.

Архиепископ дон Мартин се наслаждаваше с цялото си сърце от вида и думите на благородната дама Елинор. През дългите месеци, когато беше принуден да чака, той бе станал мрачен, изпълван от безсилна ярост; сега, когато тая Дебора, тая Яел разкъсваше и последните пречки за богоугодната война, той цъфтеше от благочестивост и възторг. Ходеше като окрилен; не му пречеха доспехите, които сега винаги носеше тъй, че да се виждат под свещеническите му одежди. Събрал целия си запас от куртоазия, той каза с тромава, гръмка вежливост:

— Величествени подвизи видя светата земя, когато ти отиде там, за да смажеш езичниците, благородна дамо, и отново ѝ предстоят

щастливи времена сега, когато лъчезарният ти син е тръгнал нататък. Преплитайки се с твоята, славата на твоя Ричард вече изпълва със страх мюсюлманите. Получих достоверни сведения от един мой приятел, епископа на Тир. Майките в арабските страни вече плашат децата си, когато не слушат: „Мълчи, немирнико, инак крал Ричард, Мел ек Рик, ще дойде и ще те вземе!“

Елинор не прикри радостта си от тази похвала на нейния любимец Ричард.

— Той наистина е голям воин — съгласи се тя. Истински Miles Christianus. Но няма да му е лесно на Изток — продължи кралицата с оная откровеност, която можеше да си позволи само тя. — Имам предвид не врага, не султана, а съюзника на моя Ричард, нашия мил роднина — най-християнския крал на Франкия. Той, нашият добър Филип Август, не обича блясъка и насладите, стреми се войната да му излезе колкото може по-евтина, казано направо, той е малко стипцав. Искал сега да забрани на рицарите да водят със себе си дами и трубадури. В това отношение няма да му провърви с моя Ричард. Той обича пищността и глъчката, наследил го е от баща си, може би донякъде и от майка си. Пък и може ли кръстоносен поход без дами и трубадури? Поне в едно отношение вие на Полуострова сте по-добре от нас — обърна се тя към Алфонсо и Педро. — Няма нужда да пътувате дълго и отегчително през морето, докато стигнете до врага, не сте принудени да водите стотици заплетени преговори с вероломните гърци и останалата християнска папач. Врагът и плячката са до вас, достатъчно е да протегнете ръка и ще ги стигнете: Кордова, Севиля, Гранада.

Пред очите на всички присъстващи изпъкнаха съблазнителните видения на тия великолепни градове, на богатата плячка. А в ума на архиепископ дон Мартин имената на мюсюлманските градове Кордова, Севиля, Гранада ликуващо се сляха с думите от евангелието: „Не мир ви нося, аз, а меч, ἄλλα μάχαιραν“.

Доня Леонор благодареше от цяло сърце на небето за пристигането на Елинор. Тя се бе възхищавала от държавническата мъдрост на баща си, от неговия военен гений, дори му беше завиждала малко за безогледността, с която се отдаваше на страстите си. От майка си обаче не само се възхищаваше, обичаше я и често бе измъчвана от мисълта, че тая жена, жадуваща непрекъснато за нова дейтелност, е

затворена зад дебели зидове. Когато разпътното любовно помрачение бе обзело Алфонсо, тя пламенно бе копняла да изплаче болката си пред Елинон — като дъщеря пред своята майка, като кралица на кралица, като оскърбена жена пред оскърбена жена — и да поиска съвет от нея. Вярно бе, че сега Алфонсо се беше върнал при нея, въодушевен от предстоящия поход, и като че беше забравил наистина еврейката. Но при все че Леонор искрено се стремеше да прости на Алфонсо измамата и измяната, горчивият опит, прозрението и разочарованието се бяха врязали прекалено дълбоко в нея, за да може да повярва направо в неговата нова привързаност. И тя бе щастлива, че ще може да поговори с майка си за своите надежди и опасения.

Когато Елинон слезе от коня, когато Леонор целуна ръката ѝ, когато старческите устни на майка ѝ докоснаха нейните млади устни — тя осезаемо почувствува дълбокото сродство. И изведнъж пред нея изпъкна ярко и сурово всичко отдавна минало, хора и събития, които беше виждала и преживяла като дете в Домфрон или в пищния дворец на майка си в Поатие, или пък в манастира „Фонтеврол“, гдето беше живяла твърде весело и получила твърде светско възпитание. Ето я например нейната придворна учителка, благородната дама Агнес дьо Фронзак. Леонор настойчиво я бе молила да ѝ разкаже за любовниците на баща ѝ Хенри и в края на краищата дамата Агнес беше отстъпила; а сетне детето Леонор бе поискало да изгонят тая дама Агнес, защото не проявила достатъчно почитателност към нея, принцеса Леонор.

И сякаш видя пред себе си с необичайна яснота и онази статуя на свети Георг в замъка Домфрон. Огрееха ли го вечерните лъчи на слънцето, той изглеждаше особено страшен и неведнъж Леонор се бе плашила от него. Но още повече го беше обичала; добре бе да знаеш, че се намираш под закрилата на толкова силен светия особено когато баща ѝ толкова рядко бе там. За самата себе си тя бе превърнала свети Георг в плът и кръв, за себе си тя бе успяла да го изведе от света на своето детство и ето, той стоеше до нея и се казваше Алфонсо. Те, евреите, или сатаната, или както и да се наричаха, бяха искали да ѝ го откраднат. Ала тя не беше допуснала да ѝ го откраднат. Още не бе напълно сигурна, още работеха враговете, но ето, той беше при нея, до нея, а сега беше тук и майка ѝ и с нейна помощ тя ще прогони еврейката завинаги.

И все пак изтече известно време, докато успя да поговори с майка си за това. Суетенето около пристигането и настаняването, тържественият прием и другите дворцови формалности погълнаха изцяло първите два дни. Най-сетне, на третия ден, по време на едно голямо събрание кралица Елинор внезапно заяви, че сега би желала да остане за малко насаме с дъщеря си и бе всякакви заобикалки отпрати всички останали.

Когато останаха сами, тя накара доня Леонор да седне насреща ѝ, под ярката светлина на слънцето, и изпитателно я огледа. Яркосините ѝ очи спокойно се възряха в зелените очи на дъщеря ѝ и прочетоха немия въпрос в тях. Сега, под яркото слънце, на Леонор се стори, че майка ѝ изглежда по-възрастна и с по-загрубели черти, отколкото ѝ се бе видяла отначало, но и по-величествена, точно като родоначалница на нейния кралски род. Мислено тя се прекланяше пред нея с любов и благоговение и реши да послуша сляпо съветите ѝ.

След известно време старата кралица одобрително каза на младата:

— Добре си се запазила.

И веднага след това започнаха да говорят по държавни и семейни въпроси. Тя бе дошла не само за да види дъщеря си, а преди всичко, за да ожени още една от своите кастилски внучки.

— Предполагам, че няма да останеш недоволна от мястото, което съм ѝ избрала — каза тя. — Престолонаследникът на тоя Филип Август е много мило момче и за щастие не прилича на баща си. Никак не беше леко да се спазариш с франкския крал относно брачните договори, трябва да го призная. Той се смята за голям владетел, мечтае да стане втори Шарл Велики, но тъкмо величие му липсва, разбира само от адвокатски увъртания; а с тях не може да се изгради империя. Все пак той ми създаде много работа, хитър е и умее да усуква нещата като евреин. В края на краищата принудих се да му отстъпя графството Еврьо, а също и Вексен, а това е хубаво кътче от моята Нормандия, трябваше освен това да прибавя и тридесет хиляди дуката. Всичко излиза от моя джоб, детето ми, ти няма да плащаш нищо и за тебе са само изгодите. Ще станеш тъща на франкския крал, брат ти владее земите, които се намират между твоята Испания и франкското кралство на дъщеря ти. И ще дойде време, когато ти, стига да поискаш, ще можеш да разполагаш с една значителна част от света.

Затаила дъх, доня Леонор слушаше как майка ѝ, сякаш говореше за нещо съвсем незначително, разгръщаше пред нея планове за бъдещето с широта и с размах. Ясно беше за Леонор, че отстъпвайки нормандските графства, майка и бе целила преди всичко да осигури своето собствено кралство от нападенията на опасния Филип Август, докато любимият ѝ син Ричард воюва на Изток. Но каквито и причини да се криеха зад тоя брачен договор, тя, Леонор — в това Майка и бе безусловно права, — имаше изгода от него: този брак разкриваше пред нея примамливия път към могъществото.

Беше си въобразявала, че е голяма държавница, далеч по-способна от своя Алфонсо, защото упорито работеше за обединението между Кастилия и Арагон. Ала мечтите ѝ никога не се бяха прехвърляли отвъд Пиренеите. Колко жалки и нищожни ѝ изглеждаха сега тия нейни стремежи в сравнение с държавническата игра на майка ѝ. За нея страните, като се почне от западния свят и се стигне до земите далече на изток — Ирландия, Шотландия, Навара, Сицилия и кралството Ерусалим, — не бяха повече от обикновени пионки. Нейната шахматна дъска беше светът.

— Огледах дъщерите ти, скъпа моя — казва сега Елинор. — И двете изглеждат добре, както и по-голямата с грозното име — Урака ли се казваше? — тъй и по-малката. Още не съм решила коя от двете да изберем. През някой от следните дни ще ми ги представиш при тържествена церемония. Ще трябва да поканим за тогава и епископа на Бове като представител на Филип Август и неговия престолонаследник; но това е чиста формалност.

Всички тия думи на майка ѝ вълнуваха живо Леонор, ала дълбоко в сърцето ѝ пламтеше и я изгаряше желанието да чуе какво ще каже тя за Алфонсо и неговата еврейка.

И ето, тя най-сетне каза:

— До мен, в кулата ми в Солсбъри, стигнаха най-различни слухове за това, което е трябвало да изтърпиш с твоя Алфонсо. Всичко беше много неопределено и редица неща си противоречаха, но все пак можах да сглобя горе-долу историята. Знаеш, че на самата мен не ми липсва опит в това отношение.

Тя взе ръката на Леонор между своите длани и сега може би за пръв път думите ѝ изразяваха точно онова, което чувствуваше.

— На теб мога да го кажа — заговори тя поверително на дъщеря си. — Естествено доволна съм, че моят Хенри намери покой в земята, под хубавия си надгробен надпис:

И със задоволство цитира епитафията:

*Крал Хенри Английски бях аз — сред кралете
най-ширни земи и предели владял, —
виж сам ти, човече, с боязън и трепет
как жалък в смъртта е могъщият крал.
Събирах земи и насита не знаех —
в две стъпки на седем побрах се накрая!*

— Добре си лежи сега той там в своите „две стъпки на седем“ — продължи Елинор. — И все пак не пожелавам му дано му е лека пръстта. Жал ми е за него. Искала съм да го лиша от живот много пъти; — веднъж едва не ми се удаде — щеше да бъде свършено. Прав беше да ме затвори; и аз на негово място щях да по стъпя така. Много го обичах. Той бе единственият мъж, когото съм обичала. С изключение на един. На двама. Той беше най-умният мъж в християнския свят. Имаше достатъчно разум, за да знае, че от време на време трябва да дава воля на страстите си. Че как ли може да се живее иначе? — добави с мъдра търпимост тя. — От друга страна, права е и моята приятелка, абатката Констанца: да се отдадеш на земна любов, е все едно да лижеш мед от бодил.

Неочаквано доня Леонор запита:

— Мамо, какво да правя с еврейката?

Старата кралица вдигна поглед. Усмехнато, почти добродушно, тя я посъветва:

— Почакай, малка моя дъще, докато назрее времето да я махнеш от пътя си. Много трябваше да страдам аз, защото не умеех да чакам. Навярно той и бездруго ще я забрави през време на войната.

Доня Леонор каза:

— Той има от нея дете, син.

Говореше тихо, безпомощно.

Старата кралица разсъждаваше деловито.

— Аз на твоя място не бих сторила нищо на детето. На незаконнородените си деца те държат повече, отколкото на майките им. Дори моят Ричард не държи бог знае колко на своите наложници, но копелетата си обича. Хенри трябва да е имал цял куп незаконни деца. Знам две от тях — един Уйлямс и един Джофри. Тоя Джофри е честолюбив и очите му все към трона гледат. Трябва да държа здраво юздите му, докато Ричард го няма в страната. Но инак е мил човек и много способен. Направих го епископ на Йорк.

Леонор каза:

— Много страдах. Дано да излезеш права и войната да изхвърли еврейката напълно от кръвта му. Беше ми се закле в душата си, че ще я изостави, а щом напусна Бургос, веднага се върна бързешком пак при нея.

Елинор рече:

— Нито един мой враг не ми е причинил толкова страдания, колкото баща ти Хенри, и при все това той ме обичаше, а и аз него. Баща ти обичаше синовете си, а те го мразеха, защото той бе по-велик от тях, и той ги разглези, и нему те причиниха повече страдания, отколкото той на мен, и положително повече, отколкото твоят Алфонсо на теб. Той непрекъснато им прощаваше, а те му се надсмиваха и отново се бунтуваха срещу него. На времето, когато живеех още с него, той беше наредил да изпишат фрески по три от стените на спалнята ни в Манчестер. Четвъртата беше оставил празна. Сега, като видях отново Манчестер, беше изписана и четвъртата стена. На фреската е изобразен един голям стар орел с четири орлета. Две от тях разкъсват с клюнове неговите криле, третото е забило нокти в гърдите, а четвъртото е кацнало на шията и се опитва да изкълве очите му.

Тя се закашля; пред Леонор не прикриваше кашлицата, която я мъчеше през последните години. Затвори очи, изведнъж се превърна в старица. Със спуснати клепки и със странно равен глас, сякаш четеше молитва, замислено продължи:

— От Луи имах само дъщери и ми се струваше, че това е нещастие. От Хенри имах синове, но дали беше щастие, не знам. Синовете създават грижи — без значение е дали стават добри или лоши. Никоя майка не би искала те да са благи и мекушави, не бих желала да имам син светец. Но случат ли се герои, тогава удрят наоколо си, както завърнат, а и другите удрят срещу тях и майката ги

изгубва. Първите двама ми загинаха, а третото ми птиче, брат ти Ричард, постоянно създава тревоги на сърцето ми. Много мил син е той, но необуздан живот води и няма вече нощ, когато да не будувам от тревоги по него.

Тя се опомни.

— Ела по-близо — рече тя, — съвсем близо!

И с жестока откровеност, съвсем тихо, ѝ заповяда:

— В никакъв случай не бива да предприемаш каквото и да било, преди войната да увлече изцяло Алфонсо. Щом той потегли на бойното поле, стори най-важното. Иди в Толедо, поеми управлението в свои ръце. Мюсюлманите са упорити противници. Алфонсо няма да жъне само победи. Във всяко нещастие се крие и щастие, всяко поражение създава възможности. Тогава генералът хвърля вината върху министъра, епископът — върху генерала, християните — върху евреите.

Всеки смята всички останали за предатели, на мнозина ще се струва, че виновник и предател е евреинът, ескриваното. Ти естествено ще го защитаваш. Ще се преструваш пред Алфонсо и пред целия свят на невинна. Ще се стараеш да удържиш гнева на народа. Но кой е в състояние да стори това? В такива дни е неизбежно насилието да вземе тук-там връх над законността и мнозина загиват — както заподозрените, тъй и близките на заподозрените.

Доня Леонор жадно поглъщаше всяка от тия жестоки думи, произнесени шепнешком.

— Да чакам — каза тя сякаш на себе си, — да чакам...

Не можеше да се разбере роптаеше ли, или пък сама си заповядваше да стори това.

— Да, ще чакаш! — повелително и сурово каза майка ѝ. — Иди в Толедо! — ѝ заповяда още тя. — Верен град е Толедо и там знаят как трябва да се постъпва с враговете. От древни времена владетелите на Толедо са умеели да изчакват нощта, през която да наредят кои глави трябва да паднат. Una Noche Toledana — Толедска нощ — ненапразно казват така дори и у нас. Изчакай и се прикривай добре.

Тя се закашля, тихият, напрегнат шепот я уморяваше. Усмихна се, промени тона, студената ярост на необузданата старица се превърна в куртоазия на благородна дама и от провансалски тя премина на латински.

— Може би — подхвърли леко тя — би трябвало да погледнеш любовната история на твоя Алфонсо и от друга страна. В нея има и нещо добро. Твоят Alfonsus Rex Castiliae е голям рицар, истински Miles Christianus, но струва ми се, че в любовта — не се обиждай, че ти го казвам — не е много пламенен. Всъщност и за тебе самата е щастие, че са го пробудили още в разцвета на мъжките му години. Зарадвах се, като забелязах, че и ти си в състояние да пламтиш. И мисля, че онова, което си преживяла, няма да изпепели скоро.

Дон Алфонсо се чувствуваше добре в столицата на своя баща, в стария, строг замък, изпълнен с ъгли и кътове. Чувствуваше се в пълна хармония с доня Леонор, забравил бе, че изобщо някога е имало разпри помежду им. Отново се превърна в предишния Алфонсо — любезен, великодушен, преливащ от младост.

Галиана беше останала зад гърба му, сред мъглявината на миналото. Не разбираше вече как е могъл да издържи гнилото, пищно спокойствие, царило в нея. Сега той мислеше само за благословената война, която щеше да води. Копнееше за тази война по същия начин, както през горещ ден след уморителен лов се копнее за баня. Роден бе за война, войната бе неговото призвание. Още по-силни импулси му даваше славата на неговия шурей, на крал Ричард, на Мелек Рик. Той, Алфонсо, бе успял да се прослави дори и в малките походи, които му беше дадено да води в миналото. Сега, през голямата война, младата, нежна издънка на неговата слава ще се превърне в мощно дърво.

Въодушевно нахвърляше пред архиепископа планове за своята война. Двамата, той и дон Мартин, отново бяха интимни приятели — нима е имало някога разногласия помежду им?

Повика при себе си бароните Вивар и Гомес, вещи люди във военното дело; въодушевлението му ги направи още по-находчиви. И непрекъснато сновяха бързоходци между него и неговия превъзходен генерал Нуньо Перес, магистъра на Калатрава.

Колко жалко, че не можеше да се посвети цял ден на подготовката на войната, а в продължение на дълги часове бе принуден да слуша всякакви празни приказки за стопанството, за разни работилници, граждани, селяни, мита, налози, градски нрава, кредити. Защото за съжаление двамата Ибн Езра се оказаха прави: множеството

делови отношения между Кастилия и Арагон бяха наистина безнадежно оплетени. Вярно, за зестрата на инфантата Беренгария се бяха споразумели бързо, така че бракосъчетанието можеше да се осъществи; но за споразуменията, които трябваше да предхождат сключването на съюза, непрекъснато възникваха нови и нови затруднения.

Ето защо пристигането на благородната дама Елинор много зарадва Алфонсо. Надяваше се, че тя, опитната, деятелна владетелка, ще съумее със своята държавническа мъдрост да разреши затрудненията във възможно най-кратък срок.

Наистина в някои отношения нейното присъствие му бе неприятно. Ядосваше го свитата, която тя водеше със себе си, това сборище от вятърничави придворни. Ако как да е прощаваше превзетостта на дамите, то съвсем непонятни и крайно отвратителни му бяха тия рицари, който през повечето време от пътя си към кръстоносния поход носеха модни, изтънчени дрехи; при това те бръснеха целите си лица, като че ли бяха йоглари, фокусници.

Но той прощаваше всичко, което го ядосваше около благородната дама Елинор заради разсъдливостта, с която тя премахваше една след друга пречките за съюза. Тя обсъждаше и разрешаваше с властническа мъдрост както големите въпроси, тъй и отделните подробности. Имаше право като изискваше и днес да я признават за глава на семейството.

Ето защо Алфонсо не бе много изненадан, когато един ден тя без много заобикалки го запита:

— А сега, синко мой, разкажи ми що за жена е всъщност твоята еврейка, Хубавицата.

Естествено кралят на Кастилия имаше пълно право да не допусне подобно любопитство дори от страна на благородната дама Елинор. От друга страна обаче и тя имаше право да зададе такъв въпрос. Впрочем Ла Галиана бе вече частица от миналото, той можеше да разказва за Рахел откровено, спокойно и безпристрастно.

Ала когато се приготви да започне, изумен забеляза: всъщност никак не му беше ясно какво представляваше Рахел; онова, което знаеше, беше неопределено, смътно, недостатъчно, за да създаде образ. Той, който толкова се гордееше с добрата си памет, сега едва-едва си припомняше своята любима.

— Действително е много хубава — каза най-сетне той. — И не за да я ласкаят, всички я наричат „Хубавицата“. Очарователна е и доста дълго време бях запленил от чара ѝ — призна си той откровено. — Но с това се свърши — додаде Алфонсо. — Adest, няма я вече. Престана да вълнува кръвта ми — заключи решително и окончателно той.

Елинор приветливо отговори:

— Надявах се, че ще можеш да ми я опишеш поточно. Открай време обичам да слушам любовни истории. Но виждам, че не те бива много за трубадур или за контьор. Може би на едно нещо ще ми отговориш по-ясно: доволен ли си от сина си? Миличко момченце ли е незаконнороденото?

Алфонсо отвърна гордо:

— Да, за това трябва да бъда благодарен на нея и на небето. Хубав син ми роди — красив, здрав, едър, при все че самата тя е по-скоро нежна и дребна. Ъй разумно изглежда момченцето; още от първия ден очичките му бяха необикновено живи, умни.

— В това няма нищо чудно — рече Елинор, — щом като майка му е еврейка. А как се казва незаконнороденият ти син?

— Санчо — каза дон Алфонсо, — и искам да му дам графството Олмедо.

Забравил бе напълно, че момченцето му все още не е кръстено.

— Как смяташ, благородна дамо и майко — запита той, — правилно ли е да му дам графството?

— Има ли много земи това графство? — запита Елинор. — Или само един хубав замък и неколкостотин селяни?

— Доколкото съм осведомен, то е много богато графство — отвърна Алфонсо.

Елинор поясни:

— В наше време човек е по-силен, ако притежава доходен поземлен имот, отколкото замък с много кули.

— Значи, благородна дамо и кралице, ти нямаш нищо против да направя момченцето граф Олмедо? — поиска да се увери докрай Алфонсо.

— Щом като твоят Санчо е мило момче — отвърна разсъдливо и решително кралица Елинор, — тогава трябва да го обезпечиш, както подобава.

След два дни на старата Елинор бяха представени с тържествена церемония двете принцеси, една от които трябваше да стане кралица на Франкия. На приема се събра голямо и блестящо общество. Присъствуваха грандовете и прелатите на Кастилия и Арагон, освен това бароните на кралица Елинор и нарочният пратеник на Филип Август Франкски — епископът на Бове.

В продължение на седмици сръчни ръце бяха работили, шили и тъкали дрехите на двете инфанти. Ето защо те се явиха изящно нагласени пред благородното, възискателно общество — миловидни девойки с хубавички бели и розови пълни детски личица, добре сложени, безупречно възпитани. Държаха се с изящната непринуденост, която куртоазията изискваше от благородните дами и която бяха усвоили с много усилия. Вътрешно бяха много смутени, съзнавайки напълно важността на своите роли; не само техните собствени съдби, и съдбата на множество християни в доста страни зависеше от резултата на тоя изпит.

Беренгария, инфанта на Кастилия, кралица на Арагон, наблюдаваше снисходително своите сестри от почетното си място на естрадата. Едната от тях, значи, ще стане кралица на Франкия. Голяма работа! Самата тя, Беренгария, един ден ще обедини Кастилия със своя Арагон, а може би, и това бе много вероятно, щеше да ѝ се удаде да присъедини към тях и Леон, може би и Навара, да, навярно, стига да съумее да подтикне дон Педро, той ще прибави към кралството и порядъчна част от мюсюлманския Андалус.

А земите на франкския крал са оградени отвсякъде, по границите им от всички страни се разполага великият ѝ чичо Ричард, който си има своята Англия и притежава много по-голяма част от франкските земи, отколкото тоя беден крал на Франкия. Не, нейната сестра, кралицата на Франкия, не ще може да се издигне по-високо от нея.

Дон Алфонсо се радваше на хубавите си дъщери. Благодарен беше на старата кралица Елинор, загдето бе успяла да уреди това сродяване с франкския кралски дом; добре бе, че през това време на голяма война се заздравяваше сплотеността между християнските крале. Вгледа се в лицето на най-голямата си дъщеря, на своята Беренгария, което не беше красиво, но смело и умно, съзря донейде развеселен, но и донейде ядосан неудържимото високомерие, изписано

върху това лице. Сега тя се държеше към него още по-непристъпно от преди. Тя го осъждаше, че се беше изнежил, вече явно се чувствуваше кралица на Арагон и виждаше в лицето на баща си човек, който престъпно зле управлява наследството й.

Доня Леонор носеше червена рокля от тежка дамска със свilen рѣб, върху който бяха изтъкани лѣвовe; знаеше, тази рокля не ѝ стоеше добре, но днес за нея бе важно да не затѣмнява дѣщерите си. Гордееше се с тия дѣщери, на две от които отсега нататѣк предстоеше да седят на високи европейски престоли. Малѣк оставаше светѣт без ония страни, над които властнуваха тя, майка ѝ, брат ѝ и нейните дѣщери.

Старата Елинор оглеждаше двете си внучки със своите студени, светли очи, от които нищо не можеше да се скрие. В себе си тя бе скроила вече един нов план. Да постави на португалския престол онази от тях, която нямаше да отиде във Франкия; поради добрите си пристанища Португалия бе важна за Англия. Затова сега Елинор преценяваше: коя подхожда повече за Париж, коя — за Лисабон? Оглеждаше двете девойки изпитателно, с едва ли не груба придиричивост. Задаваше им съвсем безцеремонни въпроси, заповяда им да се приближат, за да види походката ѝ, накара ги да изпееят нещо, задаваше им въпросите ту на латински, ту на провансалски.

— Мили момичета — каза най-сетне тя на доня Леонор, но достатѣчно високо, за да ѝ чуе всеки. Радват сърцето ти, като ги видиш. Унаследили са нещичко от кастилските предци на Алфонсо, малко повече от моите предци от Поату и забележително малко от Плантагенетите.

Сетне се обърна пак към инфантите и запита по-голямата:

— Как се казваш, принцесо?

— Урака, дълбокоуважаема бабо и кралице — отвърна тя, а втората каза:

— Аз съм доня Бланка, дълбокоуважаема кралице.

По-късно Елинор, Алфонсо и Леонор останаха сами с нарочния пратеник на франкския крал, епископа на Бове.

— Коя ти хареса повече, достопочтени отче? — обърна се Елинор към епископа.

Учтиво и предпазливо прелатът отговори:

— Всяка от тях заслужава да бъде кралица.

— И аз намирам така — каза Елинон, — но ето какво трябва да се вземе предвид: трудно ще бъде във Франкия да се произнася името Урака. Това ще намали популярността на тази инфанта. Мисля да дадем на твоя престолонаследник Луи нашата доня Бланка.

Така и решиха.

Почти не минаваше ден, без бургоският дворец да устрои празненство в чест на благородната дама Елинон или на новобрачните. Старата кралица се обличаше по-добре и умееше да поддържа вида си по-хубаво от много дами, които бяха прекарвали последните години не в затвор, а в среда, гдето основно се разглеждаха и обсъждаха платове, дрехи, накити и помади.

Танцуваше ли, тя пристъпваше уверено и гъвкаво като млада девойка. Разбираше от ястия и вина и охотно ги поглъщаше. Умееше да язди добре и се отличи в лова. Проявяваше вещина и разбиране и когато наблюдаваше от трибуната турнир. А станеше ли нужда дамите да оценяват творенията на трубадурите и разказвачите, нейната преценка беше неоспорима.

При все че изразходваше много сили за лов, танци, Празненства и песни, това не намаляваше вниманието и усилията ѝ, влагани за сключването на съюза. Приближаваше се към целта методично. Преди всичко дон Алфонсо и дон Педро трябваше да дадат тържествено обещание, скрепено с подпис и печат, че ще се подчинят безпрекословно на решението, което щеше да даде тя, Елинон дьо Гиен; тя беше поискала такава декларация и от доня Леонор, а от предпазливост дори и от доня Беренгария. Сетне призова при себе си най-знатните съветници на двамата крале, най-напред всекиго поотделно, зададе им кратки, ловки въпроси, устрои срещи между министрите, чиито изказвания и мнения си противоречаха, осведоми се подробно във връзка с тия въпроси.

Свика на коронен съвет всички министри на страните Арагон и Кастилия. Отсъствуваха само дон Йеуда и дон Родриге; важни дела по управлението на кралството ги задържаха в Толедо.

— Сега ще оповестя решението си — заяви Елинон.

Тя взе онзи стар, високо почитан документ, утвърждаващ сюзеренните права на Кастилия над Арагон, и разгъна вече трошливия,

пожълтял пергамент, от който висяха двата големи печата; всички веднага ги познаха.

— Най-напред — заяви тя, — обявявам това тук за невалидно. *Non valet, deleatur!* — И решително скъса пергамента на две. — *Deletum est* — установи тя.

На времето, след като Йеуда бе предложил за арбитър крал Хенри, Алфонсо се бе обърнал към него за присъда с доста гузна съвест; Елинон, напротив, му се бе сторила като съдница, изпратена от самия бог. Ала сега, когато пред очите му бе унищожен скъпият пергамент, обезпечаващ неговата власт над хлапака от Арагон — този прочут, съдбоносен документ, заради който бяха загинали толкова рицари и коне, стори му се, че ръцете на старицата разкъсваха живата му плът.

След това Елинон премина към деветнадесетте спорни стопански въпроса, за които Йеуда навремето бе заявил, че разрешаването им ще определи коя от двете страни ще играе първенстващата роля на Полуострова. Разграничи правата и задълженията на Кастилия и Арагон до последно солдо. Кастилия и Арагон слушаха ту със задоволство, ту с досада.

Най-сетне старата кралица обяви и присъдата си във връзка с претенциите на Гутиере де Кастро. Дон Алфонсо трябваше да му заплати обезщетение — тя не избягна тая жестока дума — две хиляди златни мараведи.

Сумата бе необичайно висока, слушателите едва прикриваха вълнението си.

— От друга страна, обаче — продължи сякаш между другото Елинон — онзи кастильо в Толедо, върху който Кастро смята, че има права, остава в собственост на дон Алфонсо или по-точно — на човека, който го е придобил чрез законен договор за покупка. Остава си кастильо Ибн Езра.

Колкото и да се стараеше да прикрие възмущението си, Леонор побледня. А Алфонсо, който не бе посмял дори да се надява на такова решение, си отдъхна облекчено; твърде неприятно задължение щеше да бъде за него тъкмо сега да отнеме кастильото на евреина.

— Мисля, че свършихме — каза благородната дама Елинон. — Заповядах да изготвят отделните документи и моля съответните

длъжностни лица да ги представят за подпис на кралете си. Но поставеното в тях е закон още от днес, чрез моя арбитърски подпис.

По-късно — тъй като много добре бе забелязала гневното изумление на доня Леонор — тя й заяви:

— Все още не си поумняла, малка моя дъще. Ревността все още помрачава разума ти. Опитай се поне да разбереш, че би било връх на глупостта, ако ние — ти и аз — обявим война на евреина. И да не би да желаеш Кастро да се задоволи и усмири? По-добре се постарай той и за в бъдеще да се стреми да стисне евреина за дръзко протегнатата му шия.

Тя поизчака, докато думите й проникнаха до съзнанието на Леонор.

— Имай за свое основно правило, малка моя дъще от Кастилия — напомни й след това тя, — никога да не даваш на искащия всичко, което той иска. Научих тая мъдрост от майката на моя Хенри, блаженопочивщата кралица Матилда. Тя ми я наби в главата: „Който иска соколът да му служи добре, не бива да му дава храната, а да дразни апетита му с храната.“ Раздразвай апетита на барон де Кастро с кастильото, доня Леонор.

След малко тя каза:

— Не се сърди, че понякога се отнасям грубо към теб и те коря. Зная колко добре си се справила с много неща и колко пречки е трябвало да премахнеш от пътя си, за да се осъществят тоя брак и съюзът. Ти имаш дарба за политика. Това сигурно е последният път, когато те виждам, и много ми се иска да поразпаля склонността ти към политиката. Властолюбието, това е най-трайната страст.

Тя затвори очи и започна да изговаря най-съкровениите си мисли:

— Няма по-голямо удоволствие от това, да тласкаш хората ту насам, ту нататък, да строиш градове, да създаваш държави и сетне отново да ги разкъсваш. Да съградиш нещо, е радост, да разрушиш нещо също е радост. Голяма радост е истинската победа, но не бих искала да липсват и пораженията ми. Не го казвай никому: но дори и отлъчването ми от църквата беше за мен забавно. Когато настъпи моментът на анатемата, с Библията, камбаните и свещите, когато в олтарите настане мрак и закрийт иконите и замлъкне камбанният звън, в теб се надига бясното желание отново да горят свещите и отново да звънят камбаните, неукротимо желание, което изостря разума ти.

Обмисляш всички средства и начини: дали да държиш за сегашния папа и хитро да го омилостивиш? Или пък да пуснеш в ход антипапа, който да загаси свещите на първия и да спре камбаните му?

Доня Леонор благоговейно слушаше тия тихи думи. Признателна бе на майка си за доверието, което ѝ оказваше. Тя ще оправдае това доверие.

Елинонр отвори очи и погледна дъщеря си право в лицето.

— В едно голямо сърце — каза тя — по необходимост има много празно място. Там лесно се вмъква скуката, меланхолията, голямата неприятелка — аседията. Нужна е наистина много страстност, за да се запълни това празно място. Да се стремиш към власт, към повече власт — това е голям, хубав, траен огън. Повярвай ми, дъще, политиката може да разпали кръвта на човека като най-хубавата любовна нощ.

ВТОРА ГЛАВА

При двора на Бургос бе пристигнал и клирикът Годфроа дьо Леиньи, за да присъствува като представител на принцеса Мария дьо Труа на тържествата по случай бракосъчетанието на инфантата Беренгария. Годфроа беше близък приятел на неотдавна починалия Кретиен дьо Труа, най-прочутия между разказвачите, и където да се явеше той, рицарите и дамите настойчиво го молеха да им рецитира откъси от поемите на своя починал приятел.

А великият поет Кретиен дьо Труа бе написал редица хубави, странни и дълбокомислени романи в стихове. Беше разказал пъстрата, приказна и при все това назидателната съдба на Гийом д'Англетер, мрачното, блажено любовно опиянение, омагьосало Тристан и Изолда, странните приключения на рицаря Ивен в разни тайнствени замъци, странствуванията и дълбоките размишления на чистосърдечния и надарен с прозрения момък Парсифал. Ала благородните дами и кавалери най-много обичаха да слушат разказа на Кретиен за рицаря Ланселот на талигата. Напразно Годфроа изтъкваше, че Кретиен не е смятал тази своя поема за съвсем сполучлива и че дори не я е довършил; „Ланселот“ си оставаше най-популярната му творба и рицарите и благородните дами все искаха да слушат откъси от нея.

А ето какво се разказваше в поемата „Ланселот на талигата“: Ланселот, най-славният рицар на християнския свят, обича благородната дама Жениевър и тъй като тя изпада в беда, той потегля, за да я освободи. Изгубва коня си и вече се отчайва, че не ще може да преследва по-нататък похитителя на своята дама. Тъкмо в това време по пътя се задава една талига за събиране на мърша и нейният собственик, някакво отвратително джудже, кани Ланселот с много учтиви и смешни поклони да се качи на каручката; а за рицаря няма по-голям позор от този, да го видят на подобна каручка. Ланселот се колебае два мига; сетне се качва на каручката и продължава с нея пътя си, осмиван от гражданите. Той освобождава своята дама, ала тя не го допуска пред очите си, само му заповядва на следния турнир да прикрие силата и умението си и да се остави да го победят. Той ѝ се

подчинява и приема върху себе си още много позор, защото тъй иска от него дамата на сърцето му. Ала тя не се смилява над рицаря и накрая нарежда да му съобщят и причината: той не знае какво е истинска любов; преди да се качи в талигата, се е колебал два мига.

Тъй като кралица Елинор и доня Леонор рядко отсъстваха от представленията на трубадурите и разказвачите, куртоазията изискваше и дон Алфонсо да се явява понякога там. Така един ден той чу клирика Годфроа да чете от „Ланселот“.

Романите в стихове обикновено отегчаваха дон Алфонсо. Приключенията на тия измислени рицари му се струваха глупави, любовните им гукания и въздишки — преувеличени. Ала тази история незабелязано го увлече. Колкото и безразсъдно да беше поведението на Ланселот, то го засегна непосредствено, обезпокои го, принуди го да се замисли, да си изясни постъпките на рицаря.

Късно през нощта, когато си легна, той все още мислеше за това. Лежеше със затворени очи, твърде изморен, за да бъде още буден, твърде буден, за да заспи, и виждаше рицаря Ланселот на неговата талига. Внезапно обаче Ланселот се оказа не на талигата, а на неговото, Алфонсовото легло.

— Какво търсиш тук? — гневно го запита Алфонсо. — Да не искаш да ме уверяваш, че сме събратя по съдба?

Ланселот енергично кимна.

— Дума да не става! — викна му Алфонсо. — Не съм твой брат и приятел.

Ланселот не отвърна нищо, но продължи да се взира в Алфонсо и той знаеше какво му казва с мълчанието си. „Разбира се, че си мой брат и приятел — казваше му той, — *eques ad fornaset*, рицар, седнал край топлото огнище.“

Алфонсо се готвеше да отвърне буйно, да се позове на всички военни и политически причини, които го бяха принудили толкова дълго време да остане настрана от кръстоносния поход. Ала изведнъж почувствува с болезнена яснота: всичко това бе лъжа и измама. Имаше една-единствена причина, поради която не беше влязъл в борбата: искал бе да остане при Рахел. Той *беше* брат и приятел на Ланселот, *беше* приел върху себе си позора, *беше* се „изнежил“.

Обля го гореща вълна от срам.

Ала скоро с блаженство и страх той забеляза как друг, тъй близък, прокълнат и при все това желан плам замени огъня на срама. Осезаемо почувствува тежкото ухание на градините в Ла Галиана, кръвта заудря лудо в жилите му, през кръвта му сякаш премина някакъв вълнуващ трепет; сладка и приятна, отровата на Рахел действуваше в него.

Направи опит да се освободи. Задиша по-дълбоко, с детинска упоритост ритна с гол крак завивката. Тоя Ланселот няма да му се подиграва още дълго. Войната е вече пред прага, а щом веднъж се озове на бойното поле, Рахел ще остане само част от миналото — завинаги.

„Absit! Absit!“ — реши твърдо той. Трябваше да се откъсне от нея. Първото нещо, което ще стори, щом се върне в Толедо, ще бъде да кръсти своето момче, а сетне ще потегли към южната граница, към Калатрава и към Аларкос, и с Рахел ще бъде свършено.

— Тогава вече няма да имам нищо общо с теб, жалки фуstopоклоннико — заяви гневно той на Ланселот, — и изобщо ти си смешен с раболепната си любов.

Но Ланселот вече беше изчезнал.

При все че дон Алфонсо не бе благосклонен към трубадурите и разказвачите, между тях имаше един, който му допадаше, един барон от Лимузен, Бертран дьо Борн.

Този Бертран носеше титлата вицеграф Отфор, ала всъщност не беше голям владетел. В негово подчинение се намираха само неколкостотин човека. Но той се беше прославил със своите необуздани стихове, беше очарователна натура, от най-ранна младост бе привличал магически хората и предизвиквал бури в живота им. Разказваха, че навремето, още почти момче, се радвал на благоволенieto на кралица Елинор, която тогава била в разцвета на своя живот. По-късно, като господар на своите два замъка, вземал със слово и меч участие във всяка междуособица, без да се чуди много на чия страна е правото, и винаги успявал да спечели множество привърженици за своето дело. Бе войнствен и раздразнителен. Скарал се с брат си за подялбата на наследството и макар че исканията на брат му били умерени, повел борба срещу него със стихове и с меч.

Сюзеренът им крал Хенри се намесил и помогнал на брат му да получи правото си. Тогава Бертран насъскал със стиховете си младия крал Хенри срещу баща му и накрая този млад крал намерил смъртта си, улуцен от стрела, пред един от Бертрановите замъци. А Бертран не престанал да подбужда бароните от Лимузен да воюват срещу своя крал, стария Хенри, и да водят войни и помежду си; борел се срещу всекиго и всички се борели против него. В края на краищата младият Ричард опожарил замъците му, а него пленил. Но скоро се сдобрили и сега Бертран се готвеше да отпътува за Сицилия и да се присъедини към кръстоносците на Ричард.

Славата на Бертран дьо Борн беше проникнала и отвъд Пиренеите. В Испания знаеха най-вече политическите му песни, неговите *сирвенти*. Където и да се започнеше вражда или война, пееха буйните му песни. Неговият девиз:

*Низост, безчестие носи мирът —
мечът единствен измива срамът! —*

бе широко известен навсякъде, като молитвата „Отче наш“.

Сега Бертран бе вече около шестдесетгодишен, но едва ли имаше друг тъй рицарствен и тъй изтънчен в дворцовите маниери като него. Той веднага допадна на Алфонсо и при все че понякога почти не разбираше провансалския език на Бертран, кралят чувствуваше, че тия яростни бойни песни нямат нищо общо с несклопните стихове на испанските певци; бяха изковани и опасни като острият кордовски ятагани.

Дон Алфонсо прояви благоволенieto си към Бертран — изпращаше му богати дарове, глезеше го, прие го в ловната си свита, водеше приятелски разговори с него.

Бертран имаше дарба да разказва толкова пълнокръвно и ярко за хора и събития, че те оживяваха пред очите на слушателите.

Разказваше например за стария крал Хенри. С думите си той направо рисувахе покойния крал — сивите му, налети с кръв очи, изпъкналите му скули, мощната челюст и малката остра брадичка, ненаситно алчната уста. Почти герой бил този крал Хенри, но не герой в пълния смисъл на думата. Липсвала му истинска щедрост,

великодушие, бил свидлив. Накрая Бертран бил изправен пред краля като пленник, нямал никакво оръжие, не разполагал с нищо освен със своето слово, със словото обаче победил победителя — той го пуснал на свобода и възстановил изгорения му замък. Но и в това отношение проявил скъперничество. Защото не бил истински крал, колкото и царствено да се носел. И воювал не от любов към завоеванието, а за да придобие или да запази нещо. Постоянно можело да се види от дребни негови постъпки и жестове, че бил алчен, че бил търгаш на дребно. Издавали го например пръстите му, алчни пръсти, които той никога не можел да спре неподвижни — или ги свивал и отпуснал, така че издавали лъжливото му величие, или пък драскал и рисувал. Много обещавал и го изпълнявал, но само отчасти. Бертран го беше нарекъл „Да и не“-и това име щеше да му остане. Докато Бертран разказваше така, пред дон Алфонсо изпъкна бащата на неговата жена — изпъкна по-ясно, отколкото когато го беше виждал със собствените си очи.

— Друг беше моят млад крал Хенри — продължи да разказва Бертран. — „Rassa“ го наричах аз и Rassa си беше. Живееше нашироко, пропиляваше всичко, каквото имаше — богатствата на Шинон, своите рицари и наемници, самия себе си. Великолепен беше той, Rassa си беше и затова бе двойно по-подло от страна на стария крал, дето му отпускате толкова малко средства. Че защо го беше направил крал, щом ще му забранява да живее кралски? Да, аз го насъсках срещу баща му, а когато той се сдобри с него, насъсках го отново. Разправят, че поради това бил загинал. Никога не съм мислил, че човек може да изпитва такава адска болка, каквато изпитах аз, когато умря моят млад крал. Може би наистина е умрял от моите стихове, но въпреки всичко не се разкайвам.

Той продължи да говори, тихо, несдържано, и сега вече по-скоро на себе си:

— Много жени съм обичал и много жени съм изгубил, и дълбоко скърбях, когато загубех тая или оная. Но истински съм тъгувал само за младия крал. Само него обичах.

И полунапевно и тихо той започна да изговаря стиховете на тъжовната песен, съчинена от него при смъртта на младия крал; казваха, че за никой герой не била съчинявана по-хубава песен, откак Давид оплаквал Йонтан.

— Si tuit li dol e'lh plor e'lh marrimen — пееше той.

*Всички болки, сълзи и терзания,
и печал, и горест на земята
някой наедно да би събрал —
как нищожно цялото страдание
би било, сравнено със тъгата ми
за смъртта на младия английски крал!*

Дон Алфонсо гледаше към Бертран, който говореше сякаш на себе си, неспирно, унесено; над тънкия му, силно извит нос, истински ястребов клон, силно блестяха големите му, пламенни сиви очи. Скръбните стихове, сякаш излизаха от самите дълбини на гръдта му; на Алфонсо се стори, че те възникват сега и кралят бе трогнат, че Бертран открива така сърцето си пред него. Нещо го караше да отвърне на доверието с доверие. Бертран, този истински рицар, имаше дар да облича в слово онова, което объркано, неизказано и направо неизразимо напираше стихийно в човешката гръд; ако изобщо някой бе в състояние да разбере мрачното и смутното, което измъчваше Алфонсо, това беше Бертран.

— Казваш — започна той необичайно колебливо, — че никога не си обичал искрено една жена?

Бертран вдигна поглед.

— Не бих могъл да го кажа толкова кратко и определено — отвърна усмихнато той, — но в тия думи има частица от истината.

— Все пак ти си възпявал жени с великолепни стихове — възрази Алфонсо.

— Разбира се, че съм възпявал — отвърна Бертран. — Мъжът трябва да казва на жената хубави неща, това го изисква куртоазията, а понякога и сърцето. Клепал съм се на жените, че ще им смъкна звездите от небето. Но клетвите, дадени през една любовна нощ, важат само до сутринта. Простителен е грехът, ако ги нарушиш, това призна дори моят изповедник. Та нали в края на краищата жената ни е изкусила с ябълката.

Алфонсо прихна, но тутакси продължи да пита:

— И, значи, ти си превъзможвал винаги любовта? Успявал си да превъзмогнеш любовта към всяка жена?

Старият рицар забеляза напрежението на събеседника си, разбра, че Алфонсо имаше предвид своята любовна история с еврейката, почувствува почти бащинска склонност към младия крал, който, тъй наивно прикрит зад детинското си хитруване, искаше всъщност от него утеха.

— Да, успявах — отвърна той. Погледна го весело и приветливо. — Жени! — продължи той, като махна с ръка високомерно и пренебрежително. — Може да вълнуват кръвта ни, но на душата ни остават чужди. Ще ти кажа нещо, Алфонсо: животът на рицаря е стихийна река — тече и тече, и изтрива с вълните си всичко, което не е проникнало в душата. Образите на ония жени от моите стихове отдавна са изтрити, те са празни спомени, потънали в мъгла. Друго нещо е хубавата битка.

Дълго още я чувствуващ, споменът за нея те стопля, дава ти сили. Битките, в които съм взел участие, запазиха млад духа ми...

Той се засмя шеговито, гордо.

— ... А и тялото. Ей сега ще видиш какво искам да кажа — добави весело и тайнствено той.

Повика своя оръженосец Папиол, който едва ли бе по-млад от рицаря, но с не по-малко стегната стойка от него. И поглеждайки шеговито краля със страстните си, пламтящи, дълбоко хлътнали очи, заповяда:

— Хайде, Папиол, моето момче! Изпей ни кой е млад и кой — стар!

И акомпанирайки си на малката арфа, Папиол запя дръзката, бойка песен:

Joves es one, que lo seu le engatge.

*Млад е онзи, който замъка си в миг залага,
бляскаво и славно тръгнал на турнир,
който не ламти за никакви облаги,
който от заемодавци няма мир,
който сили не щади в игра или във бой,
който люби, без да знае в любовта покой.*

Стар е, който не залага ниви и градини

*И във замъка си трупа вино и сланина,
който сит не смее вече хапчица да кусне
и при дъжд без наметало с коня да препусне.
Стар е, който за почивка цели дни отделя
и престава да играе, щом не е спечелил.*

Ала необузданият живот все пак бе сложил отпечатъка си върху Бертран и макар че той се държеше наперено и високомерно и почти винаги се движеше с дрънчащите си доспехи, трудно му се удаваше да прикрие, че тялото под тия доспехи вече е хилаво. И може би мнозина биха се усмихнали подигравателно на позастарелия рицар, на позастарелия му оръженосец и на техните стихове. Алфонсо не се усмихваше. Слушаше и чувствуваше мощния порив на стиховете, предизвикателството в тях към времето, към непрестанния ход на живота.

— Благодаря ти, Бертран! — каза очаровано той. — Това е то рицарство, това е изкуство!

Възхищението на младия крал бе приятно за стария Бертран. Ако някой би изразил само с поглед или движение недоверието си в неговата сила и пъргавина, той би го извикал на дуел. Но този Алфонсо беше приятел, брат, нему той призна:

— За съжаление и най-дръзките стихове не предпазват тялото от рухване. На теб, господарю, ще кажа: тая война ми е последната. Не се заблуждавам, зная: след година или две глупавото тяло ще откаже да ми служи, а немощният рицар е посмешище за децата. Говорих вече с далонския абат; ако се върна жив от тая война, ще ида в манастир.

Кралят бе горд, че Бертран разкрива пред него душата си, и това го вдъхнови да реши: „Тоя прекрасен рицар и поет не бива да извърши последните си подвизи като воин на крал Ричард. Няма да позволя на шурей си Ричард да ми отнеме и него. Бертран трябва да бъде рамо до рамо с мен и да възпее моята война.“

Каноникът дон Родриге пристигна в Бургос.

Мрачни страхове го изпълваха. Дон Алфонсо очевидно бе решил да не кръщава своя син и да го остави извън християнската общност,

бе поел с това върху себе си смъртен грях и напускайки Толедо, беше избягнал да даде обяснение. Ала това бе зарадвало самия него, Родриге, самият той бе изпитвал позорен страх пред обяснението, изплъзвал се бе от дълга си. Едва сега, седмица по-късно, той беше събрал сили да се срещне с краля.

Ала и тук, в Бургос, скоро се убеди, че Алфонсо избягва разговорите на четири очи с него. И отново се примири.

За да разсее грижите, разкаянието и срама си, той вземаше участие в дворцовия живот в Бургос. Наблюдаваше с любопитство колко много се бяха изтънчили дворцовите маниери на северняците. Сега дамите и кавалерите ревностно изучаваха правилата на куртоазията, разискваха по заплетените закони на рицарското любовно служене и проявяваха нещо отношение към изкуството на поетите.

Ала той скоро разбра, че цялото изящно дворцово важничене е празна, престорена игра. Онова, което в действителност занимаваше дамите и кавалерите, което ги изпълваше докрай, бе предстоящата война. Очакваха я с нетърпение, опиянени, омаяни.

Скръбно наблюдаваше това дон Родриге. Сам се укоряваше за своята тревога. Войната, за която копнееха те, беше свята, въодушевлението им — благочестиво; дълг бе да участвуват в нея, грях — да я осъждаш.

И все пак той не можеше да споделя благочестивото ликуване. Твърде живи бяха в него великолепните слова на прославата на мира от Исая и от Евангелието, фанатичните миролюбиви речи на неговия ученик дон Бенямин. С тъга и трепет си представяше войната и нищетата, която щеше да донесе на Полуострова тя. Чувствуваше се жестоко сам сред шумния весел гмеж, кръвожадният възторг на тия охолни, образовани люде го отблъскваше, пробуждаше в паметта му съжденията на неговия приятел Муса за *йецер ара*, за злото начало.

Най-противен от всички му бе човекът, комуто бе дадено от бога да облече в думи тая дива, необуздана радост, Бертран дьо Борн. На пръв поглед той не бе много внушителен, възстар мъж като мнозина други. Ала дон Родриге добре познаваше неговите стихове, дела и стремежи, а вгледаше ли се по-внимателно, човек можеше да прочете и по лицето на тоя рицар с непокорните очи под гъстите вежди какво представляваше всъщност той: олицетворение на войната. Би могло да се каже, че когато крачеше, яздеше или се перчеше с престорена

стегнатост, този рицар бе малко смешен; но ужасът, пораждан от тоя човек, задушаваше у каноника всяка склонност към присмехулство. Не, тук нямаше нищо за осмиване. Това бе зловещият бог Марс с цялата си страхотност. Тъй трябва да са изглеждали конниците, които евангелистът Йоан е видял при откровенията на Страшния съд.

При това сам дон Родриге почти не смогваше да устои на буйните стихове на тоя Бертран, познавачът Родриге се виждаше принуден да признае, че тия военни песни бяха великолепни, пленителни, изящни, въпреки цялата си неукротимост. Печално и ядно Родриге съзнаваше с колко талант е надарил бог тоя безпътен човек. И гневът му нарасна още повече, когато виждаше как неговият обичен Алфонсо страни от него, Родриге, а не се отделя от отвратителния, неукротим рицар. Изпълнен с ревност, Родриге болезнено чувствуваше душевното сродство между тях двамата и все повече губеше надежда, че ще може да върне краля в правия път.

Една радост оставаше на каноника сред неговата печал. Общуването с клирика Годфроа. Дон Родриге обичаше разказите на Кретиен дьо Труа, възхищаваше се от тях и му се струваше, че целият облик на Годфроа отразява странната, задушевна смиреност, която Кретиен умееше да въплътява в своите истории. И често, за да направи удоволствие на каноника, Годфроа избираше да чете от произведенията на Кретиен ония спокойни, отвлечени части, които показваха необичайната, неповторима способност на Кретиен да се отърсва от земната пошлост.

Тъй веднъж пред множество слушатели той чете за приключенията на рицаря Ивен с *rauvres ruselles*, с бедните девойки.

Рицарят Ивен попада веднъж в дома на *rauvres ruselles* и вижда тия бедни девойки. Те пришиват и вплитат златни и копринени нишки в дрехи; самите девойки обаче са извънредно окъсани; корсажите и роклите им са раздрани и скъсани, ризите измърсени и просмукани с пот, шиите — със загрубяла кожа, лицата — бледи от глад и нищета. Ивен ги вижда, виждат го и те и засрамено свеждат лица и плачат. И почват тогава своята жалба:

*Шием неспирно брокат и коприна
за херцога ни и знатни графини —*

ние самите сме голи и боси,
сякаш не шием, а ходим да просим.
Къшеят даже на части делиме
залъче сутрин и вечер да има.
Двадесет су ако вземем заплата,
всяка се смята безкрайно богата —
но за какво ще ни стигнат, кажете,
шепата дребни монети?
Онзи пък, който ни плаща мизерно,
е нашия труд богатее безмерно,
алчно ни кара да вземе още —
мира не виждаме даже и нощем.
Ако задремеш, до смърт изморена,
с бой на земята ще бъдеш свалена.
Ад е животът ни, креем без цел,
бедни девойки сме, *rauvres pucelles*.

Удовлетворение бе за дон Родриге да чуе, че блясъкът и славата на благородните рицари и дами не бяха накарали поета Кретиен дьо Труа да забрави мрака и нищетата, сред които живееше в низините людетте, потънали в труд. Но останалите слушатели, *preux chevaliers* и *dames choisies*, облечени с дрехите, приготвени от ония *rauvres pucelles*, бяха изненадани и недоволни. Що за глупаво и странно хрумване е имал покойният поет? Как можеше един човек, пълн тѣй изящно и благородно за възвишеното „любовно служене“ и за героичните подвизи, да скверни дотолкова устата си? Как бе могъл да хаби стиховете и римите си за тия жалки шивачки? Едни шият дрехи, други ги носят; едни коват мечове, други се бият с тях; едни строят замъци, други ги обитават: тѣй е дадено, сам премѣдрият бог го е наредил така. И ако тия жалки създания, тия *rauvres pucelles*, се бунтуват, то господарят им би трябвало чисто и просто да им счупи ръцете и краката.

И отново Бертран дьо Борн даде израз на общите чувства. Северното наречие, *Langue d'Oïl*, на което твореше Кретиен, и без това му звучеше като някакво недодялано пелтечене, а сладникавите римозвучия, които току-що бе чул, му се сториха чиста глупост. Още

през време на четенето той на няколко пъти не бе успял да сдържи силния си смях, а сега, когато Годфроа свърши, му каза:

— Вие, господата от север, обръщате удивително много внимание на тълпата и на вонята ѝ. Искаш ли да знаеш, добри ми и уважаеми Годфроа, какво мислим за тия неща ние, на юг?

Зарадвани от мъжествения отговор, който Бертран положително щеше да даде на хленченията на покойния Кретиен, дамите и кавалерите почнаха да го молят:

— Да чуем, благородни Бертран!

И:

— Не ни карай да чакаме! Казвай! — настояваха те.

И тогава, усмихнато и злобно, Бертран заповяда на своя певец:

— Изпей ни сирвента за крепостника, драги ми Паниол!

И оръженосецът — дръзко, по младежки — пристъпи напред, дръпна струните на своята малка арфа и запя песента за крепостника, за дрипавия гражданин и селянин. Пееше:

*Търговец, гражданин, селяк —
да пукнат всичките до крак,
дошли са ми до гуша!
Живеят в смрад като свине,
а пък се перчат как ли не —
та чак не ти се слуша!
Докопат ли имот, пари,
надменни стават и дори
умът им се побърква,
затуй копаня празна ти
под муцуните им тикни
и ризите им смъквай —
да тави кожата им дъжд,
че угоят ли се веднъж,
без мярка нагли стават
и ядове създават.*

*Затуй, щом някакъв селяк,
или лихвар, или простак*

*посмей да се надува —
счупи му костите без страх,
стъпчи го в уличния прах,
та после да кротува.
Хвърли в тъмница тая гад,
в подземна дупка посред смрад
смъртта си да дочака,
не слушай воя и презрян,
да пукне тая мръсна сган —
търгаша и селяка!*

Слушателите приветствуваха рицаря с бурни одобрителни възгласи. Тая паплач от низините наистина бе станала прекалено дръзка. Благородниците, които се готвеха да потеглят на свещена война, си спомниха за търговците и банкерите, които след дълги пазарлъци бяха закупили именията им далеч под тяхната действителна стойност; те се бяха принудили да се съгласят, тъй като не им се беше удало да изтръгнат достатъчно от своите селяни. Всеки, който кажеше със силни слова истината в лицето на тая сган, изразяваше техните съкровени чувства.

Дон Родриге видя как престъпно надменните стихове на Бертран още по-силно разпалиха нечестивия огън у тия preux chevaliers. Безбожно надменната песен на тоя човек изпълни с горчива скръб гърдите на кроткия каноник. Ала въпреки своето благочестиво огорчение ученият Родриге неволно си даде сметка как и този път езикът греховно приляга към злото начало на говорещия и как постепенно превръща реалното понятие „крепостник“ от жител на града или селото в негодник и подлец.

Лицето на дон Алфонсо сияеше от щастие и възбуда; тия горди, звънки стихове отговаряха напълно на чувствата му. От тях звучеше ненавистта на истинския рицар към паплачта от търговци и банкери, яростта, която сам той, Алфонсо, често бе изпитвал, бивайки принуден да се пазари със своя Йеуда и да губи драгоценното си кралско време. Този Бертран бе негов брат.

— Чуй, благородни Бертран — каза той. — Не искаш ли да воюваш рамо до рамо с мен? Ще ти дам ръкавицата на рицарското

поръчение и ще имаш добър дял от плячката ми.

Бертран се засмя със своя весел, зловещ смях.

— Щедростта, с която възнагради няколко стихчета, съчинени от мен в твоя чест — отвърна той, ми показва великодушието ти, господарю. Възнамерявах да ти посветя един истински сирвент.

— И тъй, ще дойдеш ли с мен, Бертран? — запита кралят.

— Аз съм васал на крал Ричард и съм длъжен да служа нему — отвърна Бертран, — но ще запитам благородната дама Елинор.

И я запита.

— Отново ли сменяш господаря си? — каза Елинор.

Старата владетелка и старият рицар се погледнаха весело и тя каза:

— Добре, остани при Алфонсо. Аз ще се застъпя пред моя Ричард.

Елинор не искаше да напусне Бургос, докато не бъде разработен подробен военен план, в който да се разграничават точно правата и задълженията на двамата крале.

На няколко пъти Алфонсо и Педро се бяха обръщали към нея с молба да им отстъпи няколко отреда от изпитаните си наемници, брабасоните и котероните. Но Елинор не искаше дори да чуе.

— Вие си имате достатъчно, момчета! — отхвърляше молбите им тя. — Мислите ли, че щях да държа моите скъпи наемници, ако не ми бяха тъй насъщно необходими, за да плаша с тях бунтовните си барони? Понякога не ме хваща сън, като не знам с какво ще им платя.

— Но нали в целия християнски свят казват: „Къде ще намериш пари, ако не в Шинон“? — възрази дон Алфонсо.

— Тая глупава поговорка — отрязва го Елинор — пуснаха в ход евреите на покойния ми Хенри, за да повишат кредита му. Така или иначе, аз поне пари Шинон не намерих. Затрудних се дори, докато успях да уредя сметката за погребението на моя Хенри. Няма що, скъпи мои! Ще трябва да оставите на старата жена малко войници, за да си пази кожата.

Военният план се градеше върху предложението, че при известни обстоятелства няма да се воюва с халифа Якуб Алмансур. Силни племенни водачи се бунтуваха по източната му граница, а се носеха и слухове, че не бил добре със здравето. Следваше да се предполага, че той ще използва всеки що-годе основателен предлог,

за да изостави своите емири в Андалус на собствените им сили. Но имаше едно: и халифът, също като султан Саладин, в никакъв случай нямаше да се примири, ако бъде нарушен някой договор, а досадното примирие между Алфонсо и Севиля бе налице. Така че на първо време Кастилия трябваше да остане неутрална. Затова пък Арагон, който не бе обвързан с никакъв договор, в най-близко време щеше да намери предлог да нахлуе в мюсюлманска Валенсия и много скоро след това да се обърне за военна помощ към Кастилия. И ако поради това войната се разпростреше и върху Кордова и Севиля, навярно нямаше да бъде трудно да убедят халифа, че в случая не се отнася до злоумишлено нарушение на примирието.

Алфонсо роптаеше, задето славата на първия удар ще се падне на младия дон Педро, но отстъпи пред основателните доводи на старата кралица и се задължи в никакъв случай да не предприема нападение срещу Кордова и Севиля, преди Арагон да е поискал военна помощ. Дон Педро от своя страна обеща да поиска такава помощ най-късно до половин година и да постави тогава внушителните си военни сили под върховното командване на дон Алфонсо.

Благородната дама Елинор не се задоволи само с това. Опасяваше се, че ревност или пък зле разбран рицарски дълг биха могли да подведат Алфонсо или Педро да нарушат договора; в края на краищата един такъв пакт бе само мастило върху животинска кожа, кръвта, която струеше през човешките сърца, беше по-силна. Ето защо тя повика при себе си двамата крале и жените им и с кратко, пламенно слово обясни въз основа на обстойно разработения военен план какво трябва да прави Алфонсо, какво дон Педро и какво не бива да правят. Сетне тържественият и тон придоби добродушна нотка и като ги заплаши дяволито с пръст, каза:

— Знам, че и двамата все още сте склонни да си създавате неприятности. Но в тая голяма и важна война не можете да си позволявате подобни прищевки. Като свърши тя, дразнете се помежду си, колкото ви душа иска. Засега обаче дразнете само мюсюлманите.

И като премина отново към твърде царствения си тон, заключи:

— Заклевам ви, изтръгнете от сърцата си из корен всяка ненавист, тъй както бикът изтръгва тревата с корена ѝ.

Алфонсо стоеше смутен, лицето му беше свъсено от гняв; смутен изглеждаше и дон Педро. Ала внезапно в тишината се чу резкият, още

детински глас на Беренгария:

— Разбираме те, уважаема бабо и кралице. Или двамата владетели — почитаемият ми баща и почитаемият ми съпруг — ще бъдат единодушни напълно и от все сърце, или ще бъдат победени от езичниците, *Tertium non datur* — друг избор няма.

— Добре си разбрала, моя внучке — каза Елинор. — А сега — обърна се тя към кралете — целунете се братски пред нас, трите жени, и се закълнете в евангелието, че ще изпълните всичко тъй, както сте го подписали и подпечатали.

В деня, преди да бъде разпуснато събранието и всеки да тръгне по своя път, в кастильо де Бургос бе устроено прощално тържество.

През този ден Бертран дьо Борн изпълни една молба, която досега умишлено се беше преструвал, че не чува. Изпя сам своята песен за възхвала на войната, песента за смъртта и битката, прочутата песен: „*Ve'm platz lo gais temps de Pascor*“.

Той пееше:

*Бленувам аз за пролетта,
за хубавите ѝ цветя —
наслада за очите,
за прелестта на песента,
с която птичите ята
огласят в май горите.
Но тройно по-обичен блян
за мен е рицарския стан
сред ширните полета,
където рицари безброй,
въоръжени, в боен строй
са яхнали конете.
Бойците спускат се напред:
селяци и стада без ред
побягват в планините —
изпъква сетне вместо тях,
обвита в облак синкав прах,*

войската страховита.

Старата кралица, между която и Бертран навремето бе съществувала близост, слушаше разведрена и трогната как старият мъж пееше своите силни зловещо-радостни стихове. И в ония далечни години, когато, още почти момче, се беше добрал стремително до нея, той я бе веселил почти толкова, колкото я бе трогвал. Същият си беше останал той, милият Бертран, неповторима смесица от смелост, дързост и поетичен дар. През целия си живот не бе признавал никакво поражение и явно сега също бе решен да се бори и да пее и да не се предава, докато смъртта не го потупа по рамото — точно както и самата тя не мислеше да се предава.

Пееше Бертран:

*Каква наслада за очите:
сред люта бран и пламък
да наблюдаваш как войските
от смели рицари налитат
над вражеския замък.
Трецяят изкъртени врати,
стени във прах се сричат,
кръвта от раните шурти
и боен вик отвед ехти,
и рицари загиват.*

*Но този дял не е горчив —
да паднеш сред герои, —
не, този край е по-красив,
отколкото да бъдеш жив,
но победен във боя!*

Червендалестото лице на архиепископа дон Мартин се зачерви още повече, той дишаше тежко, устните му се движеха, изговаряха тихо стиховете заедно с певица. Младият Аласар гледаше очаровано Бертран, очите му късаха всяка дума от неговите устни. Досега Аласар

само беше мечтал за великолепието на войната: сега той го виждаше, чуваше, чувствувахе с всяка своя клетка. Тоя рицар Бертран изговаряше онова, което бушувахе в гръдта на Аласар, откакто той бе в Кастилия. От устата на тоя мъж ехтеше грохотът на битката. Рицарят Бертран възпяваше онова, за което живееше той, Аласар:

Пееше Бертран:

*Гуляй с изтънчени вина,
любов със пламенна жена
не веселят сърцето
тъй, както яростният зов
„А lor! На бой! Бъди готов!“
по бойните полета.
Умира там и млад, и стар,
селяк и знатен господар,
коне препускат бясно.
„Aidatz! А юг! — ехти отвред. —
На помощ! Удряй! Бий! Напред!“
О, зрелище прекрасно!
Сред грохот и нестихващ рев —
предсмъртен рев, ликуващ рев —
червени са тревите.
А в разкъравената гръд
на трупове безброй стърчат
оръжия забити...*

Събраните слушаха възхитени, запленени. „А юг! Aidatz! На помощ! Удряй! Бий! Напред!“ Целият замък отекваше от кръвожадното вдъхновение на рицаря Бертран, от жаждата за убийство.

Каноникът дон Родриге бе в състояние да оцени по-добре и да се наслаждава по-пълно от всички останали на гъвкавостта и силата на тия звучни провансалски стихове. Но те не го въодушевяваха, караха го да изтръпва. С ужас се вглеждаше топ в лицето на краля, когото обичаше като свой роден син. Да, „vultu vivax“ бе дон Алфонсо, дон Родриге беше намерил точните думи: неговото лице отразяваше с

ужасяваща яснота душата му. Ала това, което то отразяваше сега, бе неприкритата жажда за убийство, за рушене, онзи *йецер ара*, онова зло начало, за което Муса постоянно говореше.

Дон Родриге затвори очи; не можеше да гледа повече лицата на тия рицари и дами. Поразен осъзна: би предпочел още месеци и години наред да вижда своя Алфонсо в греховен съюз с еврейката, която упорито държеше за своята вяра, отколкото да знае, че кралят се намира сред благочестивото и въодушевено от кръвожадност божие войнство.

Каноникът бе смятал да потегли обратно към Толедо в кралската свита. Възнамерявал беше по пътя най-сетне да изпълни дълга си и да предупреди краля. Сега се отказва.

Още същата нощ той побърза да яхне коня си и потегли назад към Толедо още по-дълбоко угнетен, отколкото бе дошъл, греховно объркан, *infectis rebus*, неизпълнил дълга си.

ТРЕТА ГЛАВА

Откакто бе получил новината за смъртта на крал Хенри, дон Йеуда Ибн Езра знаеше: сега вече само след няколко седмици, ако не и след няколко дни, щеше да избухне голямата война с мюсюлманите, заради чието осуetyаване той бе изоставил Севиля и предишния си живот. Сега вече чудовищното колело се приближаваше насам неудържимо. Халифът ще доведе войските си Андалус, неизбежни поражения очакваха Алфонсо и гражданите на Толедо няма да винят за тях краля, а него, Йеуда, и евреите. Ще се повтори и тук онова, на което бе станал свидетел през детските си години в Севиля. И целият гняв на Едом ще се стовари върху шестте хиляди франкски бежанци, които той бе довел в Кастилия.

Как бе тържествувал, когато успя да се добере с хитрост до тая привилегия за тях. Беше изглеждал в собствените си очи като *окер-арим*, като човек, който може да мести цели планини. А сега още поголеми злини ще сполетят неговите заселници тук, отколкото биха ги сполетели дори в Германия. Струваше му се, че вижда вперени с презрение в себе си благочестивите, фанатични очи на раби Товия.

Вести от Англия увеличиха страха му. По случай коронацията на Ричард една еврейска делегация, възглавявана от Аарон от Линкълн и Барух от Йорк, също бе поднесла дарове в Уестминстерската катедрала и бе поискала да замоли новия крал да потвърди стародавните привилегии на евреите. Но евреите не били допуснати в храма, пръснал се слух, че кралят предоставя живота и имота им на своя верен народ от Лондон. Предвождана от кръстоносци, тълпата се втурнала да граби домовете на евреите, да измъчва самите тях, отвлякла мнозина в църквите, за да ги покръсти, и избила ония, които се съпротивявали. Същото се случило в Норич, в Лин и Стамфорд, в Линкълн и Йорк. Аарон от Линкълн успял да избяга жив от Лондон само за да загине при безредиците в Линкълн. Барух от Йорк се съгласил да приеме кръщението. На следния ден крал Ричард го запитал християнин ли е сега вече и в сърцето си. Барух му отвърнал, че искал само да си спаси живота, но че в сърцето си е останал евреин.

— Какво да правим с този човек? — запитал Ричард кентърбърийския архиепископ.

— Щом като не желае да служи на бога — отвърнал намръщено прелатът, — да остане тогава в името божие на служба у дявола.

Тъй Барух се върнал в Йорк като евреин; ала там бил убит заедно с цялото си семейство.

„Ако такива неща са могли да се случат в разумната Англия — разсъждаваше Йеуда, — какво ли би могло да се случи тук, в Кастилия, когато народът бъде насъскан след някое поражение?“

Дон Ефраим се яви при Йеуда. Съобщи му, че граф де Алакала се обърнал към него с молба за заем, срещу залог на имота, но той му отказал.

— Задлъжнял е до шия — обясни Ефраим, — разточителствува, войната вероятно ще го разори напълно и имотите му ще паднат евтино в ръцете на неговия кредитор. При все това аз отказах да дам заем на Алакала; защото всеки евреин, който извлича изгода от бедственото положение на кръстоносците, създава врагове и на себе си, и на цялото юдейство. Предполагам, че сега графът ще се обърне към тебе.

— Благодаря ти за уведомлението и за съвета — отвърна Йеуда неопределено.

Ефраим имаше и още едно, по-важно съобщение. Алхамата бе решила да постави на разположение на краля спомагателен отряд от три хиляди души.

Йеуда се почувствува жестоко уязвен. Значи, смятаха го вече дотолкова изгубен и безпомощен, че в такива тежки минути алхамата взимаше решения, без да се допита до него.

— Смяташ ли, че така ще се спасите? — рече насмешливо той. — Спомни си какво се случи в Англия.

— Ние скърбим за това и го имаме предвид — отвърна дон Ефраим. — Тъкмо по тая причина искаме да сторим всичко, което е по силите ни, за да помогнем на крал Алфонсо — нека бог го закриля — да победи! Освен това ние винаги сме възнамерявали, а и ти сам обеща на краля, да поставим на негово разположение един спомагателен отряд.

— Аз на ваше място — отвърна дон Йеуда, — щях да дам пари, за да се наемат рутиери. Може би в знак на добра воля бихте могли да

дадете и двеста-триста души от вашите редици. Но мнозинството от здравите мъже на алхамата, обучени да си служат с оръжие, би било по-добре да оставите тук. Боя се, че ще имате нужда от тях — приключи горчиво той.

— Разбирам, че разсъждаваш така — отвърна спокойно Ефраим. — Но твоето положение, дон Йеуда, се различава от нашето, и дори за един толкова умен човек като тебе е трудно да прецени безпристрастно нашето положение от своето високо място.

И като видя колко болезнено засегнаха думите му дон Йеуда, продължи с известна топлота:

— Не съм твой враг, дон Йеуда. Не съм забравил всичко, което стори за нас ти с великодушното си сърце. И ако дойдат сега дни, когато ще се нуждаеш от нашата помощ, ние сме готови.

Сухо, ядно Йеуда отговори:

— Благодаря ви.

След като Ефраим си отиде, той заснова из своя дом. Оглеждаше скъпите произведения на изкуството, книгите, свитъците, вадеше ту едно, ту друго, докосна с ръка оригинала на животоописанието на Авицена. Отиде в залата на своите писари. Взе оттам писма, препрочете ги. С почтителни изрази му предлагаша договори, сделки, питаха за съвет: очевидно все още го смятаха за най-могъщия човек на Полуострова. Изчисли предварително сбора от различните сметки, нахвърлени от неговите репозитарии, за да добие представа на колко възлиза състоянието му. Оръжейните доставки, многобройните продажби и дадените суми взаим срещу залог, печалбите от новите пари, пуснати в обръщение, бяха увеличили неговото богатство. Изчисли, провери, изчисли повторно. Притежаваше близо триста и петдесет хиляди златни мараведи. Произнесе огромната сума тихо, само на себе си, бавно, на арабски, сякаш не вярваше. Измъкна от сандъка със скъпоценностите си своята нагръдна плочка на *фамилиар*, опипа я. Усмехнато поклати глава. Ето го, седи, затънал в богатства, власт, почести — ала представляваха ли всъщност те нещо повече от една белосана гробница?

С енергично движение се отърси от мрачните кошмари. Не биваше да допуска дон Ефраим да го разколебава.

Отпусна на граф Алакала заем срещу имота му.

Ала думите на парнаса бяха проникнали дълбоко в душата му. Наистина бе така, както трезво беше установил дон Ефраим: той, Йеуда Ибн Езра, бе заплашен повече от когото и да било друг. Ако имаше разум, щеше да се махне оттук, колкото може по-скоро, да потърси спасение за себе си, Рахел и своя внук в земите на източните мюсюлмани, във владенията на султан Саладин, който беше добре разположен към евреите.

Рахел ще се противи, ще иска да остане при Алфонсо. А ако му се удаде да я склони, тогава Алфонсо ще заповяда да го преследват. А как ли ще успеят толкова знатни бежанци като тях да си пробият път до Изтока през целия враждебен християнски свят?

И имаше ли право той дори само да се опита да спаси себе си и своите близки? Имаше ли право да изостави франкските поселници беззащитни пред лицето на опасността? Истина бе, че не можеше да им помогне; напротив, неговото оставане тук само увеличаваше заплахата — и за тях, и за цялото юдейство. Но те не ще бъдат склонни да осъзнаят това. Ако избяга, ще струпат целия позор върху неговото име. Човекът с великата мисия — ще се присмиват те, — благодетелят на народа Израилов, Йеуда Ибн Езра, избяга тъкмо когато трябваше да отговаря за думите и делата си. И навеки ще бъде наричан страхливец и предател.

Спомни си едно изречение от Моше Бен Маймон: у всеки евреин е заложено нещо пророческо и дълг на всекиго е да поощрява в себе си пророческото начало. Запазили се бяха в душата му, ласкаеха го думите на Ефраим, че е сторил много за евреите с великодушното си сърце. Не, той не ще задуши пророческото начало в сърцето си, няма да се стреми да избяга от своята мисия. Ще остане в Толедо.

Помъчи се искрено да си даде сметка какво го задържаше въпреки разума тук, на това място, гдето го грозеше опасност. Дали страхът от опасността при бягството? Или любовта към Рахел, която нямаше да преживее раздялата с Алфонсо? Или пък честолюбие и горделивост, които не му позволяваха да опетни името Ибн Езра? Или вяроност към високата му мисия? Всичко това се преплиташе у него, той не можеше да разграничи едно от друго своите основания.

Сред тия колебания и тревоги постепенно назря едно решение. На самия себе си той не можеше да помогне не можеше да помогне и на Рахел. Но на внука си — можеше.

Бе се закълел да не го прави евреин и ще удържи тая безумна, гнусна клетва. Но никаква клетва не го задължава да остави детето тук, в Толедо. Сега, когато потегля на война, Алфонсо ще настоя на всяка цена да кръсти момчето; мисълта за Рахел нямаше вече да го спре. Той, Йеуда, трябваше да отстрани детето, преди кралят да се завърне в Толедо.

Рахел прекарваше почти цялото си време в Галиана.

Известно ѝ бе, че голямата, страшна война щеше да избухне през следните седмици, но не се боеше. Откак бог и беше дарил щастие чрез Имануил, изпълваше я някаква дълбока, пълна сигурност, чувствуваше се стоплена и защитена под десницата на Адонай или както казваше чичо Муса, под наметалото на съдбата.

Копнееше за Алфонсо, но не с предишната трескава страст, когато ликуването се превръщаше в отчаяние, за да премине отново в ликуване. Сега в нея се бе зародила по-скоро оная дълбока увереност, която ѝ позволяваше да бъде сигурна, че той неизменно ще се връща при нея от своя рицарски свят. И сега вече го притегляше не само безграничната наслада, която си даряваха един другиму, а и още нещо: той обичаше майката на сина си, неговият Санчо се беше превърнал и за него в Имануил, чрез детето те, Рахел и Алфонсо, се сливаха в едно.

Често, потънала в блажена самозабрава, тя не откъсваше цели минути поглед от нежното, продълговато лице на своето момченце, на своя Имануил, Месията. Твърде смътен ѝ беше образът на Месията, знаеше само, че той е нещо възвишено, сияйно и нямаше и най-малка представа по какъв начин нейният малък син ще донесе на света спасение; но знаеше: той щеше да го донесе. Продължаваше обаче да крие съзнанието за това в гърдта си; струваше ѝ се греховно да говори за него.

Не го сподели дори и с дон Бенямин, при все че дружбата им се беше задълбочила. Това бе приятелство без много думи. Той ѝ четеше от някоя книга или пък мълчаливо се разхождаха по алеите из градината.

Съботата Рахел прекарваше, както и преди, в кастильото при своя баща.

Веднъж, в края на един такъв съботен ден — дъхът на билките и на угасената във вино свещ още се носеше във въздуха — Йеуда запита дъщеря си:

— Как е твоят син, моят внук?

Никога не бе виждал внука си, не беше прекрачвал портата на Галиана. Рахел знаеше колко силно копнее той да види момченцето, но се боеше да изнесе Имануил оттам. При все че детето бе нейно, тя би засегнала твърде много Алфонсо, ако го изнесеше макар и за един час без негово съгласие.

Тихо, предпазливо, но изпълнена и с гордо щастие — защото се страхуваше и надяваше, че баща ѝ ще я запита за най-съкровената ѝ тайна — тя отговори:

— Имануил е здрав и по милост божия расте чудесно.

Йеуда с мъка, тъй като трябваше да събере за тоя разговор всичките си сили, произнесе:

— В близко време твоят син и мой внук ще се нуждае много от божията милост.

И тъй като Рахел учудено вдигна поглед, ѝ обясни:

— Ако бе само Алфонсов син, той не би бил застрашен, и не би бил застрашен, ако бе само твой син. Заплахата е надвиснала над него, защото е твой и Алфонсов син. Като син на Алфонсо, той е определен да стане нещо голямо; всички знаят това и се примиряват. Но на мнозина не се харесва, че един твой син е определен да стане нещо голямо. Много са събраните сега в Бургоския замък, на които това не се нрави. На тия могъщи люде ние можем да противопоставим само упованието си в бога.

Рахел не разбра думите на баща си. Той навярно говореше за намерението на Алфонсо да кръсти момчето и предполагаше, че Алфонсо не ще се съобразява с нейните желания главно за да запази детето си от посегателството на неприятелите. Да, за един миг дори тя пожела това да стане. Ала тутакси осъзна цялата греховност на желанието си. Недопустимо бе дори да се помисли, че Имануил ще бъде осквернен с водите на идолопоклонническото кръщение. Пък и баща ѝ не познаваше нейния Алфонсо. Алфонсо я обичаше, душевно Алфонсо се беше слял с нея в едно, никога нямаше да ѝ нанесе такава силна обида. Каза почти умолително:

— Алфонсо само един-единствен път спомена, че иска да кръсти нашия Имануил. И оттогава — никога. Сигурна съм, че се е отказал.

Йеуда не искаше да я лиши от тая увереност, не отговори нищо на думите ѝ. Каза:

— Дон Алфонсо подготви документи, според които твоят син става граф Олмедо. Не мога да си представя, че дамата, която е родила на Алфонсо само дъщери, ще се примири с това. Дон Алфонсо е смел човек — чужд на недоверието и предпазливостта. Той не е склонен да очаква, че една толкова високопоставена и блика нему дама е способна да извърши престъпление. Опасявам се, че се мами.

Рахел бе побледняла. Спомни си най-различните разкази за зли, ревниви жени, които бяха измъчвали и убивали любимите робини на своите мъже. Та нима и самата прародителка Сара — тая високо почитана жена — не бе прогонила от завист и ревност наложницата Агар и малкия Измаил в пустинята, за да загинат от жажда? Дълго мълча Рахел, цяла минута. Сетне запита:

— Какво ще ме посъветваш ти, татко?

Той отговори:

— Бихме могли да опитаме да избягаме — ти, аз и детето. Но това ще бъде опасно. Познават ни, трудно ще бъде да се прикрием, а народът е възбуден, всичките му мисли са насочени към войната, във всеки чужденец вижда враг.

С побледнели устни Рахел запита:

— Да избягам от Алфонсо... аз?

— Но не — успокой я Йеуда. — Нали казах, че това е опасно. По-добре е да се укрие на сигурно място само детето.

В цялото тяло на Рахел имаше съпротива, когато тя произнесе:

— Да скрия детето от Алфонсо?

Предпазливо, мъчейки се да я успокои, Йеуда отговори:

— Твоят Алфонсо не знае, но той не е в състояние да закриля детето. Опасност не грози момчето само докато Алфонсо е тук, но Алфонсо потегля на война и не може да вземе детето със себе си. Никой не може да закриля детето тук, в Кастилия. Ти ще спасиш живота на нашия Имануил, ако се разделиш с него, докато трае войната.

И понеже тя мълчеше, продължи:

— Бих могъл да наредя укриването на детето, беда те питам, и след това да ти обясня защо е трябвало да стане така, и знам, че ти щеше да ме разбереш и да ми простиш. Но ти си от рода Ибн Езра. Не искам да скривам нищо от теб, не искам да те лишавам от отговорност. Моля те да обмислиш всичко добре, а след това ми кажи: „Тъй да стане“ или „Няма да стане тъй“.

С неописуема болка Рахел запитва:

— Ти искаш да отстраниш детето от Кастилия? — И повтори: — Ти искаш да отстраниш Имануил от Кастилия?

Йеуда видя болката ѝ, съжаление задави гръдта му, каза нежно, ала не можа да сподели лекото фъфлене.

— Не се страхувай, дъще моя Рахел. Имай доверие в мене. Ще наредя детето да бъде отнесено от опитен и надежден човек, най-надеждния, когото познавам, и най-верния. Никой освен тоя верен човек не ще знае къде е детето. Никой тук, в Толедо, не ще може да каже на краля къде е то. Ако те заплаши, ако поиска да изтръгне от тебе отговор, ще кажеш: „Не зная“ и това ще бъде истината.

И тъй като Рахел седеше безпомощна и посърнала, той каза още:

— Тъй детето не ще бъде заплашвано от нищо, а също и ти, моя Рахел. Единственият, когото ще грози опасност, съм аз. Искам да спася това момче, твоя син, моя внук. Когато войната отmine, когато в страната настъпи отново спокойствие, когато се успокои и Алфонсо, ще доведем Имануил обратно.

Дълго чака. Сетне рече:

— От теб, дъще моя, не искам да сториш каквото и да било. Ти дори не ще знаеш как е станало. Моля те само за едно: не казвай „не“. Нека всичко друго падне на моята глава.

За един кратък миг Рахел си представи какво означаваше готовността на баща и да приеме върху себе си гнева на Алфонсо. Знаеше колко страшен е той в своя гняв; твърде възможно бе да убие баща ѝ в яростта си. И баща ѝ бе готов да приеме всичко това, за да спаси Имануил. Спомни си още, че по някакви тайнствени причини той не си бе позволил радостта дори да види детето. Храбър човек бе той. Винаги подчиняваше чувствата си на големия разум, с който го бе дарил бог. Тя не можеше тъй. Не можеше да се довери дори на своите чувства. Та нима само до преди половин час не беше сигурна в своето щастие, запазена от всичко под наметалото на съдбата? А ето, сега я

разтърсва страх за детето и за мъжа. Нямаше ли да изложи на опасност живота на Имануил, ако откажеше сега да го даде? А ако го дадеше, нямаше ли да изгуби любовта на мъжа? И внезапно тя чу така ясно, сякаш бяха изговорени тук и в същия тоя миг, думите на своята приятелка Лейла: „Бедничката, ти!“

Отчаяно се опитваше да събере в нещо цяло остатъците от блаженото спокойствие, което я бе окръжавало до преди малко. Раздялата с Имануил не ще продължи дълго. И Алфонсо трябваше да я разбере, Алфонсо и тя бяха едно.

След една безкрайно дълга минута тя каза:

— Нека стане тъй, както ти смяташ за правилно, татко мой.

Ала след това изгуби съзнание. Докато се суетеше около нея, за да я съвземе, Йеуда мислеше: „Тъй припадна тя и тогава, когато я увещавах да иде при тоя крал.“

Изпитваше безгранично съчувствие към припадналата и ѝ завиждаше. Самият той бе лишен от милостта да намира убежище в такова безчувствие, трябваше да изпитва нещастieto си докрай, в пълно съзнание.

Алфонсо пътуваше от Бургос към Толедо. Между тях, които го съпровождаха, бяха архиепископ дон Мартин, рицарят Бертран дьо Борн, оръженосецът Аласар.

Яздеха през една страна, която се стягаше за поход. Млади мъже бързаха по всички пътища към замъците на своите сеньори, навсякъде можеха да се видят малки групи въоръжени люде, потеглили вече на юг. Алфонсо и спътниците му ги оглеждаха нещо, между пълководците и техните бъдещи войници се разменяха бодри възгласи и шегички.

Кралят бе весел като млад жребец. Радваше се на войната, радваше се, че ще види отново момченцето си, милия си незаконен син Санчо, малкия граф на Олмедо. Изпитваше към детето радостна, силна, бащинска любов и малкият Санчо трябваше да почувствува тая любов. Самият той бе израсъл без баща; тригодишен бе станал крал и никой не се бе осмелявал сериозно да мъмри момчето, което бе крал. Нямаше да допусне синът му да се превърне в мамино детенце, той трябваше да чувствува десницата на баща си. Щом се завърне, ще вземе сина си в свои ръце. Веднага, още първия ден, ще нареди Санчо

да бъде кръстен. Рахел ще го разбере. Ще приобщи към тая благодат и нея, ако се наложи дори със строгост, и тя ще му бъде признателна.

Пристигнал в Толедо, той се изми, преоблече се, яхна отново коня си и отиде при Рахел.

„Алафия — мир на влизащия в този дом!“ — приветствува го надписът над портата на имението. Пред входа на дома го очакваше Рахел. Притисна я към себе си необуздано, гордо и нежно. Тя не чувствуваше нищо друго, овладя я буйната вълна на щастието, че той бе отново при нея. Влязоха в дома, Алфонсо бе обвил здраво с ръка раменете ѝ. Пусна я, притегли я пред себе си, огледа я от главата до нозете усмихнат, щастлив.

Сетне каза:

— А сега — при малкия Санчо.

Рахел отговори:

— Той не е тук.

Алфонсо отстъпи една съвсем малка крачка назад, не разбираше нищо, взираше се в нея, почти оглупял от изненада. Запита:

— Че къде е?

Отвратително подозрение се зароди в ума му. Да не би детето да беше в кастильото?

Тя събра цялата си смелост и храбро каза истината:

— Не зная.

Очите му заблестяха от тъй добре познатия ѝ гняв.

— Не знаеш къде е детето ми? — запита той тихо, яростно.

Рахел каза:

— В безопасност е. Нашият син е на сигурно място — това е всичко, което зная. Баща ми го е приютил на сигурно място.

Алфонсо хвана ръката ѝ толкова грубо, че тя не можа да сподави един лек вик от болка; Сграбчи я за раменете, разтърси я. Приблужи лице съвсем близо до нейното, изсипа върху нея гневните думи:

— Ти си предоставила моя син Санчо на баща си? Той, това старо псе, е нарушил своята свята клетва ѝ ти си позволила това? И дори си му помогнала, а?

Рахел произнесе с усилие:

— Не съм помагала и не съм дала на баща си детето. Но зная и ти го казвам: баща ми е прав.

Порой отвратителни и обидни думи от посланието на папата против евреите, от изпълнените с ненавист духовнически проповеди заля мозъка на Алфонсо: адски изчадия, пратеници на сатаната. Ръката му несъзнателно се сви в пестник, за да я удари.

Тогава я погледна.

Бе отдръпнала назад гърдта и главата си, бе вдигнала една ръка за защита, не от уплаха. От побледнялото и мургаво лице го гледаха, по-разширени от когато и да било, нейните синкавосиви очи. В тях имаше удивление, ужас, разочарование, потресеност, гняв, скръб, любов; всичко, което устните ѝ не казваха, което може би не бяха в състояние да произнесат, бе изразено с такава сила в очите и позата ѝ, че той, който възприемаше света и хората само с погледа си, го разбра и почувствува против собствената си воля.

Отпусна ръка. Изпръхтя и това леко пръхтене прозвуча презрително, злобно.

— Значи тъй, вие, евреите, откраднахте детето ми — рече той. — Трябваше всъщност да го очаквам.

Изсмя се. Звънък, рязък, грозен смях, който се врязва като нож в мозъка на Рахел. Извърна се внезапно, напусна летния замък, отправи се назад към Толедо.

Заповяда да извикат Йеуда в замъка.

— И така, ти наруши клетвата си — заключи деловито той.

Йеуда отговори:

— Не съм, господарю. Тежко ми беше да удържа тая жестока клетва, но я удържах. Не направих еврейн внука си, нека господ прости греха ми.

Алфонсо избухна:

— Ти си отвлякъл моя син, псе такова! Държиш го като заложник. Искаш да ме принудиш да отложат похода си, да пощадят твоите мюсюлмани. Куче! Предател! Ще заповядам да те обесят!

Йеуда тихо отвърна:

— Никой не държи сина ти като заложник, господарю. Детето е надеждно укрито от войната, от християните и от мюсюлманите, това е всичко. Опасност ще грози детето в Толедо, когато твое величество няма да бъде тук. Обмисли спокойно, господарю, и сам ще видиш, че е така. Сега детето се намира в сигурни ръце. Рахел не знае къде е. Това е жестоко за нея. И аз не зная точно къде е, и това е жестоко за мен.

С предишното си чувство за превъзходство и смирена дързост той додаде:

— Разбирам, че ти се иска да заповядаш да ме обесят. Но така ти ще затвориш завинаги устата, която един ден ще може да ти каже къде е синът ти.

И с почтителна фамилиарност завърши:

— Когато отmine войната и не съществува никаква опасност, ще върна детето. Можеш да бъдеш уверен в това, господарю. Още не съм виждал моя внук; бих искал да го видя преди смъртта си. А и Рахел едва ли би понесла загубата на детето.

Съзнанието за собствената безпомощност притисна гърлото на дон Алфонсо, задуши го. Неразривно свързан бе с евреина. Евреинът го държеше здраво в ръцете си.

Без да произнесе нито дума, с гневен, повелителен жест той му заповяда да си отиде.

Когато се успокои, каза си, че Йеуда не бе откраднал сина му само от злоба. Рахел не беше излъгала; явно бе, че наистина не знаеше къде е скрито детето и положително не го бе предала с леко сърце на Йеуда.

От ума му не излизаше нито красноречивият образ на Рахел, нейното движение, изразяващо гняв, скръб, вопъл, любов. Обзет от детински гняв, той се опита да го прогони. Припомняше си движения и думи на Рахел, които някога бяха възбудили недоволството му — едно след друго, със злобна изчерпателност. Как неприятно ѝ бе станало, когато я бе взел пред себе си на коня и бе галопирал заедно с нея. А и никога не бе проявила благосклонност към неговите кучета, неговите соколи. Право казват: „Проклет е оня, който не обича животните и когото животните не обичат.“ Не харесваше и не обичаше тя неговите рицарски добродетели, кралските му дарби, струваха ѝ се по-скоро съмнителни. Мразеше войната. Тя бе от слабодушните, от страхливите, които само пречат на смелите да следват предназначения им от бога път. Тя бе по природа „Vilaine“, еврейка до мозъка на костите си. Лишила бе сина си от кръщение, от божия благодат, от спасение на душата.

Намери убежище в работата. Устрои преглед на войниците си, поведе преговори с барони, с военачалници. Яде и пи с архиепископа, с Бертран.

Настъпи вечер, нощ. Закопня за Рахел. Не за прегръдките ѝ, не: закопня да се обясни с нея докрай. Да ѝ каже право в чистото, невинно, прикрито лице какво мисли за нея, каква беше тя. Ала издържа с детинска упоритост и остана в замъка си, при все че това го измъчваше и разкъсваше.

Тъй премина и следният ден.

Но когато настъпи втората нощ, възседна коня си и се отправи към Галиана. Предаде коня на слугата, не изпрати никого да съобщи за пристигането му, тръгна пеш през градината. Испита вътрешно задоволство, загдето бе наредил да се засипят цистерните на Раби Ханан. Злорадо забеляза, че стъклото на месузата липсваше.

Застана пред Рахел. Тя засия. Беше обмислил предварително всички зловни обидни неща, които искаше да ѝ каже — на латински, а някои на арабски, за да бъде сигурен, че тя ще ги разбере. Не каза нищо, стоеше навъсен, мълчалив.

По-късно, в леглото, се нахвърли с яростна похот върху нея. Омразата, любовта, сладострастието се примесваха в него. Искаше тя да го почувствува. И тя наистина почувствува и това го зарадва.

В Толедо пристигна мюсюлманска делегация, за да връчи на кастилския крал послание от халифа. Според слуховете пратениците идваха да припомнят на краля за неговия договор със Севиля. Значи, предположенията, направени в Бургос, се бяха оказали правилни: халифът не бе склонен да се намесва във войната, стига Алфонсо да не нарушеше открито примирието със Севиля.

Дон Манрике де Лара и почти всички кралски съветници се радваха от сърце, че нямаше да стане нужда Кастилия и Арагон да мерят силите си с цялата мощ на халифа. Дори за каноника Родриге пристигането на тази делегация бе ярък лъч сред мрака на неговата печал. Достатъчно бе само дон Алфонсо да обуздае нрава си и да посрещне пратениците с известен такт. Тогава войната щеше да се ограничи само с битки и схватки с емирите от Кордова и Севиля, нямаше целият Полуостров да потъне в кръв и в нищета.

Но за самия крал пристигането на пратениците съвсем не беше желано. Той бе нетърпелив и раздражен. Искаше да остави зад гърба си Толедо, мира. Искаше да остави зад гърба си и Галиана. Искаше

най-сетне — най-сетне! — да почне своята война. А ето че обрязаните отново идваха да бръщолевят и преговарят. Ала достатъчно отстъпки беше направил той в Бургос, нямаше намерение да дава и сега унижителни уверения и на тоя Якуб Алмансур. Възнамеряваше да изпъди грубо пратениците или пък изобщо да не ги приема.

Архиепископът и Бертран подкрепяха неговото упорство. Ала дон Манрике беше обсъдил заедно с каноника всички благоприятни възможности, които разкриваше пристигането на тая делегация, и настойчиво обясни на краля, че благо на кралството и на целия християнски свят изисква той да вземе участие в играта на халифа и да отговори на предупреждението му с най-сериозни уверения. Ако упорствува, ако вместо да успокои предизвика и обиди Якуб Алмансур, ще Привлече войските на целия западен Ислям в Андалус, а с това предварително ще обрече военния план на неуспех и ще наруши договора от Бургос, който с клетва се бе задължил да спазва. Алфонсо отговаряше опърничаво, дълго се противи, едва след продължително уговаряне от страна на дон Манрике навъсено определи часа, когато щеше да приеме делегацията.

Мюсюлманските сановници, водени от принц Абул-Асбаг, родственик на халифа, се явиха извънредно пищно. Заобиколен от своите съветници и грандове, Алфонсо ги прие в голямата зала за аудиенции, окичена със стенни килими и знамена.

Размениха обичайните дълги встъпителни слова с известна церемониалност. Седнал царствено-небрежно на своя висок престол, Алфонсо слушаше тържествените формални брътвежи. Гледаше мрачното лице на архиепископа, присмехулното лице на Бертран, угриженото лице на дон Родриге. И очите му постоянно търсеха евреина, който скромно бе заел място в една от задните редици. Тоя Йеуда беше виновен, загдето той, Алфонсо, по-рано пръв между рицарите на християнския свят, бе изостанал днес плачевно зад Ричард Английски. С него, с Мелек Рик, мюсюлманките плашеха децата си; а нему, Алфонсо, навярно в резултат на някакви хитри попълзновения на Йеуда, мюсюлманите изпращаха посланик, за да го предупреждава. Съветниците му с техните жалки умувания го бяха склонили да изтърпи дрънканиците на тоя обрязан. Но нека не бъдат толкова сигурни в него — нито евреинът, нито старите му предпазливи

сановници. Няма да заглушат те вътрешния му глас. Само в него ще се вслушва Алфонсо.

Водачът на делегацията, принц Абул-Абсаг, пристъпи напред, поклони се дълбоко, започна да излага посланието. Принцът бе възстар мъж, приятен на вид, синята мантия на пратеничеството му стоеше добре, спокойно и звучно се лееха от устата му арабските думи.

Повелителят на правоверните на Запада — заяви той — със загриженост чул за големите военни приготовления на негово величество краля на Кастилия. Халифът предполагал, че тия приготовления не могат да бъдат насочени срещу неговия васал, емира от Севиля, който се намирал под закрилата на сключеното примирие. Но за съжаление през последните години в християнските земи се разпространило порочното и безразсъдно учение, че ако накърнява интересите на християнските свещенослужители, договорът не обвързва християните. Християнски владетели от източните земи дръзко се възползвали от това учение, това принудило султан Саладин да провъзгласи свещената война, Аллах увенчал със славни победи правоверния владетел от Изтока и отново отдал в ръцете му града Ерусалим, а християнските господари трябвало да платят за потъпкването на клетвата със загубата на своите земи и с живота си.

Все още седнал небрежно, но въпреки това много царствено, дон Алфонсо слушаше сериозната, сурова реч. Слабото му лице, сякаш изрязано от дърво, остана тъй невъзмутимо, че човек би се усъмнил дали кралят разбира арабските думи. Поприсви се малко само обръснатата му тънка, продълговата уста сред червеникаворусата, къса брада, а дълбоките бръчки на челото му се врязаха още по-дълбоко. Ала светлите му очи не преставаха да се местят от говорещия посланик към събранието и постоянно да търсят дон Родриге, и постоянно — дон Йеуда.

„Дрънкай си ти, обрязани — мислеше той, — издрънкай всичко, каквото имаш да дрънкаш. Лай, куче, лай, знай, че ти и господарят ти не хапете, ще си останете във вашата безопасна Африка отвъд морето. Аз съм търпелив, сам на себе си обещах, че не ще допусна да ме раздразните, няма да ти залепя плесницата, която заслужаваш заради гордото си перчене. Но когато ти се завърнеш, отдето си дошъл, ще нападна Кордова и Севиля и тогава вие ще сте лаяли, а за мен ще остане кокалът.“

Посланикът продължаваше да говори. Повелителят на правоверните от Запада — заяви той — смятал, че е достатъчно само да напомни на негово величество краля на Кастилия, известен със своето благоразумие, че той, халифът, може да прости много нещо, но в никакъв случай нарушение на договора. Кралят на Кастилия е добил достатъчно горчив опит, когато е имал срещу себе си само войските на Севиля; ако нападне Севиля за втори път, срещу него ще се изправи цялата мощ на халифа. Ако подпали огъня, Кастилия ще трябва да изплаче много сълзи, за да загаси неговите пламъци.

Продължавайки да слуша все тъй внимателно, както и преди, Алфонсо ясно забелязваше всичко, което ставаше в залата; много добре видя как ония двамата — и Родриге, и Йеуда — го гледаха все по-угрижено, почти умолително. Да, той виждаше дори и нагръдния знак на Йеуда, плочката с трите кули, и докато сам се удивяваше, че разбира всяка отделна дума от изискания арабски език на тоя обрязан, спомни си за златните монети, които евреинът бе наредил да се секат, за да зарадва него, Алфонсо, и които бяха отнесли образа му в самите далечни владения на халифа. Още от първата среща помежду им той бе свързан с евреина и понякога това му бе носило радост, понякога — болка. Ала сега вече тая връзка му беше дошла до гуша, бе му дотегнала, трябваше да свърши. Вгледа се в очите на Йеуда, в тия настойчиви и предупредителни очи, и те му напомниха за очите на Рахел. Но си помисли: „Няма да ти помогне това, няма да те оставя повече да ме водиш за носа. Няма да позволя на твоя принц Абул-Асбаг да се гаври с мен. Ще разкъсам нишките, които ме обвързват с тебе.“

Дълбока тишина настъпи, когато принцът завърши. Сред тая тишина проехтя, звучният глас на Бертран дьо Бори.

— Дръзка ли бе речта на тоя там? — запита той на латински.

Преводачът кастилец почтително се приближи към престола, за да започне превода на посланието. Но Алфонсо му махна с ръка.

— Не е необходимо да превеждаш — каза той. — Разбрах всяка дума и ще отвърна на уважаемия посланик тъй, че и той да разбере всяка дума.

Заговори, произнасяйки бавно арабските слова — със злобна насмешка мислеше как ли ще се удиви дон Родриге, като чуе колко е усъвършенствувал арабския си език в Галиана.

— Кажи на твоя повелител, халифа, следното: според мнението на моите учени съветници договорът ми със Севиля е невалиден от момента, когато султанът поруга гроба на нашия Спасител и принуди светия отец да провъзгласи свещената война. Въпреки това аз съблюдвах примирието. Но сега дръзките думи на твоя повелител строшиха печата на този договор.

Той се изправи. Стоеше — млад, излъчващ смелост и царственост — и произнесе със звънкия си, безгрижен глас:

— Съобщи на халифа да дойде в Андалус с корабите и с войниците си. На този полуостров не ще трябва да се сражава с диви пълчища като тия на бунтовниците по източната му граница. Мъжете, които ще излязат тук срещу него, са опитни воители на всемогъщия бог. *Deus vult!* — извика той и архиепископът и останалите мощно подхванаха неговия възглас.

Сега ясните сиви очи на дон Алфонсо започнаха да мятат ония буреносни мъгли, от които мнозина се страхуваха и които доня Леонор толкова обичаше.

— А сега, махай се! — извика гръмогласно той на Абул-Асбаг. — Правата ти на посланик те закрилят още два дни. Ако дотогава не си откъд границата, пази се. И радвай се, че не наредих да откъснат езика, който изговори толкова дръзки думи!

Посланикът бе побледнял, но бързо се опомни. Със слова, в които имаше много достойнство, той замоли негово величество краля да благоволи да му връчи писмено отговора си. Инак повелителят на правоверните щял да помисли, че Аллах е лишил от разсъдък него, посланика.

Избухнал в младежки смях, дон Алфонсо отвърна:

— Добре, ще ти направя това удоволствие.

А когато събранието се разпръсна, задържа при себе си дон Йеуда и му заповяда:

— Ще напишеш писмото ти, и то на най-хубавия арабски език, който знаеш. И да не си посмял да смекчиш нещо от казаното. Ще те пипна. Може би си забелязал, че сега познанията ми по арабски език са доста по-добри. И до моя печат ще поставиш и твоя.

Дон Родриге лежеше на твърдото си легло, обзет от отпадналост и скръб, които изсмукваха всички сили от костите му. Той бе виновен, загдето Алфонсо като непослушно дете беше разбил на пух и прах всичко, изградено с толкова труд и усилия в Бургос. Той, Родриге, щеше да бъде виновен, ако халифът нахлуеше сега с огромните си войски в Испания. Не биваше да предоставя само на Манрике да внушава благоразумие на краля, самият той трябваше да събере своевременно всичките си сили и да говори.

Единствено слабостта и страхът му бяха попречили. Откак бе започнала любовната история между Алфонсо и Рахел, архиепископът непрестанно го бе укорявал, че у него липсва онова яростно негодувание, онази *saeva indignatio*, която тъй често бе звучала в словата на пророците и на църковните отци. С право го бе корил дон Мартин. Сърцето на Родриге се бе поддадо на рицарския, младежки, царствен чар на Алфонсо; проявил бе снизхождение там, където не биваше да има снизхождение и прошка. А през последната седмица беше стоварил още по-голяма вина върху своите плещи. В най-тайните кътчета на душата си беше изпитал радост, че царят бе започнал отново греховния живот в Галиана; надявал се бе, че тъй въпреки всичко началото на войната ще се отложи.

С пламенно вдъхновение се бе опитал да потърси спасение в онзи екстаз, който преди му бе давал убежище. Постил бе и се беше самобичувал. Беше си забранил да ходи в кастильо Ибн Езра, отказал се бе от разговорите си със своя мъдър приятел Муса. Ала това не му бе донесло опрощение. Божията милост не го бе осенила. Вратата към последното му убежище бе затворена.

И ето, сега от слабост той бе допуснал Алфонсо да тласне кралството в една безсмислена война. Защото само колебливостта му беше попречила да склони краля към благоразумен отговор на халифа. При този разговор неминуемо щеше да му се наложи да спомене и за нечестивата любов към Рахел, а не бе имал достатъчно смелост да се заеме с това.

Никога през живота на каноника чувството за вина не бе разяждало тъй болезнено неговата душа. В ума му звучаха думите на Абелар: „Това бяха дни, когато познах какво значи да страдаш, какво значи да се срамуваш, какво значи да се отчаеш.“

Изправи се — цял разломен. Направи опит да отклони мислите си. Извади хрониката, за да продължи да работи по нея: голям куп изписани пергаменти. Зачете един от листовете, сетне друг. Ах, написаното с толкова любов и усърдие бе станало пусто и бездушно; в събитията, събрани от него с толкова труд и усилия, не можеше да се намери никакъв смисъл. Как коренно погрешно бе описал Алфонсо! И каква нечувана дързост от страна на един човек, който не може да познае ясно дори най-близките около себе си, да иска да посочи божия пръст в големите събития!

Извади една книга, която току-що беше получил и която бе предизвикала голям шум във Франция. Озаглавена бе „L’arbre des batailles“ („Дървото на сраженията“), авторът ѝ бе Оноре Боне, настоятел на манастира в Селоне, и разглеждаше смисъла на войната, нейните закони и обичаи.

Родриге зачете. Честен човек беше тоя настоятел от Селоне, с блага мисъл и твърда вяра. Позовавайки се на Светото писание, той обсъждаше и окончателно определяше бива ли да се водят сражения в празници, при какви случаи да се убива противникът и кога човек може да се задоволи с пленяването му, а също така и на колко да възлиза откупът, който християнинът биваше да взема от друг добър християнин.

Не оставяше нито един въпрос нерешен тоя приор Боне. Храбро се справяше и с най-трудните проблеми и ги разрешаваше просто, повърхностно и трезво.

Ето например отговора му на въпроса на ония, които се съмняваха дали божите закони по начало не забраняват войната. „Много прости люде — обясняваше приорът от Селоне — смятат, че войната трябва да се отрече, защото през нея по необходимост се върши много зло, а бог е забранил да се върши зло. Казвам ви, това е глупост. Войната не е зло, а добро и право дело; защото войната цели само да превърне неправдата в правда, неспокойствието в покой, точно както предписва светото писание. И ако през войната стават много злини, това не произлиза от същността на войната, а от неправилното и водене от отделни люде; например един воин взима някоя жена и упражнява насилие над нея или пък опожарява църква. Подобни неща не са присъщи по необходимост на войната, а само на неправилното ѝ водене от отделни люде. По същия начин е поставен и въпросът с

правосъдието, съгласно чиято същност съдията трябва да съди разумно, доколкото е осведомен за фактите. Но ако някой съдия съди несправедливо, нима имаме право да кажем поради това: справедливостта сама по себе си е зло? Разбира се, не. Злото не произлиза от същността на справедливостта, а от неправилното и приложение, от лошото тълкуване и от неспособния съдия.“

Каноникът въздъхна. Намерил му бе леснината тоя приор Боне. Ученият Родриге знаеше, че не всички бяха се примирили тъй бързо с тоя проблем. През време на ранното християнство например, сектата на монтанистите бе обявила военната служба за несъвместима с изповядването на християнската вяра. Каноникът разтвори съчиненията на монтаниста Тертулиан: „Християнинът не бива да става войник — казваше се там, — а ако някой войник стане християнин, най-добре ще стори да напусне службата си.“ Много такива примери имаше.

Когато трябвало да се запише в наборните списъци, младият Максимилиан заявил на проконсула: „Не мога да служа, не мога да върша зло, аз съм християнин.“ Храбрият, изпитан в много битки войник Типазий отказал да служи във войската, след като приел християнството. Казал на своя центурион: „Аз съм християнин, не мога да се сражавам повече под твоя заповед.“ А тук, в Испания, центурионът Марцел хвърлил меч си на земята пред бойните знаци на своя легион и заявил: „Няма да служа повече на императора. От днес нататък ще служа на Исуса Христа, на вечния цар.“ И църквата бе причислила Максимилиан и Марцел към своите светци.

По-късно наистина, по времето на император Константин, Арлският събор бе отлъчил от църквата ония, които отказваха да служат войници.

Остроумният, изкусителен, опасен Абелар бе събрал в „Да и не“ всичко, което Светото писание казваше „за“ и „против“ войната, и предоставяше на читателя да си прави изводите. Но кой беше достатъчно мъдър, за да се оправи? Как можеше човек да следва заветите от проповедта на планината, как можеше да не се противопоставя на злото — и въпреки това да води война? Как да обича врага си — и да го убие? Как можеше да се съгласува призивът към кръстоносен поход с учението на Спасителя: „Който вади нож, от нож умира“?

Мислите на Родриге се объркаха, страниците на книгите, които четеше, му се струваха все по-големи и по-големи, буквите се разляха. Превърнаха се в лицето на дон Алфонсо. „Vultu vivaх“ — да, в това отношение беше прав. Беше видял как, щом бе започнал да говори мюсюлманският принц, зад властническата маска на Алфонсо бе пламнал буен огън, как искрите му бяха пробии маската, как я беше пробил целият пламък, как най-сетне лицето напълно се обезобрази от израза на насилието, от жаждата да оскърбява, да удря, да разрушава. Ужас обхващаше каноника само като си спомнеше за това лице.

Ала от ужаса за него се породи самооправданието. Във всички решителни минути у тоя човек взимаше връх Насилническото начало. Никой не можеше да му се противопостави. Неразрешима задача бе възложил бог на Родриге, натоварвайки го да напътствува към истината тоя крал.

Но той нямаше право да прикрива собствената си вина и слабост с подобни софизми. И сега дори нямаше право да каже, че всичко е изгубено. Така или иначе, нему бе възложено да вразумява Алфонсо — трябваше да предостави на бога дали ще му дари успех в това начинание, или не. Трябваше да иде при Алфонсо, още днес, още сега. Защото, след като бе предизвикал тъй халифа, кралят без съмнение щеше да замине веднага на юг.

Отиде в замъка.

Намери там един весел, благоразположен Алфонсо. Откак бе пропъдил толкова царствено мюсюлманския принц, кралят се чувствуваше облекчен и свободен. Беше послушал вътрешния си глас, свършило се бе с досадното чакане, тъй желаната от него война бе настъпила. Изпълваше го царствено ведро увереност.

Наистина смущаваха го донейде угрижените лица на съветниците; напомняха му за лицата на неговите възпитатели, когато не бяха одобрявали поведението на кралския младенец Алфонсо, а не смееха да го смърят. А ето, и приятелят му Родриге, който идваше сега, очевидно също не бе съгласен с отговора, даден от него на халифа.

Но може би бе добре, че Родриге идваше тъкмо сега. Невъзможно беше да се избегне това обяснение; всъщност Алфонсо отдавна трябваше да говори със своя бащински настроен приятел и за станалото в Галиана и едва ли би се намерило по-благоприятно време

да му обясни всичко и да се оправдае, отколкото сега, когато се чувствуваше тъй щастлив и облекчен.

И така, взел бързо решението си, той му разказа без много уводи и разкрасяване какво беше станало между него, Рахел и баща ѝ; каза му, че евреинът взел детето, преди той да успее да го кръсти.

Навялякох върху себе си грях, приятелю и татко мой — каза Алфонсо, — но, признавам ти го открито, той не ме гнети много. Утре потеглям на кръстоносен поход и не след дълго ще се завърна невинен и очистен от всеки грях. И тогава не само ще кръстя детето си, а ще поведем по пътя на божията благодат и Рахел. След победата ще бъда силен, зная го.

Родриге се бе опасявал, че детето е още в Галиана, в непрекъснатата близост с баща си, и че той все още го лишава от благодатта на кръщението. Отдъхна си облекчено, когато разбра, че не е така. Пък и кралят явно не съзнаваше размера на своята вина и Родриге си спомни дълбокомислените, опасни думи на Абелар: *Non est peccatum nisi contra conscientiam* — не е виновен оня, който не съзнава вината си. И отново, неволно; той влезе в положението на краля и го разбра.

Ала ако разказът на Алфонсо облекчи тревогата на каноника относно Галиана, толкова повече разпали гнева му лекомислието, с което Алфонсо говореше за предстоящата война. Тоя крал, когото господ беше надарил с бистър ум, се преструваше на сляп, говореше тъй, сякаш бе положителен в своята бърза, сигурна победа, не искаше да признае в каква огромна опасност беше тласнал страната. Каноникът се нахвърли срещу него с необичайна суровост и строгост:

— Самозалъгваш се, крал Алфонсо. Тая война не ще те очисти от никакъв грях. Тя не е свещена война. С престъпната си раздразнителност и високомерие ти я опорочи още от самото начало.

Алфонсо погледна хилавото тяло на свещенослужителя, белите му, нежни ръце, които никога не бяха изтегляли меч, никога не бяха опъвали лък. Ала скрит зад бронята на своята властническа самоувереност, той беше по-скоро удивен, отколкото разгневен на възбудения Родриге.

— Ти си далеч от военните и рицарските дела, отче — отвърна приветливо той и съзнавайки собственото си превъзходство, любезно го поучи: — Виждаш ли, не можех да оставя обрязаният да се

подиграва с мен в собствения ми замък. Вътрешният глас ми заповяда да го поставя намясто.

— Вътрешният ти глас! — отвърна тихо, но ядно каноникът. Дръзката самоувереност на краля най-сетне беше пробудила у него онова яростно негодувание, заради чиято липса дон Мартин толкова често го бе укорявал. — Вътрешен глас! Всеки път, когато отпуснеш юздите на престъпното си високомерие, позоваваш се на вътрешния си глас. Разтвори очи и виж какво стори. Халифът ти даде да разбереш, че не иска да се намесва във войната. Подаде ти ръка, а ти плю в нея. Сам призова в страната си войските от Африка, безбройни като песъчинките на морето — и го стори от чиста суетност и дързост. Призова в страната четиримата конници на апокалипсиса. Постъпи тъй, сякаш кръстоносният поход не е нищо повече от рицарско състезание или турнир. Едва сключи договора си с Арагон, и го наруши. Докара цяла Испания до самия ръб на бездната!

Сухият мъж стоеше заплашително изправен с целия си ръст, иначе спокойните му очи гледаха Алфонсо яростно и в тях се четеше обвинение.

Благочестивият гняв на свещенослужителя смути краля. Ала достатъчно му бе само да си поеме дъх и той отново намери закрила зад бронята на своята самоувереност. Ведрите му очи издържаха гневния поглед на свещенослужителя. Усмихна се, засмя се със силен, грозен смях. Насмешливо каза:

— Къде остана твоето упование в бога, божи служителю? Стотици години вече неверниците имат надмощие и въпреки това бог ни е връщал все повече и повече от нашите земи. Говориш тъй, сякаш сме стадо овце. На юг аз разполагам с верните си крепости, разполагам с калатравските си рицари. Близо четиридесет хиляди рицари имам аз, без да слагам в сметката Арагон. Или искаш да ми забраниш да проявя смелостта, която са проявявали дедите ми? Искаш да се прикривам зад лъжи и хитрости, вместо да се уповавам на верния си меч?

Застанал бе дръзко, безразсъдно, рицарствено и зад лицето му каноникът видя образа на Бертран, който пееше яростните си песни.

— Не богохулствуй! — извика му каноникът. — Ти не си рицар, тръгнал да търси приключения, ти си крал на Кастилия. Крепостите ти! Сигурен ли си, че ще устоят на стенобитните машини на халифа? Четиридесет хиляди рицари! Казвам ти, по-голямата част

от тях ще бъдат избити от мюсюлманските орди. Опустошения, пожари и кланета очакват цялата ти страна. Разгром я очаква. И виновен за това си ти. Бъди благодарен на бога, ако ти остави твоя Толедо.

Пророческата ярост на свещенослужителя уплаши Алфонсо. Той замълча. Родриге обаче не спираше:

— Верният ти меч! Не забравяй, че бог е онзи, който Вдава меча на кралете. Държиш се, като че си господар над мира и войната. Не забравяй, че тая война може да бъде провъзгласена и позволена само като божия война. В тая война ти не си нищо повече от последния слуга в обоза ти: раб божи.

Алфонсо бе успял да се отърси от неприятното чувство. С предишната си студена, лекомислена надменност той отговори:

— И не забравяй, божи служителю, че господ е отдал на мен като ленно владение кралството Кастилия и Толедо. Бог е моят сюзерен. Аз не съм негов роб, а васал.

Кралят не издържаше вече в Толедо. Угрижените лица на неговите сановници и гневно благочестивите приказки на дон Родриге развалиха цялата му радост от неговото рицарско поведение спрямо халифа. Реши още на следния ден да потегли на юг. Рицарите от неговите ордени в крепостите Калатрава и Аларкос щяха да разберат и да оценят по-добре постъпката му.

Последната нощ преди заминаването си прекара в Галиана. Беше извънредно весел, много милостив, не упрекваше в нищо Рахел. Крачеше гордо насам-нататък пред нея и ѝ се хвалеше с отговора си до халифа.

Протегна се, изпъна ръце.

— Дълго безделничих — каза той, — но не съм ръждясал. Сега най-сетне ще видиш кой е твоят Алфонсо. Кратък и славен ще бъде походът, чувствавам го още отсега. Само не отивай в Толедо, моя Рахел. Остани тук, в Ла Галиана, обещавай ми това. Не ще стане нужда дълго да ме чакаш тук.

Рахел седеше полулегнала на дивана, подпряла глава на ръката си, гледаше го и слушаше как, докато сновеше нагоре-надолу пред нея, изброяваше делата, които възнамеряваше да извърши.

— Впрочем много е вероятно — казваше сега той, — още преди да се върна тук, да те замоля да дойдеш при мен в Севиля. Ще трябва да ме поразведеш из родния си град. И да си избереш, от плячката ми, каквото най-много ти хареса.

Тя отпусна ръката, на която беше подпряла глава, надигна се малко, изтръпнала от неговите слова. Без дори да помисли, той жестоко рисуваше пред нея картината на родния ѝ град, който възнамеряваше да смаже и унищожи, за да я заведе след това над развалините му.

— Освен това победата ми ще ти докаже — продължи весело той — чий бог е истинският. Моля те, не отговаряй, не спори днес. Това е празничен ден, трябва да го прекараме заедно, ти трябва да споделиш моята радост.

Сега тя беше извърнала изцяло към него големите си синкавосиви очи; изразителното лице, цялата ѝ поза говореха за изумление, съпротива, отчужденост.

Той замлъкна, почувствува невидимата стена, която се беше издигнала, за да ги раздели. Зад мълчанието на Рахел сякаш отдалеч прозвуча обвинението на Родриге. От яростно връхлитащ пълководец той се превърна в човек, готов великодушно да прости.

— Но не мисли — заговори ѝ той весело, — че твоят Алфонсо ще бъде жесток към победените. Моите нова поданици ще имат благ господар. Няма да им преча да почитат своя Аллах и своя Мохамед.

Хрумна му нещо още по-великодушно:

— А хиляда от мюсюлманските рицари, които пленя, ще освободя без откуп... Ще предоставя на Аласар да ми ги избере, това ще му достави радост. И ще ги допусна с почести да участвуват в големия турнир, който ще устроя след победата.

Рахел неволно се поддаде на неговите вихрени, прани мечти. Такъв си бе той — безумно смел човек, мислеше само за победата и никога за опасността, много млад, истински рицар, воин, крал. Тя го обичаше. Благодарна му бе, че споделяше с нея последната нощ преди своя поход.

Всичко бе както по-рано. Вечеряха извънредно весело. Обикновено умерен, този път той пи малко повече.

Пя — нещо, което иначе правеше само когато бе сам. Пя бойни песни. Изпя песента на Бертран.

*Каква наслада за очите:
сред люта бран и пламък...*

— Жалко, че не поиска да видиш приятеля ми Бертран — каза сетне Алфонсо. — Славен рицар е той, най-добрият, когото познавам.

След вечеря тя се оттегли, както бе правила винаги. Все още не искаше да се разсъблича пред очите му. Сетне той отиде при нея и всичко беше пак както в началото — преливане един в друг, удовлетворяване, блаженство.

Сетне уморени, щастливи, побъбриха още малко. Той, но сега вече не заповеднически, а по-скоро умолително, каза още веднъж:

— Остани през отсъствието ми тук, в Галиана. Ходи при баща си, колкото искаш, но не се мести при него, в кастильото. Живей тук. Тук е твоят дом, нашият дом. *Hodie et eras et in saecula saeculorum* — прибави богохулно той.

Усмихната, почти заспивайки вече, тя повтори:

— Тук е моят дом, нашият дом, *in saecula saeculorum*.

Помисли си още:

„Като заспя, той ще си иде. Жалко, че винаги исках от него това! Но сутринта ще закусвам с него. И после той ще възседне коня си и ще потегли на своята война. И ще се наведе още веднъж към мен от коня си, и там гдето пътят свива, ще се извърне към мен да ме види.“

Лежеше със затворени очи, не мислеше вече нищо, заспа.

След като тя заспа, Алфонсо остана при нея още малко. Сетне се изправи, протегна се, прозина се. Наметна се с халат. Погледна към жената, която лежеше със затворени очи и с лека усмивка около устните. Оглеждаше я като нещо чуждо — като дърво или животно. Учудено поклати глава. Нима току-що, само до преди няколко минути, от нея не се беше излъчвало щастие, каквото никоя друга жена не бе в състояние да му даде? А сега изпитваше неловкост, нещо като смущение, че бе в една стая с нея и че оглежда голата, спяща жена. Духом той беше вече в Калатрава, при своите рицари.

Преди да спи с нея, беше възнамерявал още в ранни зори да иде на кон до Толедо, да облече доспехите си, истинските, които носеше на бойното поле, да се върне в Галиана и да се сбогува с Рахел, стъкмен с тия дрехи и препасал верния си меч *Fulmen Dei*. Отказа се.

На следната сутрин тя го чакаше да се сбогуват. Беше щастлива, изпълнена с неговата увереност, че всичко ще завърши благополучно.

Представяше си как ще протече сутринта. Той ще закуси с нея в домашно облекло. Сетне ще сложи доспехите си. И ще потегли, и тя ще изживее голямата, блажена минута, която разкъсва сърцето и за която се говори в песните: потегляйки, любимият се навежда от коня си, целува я, махва ѝ с ръка.

Чакаше — отначало щастливо, сетне с лека уплаха, сетне все по-тревожно.

Накрая запитва за дон Алфонсо.

— Нашият господар, кралят, замина още преди няколко часа — отвърна градинарят Белардо.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Халифът Якуб Алмансур не бе вече млад, боледуваше, на драго сърце би прекарал последните си години в мир и беше сметнал за свой дълг да припомни на кастилския крал за договорите. Все пак, осведомен добре за нрава на краля, той от самото начало не беше хранил големи надежди посланието му да даде резултат. Толкова глупав и дързък отговор обаче не бе очаквал. Наглостта на необрязания се стори на тоя дълбоко вярващ човек както повеля на Аллаха да извади още веднъж преди края си своя меч, да накаже неправоверните и да разпространи исляма.

Най-напред той заповяда да направят от писмото на Алфонсо десет хиляди преписа и да го разгласят из цялото му просторно кралство. Моадите, арабите, кабилите — всички негови подвластни народи, трябваше да узнаят как унижително оскърбяваше християнският крал властелина на правоверните. Глашатаи четяха писмото по пазарищата и завършваха с думите от корана: „Тъп казва Аллах, всемогъщият: ще се обърна срещу тях и ще ги превърна в прах и пепел с войски, каквито те никога още не са виждали. Ще ги хвърля в най-дълбоката бездна и ще ги унищожа.“

В страните на целия западен ислям пламна религиозен фанатизъм. Дори и непокорните племена в Триполитания прекратиха враждата си с халифа, за да му помогнат в тая свещена война.

Силно ликуване обхвана мюсюлманския Андалус сега, когато бяха сигурни вече в помощта на халифа. При това той назначи за върховен военачалник над цялата войска един андалусец — изпитания пълководец Абдула Бен Сенанид.

През деветнадесетата седмица на 591-та година след бягството на Пророка, Якуб Алмансур напусна своя дворецов стан във Фес, за да се присъедини към войските, които бе струпал на южния бряг на пролива. Съпровождаха го неговият престолонаследник Сид Мохамед и още двама от синовете му, великият везир и четирима от тайните му съветници, а освен тях двама лични лекари, както и летописецът Ибн Яхя.

На двадесетия ден от месеца *редшед* халифът заповяда да се започне прехвърлянето на войските. Първи преминаха пролива арабите, последваха ги себетите, масамудите, гомарите, кабилите, следваха ги стрелците с лъкове — *моадите*; края образуваха полковете от личната охрана на халифа. С милостта на Аллаха прехвърлянето през пролива се извърши за три дни и огромната войска се разположи на стан в областта Алхадра, от Кадис до Тарифа.

И сега, когато халифът стъпи на андалуска земя, се състоя небивало зрелище. От незапомнени времена пред Кадис, в западната част на пролива, от водата се издигаше исполински стълб. Увенчаваше го огромна златна статуя, от много мили можеше да се види как Тя блести над морето; статуята представляваше мъж, протегнал дясната си ръка към пролива, ръката държеше ключ. Римляни и готи бяха нарекли тоя паметник „Херкулесовите стълбове“, мюсюлманите го наричаха „на Кадис“; хилядолетия наред хората се бяха бояли от тая страшна, блестяща статуя, бяха я щадили; сега халифът издаде заповед да я разрушат. Плахо, затаили дъх, десетките хиляди воители гледаха как бяха нанесени първите удари. Златният, страшният не оказа съпротива. Той се срина и всички с неописуемо ликуване закрепяха: „Аллах е велик и Мохамед е неговият пророк!“

Халифът потегли към Севиля. За да почете тоя град, Който неправоверният крал въпреки примирието заплашваше тъй безсрамно, Якуб Алмансур бе отпуснал средства да се построи минаре на неговата главна Джамия. Проекта бе изготвил прославеният строител Джабир. Това минаре трябваше да изобразява алегорично победата на исляма над неправоверните. Халифът бе заповядал в кулата да се вградят всички статуи и барелефи от времето на римляните и готите, които още можеха да се намерят в страната. Освен това за минарето щеше да се използва както златото от върха на поваления „кадиски идол“, тъй и златото и среброто на всички църковни вещи, които халифът щеше да вземе в плячка през тая война.

Сам той, Якуб Алмансур, положи основния камък на минарето. И както безброй хиляди бяха ликували при падането на златната статуя, тъй ликуваха сега безброй хиляди, когато се поставяха основите на кулата, която щеше да се издига към небето на невиждана досега височина и с невиждана досега красота, за слава на Аллаха.

Дон Алфонсо се чувствуваше щастлив в Калатрава. Тук цареше суетно Ликува не, задето той бе дал заслужен отговор на безсрамния халиф, и всички необуздано се радваха на войната. Духовническата същност на рицарския орден бе отстъпила мястото си на войнствената. Рицарите славеха Бертран дьо Борн като свой велик събрат и приятел. „А loг, а loг — удряй, бий!“ — звучеше гръмко в мечтите им.

Между Алфонсо и архиепископа се възстанови предишната весела дружба. Силно огорчение бе изпитвал смелият свещенослужител, загдето не можеше да каже на Алфонсо своето справедливо, християнско, рицарско мнение за любовната му история с еврейката. Сега му откри с някогашната си прямота:

— Твоят тъст от Англия умря тъкмо навреме. Защото — нека ти го кажа, скъпи мой синко и приятелю — нямаше да понасям повече кощунството в Галиана.

Щях да бъда принуден да искам от светия отец отлъчването ти от църквата, пък макар след това да бях умрял от мъка. Вече се готвех да пиша писмото. Сега всичко това е останало тъй далече зад нас, както езическото минало на дедите ни. Просто с очи се вижда как войната изтръгва от гърдите ти и последните остатъци от любовното ти опиянение.

И гръмогласно се засмя; Алфонсо му пригласяше със звънък, младежки, добродушен смях.

Разузнавачи докладваха за размерите на Мюсюлманската войска. Възлизала — твърдяха те — на петстотин пъти по хиляда воини. Носеха се много слухове и за страшни нови оръжия, които халифът докарал със себе си, за огромни обсадни кули, за оръдия, които могли да мятат надалеч грамадни скали, за гибелния гръцки огън. Рицарите оставаха непоколебими в своята самоувереност. Вярваха в непревземаемите си крепости, в своя Сантяго, в своя крал.

Алфонсо имаше смело хрумване. За всички бе ясно, че численото превъзходство на мюсюлманите налага да се ограничат с отбрана. Но нима това действително бе неизбежно? Защо да не се даде на врага битка в открито поле? Начинанието изглеждаше безразсъдно смело, ала точно затова би могло да има успех. А нима южно от Аларкос не се намирал тъкмо оная местност, равнината Аройос, чиито изгоди и

недостатъци той познаваше по-добре от всеки друг? Защо да не спечели и втора битка при Аларкос?

Сподели намерението си с Бертран и архиепископа. Дон Мартин, който обикновено не бавеше много отговора си, втренчи поглед в него, разтворил уста. Сетне въодушевено извика:

— Древният народ на Израил е представлявал шепа хора в сравнение с безбройната сган ханаанци, мидианитяни, филистимляни и въпреки това ги е победил и изтрил от лицето на земята. Сигурно сам бог му е посочил бойни полета, тъй благоприятни както твоята равнина Аройос.

Бертран от своя страна рече весело и вещо:

— Тая битка ще ти струва много мъртъвци, господарю, но още повече на неверниците.

Когато Алфонсо заговори за своя план на по-младите благородници, те отначало се удивиха, дори смутиха, но след това планът ги въодушеви. Кралят не пожела да посвети по-старите военачалници в намеренията си.

Доня Леонор бе останала в Бургос по-дълго, отколкото беше възнамерявала. Оттам бе по-лесно да въздействува на грандовете от Северна Кастилия и на арагонските съветници да изпратят колкото може по-бързо необходимата помощ на Алфонсо. Изгаряше от нетърпение той да започне по-скоро своя поход. Откак бе осъзнала колко дълбоко бе впила зъби в него похотливата треска към еврейката, подозренията й никога не се бяха разнесли напълно. Само войната можеше да излекува Алфонсо докрай от тая адска болест.

Сетне дойде вестта — сам той радостно й я беше изпратил — за това как смело бе пропъдил дръзкия мюсюлмански принц при неговия халиф. Първото нещо, което изпита, бе необуздана радост. Сега вече войната най-сетне беше настъпила. Тутакси след това тя бе осъзнала огромната опасност, която неминуемо щеше да произлезе от Алфонсовата смелост.

„Поражение — си беше помислила тя, — сега ще има поражение. Може би то не ще бъде *окончателното* поражение, но все пак поражение.“ Наред с гнева и грижите това породя у нея и мрачно задоволство. Дълбоко бяха заседнали думите на майка й за

благоприятните последици от едно поражение. Поражението увеличаваше силите, разпалваше енергията, разкриваше десетки нови възможности; странен приятен трепет я обхващаше, помислеше ли за поражението.

Беше потеглила веднага за Толедо. „Иди в Толедо!“ — ѝ бе заповядала майка ѝ. Престъпното лекомислие, с което Алфонсо бе предизвикал мюсюлманските посланици, я беше накарало само да го обикне още повече. И непрекъснато пламенният ѝ копнеж към Алфонсо се примесваше с онова мълчаливо, мрачно ликуване: „Сега идва поражението. Сега вече с другата се свършва. Actum est de ea — сега вече идва нейният край!“

Тъй като не завари краля в Толедо, тя си намери предлог да го последва на юг. Дон Педро, който съгласно установения план бе навлязъл в земите на Валенсия и не искаше да се откаже от похода си към столицата Валенсия, не бързаше да изпрати на дон Алфонсо подкрепление преди договорно установения срок. Ала тя беше успяла да обвърже дон Педро с обещание; преди да изтекат шест седмици, той щеше да изпрати десет хиляди души, а осемстотин още сега, за да покаже добрата си воля. Замина лично за Калатрава, за да съобщи на Алфонсо тази радостна вест.

Той я пресрещна, поздрави я. Леонор не прикри буйната си радост, че го вижда. Тук, сред своите рицари, в суровата атмосфера на крепостта Калатрава, той бе напълно онзи Алфонсо, когото тя желаше.

Сияеща му разказа как бе склонила упорствуващия дон Педро да изпрати подкрепления още през следните седмици. Алфонсо сърдечно ѝ благодари. Премълча пред нея, че вестта ѝ съвсем не му бе приятна. Намерението му да даде на халифа открита битка се бе затвърдило. Ако се разчуеше, че арагонските подкрепления се очакват в толкова близко бъдеще, неговите съветници и военачалници щяха да се възпротивят още по-енергично на плана му.

Възрастният магистър на ордена Нуньо Перес и дон Манрике де Лара посетиха доня Леонор. При все че кралят не бе говорил много, за плана му вече се беше разчуло и по-предпазливите измежду неговите приятели бяха твърде угрижени. Старите сановници изложиха пред доня Леонор колко опасно е това начинание и колко е важно да се

изчакат арагонските войски. Замолиха кралицата да внуши на дон Алфонсо да се откаже от намерението си.

Доня Леонор се изплаши. Нищо не разбираше от стратегия, нищо не искаше и да знае, между нея и Алфонсо съществуваше мълчаливо споразумение, че тя ще участва в държавническите дела, но не и във воденето на войната. Тоя път обаче — тя разбираше — съществуването на Кастилия бе поставено на карта. Спомни си как навремето Алфонсо бе нападнал Севиля въпреки предупрежденията на своите съветници, предчувствуваше, знаеше, че сегашното му безумно смело намерение е сериозно. Разумът ѝ подсказваше, че трябва да говори с Алфонсо. Ала тъкмо сега тя не искаше да му става неприятна, не искаше да му досажда с омразни съвети. И освен това дълбоко в гърдта ѝ отново прозвуча онзи шепот, който я караше да изтръпва приятно: „Поражение.“

Отвърна на угрижените благородници любезно и при все това с цялото си царствено достойнство: че не разбира нищо от стратегия, че през всичките тия години никога не е говорила с Алфонсо по подобни въпроси, че се възхищава от неговия военен гений и че зле би подходило на кастилската кралица да смущава със страхливи съмнения царствената смелост и благочестивата увереност на своя съпруг.

Остана в крепостта два дни и две нощи. Бяха ѝ приготвили набързо едно разкошно жилище; защото не беше благоприлично да спи под един покрив с Алфонсо. Кръстоносците — тъй предписваше обичаят — се въздържаха от общение с жени. Но малцина рицари гледаха сериозно на тоя обичай и Леонор се беше надявала, че след като вечерят, Алфонсо ще остане при нея. Той обаче най-сърдечно ѝ пожела „лека нощ“, целуна я по челото и си отиде. Тъй постъпи и втората вечер.

Когато тя потегли назад на кон, Алфонсо я изпрати на около час път.

След като се разделиха, тя едва-едва отговаряше на брътвежите на своите спътници. И скоро, макар да умееше да язди добре, заповяда да докарат носилката ѝ.

Седеше в носилката, затворила очи. Алфонсо бе овладян изцяло от войната, а и не бе в природата му да се впуска в бързи, случайни

любовни истории. Тя не биваше да се чувства пренебрегната. И положително не споменът за еврейката го бе накарал да страни от нея.

В Толедо мисълта за еврейката я бе занимавала много. Там съперницата ѝ бе в непосредствена близост, трябваше да мисли за нея. Стоеше си, смело и глупаво, там долу, в своето имение, намираще се изцяло във властта на Леонор, както градът и всичко около него. Леонор трябваше само да посегне. По-рано тя не го беше мислила, чувствувала го бе; сега, в носилката, на път към Толедо, го мислеше. И сега, в носилката, неволно се опитваше да си припомни ясно своята съперница — лицето, снагата, движенията ѝ. Представи си как ли би изглеждала Рахел разсъблечена. Сравни се с нея. Тя, Леонор, се беше запазила добре. Дори и благородната дама Елинор го беше признала — а нейните преценки бяха точни и злъчни. Едва ли това, че другата бе излязла десет или дванадесет години по-късно от утробата на майка си, бе откъснало Алфонсо от Леонор, за да го привърже към нея. Не, то се дължеше на магия, то беше треска, лоша болест. И щом дойде изцяло на себе си след своята голяма битка, независимо от това дали тя ще му донесе победа или поражение, Алфонсо ще е забравил другата. Леонор щеше да излезе последна глупачка, ако бе позволила на старите сановници да я склонят да разубеди Алфонсо от неговата битка.

Тя не беше глупачка. Умна бе, млада бе, хубава бе; уверена беше в успеха си.

Пристигна вест, че мюсюлманските войски напредват към североизток в три колони. Алфонсо не можеше да чака повече, трябваше да разкрие пред своите съветници и военачалници плана си.

Свика военен съвет. Въодушевено изложи своя план. Ще напредне срещу мюсюлманите и ще ги пресрещне в равнината Аройос. Там, между дълбоките процепи, издълбани от пресъхналите сега планински потоци, той бе водил битката, която му бе донесла първия голям успех и крепостта Аларкос. Никой в Испания не познаваше по-добре от него тая местност. С дръзки, убедителни думи описа как ще принуди халифа да заеме по-ниската част на постепенно спускащата се равнина, как ще притисне голяма част от вражата войска, тъкмо защото е тъй многобройна, сред храсталаците и в гората. Той не се

съмнявал в победата. А сетне цял южен Андалус бил открит пред тях — Кордова, Севиля, Гранада; и едва започнала, войната щяла да свърши.

По-младите сеньори одобриха плана с въодушевление.

Но старият дон Манрике почтително и настойчиво предупреди. Да се влезе в открит бой с противник, който разполага с тъй голямо числено превъзходство, било повече от рисковано. Не се ли извоюва решителна победа, Толедо ще бъде изгубен. Вещият във военните дела барон Вивар подкрепи дон Манрике.

— Твое величество — каза той — с много усилия и изкуство превърна Калатрава и Аларкос в най-силните крепости на Полуострова. Под закрилата на техните стени ние спокойно можем да изчакаме пристигането на нашите съюзници. Тъкмо поради огромния си брой мюсюлманската войска ще се продоволствува трудно. През време на обсадата тя ще пооредее доста. А пристигнат ли след това арагонците, няма да бъдем вече тъй отчайващо малобройни в сравнение с войските на халифа. Тогава, господарю, ако ти заповяда бог, води своята открита битка.

Бръчките по челото на дон Алфонсо се вдълбаха още повече. С разсъдъка си той признаваше: доводите на Манрике и Вивар бяха основателни. Ала непоносимо бе да мързелуваш зад стените на крепостта и да чакаш по-младият, хлапакът, да ти изпрати помощ. Той не искаше да позволи да му отнемат дори и частица от победата.

— Не ми е неизвестно — отвърна той, — че хитрият пълководец предпочита да избегне битката срещу тройно или петорно помногоброен противник. Но не мога да гледам бездейно как врагът се шири в страната. Кръвта ми кипи. Истинската война не е игра на шах, а турнир и битката решава не благоразумният разсъдък, а смелото, благочестиво сърце. Истинският пълководец подушва къде да даде сражението. Аз ще дам сражението в равнината Аройос.

Рицарите бурно го подкрепиха.

Ала сега се опита да предупреди краля самият стар магистър Нуньо Перес.

— Ако войската на неверниците е тъй огромна, както настоятелно твърдят разузнавачите, то кастилската войска в никакъв случай не може да устои срещу нея без подкрепления. Почакай Арагон, господарю!

На Алфонсо бяха дошли вече до гуша поучителните слова на старите пълководци; та те бяха по-страхливи и от неговия Родриге.

— Няма да чакам, дон Нуньо — заяви той. — Разберете ме в края на краищата! Няма да позволя моят Аларкос, тоя Аларкос, който аз присъединих към кралство, да бъде обкръжен от обрязаните. Ще се справя с тях и без Арагон.

Ала дон Манрике не се предаде.

— Изпрати поне най-напред един куриер до дон Педро! — замоли настойчиво той. — Ако се спазва буквата на твоя договор с Арагон, ти си длъжен да чакаш.

— Аз обаче не съм буквоед — кипна дон Алфонсо, — а и кралят на Арагон не е. Той е християнски крал. Не е необходимо да седна да го моля за разрешение!

Продължи по-спокойно:

— Зачитам опасенията ви, но не съм длъжен да се съобразявам с тях. Халифът може да има и три пъти или пет пъти повече хора, на наша страна е правото и всемогъщият бог. Ще се сражаваме в равнината Аройос.

Сега, след като кралят бе взел окончателно своето решение, подпомогнаха начинанието му вярно и усърдно дори онези, които бяха проявили колебание. Станът бе разположен в равнината, избрана от дон Алфонсо. Палатките се редяха по лекия склон на една планина, защитени откъм гърба от все по-стръмно издигащата се височина, а отстрани от „аройосите“, които бяха дали името на местността: дълбоки пукнатини в земята, пороища, сега пресъхнали и обилно покрити с бял и червен олеандър.

Междувременно мюсюлманската армия се приближаваше в пълен ред, с равномерни, кратки дневни преходи. Когато ѝ останаха още само два дни път, всеки можеше да пресметне, че решителната битка ще се състои на 19 юли, на 9 *шаван* според мюсюлманския календар.

Ала 9 шаван се падаше в събота.

Това създаде голямо униние сред еврейските бойци на дон Алфонсо. Тия три хиляди души и без това се бяха поставили на негово разположение с известно угризение на съвестта. Знаеха, че военната

служба ще ги принуди да ядат забранени ястия и да извършват забранена работа в съботни дни; а във времената на героичната древност еврейските войници бяха предпочитали гърци и римляни да ги избиват, но да не водят бой в събота. Наистина сега, съгласно едно разпореждане на синедриона от преди няколко века, учените мъже от алхамата освобождаваха тържествено еврейските доброволци чрез формулата „*мутар лах*“ — да ти бъде разрешено — от задължението да спазват съботните закони и да се въздържат от забранените ястия; ала това освобождаване се даваше само в случай на крайна нужда. А беше ли даденият случай действително такъв? Принуден ли беше кралят да се сражава тъкмо в събота?

Изпратиха при дон Алфонсо делегация, възглавявана от дон Симеон Бар Абба, роднина на Ефраим. Ако неговите войници юдеи — обясни той на краля — нарушат светото запрещение, без да са изпаднали в крайна нужда, ще предизвикат божия гняв и поражение ще грози не само тях, а и християнските им бойни другари. Запитаха краля с надлежното страхопочитание не би ли могло да се избере друг ден за битката.

Алфонсо потупа дон Симеон по рамото и добродушно и весело каза:

— Познавам ви като храбри воители и на драго сърце, бих ви направил тая услуга. Но, виждате ли, не бих могъл да отложам битката с повече от един ден. Би трябвало следователно да я водя в неделя. Това обаче ще предизвика недоволство сред вашите християнски съратници, а те са още по-многобройни. Нека го оставим в събота, а всички ние ще се молим вашият бог да опрости греха ви.

Благочестивостта на евреите накара краля да се замисли и да се посъветва с дон Мартин какво би могъл да стори самият той, за да осигури за себе си и за своята войска милостта на всевишния. Архиепископът също бе чел „Дървото на сраженията“ от приор Боне. Там се препоръчваше в деня на битката да се пости и се посочваше, че преди да встъпи в битка с врага, славният рицар и цар Саул бил заплашил със смъртно наказание всеки, който преди падането на нощта яде или пие нещо. И така, архиепископът предложи в деня на битката християнските воители да постят; нека, за да не изгубят сили, кралят, нашият господар, им устрои предишната вечер богато пиршество. Дон Алфонсо така и разпореди.

Дон Мартин от своя страна разпрати куриери из цялата страна чак до Толедо с нареждане сутринта в деня на битката в Толедо и във всички селища между Дларкос и Толедо да бият църковните камбани.

Вечерта на 18 юли кралят огледа от възвишението, отгдето на следния ден щеше да ръководи битката, собствения си стан и стана на враговете си. Там, гдето равнината започваше да се спуща, стануваше войската на халифа. Шатрите се редяха в безкрайни низи плътно една до друга и Алфонсо и пълководците му знаеха: там, гдето гората им пречеше да виждат по-далеч, вражеският стан свиваше на запад и се губеше в далечината. Дълго и мълчаливо се взира кралят, засенчил очи с ръка, към неприятелския стан, над който се спускаше вечерта.

Яхнали конете си, благородниците се отправиха назад, приветствувани навсякъде от веселите, почтителни възгласи на бойците. Войниците се радваха на обилната вечеря.

Сетне самите военачалници седнаха да се нахранят в походната шатра на краля. Тя сияеше празнично от пурпурните и златни знамена; и вътрешността ѝ бе украсена със скъпи килими и ковъори, в чест на войната, най-благородното занятие на рицаря и на краля. Всички бяха с повишено настроение, ядоха и пиха с наслада. Бертран пъ най-необузданите си песни.

Ала скоро се разделиха — искаха да си легнат рано и да наберат сили за деня, който им предстоеше.

Приятни образи и мисли съпровождаха съня на краля. Яви му се Рахел и той почна да ѝ обяснява бойния си план в подробности. Доказваше ѝ, че и една по-малочислена войска може да се разположи така, щото победата да бъде сигурна. Обясни ѝ как бе замислил да продължи по-нататък похода. След като разбие войската на халифа, ще се вреже чак до морето. Сетне ще склучи мир. Крайбрежието и Гранада ще остави на халифа; но обрязаният ще трябва да му отстъпи Кордова и Сивиля. Ще направи Севиля графство, най-голямото графство в кралството си, а в граф на Севиля ще въздигне своя мил малък незаконен син Санчо.

Чуваше в съня си тихите подвиквания на стражите, които обикаляха нощния стан. Вътрешният му глас му нашепваше: „Велик ще бъде утрешният ден, тоя 19 юли“ Опитва се да си спомни годината, ала испанското летоброене и летоброенето на останалия християнски свят се объркаха в главата му, не можа да определи годината и се

ядоса, че бе взел страната на Родриге, а не на скъпия си приятел дон Мартин. Ала посред гнева му прозвуча камбанен звън и тържествено, ликуващо песнопение, пееха Tedeum за неговата победа и сред тоя победен звън той заспа.

Събуди се сред камбанен звън. Защото, както бе заповядал архиепископът, още преди изгрев слънце всички камбани в страната, от Аларкос до Толедо, бяха започнали да бият.

Щом изгря слънцето, пред войниците бе отслужена литургия. Голяма част от тях се приобщиха към светите тайни. Сетне тържествено бяха показани реликвите, които щяха да съпровождат в битката различните бойни единици. Най-ценната и най-надеждната реликва притежаваха калатравските рицари — Cruz de los Angeles, един кръст, който тайнствено бе доставен на Алфонсо Трети от двама свети пилигрими. Във всеки полк рицари и войници коленичиха и целуваха своята реликва.

Откъм стана на мюсюлманите също долитаха молитви. Там свещенослужители и военачалници призоваваха бойците със стихове от корана:

*Възрадвайте се, правоверни!
Укрепете сърцата си!
От никого нямайте страх
освен от Аллах!
Ще ви помогне той, ще подкрепи нозете ви.
И във страшния бой
ще срази враговете ви!*

И мюсюлманските войници, стотиците хиляди, се хвърлиха на земята с лице към Мека и пронизително повториха молитвата от първата сура на корана, седмата молитва:

*В теб се кълнем, Аллах, милостивия бог!
Славиме тебе, Аллах, на света господар —*

*всемилосърден, всеблаг
съдник в деня на съда.
Няма друг бог освен тебе!*

*Тебе единствен за помощ зовем:
правият път покажи ни —
пътят на тия, които обичаш,
не на ония, които гнева ти
с блудни дела призовават!*

Битката започна.

На калатравските рицари бе заповядано да нападнат първи и да направят пробив в центъра на противника. Те се строиха в добър боен ред, осем хиляди конници на великолепни коне, блестящи със своите доспехи. Гръмко запяха бойната си молитва, шестдесетия псалм на Давид:

„Кой ще ме отведе в укрепления град? Кой ще ме отведе до Едом? Бог ще ни даде сили за дела. Той ще смаже враговете ни.“

Понесоха се към центъра на неприятеля.

„Прокълнатите налетяха с такава ярост — разказва летописецът Ибн Яхя, — че конете им се набодоха сами на върховете на мюсюлманските копия. Отблъснати, те отстъпиха съвсем малко, сетне налетяха отново. Бяха отблъснати повторно. «Дръжте се, приятели! — викаше Абу Хафас, пълководецът, който командуваше центъра. — Укрепете сърцата си, правоверни! Аллах ви помага от високия си престол!» Ала прокълнатите налетяха сега толкова бясно, че пробиха редиците на смелите мюсюлмани. Самият Абу Хафас, пълководецът, се сражаваше смело като лъв, загина в боя и за служи венеца на мъченик. Прокълнатите започнаха страшно клане сред войските в центъра; всички мюсюлмански войници, които се бореха там, бяха избрани от Аллах за венеца на мъченичеството и преминаха на тоя девети шаван сред десетте хиляди радости на рая.“

Алфонсо наблюдаваше бойното поле от своето възвишение. Видя как калатравските рицари атакуваха, как бяха отблъснати, атакуваха

повторно, отстъпиха повторно, ала след това се врязаха в редиците на неприятеля. И сега вече неговите калатравски рицари продължиха своя устрем напред, сега вече бяха неудържими, и те скоро ще стигнат червената бойна шатра на халифа и ще изпратят вестonosец да съобщи за победата. Тогава и самият той ще полети напред и ще смаже окончателно врага.

И така, кралят и неговите приближени гледаха, чакаха, наслаждаваха се на гледката. Там, долу, в равнината Аройос се осъществяваше мечтата на певеца Бертран дьо Борн; ето нападащите, сражаващите се и сразените, ето и бойния рев: „А loг, а loг“, с който се примесваха виковете „Аллах!“ и „Мохамед!“, ето и цвиленето на конете, изгубили своите ездаци, смъртно ранените коне. Сърцето на Аласар преливаше от радост. Той направо поглъщаше тая величава смесица от смърт, слава, победа, мъченичество и съжaliaваше само за едно: че големият облак прах скриваше от очите му самото бойно поле. Ала виждаше около себе си безумните, пламнали, радостни лица на краля и рицарите му, неговото лице ликуваше като техните; и той триеше насълзените си очи, чистеше праха от носа си и се смееше.

Но ето че се случи нещо неочаквано. Облакът прах сега беше толкова гъст, че едва ли можеше да се различи какво става всъщност. Сигурно бе обаче едно: внезапно битката се пренесе твърде близо до тяхното възвишение, следователно далеч зад гърба на калатравските рицари. Конници с чалми се появиха в непосредствена близост със стана. Нападнаха еврейските отреди, определени за охрана на лагера. Да, евреите водеха вече борба, биеха се храбро, ясно се чуваше пронизителният им, прадревен еврейски боен вик: „Хедад, хедад!“, не отстъпваха, държаха се здраво. Ала те бяха само три хиляди души, врагът явно ги превъзхождаше и смъртно, само за миг, дон Алфонсо си спомни предсказанието на дон Симеон, че сражението в събота ще донесе нещастие.

Но как, за бога, бе станало възможно мюсюлманските конници да напреднат толкова много? И в такъв брой? И къде бяха останали калатравските рицари?

Кралят предусещаше какво беше станало, ала си забрани да го вярва. Войската на халифа брой петстотин по хиляда души — бяха докладвали разузнавачите, и Алфонсо се бе изсмял. Но ето, сега тяхната стихийна вълна налиташе, краят ѝ не се виждаше, нови и нови

воини с чалми излизаха из облака прах, пешаци, конници. Сега вече Алфонсо не се смееше.

Ето какво се беше случило: опиянени от своята победа, калатравските рицари бяха продължили своя стремителен набег напред, сред гъстата вража тълпа. Не обръщаха внимание нито на жегата, нито на праха, които затрудняваха дишането им. Сред глухия грохот, от който ехтеше цялото бойно поле, чуваха само собствените си крясъци и писъците на ония, които убиваха. Заше метени, полуобезумели от жаждата за борба, те нанасяха яростни удари с мечовете около себе си, връзваха се все по-дълбоко сред прахоляка, който закриваше слънцето.

Главният военачалник на мюсюлманите, вещият във военните дела и разумен андалуски пълководец Абдула Бен Сенанид, беше предвидил, че ще стане така. Позволи на рицарите да нахлуят навътре, оказа им сравнително слаба съпротива. Но заповяда на моадските полкове от двете им страни да напреднат и да приведат в готовност страшните далекобойни оръдия за изхвърляне на камъни. Моадските войници, прочути стрелци с арбалети, се съединиха незабелязано зад гърба на налитащите калатравски рицари и ги откъснаха от главните сили и от стана на християните.

И сега тук, в Аларкос, стана същото, което се беше случило навремето в битката при Ал Хатин. Мюсюлманските стрелци почнаха да обстрелват конете на християнските рицари и паднеше ли конят, рицарят с тежките си доспехи ставаше безпомощен. А ето че и оръдията на халифа започнаха да мятат огромните си каменни блокове сред гъстите редици на християните.

„Започна се — съобщава летописецът Ибн Яхя — страхотна сеч. Всички неправовърни бяха облечени в желязо, имаха брони и конете им, и тези воини бяха Цветът на тяхната армия, но нищо не им помогна. Преди битката те бяха призовали тримата си богове и се бяха заклели в кръстовете си, че в тази битка не ще обърнат гръб на врага, докато е жив макар и само един от тях. Сега, за благо то на

правоверните, Аллах направи тъй, че клетвата им да се изпълни до буква.“

А същевременно, за да унищожи вражата войска докрай, мюсюлманският пълководец, използвайки огромното си числено превъзходство, изпрати зад гърба на сражаващите се рицари своята отбрана андалуска конница, за да нападне стана на християните.

Тъкмо тази атака на лагера видя от своето възвишение дон Алфонсо.

— Сега вече дойде и нашият ред — заяви с мрачна радост той.

Понесоха се надолу, към стана. Бяха многобройни и при все това прекалено малобройни. Нахлуващите тълпи мюсюлмани ги погълнаха, трябваше да отстъпят още преди да стигнат до стана, да се отдръпнат обратно към височината. Но отстъпваха в стегнати редици, не допускаха мюсюлманите да ги заобиколят. И винаги им се удаваше чрез малки противоудари да разчистват пространството около себе си и да си отдъхват.

Дон Алфонсо бе там, където се водеше най-яроствният бой. Не мислеше вече за битката изцяло, а само за онова, което ставаше непосредствено около него. Задъхваше се сред праха и горещината, а бледо проблясващият облак караше всичко пред очите му да трепти. Чуваше пронизителния вой на роговете, думкането на барабаните, дивия рев на мюсюлманите и възгласите на другарите си: „Удряй! На помощ! Насам!“ И над всичко това глухият грохот на битката — непрестанен, налитащ от всички страни. Изпълваше го смътна и при все това блажена ярост. Изпитваше удоволствие, когато нанасяше удари с верния си меч *Fulmen Dei*; изпитваше удоволствие, когато падаше враг, и някаква странна радост, паднеше ли приятел.

Постепенно бяха изтласкани докъм средата на възвишението. Кралят заповяда отново да атакуват. Рицарите — трябва да бяха останали само около осемстотин души — се врязаха отново в неприятелската пехота. Един от мюсюлманите се прицели с копието си от непосредствена близост в Алфонсо. Преди да успее да запрати оръжието, Аласар го повали. Момъкът звънко се засмя.

— Не му се удаде, господарю! — извика той сред грохота на битката.

Ала в следния миг, сам улучен, се свлече от седлото, кракът му се закачи за стремето, конят го помъкна на известно разстояние след себе си.

Останалите бяха продължили нататък, изтласкваха пред себе си неприятелската пехота надолу по склона. Около краля и тия, които се биеха рамо до рамо с него, се образува малко пространство.

Той слезе от коня си, все още овладян от затъпяващата ярост на боя, почти без да иска и да съзнава какво върши. Засуети се около Аласар. Вдигна наличника му, без сам да знае защо, свали шлема му, без да знае защо, и не знаеше дали момъкът го познава още. С огорчение си помисли, че Аласар трябваше да му избере хилядата рицари, които щеше да освободи без откуп. Момъкът дишаше тежко, инак бледомургавото му лице бе зачервено и подпухнало и независимо от цялата прах, кръв, жегата и явна болка, изглеждаше съвсем младо. Алфонсо се приведе още по-ниско над него, гледаше го, не го виждаше, видя го, произнесе с глас, прегракнал от много викане:

— Аласар, момчето ми, верни приятелю.

Аласар с усилие вдигна ръка, Алфонсо не разбираше защо; по-късно се сети, че Аласар е искал да му върне ръкавицата на рицарското поръчение и му домъчня, че не го бе разбрал. Аласар раздвижи устни. Алфонсо не бе уверен дали той говори. Стори му се, че долови: „Кажете на баща ми“, но едва по-късно си припомни, че всъщност само му се е сторило да чува тия слова; а и не би могъл да каже на какъв език бе изговорил момъкът думите.

И докато седеше приведен над Аласар, за пръв път през този ден, но и сега съвсем смътно сред виковете и грохота на битката, у него се надигна мисълта за Рахел и тутакси и мисълта за Манрике и Нуньо Перес, който го бяха съветвали да остане зад стените на своите крепости, и мисълта за гневния дон Родриге. Но тия мисли не се задържаха в ума му, нямаше време. Нямаше време и да се занимава повече с момъка: успя само набързо да го прекръсти.

Защото сред облака от прах и пари огромните тълпи отново пълзяха нагоре. Тъпо, с мрачна ярост дон Алфонсо гледаше напиралите пълчища. Нямаха ли край? Петстотин по хиляда души, бяха казали разузнавачите, не бяха излъгали.

— Досега имяхме работа само с предния отред — мрачно се пошегува архиепископът, — сега обаче идват главните им сили.

— Какво пък — каза Бертран. — Толкова повече жени и майки ще има да ги оплакват.

— Назад, бавно назад! — настойчиво викаха всички.

А Бертран запя една от своите песни:

*Не в меки постели, а в схватки сурови
нашите бащи са избити —
в боя да срещнем смъртта сме готови
ние самите!*

Тъй, бавно с лица към врага, задържайки подскачащите коне, те заотстъпваха нагоре по склона.

Битката продължаваше, докъдето погледът стигаше. Но когато се озоваха до последната, най-стръмна част на възвишението, отново бяха създали малко празно пространство около себе си; тук никой не можеше да се появи в гърба им. Поеха си дъх, огледаха се, потърсиха другарите си, преброиха се. Сега бяха останали само около двеста души.

— Къде е дон Мартин? — запита Алфонсо.

— Ранен е — рече Гарсеран. — И изглежда, че тежко. Опитват се да го изтеглят по склона, към дъбовата горичка. Искат да го измъкнат по пресъхналото пороище.

И настойчиво го замоли:

— Трябва да се връщаш, господарю, преди да са открили пътя през пороището.

Отвъд височината, през дъбовата горичка минаваше скрита пътека, която отвеждаше към северната част на пресъхналите пороища.

— След тази атака! — реши дон Алфонсо, тъй като врагът отново, този път вече много отблизо, се готвеше да нападне.

И като се обърна към Бертран, запита:

— Какво става с теб, благородни Бертран? Ранен ли си?

— Е, останах с няколко пръста по-малко — отвърна Бертран, като се стараеше гласът му да звучи непринудено. И се пошегува: —

Навярно ще мога да ти върна само част от ръкавицата.

Сетне отново започна схватка с врага.

Тук, в подножието на последната височина, боят се разпадна на ожесточени единични борби. Всеки се биеше сам за себе си, яростно, безсмислено, никой не мислеше за другите.

„И сред сечта — съобщава летописецът Ибн Яхя — Алфонсо, прокълнатият, вдигна очи и видя съвсем близо бялото знаме на повелителя на правоверните — Аллах да го закриля — и видя златните букви на него: «Няма друг бог освен Аллах и Мохамед е неговият пророк». Тогава сърцето на прокълнатия изтръпна от голям страх и той побягна. И всички негови приближени побягнаха, и мюсюлманите ги преследваха. Сам прокълнатият успя да избяга по възвишението, но мюсюлманите избиха безброй от неговите люде и не откъсваха копията си от хълбоците на бягащите, нито ятаганите си от вратовете им, докато не заситиха жаждата на своите оръжия е кръвта на неправоверните и не ги принудиха да изпият докрай чашата на смъртта.“

За частица от секундата Алфонсо погледна от височината назад, към равнината Аройос, към своето бойно поле. Облак прах го закриваше, в прах бе Потънал и самият той, и хората около него, прах имаше по шлемовете и по доспехите им. Толкова гъст бе прахът над цялото поле, че яростният шум от схватката звучеше приглушено — глухо звучеше дрънченето на оръжията, тропотът и цвиленето на конете, ревът на роговете. Сред тая сива мараня от жегата, пари и прах дори и силните очи на краля на Кастилия едва успяваха да различат какво става всъщност. Ала той знаеше: тук, сред тоя прах и рев, погиваше неговата слава, погиваше Кастилия! Още преди да успее да оформи мисълта си в думи или дори да я почувствува добре, приближените му го повлякоха по-нататък.

В това време мюсюлманите разграбваха кастилския стан. Плячкосаха оръжия, съкровища, доспехи, всякакви припаси, няколкостотин благородни ловджийски сокола и много църковни вещи, а освен тях парадните одежди, които калатравските рицари бяха смятали да носят на победния празник.

„Не мога да назова числото на християните, убити от правоверните — съобщава летописецът. — Никой не можа да го пресметне. Толкова много бяха мъртвите християни, че само Аллах, който е създал и тях, знае числото им.“

От сто и двадесет години насам, от битката при Салака, мюсюлманите не бяха извоювали такава битка на Полуострова. Тъй неописуем беше страхът на християните, че накара да изтръпнат сърцата и на защитниците на Аларкос. Само след няколко дни те предадоха най-силната крепост на Кастилия. А победителите, за да разпространят още повече ужас около себе си, разбиха с огромните си стенобитни машини стените и къщите на града и крепостта Аларкос, докато ги изравниха със земята, и наръсиха земята със сол.

ПЕТА ГЛАВА

Няколко дни преди битката при Аларкос в Толедо бяха пристигнали ония първи осемстотин души от подкрепленията, които дон Педро бе обещал. Предводителят им се представи на кралицата. Той бе Гутиере де Кастро.

Да, Кастро беше поискал да изпратят него пръв в Толедо. Бароните де Кастро — обосновал бе той своето искане — се отличили особено много при завоюването на Толедо, за което и до днес свидетелствувал техният кастильо в тоя град, ето защо той искал да вземе участие и в завоюването на Кордова и Севиля. Колебливият дон Педро не можа да откаже на настойчивата молба на своя могъщ васал. И ето, той бе в Толедо със своите внушителни осемстотин души и дойде да засвидетелствува почитта си към доня Леонор.

Тя бе дълбоко и радостно удивена. С почти суеверно възхищение си спомни за своята мъдра майка, която не бе върнала кастильото на Кастро, за да има с какво да го дразни и примамва. Поздрави го засияла от любезност:

— Радвам се, дон Гутиере, че ти си първият от нашите арагонски приятели, който идва в Толедо.

Дон Гутиере стоеше пред нея с доспехи, в позата, предписана от древния обичай — разкراчил нозе и опрял двете ръце на дръжката на меча си. Този як благородник се гордееше, че е потомък на ония готски владетели, които, след като мюсюлманите бяха залели целия Полуостров, бяха запазили своята независимост в Астурийските и Кантабрийски планини. И наистина — както повечето от жителите на ония планини, и той беше извънредно широкоплещест, със заоблена глава, гърбав нос и дълбоко хлътнали очи. Стоеше така и гледаше надолу, към седналата кралица, гледаше я невъзмутимо право в лицето и размишляваше какво ли означаваха нейните думи.

— Надявам се — продължи доня Леонор, — че си доволен от решението, което кралете взеха относно спора ти с Кастилия.

Тя вдигна очи към него, двамата впиха изпитателно погледи един в друг, почти неподобаващо дълго. Най-сетне, претегляйки всяка дума,

дон Гутиере каза с малко пискливия си глас:

— Моят брат Фернан де Кастро бе голям рицар и герой, обичах го с цялата си душа. Никакво обезщетение не може да ме утеши за загубата му, и още по-малко парите, които получих. Но когато взех кръста, аз се заклях да изтръгна от сърцето си всяка ненавист и ще удържа клетвата си, и ще се подчинявам на краля на Кастилия, тъй както ми заповяда кралят на Арагон. Но казвам ти го открито, господарке, за мен това никак не е леко. Обидно ми е да знам, че сред най-приближените слуги на дон Алфонсо се намира човек, когото бих искал да заплюя в лицето и който не заслужава дори тая плюнка, и че той се перчи в замъка на моите деди.

Без да откъсва от него зелените си очи, доня Леонор отвърна меко и в гласа ѝ прозвуча извинение:

— Едва след зряло обсъждане кралете решиха да оставят кастильото на тоя човек. — И поясни: — Войните, благородни дон Гутиере, не могат да се водят вече както по времето на предците ни. За една война са необходими много пари, за да се съберат тия пари — много хитрост, понякога дори недостойна хитрост, а човекът, за когото говориш ти, притежава такава хитрост в излишък. Повярвай ми, скъпи, благородни дон Гутиере, аз споделям чувствата ти и разбирам колко обидно е за теб, че тоя човек седи в твоя кастильо.

Тя видя как внимателно се взираше в нея той, прочете очакването в погледа му. „Сега ще раздразня сокола с храна“ — помисли си тя и бавно приключи:

— Когато войната бъде в разгара си, едва ли вече ще бъде необходим този човек и неговата хитрост.

Той я запита какви разпореждания ще му даде.

— На първо време ще бъде добре — каза кралицата — да останеш с хората си тук, в Толедо. Ще съобщя на краля, че си пристигнал, и ще поискам указания от него. Ако зависеше от мен, бих ви оставила тук. В града няма войска и бих се чувствувала по-спокойна, ако зная, че тук, в Толедо, има верни хора, на които мога да разчитам.

Дон Гутиере се поклони по-дълбоко, отколкото бе привикнал.

— Благодаря ти за милостивите думи, благородна дамо — отвърна той.

Сбогува се, възраждан и изпълнен с благоговение, Тая доня Леонор действително бе велика кралица.

Яздеше тържествуващ по тесните, стръмни улички на Толедо, сега бе почитан гост и герой в града, от който навремето бе изгонен; през горещите летни дни на тая седмица често минаваше на кон край кастильо де Кастро и в очите му се четеше омраза и надежда.

Настъпи денят, когато още от ранни зори всички камбани в Толедо забиха — денят на голямата битка. И настъпи нощта, и още през нощта се чува мрачни, объркани слухове, че битката е загубена. И настъпи следното утро, а заедно с него запристигаха уплашени бежанци от юг, все повече и повече; към препълнения град напиреха на тълпи и людете, които живееха извън стените му, а страшните вести все повече се увеличаваха. Магистърът на ордена на Калатрава бил загинал, архиепископът — тежко ранен, избити били осем хиляди калатравски рицари, над десет хиляди други рицари, безчет пешаци.

Доня Леонор запази спокойствие. Това бяха глупави слухове. Не можеше да бъде така. Не биваше да бъде така. Тя не си бе представяла тъй поражението.

Дон Родриге, единственият от кралските съветници, който беше останал в Толедо, дойде при нея, слабото му лице бе разкривено от мъка и ярост. Тя се постара да го посрещне спокойно.

— Съобщават ми — каза тя, — че при излизането си от обсадената крепост Аларкос кралят, нашият господар, е претърпял тежки загуби. Имаш ли по-точни вести, достопочтени отче?

— Пробуди се, господарке! — гневно ѝ извика дон Родриге. — Дон Алфонсо е изгубил една голяма битка. Войната е проиграна още преди да започне. Цветът на кастилското рицарство е загинал. Великият магистър на Калатрава е мъртъв, архиепископът на Толедо е тежко ранен, огромна част от бароните и рицарите лежат мъртви в равнината Аройос. Всичко, завоювано с море от пот и кръв от християнските крале на тоя полуостров в продължение на цяло столетие, е било пропиляно в един-единствен ден заради някакъв си рицарски каприз.

Кралицата бе побледняла. Изведнъж тя съзна: тъй беше. Ала не искаше да го признае пред тоя тук, превърна се отново във владетелка до мозъка на костите си.

— Забравяш се, дон Родриге! — постави го намястото му тя. — Но разбирам твоята болка и няма да споря с теб. По-добре ми кажи: какво трябва, какво мога да сторя?

Родриге отговори:

— Людете, вещи във военното дело, смятат, че дон Алфонсо ще може да задържи поне за малко Калатрава. Поеми ти грижата, господарке, да подготвиш в това време Толедо за обсадата. Ти си умна, доказала си, че умееш да управляваш. Запази спокойствието в града. Той вече прелива от бежанци и отчаяни люде. Обзела ги е жаждата да рушат, да убиват. Заплашват покръстените араби. Заплашват евреите.

Дълбоко в душата си доня Леонор се беше надявала, може би дори бе копняла да чуе това. Отговори:

— Ще сторя всичко, което е по силите ми, за да запазя спокойствието в Толедо.

Тежки грижи измъчваха парнаса на алхамата, дон Ефраим. Победата при Аларкос откриваше пред халифа всички пътища на Полуострова. Толедо бе изложен на произвола на мюсюлманите, които бяха прогонили евреите от Кордова и Севиля. От времето на готските крале такова нещастие не бе сполетявало евреите на Сефарада.

А какво ли ще донесе най-близкото бъдеще? Страхотни слухове се носеха в Толедо. Никога — казваха — бляскавата християнска войска нямало да може да бъде победена, ако не били пуснати в ход коварство и предателство. Евреинът, приятелят на емира от Севиля, съзаклятничил с мюсюлманите, издал им военните планове на християните, числеността на отделните войскове части, позициите. Кралят не се освободил от мрежите на еврейката, на дяволската пратеничка, и ето, сега божие наказание го сполетяло — него и страната му.

Хората в Худерия се наблъскаха още по-нагъсто, отколкото обикновено. Евреите, които живеяха извън нея, търсеха закрилата на здравите ѝ стени. Над алхамата надвисна тягостен страх.

Дон Ефраим замоли кралицата да бъде така милостива и да го изслуша. Всички мъже, годни да носят оръжие, бяха призвани да защищават стените на града. Дон Ефраим замоли да се разреши на алхамата да задържи своите останали хиляда и петстотин души за

защитата на Худерия. Изтъкна, че големият брой еврейски войници, загинали в битката при Аларкос, доказва готовността на толедските евреи да жертвуват живота си за краля. Но сега алхамата била заплашена от люде, които се поддавали на безсмислените слухове и се нуждаели на всяка цена от своите мъже и оръжията им.

Мислите зад високото чело на доня Леонор се гонеха светкавично. Единственият, желаният ден бе настъпил; сега трябваше да бъде предпазлива, да намекне, но да не се издаде.

Народът в Толедо, отвърна тя, виждал в печалния изход от битката божие наказание и търсел виновниците. Никой не подозирал мъжете от алхамата, които били известни като верни приятели на краля. Но нищо не се знаело за чужденците, за ония франкски бежанци, които кралят, нашият господар, допуснал с безкрайната си добрина в страната, и не се гледало с добро око на човека, който му дал тоя лош съвет — на ескриваното, дон Йеуда Ибн Езра. Освен това, въпреки всичките си заслуги, дон Йеуда бил горд, за да не кажем нагъл човек и разкошът, сред който живеел посред свещената война, разпалвал негодуванието на мнозина обикновени граждани. Един толкова умен мъж като старейшината на алхамата трябвало да разбере това.

Парнасът се възмути, че кралицата се отказваше от човека, който, призован от самата нея, беше донесъл благоденствие на страната.

— Значи, ти ни съветваш, господарке — запита предпазливо той, — да се отречем от дон Йеуда Ибн Езра?

— Но не, дон Ефраим — побърза да отвърне доня Леонор. — Опитвам се само да установя срещу кого от евреите е насочено негодуванието на народа.

— Прости ми за досадния въпрос, господарке — настоя дон Ефраим, — но не бих искал да разбера неправилно твое величество в това важно дело. Смята ли твое величество, че ние трябва да се отделим от дон Йеуда?

Ледено, неприветливо кралицата отговори:

— Опасността, която заплашва вас, ми се струва незначителна и ако не бе дон Йеуда, нямаше да има дори и сянка от опасност.

И след кратко, мъчително мълчание с лека досада заключи:

— Както и да е, дон Ефраим, използвай твоите мъже, годни да носят оръжие, за защитата на Худерия или за защитата на Толедо; предоставям на теб да решиш това.

Ефраим стори дълбок поклон и си отиде.

Отиде при Йеуда.

— Съжалявам, дон Йеуда — започна той, — че все още те намирам в кастильо Ибн Езра. Едва ли има друго място, което да ти обезпечава по-малко закрила.

„Искат да ме прогонят извън стените на града — помисли си Йеуда горчиво, — искат да се отърват от мен.“

И с насмешлива учтивост отвърна:

— Откак ти за пръв път милостиво ме предупреди, неведнъж съм обмислял дали не трябва да напусна страната заедно с дъщеря си и с приятеля си Муса. Но кралят, вашият господар, би заповядал да ме преследват. Не мислиш ли и ти тъй, дон Ефраим? Ето защо не виждам как бих могъл да се измъкна жив и здрав преогромните владения на християнския свят до земите на султана. Трябва да извините присъствието ми тук в Толедо — ти и алхамата.

Ефраим каза:

— Худерия има здрави стени и хиляда и петстотин млади мъже, годни да носят оръжие. Струва ми се, дон Йеуда, че днес тя е най-подходящото място за теб.

Йеуда не прикри изненадата си; тутакси осъзна цялото великодушие на това предложение.

— Прости ми за глупавата насмешка — каза той непривично топло. — Не срещях в живота си много приятели, не очаквах толкова голяма човечност.

И той, който иначе тъй добре умееше да се владее, заснова възбудено нагоре-надолу. Спря пред Ефраим, заговори му, този път по еврейски.

— Но обмислил ли си ти и това, господарю и учителю мой Ефраим, колко голяма част от своята сигурност губи Худерия, ако ме приюти?

Ефраим отговори:

— Нека е далеч от нас мисълта да затворим вратите си в дни на бедствия пред човека, който ни е сторил толкова добрини.

Разкъсван от противоречиви чувства, Йеуда запитва:

— Отнася ли се тази покана и за доня Рахел?

След съвсем кратко колебание Ефраим отговори:

— Тя се отнася и за дъщеря ти.

И настоя:

— Става въпрос за живота ти, дон Йеуда; ти си умен човек и го знаеш не по-зле от самия мен. Може би ще трябва да заплатим с кръв за спасението ти; ти сам го каза и аз не ти възразявам. Но ние сме убедени, че тая жертва ще бъде богоугодна. Ти се върна към нашата вяра доброволно и когато това ти струваше скъпо. Моля те, не бъди горд в тая минута. Дай ни възможност да ти се отплатим.

Йеуда каза:

— Вие сте жертвоготовни люде и се изкушавам да приема поканата ви. Защото сърцето ми е изпълнено със страх, не го отричам. Но нещо в самия мен ме възпира. Бих могъл да се престоря пред себе си и пред теб, че не искам да ви подложам на опасност; но не е тая причината. И гордостта ми не е причината; моля те, повярвай ми. Нещо по-дълбоко е. Виждаш ли, съвсем неотдавна кралят ме принуди да поставя печата си до неговия под онова дръзко писмо до халифа. Тогава разбрах отново: съдбата ми веднъж завинаги е свързана със съдбата на този крал от Едом. Играх голяма игра, но не искам да избягам сега, в деня на разплатата.

— Обмисли още веднъж — закланателно го замоли Ефраим. — Не значи, че бягаеш от Адонай, ако се скриеш сред народа му, към чиято вяра си се върнал, при все че това ти струваше жертви: късно е, дон Йеуда. Утре може би няма да имаш вече време да напуснеш този дом. Ела с мен. Вземи дъщеря си и ела.

Йеуда каза:

— Смел и добър човек си ти, дон Ефраим, и аз ти благодаря. Дано бог укрепи още повече твоите сили. Но не мога да реша сега. Зная, времето не чака. Но мога да следвам само собственото си сърце, не мога да дойда с тебе.

Дълбоко опечален, Ефраим каза:

— По-късно пак ще изпратя човек при тебе и се надявам, че ще премислиш и ще дойдеш при нас, ти и дъщеря ти. Дано всемогъщият

склони сърцето ти към правилно решение.

Йеуда произнесе с усилие:

— Позволи ми, господарю и учителю мой Ефраим, преди да си идеш, да те замоля за още едно нещо. Моето внуче е в безопасност, но не зная докога ще продължи тази безопасност. Не зная дори точно къде се намира сега детето. Единственият, който знае това, е моят Ибн Омар, познаваш го. Когато времената се поуталожат, ще го намериш. Ибн Омар е разбран човек, знае намеренията и желанието ми, ще ти обясни всичко. Кралят иска да направи детето си, моето внуче, граф Олмедо. Погрижи се детето да остане скрито от него. Не допускай да стане мешумад. Нека момчето не знае на какъв баща е син. Запази го от Едом и от Едомовата вяра.

— Ще изпълня това, дон Йеуда — обеща му Ефраим. — А когато му дойде времето, ще кажа на момчето, че е от рода Ибн Езра.

Той се извърна, за да си тръгне.

— Господ да бъде с теб, Йеуда — каза той. — Аз съм ти верен приятел. А ако някога пак възникне спор помежду ни, спомни си тогава за тоя час, ще си го спомня и аз. А ако ни е писано да не се видим вече, тогава знай, че хиляди от твоя народ ще благославят паметта ти. Мирът да бъде с тебе, Йеуда.

— Мирът да бъде с тебе, Ефраим — каза Йеуда.

Дълго след като Ефраим си отиде, Йеуда седя неподвижно, сякаш душата му бе опустошена. Не съжаляваше, загдето бе отхвърлил предложението; той бе храбър човек. Но бе виждал много хора да умират и твърде добре знаеше каква опасност го заплашва. Знаеше: арабската дума, която наричаше смъртта унищожителка на всички неща, не беше безсъдържателен звук: и не се срамуваше, че трепери при мисълта за мрачната бездна, в която щеше да пропадне.

Облекчение бе за него, че Ефраим не бе сметнал отговора му за окончателен. Нови и нови съмнения го овладяваха. Нима той не тласкаше така към гибел и дъщеря си? Трябваше да я запита, преди да направи крайния избор. Ще се подчини на нейното решение.

Със сухи думи и заговори, че сега тук, в Толедо, на всяка крачка ги дебне смъртта и че Ефраим им е предложил убежище в Худерия.

Рахел беше узнала за поражението на Алфонсо, ала едва сега, докато говореше баща ѝ, разбра целия му страхотен размер. Испита безумна уплаха за себе си и за баща си, ала още повече състрадание към Алфонсо. Можеше ли да издържи разгрома тоя човек, тоя крал, който бе изтъкан изцяло само от блясък и от победи? И докато насмешливо и нежно мислеше: „Сега вече клетият, нещастният, не ще може да ми покаже моята Севиля“, тя видя пред себе си упоритото му, яростно лице, съсипано от мъка. И същевременно нещо в нея ликуваше: „Сега вече той скоро, много скоро ще се завърне в Галиана. Той ми го обеща. И вече няма да бъде с желязна броня и думите ми ще проникнат в гръдта му.“

Щом Йеуда свърши, тя без колебание каза:

— Не ми е разрешено да ида в Худерия, татко мой. Дон Алфонсо ми нареди да го чакам в Галиана.

Силна болка сви сърцето на Йеуда, когато разбра, че тя мисли единствено за желанието на дон Алфонсо. Той каза:

— Щом като е такава волята ти, дъще, и аз няма да ида в Худерия.

Ала не говореше с обичайната си решителност, а изпитателно се взираше в кроткото ѝ лице. В гърдите му все още се таеше мъничката надежда, че тя ще възрази: „Не, татко, не искам ти да загинеш! Искам да живееш. Ще те последвам, каквото и да решиш.“ Ала тя не каза нищо и той помисли с горчивина: „Сам аз я дадох на тоя мъж. Аз я тласнах към тоя мъж. Нямам право да се оплаквам, ако сега тя предпочита аз да умра, отколкото да наруши неговата воля.“

Внезапно, цялата засияла, тя го замоли:

— Но ела ти при мен, татко мой. Ела ти при мен, в Галиана.

Той се досещаше какво става в нея, всичко се отразяваше на нейното живо лице. Тя бе разбрала каква опасност заплашва и двамата, ала при все това смяташе, че в Галиана ще бъдат в безопасност. Инак Алфонсо нямаше да ѝ нареди да остане там. Той, Йеуда, знаеше: заблуда беше това, безсмислена мечта. Знаеше: тя навличаше върху него опасност, той — върху нея, никой от двамата не можеше да помогне на другия. Ала утешителна бе самата мисъл да бъдат заедно в последния час, и той не разруши мечтата ѝ.

Съгласи се още тая нощ да отиде при нея в Галиана.

Покани Муса да отиде с него. Старият учен сметна за напълно понятно, че Рахел искаше да остане в Галиана, а също и това, че Йеуда искаше да бъде заедно с дъщеря си. Ала каза, че за самия него няма смисъл при съществуващото положение да сменя жилището си.

— Нека остана тук, при нашите книги — замоли го той. — Не би било правилно да ги изоставя без пазач. Може би ще е хубаво — позамисли се и лицето му се оживи — да изпратим два-три от най-ценните ръкописи в Худерия. Колко хубаво, че *сефер хилали* е вече там.

След ранната вечеря Йеуда и Муса поостанаха още заедно, разговаряха, пиха. Около тях се носеше уханието на многото години, които бяха прекарвали заедно. Говореха за бедственото си положение с деловитостта на хора, натрупали голям житейски опит. Говореха с леко насмешливо страхопочитание за смъртта.

Муса стоеше до писмения си пулт, драскаше кръгове и арабески и каза:

— Не звездите, под които се е родил Алфонсо, докараха него и нас до това тежко положение, а неговата природа, неговата рицарственост. Рицарството и чумата са най-страшните бичове, с които господ наказва своите създания.

Йеуда не можа да се сдържи, изпитваше вътрешна необходимост да разкаже на приятеля си с каква топлина дон Ефраим се бе отзовал за неговите заслуги.

— Все пак евреите, значи, са разбрали — каза със сдържана гордост той, — че не жаждат за слава, богатство и почести ме е карала да им помагам.

Муса доброжелателно се съгласи.

— Самият аз бях свидетел на всичко и зная, че ти често си действувал не само от жажда за слава, а и от великодушие.

Й с присъщата си приветлива назидателност поясни:

— „Точно както болестите — е казал Хипократ, — и действията на хората рядко се обуславят само от една причина; обратното, всяка човешка постъпка има множество най-различни корени.“

Йеуда усмихнато отговори:

— Не си много разточителен с похвалите, драги приятелю Муса.

Разговорът им почна да секва. Те, чиито слова инак толкова леко се лееха от устата им, сега почнаха да чувствуват липса на думи колкото повече се приближаваше минутата, в която Йеуда трябваше да

тръгне. Когато той стана, за да върви, замлъкнаха окончателно и само стиснаха ръцете си.

Ала сетне, неочаквано и непохватно, Муса прегърна Йеуда; никога не беше правил такова нещо. А когато Йеуда си отиде, той дълго още стоя неподвижен на своето място, отпуснал ръце, впил поглед в земята пред себе си.

Когато се пробуди на следната сутрин в Галиана, в първия миг Йеуда не можа да разбере къде се намира. Сетне осъзна къде е и каква опасност бе надвиснала над тоя дом. Ала сега вече не се страхуваше; у него беше настъпил безмерен покой, чувствуваше онова примирение със съдбата, което Муса толкова бе възхвалявал пред него.

Затвори очи и полежа неподвижно още известно време. Откъм патиото долитаха чуруликане на птички, два тънки слънчеви лъча се промушиха през цепнатините на дървените капаци на прозорците и заиграха върху лицето му. Лежеше, наслаждаваше се на тишината. Винаги досега беше мислил, че трябва да пресмята и да Предвижда за себе си и заради другите; сега най-сетне за пръв път си отдъхваше и почувствува какво значи покой, чувствуваше го с цялото си тяло, наслаждаваше му се.

Стана, изкъпа се, облече се бавно, грижливо. Пристъпвайки тихо, обиколи дома и градината. Видя еврейските и арабските надписи по стените. Видя, че някой беше разбил стъклото на месузата и засипал с пръст цистерните на раби Ханан. За миг в него пламна яростна, гневна ревност. Ала веднага, осъждайки сам себе си, поклати глава и недоволството му се превърна в радост, тъй като знаеше, че през дните, които оставаха, Рахел принадлежи нему, а не на другия.

Седеше на брега на малкото езерце, полуизтегнат, както навремето бе седял на стъпалата край водоскока. Наслаждаваше се на това, че вече не трябва да мисли за бъдещето, не трябва да взима решения. Измерваше преживяното и в спомените му всичко изглеждаше добро — и радостите, и скърбите. Припомни си: благочестивите, фанатични, презрителни очи на раби Товия и мисълта за тях не го разгневи и не го накара да се засрами.

Замисли се и за сина си Аласар. Досега, със силна воля, той не беше допускал споменът за него да се добере до съзнанието му. Лицето

му не бе трепнало, когато научи, че кралският паж е загинал в битката при Аларкос; не бе запитал повече, за него момчето отдавна бе мъртво. Сега, седнал край езерцето в Галиана, той си спомняше за сина си със скръб, не със злоба.

Дойде един слуга да го повика при Рахел. Закусиха, водейки приятен, спокоен разговор. Нито с дума не споменаха опасността, която ги заплашваше. Тук, до Галиана, не стигаше смутът, обхванал Толедо. Окръжаваше ги спокойствие. Домът и градината бяха поддържани добре, имаше богат избор от ястия, безмълвни слуги чакаха техните заповеди.

Само след няколко часа вече им се струваше, че седмици наред са живели тук заедно. Разхождаха се в градината или се наслаждаваха на прохладата в дома, търсеха се един друг и отново се разделяха.

Оставаха им да живеят още три дни, ала те не подозираха това. Виждаха как слънчевият часовник отброява часовете, как пълзяха сенките на стрелките и дълбоко в душата си Йеуда знаеше: те бяха техните последни, броени часове; но не допускаше знанието за това да смущава цялостното им спокойствие.

Рахел от своя страна бе обмислила добре и неколнократно онзи разговор с баща си и знаеше, че над тях е надвиснала заплаха. Но при все това не вярваше. Алфонсо бе казал: „Чакай ме.“ Алфонсо ще дойде. Невъзможно бе смъртта, рушителката на всичко, да я докосне, преди Алфонсо да дойде. Изкачи се на куличката, отгдето се виждаше пътят надолу към Толедо. Чакаше пламенно и с вяра.

На втория ден в Галиана дойде с опасност за живота си Дон Бенямин, изпратен от дон Ефраим. С горещи слова умоляваше и закланаше Йеуда и Рахел да потърсят убежище зад здравите стени на Худерия. Йеуда почувствува като мъчение и радост това последно изкушение. Но Рахел каза кротко и решително:

— Дон Алфонсо ми заповяда да остана тук. Аз оставам. Ти, приятелю мой дон Бенямин, ще ме разбереш.

Колкото и жестоки и мъчителни да бяха за него тия думи, дон Бенямин я разбра. Нейната душа оставаше свързана с тоя рицар, с краля на Едом, с тоя човек, роден за войната. Нищетата, която бе донесло на Полуострова нечестивото му, мнимо геройство, не помрачаваше в нейните очи блясъка му. Тя продължаваше да го обича, продължаваше да вярва в него, отказваше се от убежището в Худерия

само защото той ѝ беше подхвърлил няколко любезни думи. Нещо повече — Бенямин не можеше да си представи сред обитателите на Худерия доня Рахел, тая Рахел, която той виждаше сега пред себе си нежна и горда. Завист, злоба, неприязнено възхищение, желание да я обидят, любопитство щяха да бликат около нея и да я измърсят. Не, той не можеше да си я представи сред цялата тая дребнава смрад.

Каза:

— Няма да настоявам и да те убеждавам повече, доня Рахел, нито теб, дон Йеуда. Но позволете ми да остана тук до спускането на нощта. Тогава ще се върна без вас.

Остана, държа се ненатрапчиво, деликатно. Долавяше кога Йеуда иска да бъде насаме с Рахел и съумяваше да се върне тогава, когато трябва. Ту бяха тримата заедно, ту Йеуда седеше заедно с Рахел в стаята ѝ, ту Бенямин се разхождаше заедно с нея по градинските пътеки, посипани с чакъл.

Рахел почти не говореше, ала нейното мълчание се струваше на Бенямин по-красноречиво от думи. Той се опита да я рисува. Отказа се. Дързост бе да се състезава с бога, който беше създал тази жена. Кой, пък бил дори майстор на майсторите, можеше да помисли да пресъздаде вътрешната хармония на Рахел, дълбоката съгласуваност между тялото, лицето, движенията? Чрез нея се потвърждаваше учението на Платон: „Красотата не стои по-високо от другите идеи, но тя сияе чрез окото, най-светлия орган на нашите сетива, по-светъл от всички останали органи на нашата телесна обвивка.“ Символ бе тя, Рахел, символ за онова, което ощастливява и възвисява хората. Всеки, който я видеше дори само да минава покрай него, трябваше да стане по-добър. Тоя груб рицар и крал бе единственият, когото тя не бе направила по-добър — и затова единственият, когото Бенямин мразеше в тоя ден. С болка чувствуваше как Рахел още се надява да превърне в човек тоя безчовечен крал и още повече я обичаше заради тази нейна детинска, нерушима вяра.

Късно следобед Йеуда и Бенямин седяха край брега на езерцето. Бе много горещо, ала тук жегата не бе толкова тягостна; разхлаждаха нозете си във водата и се наслаждаваха на тая прохлада. А това беше предпоследният ден преди смъртта на Йеуда.

И Йеуда го замоли:

— Кажи ми, мой млади дон Бенямин, който си тъй начетен в писанието и в много други науки: какво мислят твоите учители и какво мислиш самият ти за задгробния живот?

Дон Бенямин се загледа в комарите, които танцуваха над езерото, видя как един лист се отрони във водата, как заплува и се завъртя. Обмисли отговора си. Каза:

— Нашият господар и учител Моше Бен Маймон учи: „Безсмъртието е дадено само на «съзнаващата част» от човека. Само «придобитият разум» надживява тялото, само онази мъничка, най-благородна частица от човешката душа, която често и успешно се е стремил да познае истината.“ Тъй учи Моше Бен Маймон.

Той помълча малко, сетне додаде:

— Но в Талмуда е казано: „Заради мира може да се пожертвува дори истината.“

Вечерта настъпи. Бенямин все отлагаше тръгването си. Но бледият тънък лунен сърп стана по-ярък, време бе вече да си отива.

Йеуда и Рахел го придружиха до портата.

— Мирът да бъде с вас — каза той.

При завоя на леко издигащия се път той се извърна. Сред смътната светлина блещукаше надписът: „Алафия — мир на влизащия в този дом“.

Йеуда и Рахел вече не бяха там.

Все повече се разгаряше жаждата на народа в Толедо да накаже виновниците за поражението при Аларкос. Малцина не се бяха поддали на тоя свят и яростен фанатизъм, с който беше наситен въздухът. Появеше ли се някой евреин извън здравите стени на Худерия, малтретираха го; голям брой бяха избити. Пострадаха и някои от покръстените араби. Налагаше се да се вземат мерки за защита на населението.

Кралицата нареди да извикат Гутиере де Кастро.

Не смеела, обясни му меко и коварно тя, и занапред да поверява на кастилски военачалници охраната на множеството заплашени жители. Кастилците били озлобени от загубата на свои братя и синове и никак не били склонни да защищават люде, които народът

несправедливо смятал виновни за нещастиято. Ето защо един арагонец по-добре щял да съумее да въздвори ред в града.

— Направи ми тази услуга, дон Гутиере! — замоли го тя.

Гледаше го право в лицето със своите зелени очи и разкопчаваше ръкавицата си.

— Зная — продължи тя, — че тая задача съвсем не е лека и може би не ще бъде възможно да се запази всеки от тия хиляди люде. Мога да си представя, че ще има случаи, когато ще бъде по-добре да се пожертвува един отделен човек, за да се защитят многото хиляди.

Кастро се замисли. Сетне, с присъщата си бавност, отвърна:

— Струва ми се, че те разбираем, благородна дамо. Ще сторя всичко, което е по силите ми, за да оправдая твоето доверие.

Поклони се дълбоко и почтително, пое ръкавицата почти нежно.

Кастро едва си беше отишъл, когато съобщиха на кралицата, че е дошъл каноникът. Яростното негодувание, което го беше довело вече веднъж при нея, все още не бе напуснало дон Родриге. С гняв и болка съзнаваше той колко безсилен бе пред мрачното безумие, пламнало в града. Трябваше отново да предупреди кралицата, да я накара да стори нещо.

Настойчиво поиска от нея да защити невинните. Тя му отговори е царствено ласкав укор:

— Наистина ли смяташ, мой достопочтени отче и приятелю, че бог е поставил на кастилския престол толкова бездарна кралица, която да се нуждае от такова напомняне? Всичко, което можеше да се стори, е сторено. Не съм поискала от алхамата нито един човек за защитата на градските стени, така че евреите могат да използват цялата си въоръжена сила за своя самозащита. Освен това от предпазливост поверих на арагонците да охраняват заплашените люде, защото се опасявам, че един или друг от касти леките рицари може да прояви мекота и да не вземе бързи мерки срещу нарушителите на реда. Удовлетворява ли те това, дон Родриге?

Каноникът знаеше, че гневът на толедските граждани е насочен главно срещу дон Йеуда и много му се искаше да запита и за него. На драго сърце би отишъл в кастильото, и то не само от приятелски чувства към Йеуда; все по-горещо ставаше желанието му да поговори с мъдрия Муса за страшните неща, които ставаха наоколо. Но нима не си бе наложил сам епитемия заради оная човечност, която в сегашните

времена му бе запретена, нима не си бе забранил сам да ходи в кастильото? И ако сега се тревожеше за Йеуда, не беше ли това сама предлог, за да иде при своя приятел Муса? Ако някой можеше да се защити сам, това бе именно дон Йеуда с богатия си житейски опит. Пък и немислимо бе някой кастилец да посегне на живота или имота на един член на кралския коронен съвет. Стори му се двойно по-смешно да прояви опасенията си за ескриваното пред надменните, почти насмешливи очи на доня Леонор. Благодарил на кралицата за нейната предвидливост и си отиде.

Дон Гутиере де Кастро се зае да изпълни усърдно и точно възложената му задача. Най-напред той провери какво е положението с покръстените араби. Те живееха в свой отделен квартал, около трите си черкви, повечето от тях бяха дребни люде. На тълпата не бе доставило удоволствие да се занимава с тях, бяха ги оставили намира. Все пак техните стени и порти бяха слаби, Кастро разстави около квартала им два малки отреда. Сетне провери здравината на стените и портите на Худерия. Бяха здрави, безредните тълпи едва ли можеха да нахлуят през тях. При все това Кастро запита парнаса да му постави ли на разположение от своите въоръжени люде; дон Ефраим благодари вежливо и отказа.

Еврейските квартали извън градските порти бяха опразнени, останали бяха само неколцина старци и деца. В много от напуснатите домове се бяха настанили християнски бежанци. Къщите, от които можеше да се вземе нещо, бяха разграбени. Всичко в синагогата беше направено на пух и прах. Върху *алмемора*, естрадата, от която е съботен ден четяха светото писание, някакъв шегобиец бе поставил кукла — чучело на стар евреин; Кастро се разсмя от сърце.

Ако тук имаше малко работа за него, толкова по-трудно му се стори да изпълни поетото задължение, когато застана пред кастильото.

Често беше стоял там. Мнозина стояха там често. Тъй като не можеха да проникнат в Худерия, а не си заслужаваха трудът да се нахвърлят върху неколцината жалки заподозрени извън нейните стени, хората в Толедо все по-силно се изкушаваха да излеят свещения си кастилски гняв върху тоя великолепен дом и приказните съкровища, струпани в него. Трябваше да разрушат до основи предизвикателно

бляскавия кастильо. Трябваше да хванат лъжеца и предателя, скрит там като някой черен паяк, и да смачкат него и дъщеря му, вещицата, която бе омагьосала краля. Това бе богоугодно дело и истинска наслада за сърцето и душата в тия печални времена. Така че когато и да минеше край дома, Кастро сварваше там тълпи от хора, вперили жадно и изкусено погледите си в стените.

Бавно, недодялано се влачеха мислите през мозъка на Кастро. Дали евреинът беше толкова дързък, та да живее още в тоя дом? Не, страхливец беше евреинът, но крайно самомнителен и обичаше да се надува, много възможно бе да е още там. А тоя дом бе негов, на Кастро, това бе Кастильо де Кастро, предците му го бяха завоювали преди сто години от мюсюлманите. И все още бе негов тоя дом, самата доня Леонор беше казала тъй. Когато войната се разгори напълно, бе казала тя, ще изхвърлим евреина. Войната едва ли можеше да се разгори повече отсега и ако битката е била изгубена, причина за това бяха именно предателствата на тоя евреин, нетърпимо бе той да продължава да се перчи нагло тук, в кастильото. Над много други, над хиляди други евреи бе надвиснала опасност заради тоя единствен негодник и най-голям предател. Не че ще бъде жалко за тях, но той бе поел вече задължението да ги спаси и доня Леонор изрично му бе заповядала, че е по-добре да пожертвува единици, отколкото да изложи на опасност хиляди.

Минавайки покрай къщата, Кастро спираше като останалите и чакаше. Всички чакаха, чакаха заплашително. Никой не искаше да бъде първият, който ще посегне върху дома на могъщия ескривано.

Все по-често минаваше Кастро край дома. Домът го привличаше. Винаги виждаше същото; тълпите стояха край оградата, глухо ръмжаха, чакаха.

Веднъж обаче чу още отдалеч пронизителни, разюздани викове. Забърза. И гледай — мнозина, доста голяма група, удряха по огромната порта. Удряха и с тежкото чукче на портата по желязото, така че неговият звън ехтеше буйно и повелително сред крясъците на тълпата. Ала вратар не се показваше.

Най-сетне един от мъжете се покатери на раменете на друг и оттам — върху стената. Озова се горе бързо сред ликуващите викове на множеството. Изчезна зад зида. И ето, малката вратичка в портата се отвори и от нея се подаде ухиленото, тържествуващо лице на

нежелания гост; с шеговито, учтиво движение той покани и останалите да влязат.

Кастро стоеше и размисляше. Водеше със себе си неколцина от своите хора, нямаше да му струва много усилия да защити портата и да я удържи, докато повикат подкрепление. Но не гласеше ли дадената му заповед да пожертвува отделни лица и да спаси хилядите? Той стоеше и не предприемаше нищо и все повече хора проникваха през малката вратичка на портата във вътрешността на кастильото.

Най-сетне самият той последва тълпата. Сега, когато се намираха във външния двор, виковете бяха утихнали. Не се Показваше никой от обитателите, никой от многобройните слуги, писари, домашни прислужници. Нахлулите унило се въртяха покрай стените, колебливо разтвориха втората порта, която водеше към вътрешността. Удивени, смутени, глуповато ухилени, стояха сред нямото великолепие. Пристъпиха по-навътре. Беда искат, събориха една ваза, втора. Тя се строши. Някой взе от близката ниша бокал от скъпоценно стъкло, запрати го към пода; бокалът падна върху дебелия килим и не се счупи. Сега вече ядосан, човекът дръпна килима. Откри каменния под, удари с всички сили стъклото в камъка. То се строши с остър звън.

Появи се уплашен слуга, мюсюлманин. Понечи да каже нещо, да успокои, да вразуми тълпата, може би искаше да съобщи, че господарят на дома не е в къщи. Сред общия крясък никой не го чу, пък и не искаха да го чуят, удариха го през устата, изблъскаха го назад, най-напред колебливо, сетне все по-злобно. И ето, той лежеше на пода окървавен, задъхваше се. Тълпата ликуваше. Побесня. Почна да къса, да чупи, да тъпче всичко, което можеше да се скъса или разбие.

Кастро гледаше като вцепенен. Това е неговият дом. Войната е в разгара си, а доня Леонор каза, че този дом е негов. Изглежда, че евреина, който се е загнездил тук, го няма; а може и да се е сврял в някой ъгъл — е, това ще се види. Този дом е негов, на Кастро, най-сетне. И е много богат дом. Нечестив, езически дом.

Как е посмял само този дързък евреин! В какво е превърнал хубавия му, рицарски, християнски кастильо!

Бавно, с тежки крачки Кастро прекоси залата, изкачи се на малката естрада застана пред отворената портичка на оградката, заобикаляща естрадата. Стоеше там, едър, набит, широкоплещест, в позата, предписана от древния обичай — разкراчил нозе, сложил двете

си ръце върху дръжката на меча; хлътналите му очи гледаха с наслада хората, които освобождаваха дома му от сметта, с която евреинът го бе измърсил.

През това време в къщата бяха нахлули още повече люде; бяха разтворили изцяло главната порта. Сега просторният, тих дом, залите и малките му стаи, дворовете и спалните му изведнъж се изпълниха с крещящи, побеснели хора. Някои тъпчеха джобовите си с всичко, което им се стореше ценно. Ала на повечето не бе до това; единственото им желание бе да громят, да разбиват. Търсеха евреина, но той, страхливецът, не бе там, беше избягал. Намериха само няколко жалки слуги, върху които можеха да излеят злобата си. Но поне имуществото на евреина бе там, тия скъпи, нечестиви вещи, заради които той беше ограбил и предал страната. Яростта на всички се насочи срещу тия вещи. Късаха, трошаха, разбиваха, унищожаваха — гневно, настървено, ликуващо.

Тяхното безумие овладя и Кастро. И в него всичко бушуваше: „Нека с това тук се свърши! Нека загине! Нека се превърне в развалини целият този изнежен, пищен, еврейски, женствен, езически разкош!“ И той заудря с ножницата на меча си крехките, очарователни предмети и завика: „A lor! A lor!“, нахвърли се върху надписите по стените и почна да ломи нежните, пъстри камъни.

Мълчалив, слаб човек в свещенически одежди се приближи до него, побутна го за ръката: дон Родриге.

Обикновено каноникът предпочиташе да заобикаля и да не минава покрай кастильото; страхуваше се от изкушението. Но днес беше чул силните, яростни крясъци, страхът го беше довел. Видял бе широко разтворената порта, видял бе как хората се блъскаха с гневни виковете, за да влязат през нея. И ги беше последвал. Те бяха сторили път на свещенослужителя. И ето сега той хвана за ръката тоя човек с благороднически доспехи, който, при все че явно бе рицар, вземаше участие в злодеянието.

Тъй като човекът се извърна към него с яростно, озлобено лице, каноникът каза:

— Аз съм дон Родриге, член на коронния съвет.

Кастро се усмихна широко, предизвикателно:

— А аз, достопочтени отче, съм дон Гутиере де Кастро, глава на рода, чието име носи тоя дом.

Родриге си спомни за предохранителните мерки, взети от кралицата. Смътно подозрение се надигна в душата му.

— Ти допускаш тия тук да грабят и да рушат? — запита той.

— Нима добрите кастилци трябва да се церемонят, когато търсят един предател? — отвърна му Кастро с въпрос. — След като загина цветът на християнското рицарство, какво значение имат няколко еврейски килими и пергаментови свитъци?

Родриге запита:

— Не си ли ти човекът, комуто е възложено да защитава заплашените?

Гутиере спокойно изгледа свещенослужителя в лицето.

— Да — отвърна той, — и ще мога с чиста съвест да върна ръкавицата на нашата достойна господарка. Изпълних поръчението й. Оставих народа да излее гнева си срещу отделни, виновни люде и тъй помогнах на огромното множество от ония, които са подозирани несправедливо.

Потресен, не вярвайки на ушите си, Родриге запита:

— Ти казваш, че поръчението ти е било такова?

— Тъй гласи заповедта на кралицата — каза Гутиере.

Обхванат от внезапен страх, Родриге запита:

— Какво стана с дон Йеуда? Да не се е случило нещо с ескриваното?

Кастро сви рамене изразително, презрително.

— Тук във всеки случай го няма — отвърна той. — Изглежда, че псето се е измъкнало.

Родриге облекчено си отдъхна. Беше станало тъй, както бе предположил. Дон Йеуда беше в безопасност.

Опомни се.

— Ти си кръстоносец — рече той. — В името на църквата ти напомням: сложи край на тия позорни безчинства тук.

Кастро се огледа, видя, че не беше останало вече много нещо за разрушаване.

— На свещенослужителя приляга да бъде благ — каза с добродушна насмешка той и даде на хората си заповед да изтласкат неканените гости от дома.

Тъй и стана.

Дон Гутиере се сбогува учтиво с каноника, огледа още веднъж извършеното и си тръгна, преизпълнен с радостната надежда, че отново ще превърне този езически разкош в кастильо де Кастро.

Родриге остана в опустошения дом. Чу как се оттеглиха и последните, как голямата порта се затвори с глух трясък. Внезапно настъпилата тишина нахлу в него почти болезнено. Отпусна се на пода сред отломките и парчетата счупени стъкла, овладян от тежка, мъчителна умора. Дълго седя така. Стана, с усилие провлачи нозе, тръгна из помещенията, които познаваше тъй добре. Дупки, цепнатини, развалини зееха насреща му, отвсякъде. Продължи да обикаля из запустелия дом; стараше се да пристъпва тихо, сам не знаеше защо. Вдигаше от пода отломки, парчета от мебели, от платове, оглеждаше ги, клатеше глава. На земята се валяше някаква книга, измърсена, разкъсана. Взе я, опита се да оправи листата ѝ, да подреди скъсаните ѝ страници, машинално зачете. Беше „Етиката“ на Аристотел.

Озова се в полукръглата галерия на Муса. Тук се бяха намирали диваните, на които приятелят му толкова често бе седял, удобно облегат, на безгрижен разговор с него; какво ли беше станало сега с Муса? Ето, там бе стоял неговият писмен пулт, отгдето той бе обичал да подхвърля през рамо остроумните си, кротки, насмешливи забележки. Пултът бе разбит на парчета; някой не беше пожалил труд да насече здравето скъпо дърво с брадва. Много от пъстрите букви по надписите, по стените бяха разбити и изпадали на пода. Машинално впери поглед в надписа: „Не е по-добър човекът от скота“. Забеляза, че от думата *хабахемах* — „скот“ — са избити буквите „бег“ и „мем“. Трите „хе“-та като по чудо бяха оцелели.

Родриге се сви отново на пода, затвори очи. Откъм двора долиташе еднообразният ромон на водоскоците.

Струваше ли му се, или действително откъм градината се чува тихи, предпазливи стъпки? Не се беше излъгал. Изведнъж пред очите му изпъкна милото, грозно, умно, добре познато лице, леко насмешливо въпреки цялата мъка, изписана по него. И спокойният, безстрастен глас на Муса каза:

— Чудесно е, че след толкова шумни гости си останал само ти, мой тихи и уважаеми приятелю.

Щастливият Родриге бе твърде развълнуван, за да може да проговори; взе ръката на приятеля си и я погали.

— Много късно дойдох — каза най-сетне той. — Пък и едва ли щях да съумея да усмиря тия побеснели люде. Но ти си жив! — каза той.

Муса никога не бе предполагал, че в гласа на каноника може да звучи толкова топлота. Родриге все още държеше ръката на своя приятел, гледаха се, усмихваха се, засмяха се.

Сетне каноникът запитва за Йеуда. Когато Муса му съобщи, че той е при дъщеря си в Галиана, Родриге си отдъхна.

— В кралския дом сигурно ще бъде в безопасност — рече той. — При все това, от предпазливост, още днес ще отида при доня Леонор и ще поискам около Галиана да бъде поставена силна стража. А сега, драги мой Муса — каза необичайно властно той, — ти идваш с мен и докато градът се усмири, ще живееш в моя дом.

— Би трябвало по-рано да дойда при теб — отвърна Муса. — Но си казвах: в тия времена един стар еретик мюсюлманин никъде не е желан гост.

— Прости ми, мъдри мой приятелю — възрази Родриге. — Това са първите неразумни думи, Които чувам от теб. Да вървим — настоя той.

Но Муса го замоли да почака още малко и обясни:

— Трябва да взема хрониката си и няколко книги.

И е тържествуваща хитра усмивка му съобщи, че е наредил да се изпратят в Худерия Двата най-ценни ръкописа от Авицена и атинският ръкопис на „Републиката“ от Платон. Сетне се вмъкна в подземията и когато се върна, цялото му лице сияеше от радостна усмивка. Носеше под мишница ръкописа на своята хроника.

Хората, безчинствували в кастильото, не се разпръснаха. Разочаровани бяха, че не им се беше удало да унищожат заедно с всичко останало и предателя, и вещицата. Отправиха се към Худерия и поискаха да им предадат Йеуда и Рахел, ала надеждни люде им обясниха, че те не са в Худерия.

Негодуванието, че двамата се бяха изплъзнали, растеше. Докато още дишаха, техният дъх отравяше и мърсеше въздуха; дълг на всеки

добър християнин и кастилец бе да ги премахне от тоя свят. Та нали сам бог бе предизвестил тях двамата за наказанието, което ги чакаше? Нима синът, който еврейката бе родила на краля, нашия господар — знаеха това от градинаря на Галиана, някой си Белардо, — нима тоя син не беше изчезнал тайнствено оттам? Сигурно сам бог го беше прибрал, за да накаже по тоя начин смъртния грях. И нима еврейката още преди месеци не бе извадила от Тахо с въдицата си мъртвешки череп?

— Същият тоя Белардо бил съобщил — каза някой, — че вещицата продължавала да си живее както преди в Галиана, сякаш нищо не се е случило; да, тя дори прибрала там и баща си.

Повечето люде не бяха склонни да вярват, че изобщо е възможно толкова сатанинска наглост. Би могло да се провери, предложи някой. Тълпата стоеше смаяна, съблазнена. Но се колебаеха; кастильото бе домът на евреина, Галиана бе дом на краля.

— Е, до Галиана все пак можем да идем — обадиха се неколцина. — А пък там вече ще видим какво ще правим.

Предложението се хареса на всички.

И първите вече се отправиха надолу към моста. Не бързаха, мнозина се присъединиха към тях, станаха стотици, може би дори хиляди.

Бавно, сред летния зной, прекосиха площада Сокодовер. Питаха ги какво смятат да правят, те обясняваха, толедчаните се смееха съучастнически, развеселени.

При голямата, главна градска порта стражите любопитствуваха:

— Накъде сте тръгнали?

Те отговориха:

— Да видим къде са ония двамата.

И стражите при портата също се засмяха.

Войниците, застанали на пост на кулите край големия мост, ги запитаха накъде отиват и когато им обясниха, също прихнаха да се смеят.

И така хилядната тълпа се отправи надолу под палещия зной. Все повече и повече хора се присъединяваха към нея, трябва да бяха станали около две хиляди.

Кастро научи какво са предприели толедчани. Заедно с няколко души от свитата си той се отправи на кон след тълпата. Задмина я, остави я да продължи напред, задмина я отново, спря пак. Мислите пъплека през ума му бавно, все още неизяснени докрай.

„Трябва да пазя кралския имот“ — мислеше той, И си казваше: „Обаче бива ли един християнски рицар да се противопоставя на божие наказание?“ И още: „Ще постъпя тъй, както ми е заповядано. Няма да защитавам предателя и вещицата и да излагам на опасност стотиците хиляди толедски евреи. Но имота на краля ще пазя — реши той, — това е мой дълг.“

След като дон Бенямин си беше отишъл, Йеуда и Рахел продължиха своя тържествено безгрижен живот в Галиана. Обличаха се грижливо, дълго седяха на трапезата, разхождаха се в градината след залез слънце, водеха спокойни, тихи разговори.

Дойката Саад, със страх, изписан по цялото й пълно лице, първа донесе вестта, че неправовърните — Аллах да ги накаже с вечно проклетие — идват насам, и какво да правят сега?

Йеуда каза:

— Да мълчим и да се подчиним на съдбата.

Влязоха във вътрешните помещения на дома, в покоите на Рахел. Стаята не бе много голяма, в единия ѝ край имаше естрада, както се следваше за покоите на високопоставена дама. Йеуда бе сложил нагръдната си плочка — знака за заеманата от него длъжност. В помещението владееше полумрак и от навлажнената сукнена облицовка на стените струеше прохлада. Седнаха там и зачакаха ония, които приближаваха към техния дом.

А те бяха стигнали вече до белия зид, заобикалящ имението. На малката вратичка на портата се показва вратар, върху ризата му бе извезан кралският герб, трите кули. Тълпата се колебаеше, не знаеше какво да стори. Погледите на всички се впериха в Кастро.

Той пристъпи напред с привичните си широки, тежки крачки и каза:

— Искаме да погледнем вътре. Само това искаме. Няма да повреждаме имота на краля. С мен е моята стража и тя ще бди никой да не поврежда кралското имущество и да не тъпче градинските лехи.

Пазачът се колебаеше. Ала в това време неколцина се бяха прехвърлили през не много високия зид, отдръпнаха вратаря настрана, без каквото и да било насилие. Кастро прекрачи портата, след него — въоръжените му стражи, след тях — тълпата.

Хората се придвижваха бавно към летния замък по алеите, посипани с чакъл, удивляваха се на градината. Внезапно се появи Белардо. Беше препасал кожения колан, носеше кожения шлем и алебардата на дядо си.

— Благородният рицар желае да види доня Рахел? — угоднически запита той. — Нашата господарка е в покоите си, на естрадата — не спираше да бърби градинарят. — Доложено ли е за благородния рицар? Да доложи ли?

— Заведи ни при нея — каза Кастро.

Последваха Белардо в дома — Кастро, войниците му и само неколцина от тълпата. Изведнъж зноят от градината, ослепителната белота на зида, прахът от пътя, по който бяха вървели потни и шумни, сякаш остана далече зад тях, заобиколи ги тишината на прохладното, полумрачно, странно подредено помещение. Останаха близо до входа, отрезвели, малко смутени.

Естрадата, на която седяха Йеуда и Рахел, бе отделена от останалата част на помещението с ниска оградка, по средата на която имаше широк отвор. Когато пришълците влязоха, Йеуда се изправи бавно; ето го, стоеше там, леко опрял едната си ръка на оградката, и гледаше нахлулите люде спокойно, почти насмешливо, както се стори на Кастро.

Рахел не бе станала. Седеше на дивана полузакрила челото си с малък воал и гледаше също така спокойно Кастро и неговите хора. Откъм патиото се долавяше тихият ромон на водоскока и много отдалеч, приглушено, откъм пътя, глъчката на тълпата. Все едно и също нещо повтаряха те, тия отвън, но не можеше да се разбере какво. Кастро го разбираше. Знаеше. Те викаха: „Тъй иска бог“ и „Matad, matad! Убийте ги!“

Йеуда видя грубите лица на войниците и на техния началник, видя хитрия, страхливия, учтивия, глупавия градинар Белардо и жаждата за убийство, изписана дори по неговото лице, досещаше се какво означават виковете вън, знаеше, че не му остават да живее още много минути. Задави го страх. Опита се да го прогони чрез мисли.

При всекиго идва някога рушителката на всички неща и той сам бе пожелал тя да дойде при него тук и сега. Още преди няколко дни беше приключил сметките си. Много суетни неща беше вършил, а и някои добри, само защото бе искал да се издигне над другите. Погледна надписите околоръст, те възхваляваха мира. Години наред бе запазил той мира и процъфтяването на Полуострова. А и смъртта му ще донесе благослов за мнозина. Тия жалки убийци много скоро ще се разкайват за онова, което вършат; няма да посмеят да посегнат на други и той ще е умрял за благо на своите франкски бежанци.

Сетне отново леден страх задуши мислите му. Ала неговото лице запази същата спокойна, леко насмешлива маска.

Спокойно остана и лицето на Рахел. Алфонсо ѝ бе наредил да го чака в Галиана. Господар тук беше Алфонсо, какво можеше да ѝ стори тоя непознат човек? Заповядваше си да не се бои, да бъде достойна за Алфонсо; той искаше жената, която обича, да бъде безстрашна. И ѝ бе обещал, че ще дойде. Тя не помръдваше. Ала тялото ѝ чувствуваше, че смъртта приближава и страх свиваше сърцето ѝ.

Неканените гости все още стояха покрай стените и не знаеха какво да правят. В продължение на половин минута, на цяла вечност, никой не отвори уста.

Сетне, внезапно, Белардо избърбори:

— Благородният рицар не пожела да докладвам за него, благородна дамо.

И сега заговори и Кастро.

— Няма ли да станеш, еврейко, когато при теб идва рицар? — каза той с грубия си, писклив глас.

Рахел не му отговори. Изведнъж го обзе съмнение.

— Или си християнка? — запита той. Защото в такъв случай нямаше право да нахлува тук.

Но Белардо го успокои:

— Нашата господарка доня Рахел не е християнка — каза той.

Кастро се изчерви. Ядоса се, че се беше подвел от престорената ѝ игра на знатна дама. Рахел забеляза яростта, която се надигаше в него, и внезапно ѝ се стори, че пред нея е вбесеният Алфонсо — да, това бе Алфонсовото лице, разкрито от безмерен гняв. Ала тутакси то се изгуби и тя видя онзи Алфонсо, който се беше борил с бика — лъчезарен, прекрасен. Не, в тоя решителен час тя не бива да посрами

Алфонсо. Когато му разказват как онзи остървен мъж се е нахвърлил върху нея, трябва да му кажат: но Рахел не се изплаши.

Стана бавно, с детско и при все това величествено движение.

Но не пред остървения рицар ставаше тя, а пред смъртта.

Ти стоеше там, доня Рахела Ибн Езра, Хубавице, пратеничка на сатаната, наложница на Алфонсо Кастилски, издънка от рода на Давид, майка на Имануил. Сърцевидното ти лице е по-мъдро от преди и дори ако на него е избил цветът на страха, той е скрит под бледомургавата ти кожа. Синкавосивите ти очи, още по-големи, гледат нейде в далечината, може би в страшна пустота, може би към нещо много светло, възвишено, желано.

Кастро се опита да дойде на себе си. Всичко бе много различно от онова, което си бе представял; това бе кралски дом, и жената, макар и еврейка, беше наложница на краля и му беше родила незаконен син.

Но ето че най-сетне дон Йеуда заговори. Запита спокойно и говореше на латински:

— Кой си ти? И какво желаеш?

Кастро впери поглед в човека, в евреина, който бе откраднал дома му и се беше загнездил в него и който беше виновен за смъртта на брат му, и който носеше на гърдта си плочата с герба на Кастилия, и който дръзваше да му говори учтиво, високомерно и на латински, като рицар на рицар. Удари се по гърдите и му отговори на смесица от арагонски и кастилски:

— Аз съм Кастро, евреино, и с това знаеш всичко, Йеуда го изгледа със съвсем лека насмешка, както бе гледал по времето на най-голямото си величие, и любезно каза:

— Тъй и си представях, че изглеждаш.

Сетне извърна лице от Кастро и веднага го забрави. Погледна дъщеря си, опивайки се от съзерцанието, и се замисли за внука си, за мъничкия Имануил. Беше загубил Аласар, след няколко минути ще изгуби и тая своя мила дъщеря, след няколко мига ще умре; ала момчето Имануил Ибн Езра живее, недостижимо за враговете.

И Рахел мислеше за сина си. Не беше могла да преобрази Алфонсо, ала хубавото в него продължаваше да живее. И отново в нея се надигна смътна, неизразима с думи, представата за Месията, който побеждава звяра, бика и донася мир на земята. И видя погледа на баща си и му отвърна с поглед, и каза:

— Имаше право, татко мой, като спаси Имануил. Нашият Имануил ще живее. Цялата ми душа е изпълнена с благодарност към тебе.

Вълна от нежност, доволство, гордост се надигна у Йеуда. Ала тутакси спадна отново. И отново го сграбчи леден страх. Намери в себе си още сили да се извърне към изток. Сетне сведе глава и без да се противи повече, зачака удара, закопня за него.

Кастро не беше разбрал думите, произнесени от Рахел по еврейски, ала почувствува: те, тия там, не се бояха от него, присмиваха му се. И гневът, който го обзе, разби у него и последните колебания.

— Никой ли не иска да свърши с тая паплач? — извика той. — Да не би да сме дошли на приказки с тях?

Изтегли меча си, ала веднага го прибра обратно.

— Няма да цапам меча си с кръвта на това псе — каза той с безкрайно презрение.

Премери се спокойно и удари с ножницата черепа на извърналия се Йеуда.

През цялото време Рахел беше знаела, че тя и баща ѝ ще загинат; знаел го беше разумът ѝ, знаело го бе тялото ѝ, пъргавото ѝ въображение бе събрало и свързало стотици картини на смърт от стотици приказки. Ала дълбоко в душата си тя не бе вярвала, че ще умре. Не бе повярвала дори и тогава, когато пред тях беше застанал Кастро. Едва сега с цялото си същество осъзна, че никакъв Алфонсо няма да дойде да я спаси, че през следните минути ще умре, и я обхвана ужас, по-ужасен от всичко, на което хората са дали име. Тя посърна, превърна се в празна обвивка, нищо друго не остана в нея освен страха. Той разтвори устата ѝ, ала от задавената ѝ гърд не излезе вик.

Всичко, което се беше случило в стаята с естрадата, бе станало без шум, странно приглушено сред полумрака. Навъсените спътници на Кастро неволно се бяха отдръпнали още повече, когато той пристъпи към евреина, бяха се притиснали още повече към стената. И при безшумната смърт на Йеуда се чуваше тяхното задъхано дишане, и все още се чуваше ромонът на водоскока, и все още далечният глъч на тълпата отвъд белите стени.

Изведнъж дойката Саад закрещя пронизително, безумно. И сега неочаквано градинарят Белардо вдигна оръжието си и обхванат от бяс,

самозабравил се, удари Рахел със свещената алебарда на своя дядо. И тогава се нахвърлиха и останалите, заудряха Рахел, дойката, Йеуда, сипеха върху тях удари още дълго след като бяха престанали да се движат, тъпчеха ги с крака задъхани.

— Достатъчно! — заповяда внезапно Кастро.

Излязоха от стаята, без да погледнат вече назад.

Залитаха като пияни, смееха се глуповато, напуснаха дома. Един от войниците на Кастро с усилие откърти месузата от вратата и я скри в джоба си. Още не знаеше кое е по-добре — да я стъпче или да я вземе със себе си, за да го закриля. Инак никой не посмя да се докосне до нещо в дома на краля.

Другите бяха чакали вън, сред горещината и под ослепителната слънчева светлина. Сега Кастро им съобщи:

— Свършено е. Убити са. Вещицата и предателят са убити.

Чуха го навярно със задоволство. Ала външно не проявиха това задоволство, не крещяха, не ликуваха. По-скоро бяха смутени.

— Да — промърмориха те, — сега, значи, Хубавицата е убита.

Докато изкачваха нагорещения, пращен път обратно Към Толедо, радостта и гневът им се изпариха напълно. Стражите при градските порти ги запитаха:

— Е какво, погледнахте ли? Намерихте ли ги?

И те отговориха:

— Да, намерихме ги. Убити са.

— Добре сте сторили — казаха стражите.

Ала задоволството им не продължи дълго и техният гняв вече се бе изпарил и през останалата част от деня бяха замислени и мрачни.

Сега вече никой не помисляше да стори нещо на евреите. Добродушно се присмиваха на хората в Худерия:

— Какво сте се заключили? Нима ви е страх от нас? Та всеки знае колко смело са се държали вашите войници при Аларкос. Ние сме свързани с вас в тая обща беда.

ШЕСТА ГЛАВА

Дон Алфонсо удържа неочаквано дълго крепостта Калатрава. Беше ранен в рамото; макар и не много опасна, раната бе болезнена, често причиняваше треска. Ала въпреки това той сновеше и яздеше из крепостта, изкачваше се и слизаше с пълно въоръжение по стръмните стълби на крепостните стени, надзираваше и най-незначителните подробности от отбраната. Рицарите заклинателно умоляваха краля да си пробие най-сетне път до своята столица; защото мюсюлманите бяха проникнали вече далеч на север и пътищата за Толедо бяха прекъснати. Но Алфонсо изостави крепостта едва когато всякаква защита бе немислима и потегли с по-голямата част от гарнизона, за да си проправи с бой път към Толедо.

Подобно начинание изискваше предпазливост и смелост. Сега от близките му приятели при него бе само Естебан Илян; архиепископът дон Мартин и Бертран дьо Борн бяха пренесени в Толедо, тъй като и двамата бяха ранени. Алфонсо не показваше с нищо колко отчаян бе и колко голямо страдание му причиняваше поражението; ориентираше се бързо, проявяваше находчивост, решителност. Ала останеше ли сам с Естебан нощем, беснееше и даваше воля на своята ярост:

— Видя ли как са опустошили всичко? Сега чувствавам: изгореното и разореното — това съм самият аз; то е жива част от мене, като ръката или крака ми.

Представяше си как ще изглежда завръщането му в Толедо. Представяше си спокойното, надменно лице на доня Леонор и колко негодувание и презрение ще се крие зад това ясно чело, когато след своето тъй гордо потегляне на война застане пред нея жалък, покрит с позор. С безпомощна ярост мислеше за спокойното, подигравателно, почтително изражение на Йеуда. Мислеше за изразителното лице на Рахел. Нима не бе обещал да ѝ подари Севиля? Къде беше Севиля? Тя не ще го запита; ще застане пред него нежна, смирена, без нито думица укор, но наоколо ѝ бледо и насмешливо ще блестят нейните мъдри надписи за мира.

Неочаквано го обзе безсмислена ярост. Дон Мартин имаше право, Рахел *беше* магьосница, тя, именно тя бе осуетила кръщението на неговия син, тя бе превърнала в лъжа неговия вътрешен глас. Но не ще го магьосва повече. Нека се вие и гърчи мълчаливо, нека лицето ѝ се свива от болка: той ще принуди Йеуда да доведе сина му, ще кръсти детето, а ако след това Рахел не желае да остане повече в Галиана, вратата е отворена — Алафия!

Докато Алфонсо разчистваше по този начин своите сметки с Рахел, дон Родриге бе тръгнал вече, за да му съобщи мрачната вест.

Странно безсилие беше сковало Родриге след загиването на Йеуда и Рахел. Сега за него се бе сгромолясало всичко, към което беше привързан на този свят. Събаряше се кралството, зверски убити бяха скъпите му приятели и сам той, Родриге, носеше на своите плещи част от вината, защото бе позволил на краля да върви толкова дълго по този крив път. Смазваше го съзнанието за неговата безполезност, за неговото нищожество.

Дълбоко в душата си горчиво укоряваше дон Алфонсо, чието лекомислие бе донесло нещастие за цялата страна и нещастие за всеки, който се беше сближил с него. Не искаше да го вижда вече, не искаше да има нищо общо с него. Ала той все още обичаше този клетник и дългът и съжалението го караха сам да му занесе зловещата вест. Може би тъкмо безмерното нещастие щеше да научи този човек що е разкаяние, Родриге не искаше да го оставя сам в часовете на отчаянието.

Насреща му пристъпи един изнурен, трескав Алфонсо. Нетърпеливо го срязва, когато той го запита за раната му. Стоеше пред него раздразнен, мрачен, язвителен и предизвикателно му рече:

— Прав беше, мъдри мой отче и приятелю. Войската ми е разбита, кралството ми е разгромено. А доведох в страната четиримата конници на апокалипсиса, точно както ти ми предсказа. Дошъл си да чуеш това, нали? Е добре, признавам ти го, прав беше. Доволен ли си сега?

Неволно Родриге изпита топло съчувствие към човека, застанал пред него болен, дрипав и изнурен — душевно и телесно. Ала той не биваше да проявява слабост, трябваше да разтърси душата на този Алфонсо, на този роптаещ, бунтовен божи васал, който още не знаеше що е грях и що е разкаяние. Родриге каза:

— Страшни неща станаха в Толедо. Твоят народ хвърли вината за поражението ти върху невинни люде и нямаше кой да защити невинните.

И тъй като кралят продължаваше да се вира недоумяващ в него, каза му го право в лицето:

— Убиха доня Рахел и дон Йеуда.

Онова, което не бе успяло да стори нещастieto, нито измяната, нито голямото поражение, стори го тази вест: дон Алфонсо изкрещя. Нададе кратък, ужасен вик. Сетне изгуби съзнание.

Огромната вълна на любовта към приятеля помете всички други съображения на Родриге, сега той отново го обичаше тъй, както го бе обичал винаги. Уплашен се засуети около него, за да му помогне, изпрати да повикат лекаря.

Дълго време измина, докато Алфонсо дойде на себе си; огледа се, опомни се, каза:

— Няма нищо, това е тая глупава рана.

Не беше хапнал още през тоя ден. С бързи глътки изпи донесения бульон, нетърпеливо подкани лекаря, който сменяше превръзката му, да побърза. Сетне отпрати всички и задържа само Родриге.

— Прости, отче и приятелю мой — му каза. — Би трябвало да се срамувам, че се поддадох тъй на слабостта.

И злобно додаде:

— След като съсипах цялото кралство, за мен не би трябвало да има значение, че са загинали един мъж и една жена в повече. И без това трябваше да изгоня и двамата — мрачно процеди той. Ала тутакси се отрече от думите си: — Никога, никога не бих прогонил Рахел! И не се срамувам!

Стенеше, беснееше, скърцаше със зъби.

— Каква безбожна болка! Казвам ти, Родриге, приятелю, обичах я. Ти не можеш да разбереш, не знаеш какво е това, никой не знае. И самият аз не го знаех, преди да се изпречи на пътя ми тя. Обичах я повече от Леонор, повече от децата си, повече от кралството си, повече от Христа, повече от всичко. Забрави го, отче, забрави го веднага, но веднъж за винаги то трябва да излезе от мен, трябва да го кажа, и трябва да го кажа на теб: обичах я повече от безсмъртната си душа.

Той стисна зъби, за да възпре яростните слова, изпълнили гърдта му. Седна изтощен. Поразен гледаше Родриге как се бе променило лицето му. То се усмихваше насреща му изпито, плахо, разкривено, силно изпъкваха скулите, устните се бяха превърнали в две тънки ивици, очите изглеждаха малки и блестяха блуждаещо.

Доста време измина, докато Алфонсо се помъчи да изопне лицето си. Замоли Родриге да му разкаже каквото знае.

То не бе много. След като напразно търсили Йеуда в кастильо Ибн Езра тълпата толедчани се запътила към Галиана. Кой убил доня Рахел — било неизвестно, Дон Йеуда загинал от ръката на Кастро.

— Кастро? — произнесе със запъване кралят.

— Кастро — отвърна дон Родриге. — Нему бе заповядано да защитава заплашените; защото народът беше обезумял и мнозина бяха заплашени. Нему бе наредено по-добре да пожертвува единици, отколкото да изложи на опасност мнозина.

Кралят потъна в дълго и мъчително размишление.

— Кой даде тая заповед на Кастро? — запита пресипнало той.

Бавно и отчетливо дон Родриге отвърна:

— Доня Леонор.

Алфонсо изръмжа като ранен звяр.

— Псетата и лешоядите се нахвърлят отгоре ми, сякаш вече съм мърша — каза той.

Деловито, честно, с едва доловима ирония дон Родриге обясни:

— Трябваше да се вземат мерки. Бяха избили вече доста покръстени араби, а и евреи от поселището извън градските стени — казват, около стотина души.

— Не я защитавай! — избухна яростно, обезумяло Алфонсо. — Не защитавай Леонор! Не защитавай никого, и себе си не защитавай! И ти си виновен, всички сте виновни. Може би не колкото мен, но виновни сте! А аз ще наказвам. Ще ви покажа как се налагат наказания. Мислите, че щом съм изгубил сражението, съм вече безсилен? Още съм крал. Ще разследвам, ще съдя, страшно ще наказвам!

Внезапно той млъкна, застена, сви се цял, гневно махна с ръка на Родриге да го остави сам.

Преди да бе изминал и час, той заповяда да потеглят отново. И през тоя последен остатък от пътя даваше разпорежданията си внимателно и съобразително. Подкара коня си към портите на Толедо, едва след като и последният отред се намираще зад стените.

Отпрати се нагоре към своя замък. Слуги, камериери се втурнаха насреща му, изплашиха се от вида му, питаха не иска ли да се преоблече, не иска ли да се изкъпе, разрешава ли им да извикат лекаря. Отпрати ги грубо, издаде строга заповед да не допускат при него никого, дори и кралицата.

Седна на походното си легло, още с доспехи, потен и мръсен, страдащ, в неудобна поза, сам. Потъна в мрачни мисли. Не разбираше как беше станало всичко. Как се бе озовал Йеуда в Галиана — тоя хитрец, тая лисица, която подушваше отдалеч всяка опасност? И защо не бяха потърсили убежище зад здравите стени на Худерия те двамата, които тъй фанатично бяха държали на своето юдейство?

Бяха мъртви, убити, толкова поне се знаеше със сигурност. И ги бяха погубили Леонор и Кастро — Леонор със своя език и Кастро с пестника си. А той дори не се беше сбогувал с Рахел; избягал беше от нея отчужден, заслепен, озлобен. А сега Леонор я беше убила и на това отгоре му беше откраднала и сина, неговия Санчо, защото никога вече той нямаше да научи какво е станало с детето.

Обзе го заслепяваща ярост. Леонор го бе мразила от оня миг, когато бог му беше изпратил Рахел. Насъскала го бе да потегли на война, за да развърже ръцете си и да погуби Рахел. Всички го бяха предупредили да не започва битката, единствена тя, инак тъй щедра с предупрежденията си, беше мълчала, умишлено го бе тласнала към поражение само за да може да убие другата, съперницата си. Леонор е вещицата, не Рахел. Тя е истинска дъщеря на своята майка, внучка на оная прабаба, която сатаната беше отмъкнал от черквата направо в ада.

Радваше се на своя гняв, радваше се, че раната го болеше. И както бе още с прашните си доспехи, неизмит, без да сменя превръзката си се спусна през коридорите към покоите на доня Леонор. Отстрани уплашените придворни дами. Втурна се необуздано в стаята на Леонор.

Тя седеше на своята естрада, чиста, изрядно облечена, както винаги с осанка на благородна дама. Стана, пристъпи няколко крачки насреща му, нито много бързо, нито много бавно, усмихната. Той

вдигна ръка, за да я спре, и още преди да беше успяла да го поздрави, каза тихо и яростно:

— Ето ме. Не съм много приятен на вид. И не мириша много приятно. Воня на война, на труд, на поражение. Нищо по мен не е според правилата на куртоазията. Но и ти, струва ми се, не си се ръководила много от правилата на куртоазията, скъпа моя кралице доня Леонор.

И внезапно закрещя яростно, безумно:

— Ти разби живота ми, проклетнице! Не ми роди син, а когато ми роди, той беше болен и белязан още в утробата ти. И когато жената, която обичах, ми роди син, ти я уби. Баща ѝ, най-мъдрият, най-верният ми съветник, с ангелски език ме убеждаваше да изчакам подходящия час за войната. А ти ме насъска. Изкрещя презрението си право в лицето ми, за да ме прогониш на война с подигравките си. А сетне мълча, ти, красноречивата, нищо не каза за глупавия ми план и ме остави да налетя в тая моя предварително изгубена битка, за да можеш да убиеш най-милото, което бог ми бе пратил. Ти ме разсипа, и мен, и моята Кастилия. Ето те, стоиш тук, бяла, миловидна и царствена, ала отвътре всичко у теб е разпътно и фалшиво. И теб като майка ти те разяжда адската злоба, убийца такава!

Доня Леонор бе очаквала изблик на гняв; но не беше подготвена, че Алфонсо ще беснее тъй неукротимо, че толкова безумна ярост ще се надигне от дълбините на душата му. Сега той бе в състояние да я сграбчи с мръсните си голи ръце, да я стисне за гърлото да я удуши. Ала именно това, че той заплашваше и ругаеше тъй свиреп, тъй неописуемо гадно, като истински „Vilain“, разпали кръвта ѝ. Той бе опасен и такъв го искаше тя.

Отстъпи с леки крачки, изкачи се на своята естрада, седна, изгледа го с големите си зелени, изпитателни очи.

— Ще ми позволиш ли да ти напомня — каза спокойно тя, — че ние, майка ми и аз, ти предложихме в Бургос договор с твоя зет дон Педро? С тоя договор ти се задължи да не встъпваш във войната, преди арагонските войски да бъдат тук. Сторихме всичко, за да осуетим прибързаното ти геройство. Майка ми те увещаваеше, сякаш бе някое опърничаво хлапе. Никой не те е насъсквал, ти сам се насъскваше. Да ти кажа ли кое стана причина за поражението ти? Искаше ти се да блеснеш — пред мен, пред приятелите си и най-вече пред твоята

еврейка. Ето защо предизвика халифа, в пълен разрез с нашия договор и в разрез с всякакъв здрав ум и разсъдък. Ето защо тласна в бездната страната ни и цяла християнска Испания.

Дон Алфонсо стоеше пред нея, под самата естрада. Вперил бе поглед в нейното бяло лице с високото ясно чело и гъстата руса коса и я мразеше неудържимо заради злите, логични мисли зад това чело.

— Сега вече разбирам — проговори той тихо, горчиво, скърцайки със зъби — защо Хенри държеше майка ти затворена и не я освобождаваше въпреки всички заповеди на папата. Не мисли, че съм по-слаб от него. Не мога да те убия, защото си жена. Но не ще те оставя ненаказана, загдето погуби моята най-скъпа любима. Ще съдя, ще питам и ще разпитвам, ще извадя наяве хитрите ти, лукави нареждания и злодейските мисли, скрити зад тях — и нека тогава целият християнски свят те сочи с пръст като убийца. Няма да пощадя и кървавите ти слуги, Кастро и другите. Ще видиш, скъпа моя, как ще ги пипна. Ще минат те пред мен по Сокодовер в позорната каручка към бесилката. И ти, кралице моя, ще гледаш тогава, седнала до мен на трибуната, как ще увиснат твоите галантни рицари, твоите ланселотовци.

Леонор не отместваше поглед от него. Той се потеше и лицето му бе разкривено. Сплъстена бе русата му къса брада, нищо младо, нищо сияйно не беше останало в него, никой не би могъл да го сравни със свети Георг от Домфрон. Ала добре бе, че най-сетне излизаше наяве необузданата буйност, скрита в него; никой, дори и майка ѝ, не ще може да го укори вече в мудност.

Тя каза:

— Говориш безсмислици, дон Алфонсо, защото наложницата ти е мъртва. Аз не съм докосвала жената в Галиана. Никой съдия няма да ме признае за виновна дори ако прецени и последната дреболия, която съм сторила или не съм сторила.

Ала изведнъж достойнството и величествеността ѝ дойдоха до гуша. Слезе от своята естрада, пристъпи към него, съвсем близо, вдъхна зверската му миризма, каза му право в лицето:

— Но на теб сега, за пръв и последен път, ще ти кажа: да, аз го сторих. Позволих си това удоволствие, тая „Noche Toledana“. Прозрях злодейските мисли в главата на Кастро, не му попречих, подмамах го с кастильото. И бог ми помогна. Угодно е било на бога да загинат. Защо

не се бяха скрили при другите, зад стените на Худерия, тая твоя наложница и баща ѝ? Бог ги порази със слепота. Казвам ти го право в яростните, жадни за кръв очи: сърцето ми ликуваше, когато тя беше мъртва.

Алфонсо изстена, отвърна поглед от нея, отстъпи крачка назад, сега в лицето му имаше повече болка, отколкото ярост.

Леонор се бе насладила докрай на своето тържество. Почувствува съжаление към Алфонсо. Пристъпи, застана отново съвсем близо до него.

— Да не се караме повече, дон Алфонсо — каза умолително тя и гласът ѝ прозвуча необичайно нежно. — Ти си ранен, изнурен си. Позволи ми да се погрижа за теб; ще ти изпратя моя магистър Рейнеро, той е по-добър от твоите лекари. И позволи ми да ти кажа още: сторих го заради себе си, но положително и заради тебе. Обичам те, Алфонсо, ти знаеш. През всичките години ти бях по-предана и от стените на твоя замък, вярна, ти бях и тогава, когато очистих от пътя ти тази тук. Не можех да гледам равнодушно повече как кралят на Кастилия, бащата на моите деца, затъва в тинята. Можеш да ме изложиш пред цял свят. Можеш да ме убиеш. Но тъй беше.

Алфонсо знаеше: тъй беше, но си заповядваше да не го вярва. Можеше да разбере Леонор, ала само с разума си. Всичко в него бе настръхнало срещу нея. Не искаше любовта ѝ; гнусеше го любовта на убийщата.

Извърна се рязко, избяга от стаята.

След тоя разговор той изпита смъртна отпадналост, раната го болеше повече от обикновено. Позволи на слугите си да го изкъпят, да го превържат, да го сложат в постелята му. Спа дълго, дълбоко, без сънища.

Сетне се отправи на кон към Галиана.

Яздеше без свита по тесните, стръмни улици, които се спускаха към Тахо. Хората го познаваха, правеха му път, вглеждаха се уплашени в отслабналото, окаменяло лице, сваляха шапки и се кланяха дълбоко. Мнозина коленичеха. Той не виждаше, не чуваше, продължаваше да язди, бавно, вперил поглед пред себе си; отвърщаше на поздравите машинално, без да съзира никого.

Приближи белите стени. Много горещо бе, над Галиана се носеше тежка, мъглява мараня, всичко бе тихо като омагьосано.

Градинарят Белардо се приближи нерешително. Колебливо целуна ръката на Алфонсо.

— Много нещастен съм, господарю — каза той. — Не можах да запазя нашата господарка. Много бяха, може би две хиляди, и ги доведе знатен рицар, а аз имах само свещената алебарда на дядо си — твърде малко можех да сторя е нея срещу тълпата. Те крещяха: „Тъй иска бог!“ И тогава то се случи. Но инак не причиниха никакви щети. Всичко е в пълен ред, господарю, и в дома, и в градината.

Алфонсо каза:

— Вие сте я погребали тук, в Галиана, нали? Заведи ме!

Нищо не показваше, че могилата е надгробна. Намираше се близо до цистерните на Раби Ханан, голо, разкопано, тревисто място.

— Не знаехме какво да сторим — извиняваше се Белардо. — Тъй като нашата господарка Рахел не бе християнка, не посмях да поставя кръст.

Кралят му направи знак да го остави сам.

Отпусна се тромаво на земята, оплетен в сивата мрежа от горещина, изпарения, мътен блясък. Чимовете бяха струпани как да е, гробът изглеждаше занемарен, той не би погребал така и куче.

Мъчеше се да си припомни как беше бродил тук заедно с Рахел, как тя беше седяла гола край брега на езерцето, стараеше се да извика отново в паметта си нейното сърцевидно лице, походката ѝ, гласа ѝ, тялото ѝ. Ала успяваше да възстанови само отделни черти; Самата тя, Рахел, трептеше нейде далеч пред него, като маранята, като някакво неясно сияние. Ако изобщо бродеше някъде, духът ѝ би трябвало да броди тук, ала Алфонсо не можеше да го призове; пък и духовете се появяват само непризовани. Може би и Бертран имаше право, жените вълнуваха само кръвта на мъжа, не и душата му.

Тук, под него, лежеше оная, която му беше донесла безбрежно щастие и беше разтърсила душата му из основи, и сега тя гниеше и служеше за храна на червеите. Ала представата за това го изпълваше с някакво странно равнодушие. Какво диреше той тук, край тоя жалък, неугледен гроб? Не, той не дължеше нищо на двамата, които лежаха тук под земята. Длъжници му бяха те. Дължаха му неговия син. Сега той не ще узнае никога какво е станало с неговия Санчо. Струваше му

се, че тук, долу, в земята, наред с другите, лежи и детето, сякаш тук бе погребано, зарито и гниещо, неговото, Алфонсовото бъдеще. Не биваше да идва тук. В устата му загорча, устните му се изкривиха.

Завлече се до сянката на най-близкото дърво. Просна се. Лежеше там със затворени очи, слънчевите петна играеха върху лицето му. Опита се отново да възкреси пред себе си образа на Рахел. Ала пак виждаше само дрехите ѝ, самата тя оставаше смътна. Виждаше я с нещо като нощница, тъй, както го бе очаквала в спалнята си. Виждаше я с оная зелена рокля, с която я беше срещнал за пръв път в Бургос, когато се беше надсмяла над стария замък на дедите му. И действително бе магьосничество, с черна магия го бе накарала тя, без дори да бъде до него, да ѝ построи тази Галиана. И сега, докато го чакат военни и държавни дела, още го тегли насам.

Наистина той беше поел едно задължение, което можеше да изпълни само тук; да предаде на Йеуда думите на сина му. Смръщи лице, усилено се помъчи да си припомни какво беше казал умиращият Аласар. В ушите му съвсем ясно звучеше: „Кажки на баща ми...“ Ала онова, което бе трябвало да предаде, му хрумваше и все пак не му хрумваше.

Заспа. Около него се разстилаше мъгла, всичко стана неясно, неуловимо. И изведнъж Рахел се появи. Излезе из мъглявината, неописуемо жива, с бледо мургаво лице и гълъбовосиви очи, и застана пред него. Тъй го бе гледала тя, красноречива въпреки пълното си мълчание, когато бе отказала да му се отдаде и той се беше нахвърлил върху нея; тъй го бе гледала, когато той ѝ крещеше, че е откраднала детето му — и това нейно мълчание бе по-силно от каквото и да било обвинение.

Лежеше със затворени очи. Знаеше, че това е *еспехисмо*, мираж, трескаво бълнуване, знаеше, че Рахел беше мъртва. Ала мъртвата Рахел бе по-ярко жива, отколкото когато и да било живата. И докато тя го гледаше, без да откъсва очи от него, той осъзна: дълбоко в душата си винаги беше разбирал нейното нямо красноречие, ала нарочно се бе противил, затварял се бе и не бе искал да разбере нейното предупреждение и нейната истина.

Сега разтваряше душата си за нейната истина. Сега съзнаваше какво се беше опитвала непрестанно и напразно да му обясни Рахел: какво значеше отговорност, какво значеше вина. Бе разполагал с

огромна мощ в ръцете си и бе злоупотребил с нея; играл си бе с нея кощунствено, необмислено, като хлапак. Беше превърнал сам виното си в оцет.

Образът на Рахел почна да става неясен. „Не си отивай, не си отивай още!“ — молеше той, ала пред него нямаше нищо, което би могъл да удържи. Видението се разнесе.

Бе изтощен и внезапно почувствува силен глад. С усилие се надигна, отиде в дома. Заповяда да му донесат нещо за ядене. Седеше край масата, на която толкова често беше закусвал заедно с Рахел, и ядеше. Машинално, стръвно, като вълк. Не мислеше за нищо, освен да засити глада си.

Силите му се възвърнаха. Стана. Запита за дойката Саад; искаше тя да му покаже вещите, останали от Рахел. Слугите увъртаха, казаха му най-сетне, че Саад е мъртва. Той преглътна. Поиска да узнае повече подробности.

— Тя крещеше ужасно — разказа Белардо. — Но нашата господарка доня Рахел не прояви никакъв страх — стоеше като истинска благородна дама.

Алфонсо тръгна из дома. Спря пред надписа, чиито староарабски букви не можеше да чете и който тя му беше превела. „Унция мир струва повече от цял тон победи“. Продължи по-нататък. Разтваряше ракли, сандъци. Опипваше дрехите на Рахел. Ето, тая светла рокля бе носила, когато бе играла с него шах, а с тая съвсем нежна тъкан, която сякаш щеше да се разпадне при докосването на пръстите му, бе облечена, когато кучетата наскочаха около нея. От сандъка го лъхна уханието на дрехите, уханието на Рахел. Затръшна капака. Той не бе Ланселот.

Намери писмата, написани и никога неизпратени до него: „Ти излагаш живота си на безсмислици, защото тъй трябва да прави рицарят, и то е нелепо и великолепно, и заради това *аз те обичам*.“ Намери скиците, които ѝ беше рисувал Бенямин. Разгледа ги внимателно, видя черти, които никога не беше откривал у живата Рахел. И все пак: тоя Бенямин беше видял само една част от Рахел, истинската Рахел бе видял само той, Алфонсо, и то едва сега, когато тя не бе вече на земята.

Но тя не беше изчезнала от тоя свят. В него, в Алфонсо, продължаваше да живее онова пълно знание, което преди малко му бе

разкрил нейният нем образ. Предупрежденията на дон Родриге му бяха казвали какво е вина и какво — разкаяние, ала не го бяха накарали да го почувствува дълбоко. Не го бе накарал да почувствува това и вътрешният му глас. Едва сега немият образ бе врязал в сърцето му значението на тия думи отговорност, вина, разкаяние.

Опомни се. Устните му замълвиха молитва. Кошунствена молитва. Моляше покойницата да му се явява в решителни часове, за да му казва с мълчанието си какво трябва и какво не трябва да прави.

Гутиере де Кастро Стоеше пред краля, разкрачил широко нозе, сложил ръка на дръжката на меч си, в традиционна поза.

— Какво желаеш, господарю? — запита той с малко пискливия си глас.

Алфонсо се взираше в широкото, грубовато лице на човека. Кастро спокойно отвърна на погледа му; не изпитваше страх, това поне беше сигурно. Целият гняв на краля се бе изпарил, не знаеше вече защо бе копнял с толкова буйна ярост да види обесен тоя мъж. Каза:

— Възложено ти е било да закриляш народа на моя град Толедо. Защо не си го сторил?

Дръзко и студено де Кастро отговори:

— Хората бяха раздразнени от поражението ти, дон Алфонсо, бяха настървени да рушат, да убиват. Искаха да избият виновните и твърде много люде смятаха за виновни. Но малцина загинаха, няма дори и стотина. С чиста съвест можах да върна на нашата господарка ръкавицата на рицарското поръчение и бях уверен, че съм заслужил одобрението и благодарността й.

Дон Алфонсо каза:

— Ти си се отправил към Галиана начело на тълпа от простолудието и си убил моя ескривано и майката на моя син.

Говореше твърдо и ясно, но много спокойно. Кастро отвърна:

— Твоят народ искаше предателят да бъде наказан. Искаше наказанието му и църквата. Моето задължение бе да закрилям невинни. Този беше виновен.

Кралят очакваше, че Кастро ще се позове на лекия, кръвожаден намек на кралицата и ще отърси вината от себе си. Кастро не го стори. Обратното, той продължи:

— Казвам ти го открито: щях да го унищожа дори ако не беше предател. Аз съм Гутиере де Кастро и още преди година съм обещал пред себе си и пред испанското рицарство да накажа това обрязано псе, което оскверни моя кастильо.

Кралят каза:

— Разпрата между теб и кастилската корона бе уредена, обезщетението за твоя брат — заплатено. Договорът бе подписан и подпечатан, пратениците ти — удовлетворени.

Кастро отвърна:

— Няма да споря с теб, кралю на Кастилия. Ако смяташ, че можеш да повдигнеш основателно обвинение срещу мене, обвини ме пред сюзерена ми, краля на Арагон, за да свика той, който не стои по-високо от мен, съда на моите равни. Но позволи ми да ти кажа едно, като рицар на рицар. Чрез тебе загина моят брат, и той беше герой — прославен както с подвизите си във време на война, тъй и на турнирите. Ти самият го знаеш. И ти ми заплати обезщетение в пари, а аз се съгласих, защото се водеше свещена война. Сега се случи тъй, че аз убих един човек, който ми бе нанесъл оскърбление и не бе нищо повече от твой банкир и стар евреин. Струва ми се, че не ще сториш зле, ако приключиш сметката.

Кралят не беше склонен да се съгласи. Заповяда му:

— Разкажи как стана това.

Кастро отвърна:

— Не исках да цапам меча си с мръсна кръв. Убих го с ножницата.

С усилие — принуден да спира между отделните думи — Алфонсо запита:

— А как загина тя?

— Не мога да ти кажа — отвърна Кастро. — Когато я убиха, погледът ми бе насочен към евреина.

Говореше равнодушно, гласът му звучеше правдиво. И грубо, искрено, почти добродушно продължи:

— Сега се води свещена война и аз сподавих ненавистта в сърцето си и дойдох тук, за да се сражавам за теб. Остави тия неща, кралю на Кастилия. Тежка работа ни предстои. Рицарят не би трябвало да хаби дори дума за вече изметената смет. Погрижи се за твоя град и за стените му.

Алфонсо изумен забеляза, че дързостта на барона не предизвика гнева му. Тоя човек наистина не бе споменал нищо за двусмисленото поръчение на доня Леонор, не бе прехвърлил вината върху благородната дама, сам отговаряше за всичко, което се беше случило. „Виж ти, тоя Кастро бил рицар!“ — помисли Алфонсо.

Неуморният, винаги деен каноник дон Родриге сега изпълняваше служебните си задължения с неохота, рядко се заемаше да чете или пише, седеше огорчен и самотен.

Муса рядко можеше да общува с него. Много болни и ранени имаше в Толедо, спокойната сигурност на Муса вдъхваше доверие, въпреки подозрението към мюсюлманина мнозина прибегваха до прочутото му лекарско изкуство.

Родриге завиждаше на приятеля си за тая непрестанна деятелност, която го отвличаше от мъчителните мисли; самият той все повече затъваше в дълбоки и мрачни размишления за безполезността на всяка човешка дейност, скован беше в душата си.

От Италия му бяха изпратили ръкопис, който даваше словесен израз на неговото собствено отчаяние; бе го написал един млад прелат, Лотарио Конти, озаглавен бе: „De conditione humana“ — „За човешките качества“. Един пасаж бе направил особено силно впечатление на каноника:

„Колко нищожен си ти, човече! Колко жалко е твоето тяло! Погледни растенията и дърветата. Те пораждат цветове, листа, плодове. А ти, горко ти, пораждаш въшки, гадини, червеи. Те отделят масло, вино, балсам; ти отделяш пикоч, слюнки, изпражнения; те пръскат около себе си благоухания; ти пръскаш около себе си воня.“

Тия слова не даваха мира на дон Родриге, преследваха го дори и в сънищата му.

Не копнееше вече за тихия екстаз, който по-рано бе представлявал последното му убежище. Онази пламтяща,

непоколебима вяра сега вече не му се струваше божия благодат, а евтино опиване, страхливо бягство от действителността.

Облекчение за него бе, че от време на време му се обаждаше дон Бенямин. Въпреки собствената си мъка и страданието на околните младият човек упорито и търпеливо продължаваше своята работа в Академията. Каноникът се удивляваше от силната воля на Бенямин, неговите посещения прогонваха меланхолията, която го разяждаше.

Веднъж той замоли ученика си:

— Ако това не ти причинява непоносима болка, разкажи ми какво стана и какво говорихте, когато ходи за последен път в Галиана.

Бенямин мълчеше. Дълго мълча, дон Родриге мислеше вече, че не ще отговори. Ала след това той започна с пламенни слова да се възхищава от доня Рахел, колко била красива през този последен ден, когато я видял. И не се поколеба да разкаже, че пренебрегнала закрилата на Худерия само защото кралят ѝ повелил да го чака в Галиана. В думите му прозвуча неговата ненавист към пламенната преданост, с която тя беше вярвала в своя рицар и любим.

Разказът му потресе каноника. „Ти не знаеш що е любов“ — му бе казал кралят, ала самият той всъщност не знаеше. Алфонсо беше „обичал“ Рахел — бурно, необуздало, стихийно, — ала при все това бе останал затворен в себе си, не беше проникнал в чувствата ѝ. И ето, тоя злочест човек, тоя рицар до мозъка на костите си бе подхвърлил една дума и навярно я бе забравил още щом я беше изрекъл и тая случайно изречена дума бе тласнала Рахел към гибел. Лекомислената му смелост винаги се превръщаше в зло.

Няколко дни по-късно, малко смутен, Бенямин донесе на каноника една рисунка. Бе видял краля отблизо, бе осъзнал колко много се е променил Алфонсо. В желанието си да вникне още по-дълбоко в тая промяна бе нарисувал краля и сега, смутено и с напрежение, донесе портрета на каноника, за да види какво ще каже той.

Дълго го разглежда дон Родриге. Виждаше пред себе си лицето на един човек, който бе изпитал много и изстрадал много, и при все това то бе лицето на рицар, лицето на един необуздан, нещо повече, на един суров и жесток човек. Замисли се за образа на краля, описан с думи от самия него в хрониката му, спомни си образа на краля върху златните монети на Йеуда. Остави рисунката настрана. Заснова нагоре-

надолу из помещението. Взе я отново и впи поглед в нея. Странно развълнуван каза:

— Значи, това е кралят на Кастилия.

Поразен от въздействието, което беше оказала неговата рисунка, Бенямин рече:

— Не зная дали Алфонсо наистина е такъв. Тъй го виждай аз.

И след малко додаде:

— Е, просто съм убеден, че за света би било по-добре, ако бе управляван от мъдреци вместо от воини.

Каноникът го замоли да му остави портрета и потънал в дълбок размисъл, не отделяше поглед от листа дълго след като Бенямин си беше отишъл.

Все повече укрепваше дружбата му с Бенямин. Толкова близък го чувствуваше, че разкри пред него собственото си малодушие.

— При все че си млад — каза му той, — ти си могъл вече достатъчно да видиш как глупостта и необузданият гняв непрекъснато унищожават онова, което прозрението и трудът изграждат с векове. И въпреки всичко не преставаш да се вдълбочаваш, да търсиш, да се измъчваш. Нима смяташ, че си струва да вършиш това? И кому допринасят полза усилията ти?

По лицето на Бенямин засия отново същата весела дяволитост, която по-рано го бе правила тъй младолико и обаятелно.

— Ти искаш да ме изпиташ, достопочтени отче — отвърна той, — но предварително знаеш отговора ми. Вярно е, че мракът е правило, а светлината — изключение. Но тъкмо сред най-гъстия мрак искрицата светлина създава двойно по-голяма радост. Не съм много аз, но нищо не бих представлявал, ако не можех да изпитвам тая радост. Дълбоко съм уверен, че тая искрица ще се запази и ще заблести още по-силно. И мой дълг е да дам мъничкия си принос за това.

Твърдата увереност на Бенямин засрами каноника. Той извади своята хроника, наложи си да се съсредоточи, опита се да работи. Ала тутакси осъзна колко безполезна са усилията му. Беше възнамерявал да покаже нагледно могъществото на провидението, смело и наивно бе описвал безсмисленото, като че ли в него имаше някакъв смисъл. Ала всъщност само бе разнищвал събитията, докато бяха изгубили значението си: не беше успял да ги обясни.

Как завиждаше на Муса. Лесно беше на мюсюлманина да работи над своята хроника. Бе намерил едно основно правило, под което подвеждаше всички събития, правилото за развитието и погиването на народите, за младостта и за остаряването им, и неговият Аллах и Пророкът потвърждаваха това правило. В корана можеше да се прочете: „И всеки народ има своето време, и никой не може нито да забави, нито да ускори, пък макар и само с един час, настъпването на това време.“

Нему, на Родриге, не се бе удало да намери смисъл и ред в събитията. Струваше му се, че истинната вяра дори забранява те да се търтят. Нима апостол Павел не беше писал в посланието си към коринтяните: „Божие безразсъдство е по-мъдро, отколкото хората — *Quod stultum est Dei, sapientius est hominibus*“? И нима Тертулиан не учеше, че в най-великото събитие в историята, смъртта на божия син, трябва да се вярва именно защото противоречи на разума? Но нима ако божите пътища са неведоми, ако, погледнати през човешки очи и преценени с човешки разум, изглеждат безсмислени, не беше греховен и самият стремеж да опишеш с човешки думи мощта на провидението?

От сто години воюваше християнският свят за светата земя, хиляди пъти по хиляди рицари бяха загинали в тия кръстоносни походи, а не бе завоювано почти нищо. Постигнатото с толкова кръвопролития и смърт биха могли да постигнат в една-единствена седмица трима разумни посланици, стига да поведяха деловити преговори. Всяка човешка мъдрост беше безсилна да прозре подобни неща и изречението на апостол Павел, че божие безразсъдство че *chō ōwrdv chōi theō* било по-мъдро, отколкото хората, почваше да звучи наистина иронично.

Приведен над своята хроника, дон Родриге произнесе тихо и злобно.

— Всичко е суета. Няма смисъл в това, което става. Няма божие провидение.

Уплаши се от собствените си думи.

— *Absit, absit!* Махни се! По-далеч от мен тия мисли! — заповяда си той.

Но ако неверието му в божие провидение беше ерес, не бе ерес прозрението му, че неговите собствени старания са напразни. Ето, той

бе стоял зад своя пулт и по цял ден, а и през много нощи, бе драцил и цапал и се беше стремил да посочи божия пръст в събитията, чийто смисъл въпреки всичко оставаше неясен. Бе дръзнал да съживи отново великите мъртъвци на полуострова: свети Илдефонсо и свети Юлиан, кралете на готите и мюсюлманските халифи, астурийските и кастилските графове, императора Алфонсо и Сид Компеадор. Въобразявал си бе, че е втори пророк Йезекиил, избран, за да призове мъртвите да станат от гроба. „И ще туря връз вас жили, и ще докарам плът връз вас, и ще ви покрия с кожа, и ще ви вдъхна дух, и ще оживеете.“ Ала костите, които бе призовавал той, не се бяха съединили пак в човешки тела. Не живееха те, людете от неговата хроника; онова, което вършеха, бе всъщност зловещо потракващият танц на скелети, облечени в пъстри дрипи.

„Не отбивай слепеца от правия път“ — предупреждаваше писанието. Тъкмо това бе сторил той. Неговата хроника отвеждаше слепците сред още по-тъмен мрак.

Изправи се с вопъл. Донесе съчки, струпа ги в огнището, запали ги. Събра безбройните листа на своята хроника и бележките си. Хвърли ги в огъня, мълчаливо, здраво стиснал устни. Гледаше как изгаряха те, лист по лист. Разбърка овъглените пергаменти и хартии, докато се превърнаха в пепел, така че никой вече да не може да ги прочете.

Тъй като раната не му позволяваше да участва повече във войната, Бертран дьо Борн копнееше да напусне Толедо и да се завърне в своята родина. Искаше да прекара последните години от живота си като монах в Далонския манастир.

Ала вече разсечената му длан отече, отокът се пренесе и нагоре. В такова състояние той не можеше дори да помисли да си пробива път през земите, гдето мюсюлманите държаха всички пътища далече на север.

Раната гореше, измъчваше го адски. Кралят го замоли да поиска съвет от Муса. Лекарят заяви, че е останало само едно средство: да се отреже ръката.

Бертран се възпротиви. Почна да се шегува:

— Вие, мюсюлманите, не можахте да ме лишите от ръката ми в боя, искате сега да го сторите с помощта на хитростта и науката.

— Запази ръката си, рицарю Бертран — отговори спокойно Муса. — Но след седмица от теб не ще остане нищо освен стиховете ти.

Със смях и ругатни Бертран се подчини.

Завързаха го здраво за походното му легло. На малка масичка, поставена наблизко, за да я вижда, се намираше ръкавицата на поръчението от Алфонсо, а до масата стоеше старият му оръженосец и певец Папиол. Муса и магистърът Рейнеро дадоха на Бертран да изпие силно, притъпяващо болките питие и след това с помощта на желязо и огън пристъпиха към своята работа. Докато те извършваха операцията над него, Бертран диктуваше на своя Папиол едно стихотворение, посветено на дон Алфонсо — „Сирвентът за ръкавицата“.

Много бе преживял Муса, но едва ли някога бе виждал такова страшно и величествено зрелище. Ето, старият рицар лежеше тук, вързан за походното легло в стаята, гдето вонеше на прегорено месо, и докато падаше в несвяст и идваше отново на себе си, стенеше от болка и сподавяше стенанията си, губеше съзнание и се опомняше отново, той диктуваше стихове — весели, мрачни. Някои му се удаваха, други не.

— Повтаряй, Папиол, глупако! — заповядваше Бертран. — Разбра ли? Запомни ли? Измисли ли вече мелодията? — питаше той.

Старият Папиол схвана как жадно очакваше неговият господар да види въздействието на своите стихове, старееше се да прояви колкото се може по-весело, по-бурно възторга си. Повтаряше с възхищение стиховете, смееше се нервно, не можа да спре смеха си и внезапно тоя смях премина в плач и ридание.

На следния ден кралят посети Бертран. Запита го как се чувства. Бертран искаше да махне с ръка, ала ръката липсваше.

— Е, да — рече само той, сетне додаде: — Лекарят смята, че до две седмици ще бъда в състояние да потегля на път. И тогава ще те оставя, господарю, и ще отида в моя манастир „Далон“. Моят верен Папиол вече не издържа тежестите на войната. Настоява да се оттеглим при бога.

Алфонсо хвалеше и превъзнасяше „Сирвентът за ръкавицата“ и обеща да изпрати голямо дарение за Далонския манастир.

— За едно нещо ще те замоля — рече той. — Изпей ми сам ти „Сирвентът“.

И Бертран запя:

Обратно ръкавицата
ти връщам, кралю, днес —
вземи я ти от рицаря,
дълга изпълнил с чест!
Не бе успешна тоя път
борбата ни с врага —
ала не е за нас срамът,
недей тъжи сега!
Ръката че изгубих аз,
не ми е никак жал —
ти в боя влезе редом с нас,
велик, безстрашен крал!
Затуй, Алфонсо, не скърби,
ще дойде славен ден —
макар и от врага разбит,
докрай не си сразен!
Тъй както се разделям аз
със моята ръка,
от своите предели част
откъсваш ти сега.
Но скоро ще прогониш пак
нахълталия враг!

Не желя, че десницата
до рамото загубих —
нали със ръкавицата
десетки тя погуби!
По жал ми е, че вече в мир
ще трябва да живея —
оттеглям се във манастир,
ала и там ще пея.
Ще вдъхнат моите песни плам

*във войнството Христово
и като светли искри — знам —
ще лумнат във огньовете.
Над равнини и планини
ще прозвучи навред:
„Хей, рицарю, глава вдигни!
A lor, a lor! Напред!“*

Алфонсо слушаше внимателно; чувствуваше порива в стиховете, те проникнаха до кръвта му и я развълнуваха. Ала не можаха да заглушат гласа на разума, който му нашепваше, че старият рицар вече е отживял своето време и е малко смешен.

Мюсюлмански войски се стичаха от всички страни към Толедо и прекъсваха всички пътища. Ала предпазливият халиф не бързаше, искаше да обсади града сериозно и с цялата си мощ. Ето защо той се придвижи далеч на север и покори голяма част от Кастилия. Завладя Талавера, завладя Македа, Ескалона, Санта Крус, Трухильо, завладя Мадрид. Кастилците се съпротивляваха смело. Особено мъжествено се бранеха духовните князе; в боевете загинаха епископите на Авила, Сеговия, Сигуенса. Ала огромното числено превъзходство на мюсюлманите смазваше всяка съпротива, упоритостта на отпора само раздразваше тяхната ярост. Те опустошиха страната, стъпкаха посевите, изсякоха лозята, отмъкнаха добитъка.

Покориха и по-голямата част от кралството Леон. Напреднаха до река Дуеро. Разрушиха старата славна столица Саламанка. Заеха и големи територии от Португалия. Превзеха свещения, прочут манастир „Алкобаса“. Разграбиха го, избиха повечето монаси. И цяла християнска Испания настъпи глад, мор, нищета. Откак бе започнало освобождението на страната от мюсюлманите, Испания не беше изпадала в толкова бедствено положение, както след безумната битка при Аларкос.

Християнските крале хвърляха цялата вина на Алфонсо. Леон и Навара преговаряха с мюсюлманите. Кралят на Навара стигна дотам, че предложи на халифа съюз срещу останалите християнски

владетели. Неговият престолонаследник щял да се ожени за една от дъщерите на Якуб Алмансур, самият той щял да признае халифа за свой сюзерен и да управлява като негов васал всички земи, които мюсюлманите били отнели от другите християнски страни.

И сега, когато вече бе обезпечен откъм север, халифът пристъпи към обсадата на Толедо. От зъбчатите стени на кралския си замък Алфонсо видя как стенобитните машини и обсадните кули са приближаваха бавно, все по-заstraшително.

Кастро поиска да му разрешат да иде да защитава собствената си земя, маркграфството Албарасин. Алфонсо не възрази.

— А какво става с наградата, господарю? — запита Кастро.

— Награда за какво? — отвърна Алфонсо.

Доня Леонор беше останала през цялото време в Толедо. Смяташе, че с онова страхотно избухване гневът на Алфонсо се е изчерпил и че сега, когато умът му е напълно зает с войната, споменът за еврейката по-бързо ще избледнее. Наистина той избягваше всякакви лични разговори и се ограничаваше с хладна учтивост, но Леонор беше сигурна, че ще го спечели пак, стига само да изчака достатъчно. Чакаше. Ала сега, когато врагът обсади Толедо, търпението ѝ се изчерпи. Тук присъствието ѝ само пречеше, в Бургос имаха нужда от нея.

Надяваше се тайно, че Алфонсо ще я замоли да остане.

Отиде при него. Вложи силната си воля докрай, за да изглежда млада, хубава. Знаеше, че целият ѝ живот занапред зависи от тая среща.

Съгласно изискванията на куртоазията Алфонсо я заведе до едно кресло, седна срещу нея, погледна учтиво и внимателно бялото ѝ красиво лице. Нейните спокойни, зелени очи се взираха изпитателно в него. Нищо от необузданото и момчешко държане, което тъй силно я бе обайвало, не беше останало в този човек; насреща и гледаше сурово мъжествено лице със заострени черти, прорязано от дълбоки бръчки, лице на човек, изпитал много страдания и който едва ли би се поколебал да причини страдание другиму. Ала и този Алфонсо тя желаше с цялото си същество.

Тук, в Толедо, започна Леонор, тя не може да му бъде вече от полза. Най-добре би било да се върне в Бургос, докато това е още възможно, да се грижи там за дъщерите си и да изчака по-нататъшния развой на войната. Оттам щяла да бъде в състояние да преговаря и с разколебаните крале на Леон и Навара.

Много нещо бе научил Алфонсо. Прозираше цялата ѝ душа, целият ѝ вътрешен мир се разстилаше пред него като поле, на което му предстои да води битка. Бе в състояние да ѝ каже с нейните собствени думи какво мислеше и на какво разчиташе. Тя положително смяташе, че с пълно право е отстранила съперницата си от своя път, че това е от полза както за него, тъй и за кралството и че той трябва да го разбере и да ѝ благодари. Тя е млада, красива, той ще я прибере отново в ложето си, а бог ще бъде милостив и тя ще му роди още един престолонаследник. Тя положително мислеше тъй и чакаше той да ѝ предложи да остане. Но криво си беше направила сметката. Дори ако беше напълно сигурен, че тя ще му роди син, той не ще се докосне вече до убийцата на Рахел.

Леонор седеше в креслото стегнато и при все това някак примамливо и спокойно. Чакаше.

— Решението ти ме радва, доня Леонор — отвърна той и се усмихна учтиво с тънките си устни. — Ти ще окажеш голяма услуга на мен и на целия християнски свят, ако отидеш в Бургос и използваш изпитания си ум за преговори със страхливите крале отстъпници. А и аз ще бъда доволен, като знаей, че дъщерите ни са под твоите грижи. На драго сърце ще ти поставя на разположение силна охрана.

Леонор слушаше, преценяваше думите му. Изглеждаше, че страстта му към еврейката е преминала. И ако все пак говореше с нея сега студено и до известна степен подигравателно, сигурно го правеше, защото смяташе за свой рицарски дълг да защити мъртвата. Леонор се чувствуваше достатъчно силна да се бори с покойницата.

Каза:

— Чух, че не си направил никакъв опит да задържиш Кастро.

В очите на Алфонсо проблесна опасен пламък. Как нечувано дръзка бе тая жена пред него, осмелявайки се да подхване отново онзи отвратителен разговор. Но се овладя.

— Правилно си чула — отвърна той. — Не помислих дори да седна да увещавам много един човек, който побягна, щом попаднах в

затруднено положение.

Леонор отвърна също тъй хладнокръвно:

— Мисля, че съдиш твърде строго рицаря, дон Алфонсо. Неговото маркграфство действително е заплашено от емира на Валенсия. Аз му бях обещала награда, а ти го накара твърде дълго да чака. Той беше прав да се чувства лишен от възнаграждението си.

Алфонсо силно побледня, скулите изпъкнаха още по-рязко на изнуреното му лице. Но му се удаде да запази маската на учтивостта.

— С божия помощ — каза той — ще удържа Толедо и без Кастро.

— Не става въпрос за това — отвърна Леонор. — Ти знаеш. Трябва да предотвратиш да не стори и той същото като нашите братовчеди от Леон и Навара и да почне да съзаклятничи с мюсюлманите или пък открито да премине на тяхна страна, както е сторил Сид Компеадор, когато твоят прадед Алфонсо го възнаградил недостатъчно. Не за пръв път го засягаме ние, а той е чувствителен. Няма да бъде в наша полза, ако го прогоним при мюсюлманите. Не смяташ ли да му прехвърлиш кастильото, дон Алфонсо?

Отново и сега вече със злорадо тържествуване Алфонсо почувствува какво става у нея. Рахел беше мъртва, тя, Леонор, живееше и стоеше пред него сдържана, царствена и все пак прелъстителна и искаше от него да се отрече от мъртвата, и тогава всичко ще бъде пак както преди. Но мамеше се тя, дъщерята на благородната дама Елинора. Рахел живееше.

— Ти в никой случай не можеш сериозно да очакваш от мен, доня Леонор — каза той, — още и да възнаградя предателя, който ме напуска веднага щом подуши опасност. Аз купувам наемници, но не рицари. Пък и не ми се струва разумно да раздразвам моите евреи в Толедо в сегашното тежко време; а точно това бих сторил, ако наградя с почести убиеца на най-добрия мъж измежду тях. Моята мъдра държавничка Леонор без съмнение може да разбере това.

Сега насмешката едва се долавяше в звънкия му глас. Ала тъкмо тая едва забележима насмешка лиши напълно доня Леонор от благоразумие.

— Аз обещах на тоя човек кастильото — каза пискливо тя. — Нима искаш да ме изкараш лъжкиня? Да изложиш кралицата си, за да се подмажеш пред своите евреи?

В душата си Алфонсо ликуваше: „Чуваш ли я как беснее, Рахел? Но аз не ще поставя печата си под стореното от нея. Няма да оправдая убийството, което тя е извършила. Няма да дам кастильото на твоя убиец.“

Каза:

— Аз на твое място щях да предпочета да не споменавам за онова обещание, Леонор.

Едва сега Леонор призна в себе си, че не беше постигнала нищо с отстраняването на Рахел. Точно както майка ѝ бе опропастила своя собствен живот с убийството на оная жена, на любовницата на Хенри, сега и тя завинаги бе победена от мъртвата еврейка. Облъхна я леден ужас, че занапред ще трябва да прекара целия си живот безплодно и в самота. Пред нея се простираше сивата пустош, за която беше говорила майка ѝ, *аседията*, която рушеше сърцето, безкрайното, прано време.

Всичко в нея се бунтуваше да приеме тая жестока действителност. Виждаше човека пред себе си, обичаше го, нямаше нищо освен него. Трябваше да го запази за себе си. Умолително, с отчаяна смиреност каза:

— Унижавам се тъй, както не се е унижавала още никоя жена от нашия род. Позволи ми да остана в Толедо, Алфонсо. Няма да говорим вече за Кастро, позволи ми да остана при теб! Нека останем заедно в тая беда.

Алфонсо отговори и всяка от неговите думи се отронваше студена и ясна от устните му.

— Няма смисъл, Леонор. Казвам ти го тъй, както е; с убийството ѝ ти изсуши сърцето ми.

Старинен, тъжен стих прозвуча в душата на Леонор, съчини го бе една древногръцка поетеса:

*Скри се месец зад ридът,
И плеяди. Полунощ е.
Бързи часове текът.
Аз лежа самичка още...*

Опомни се. Стана, твърдо изправена, заговори:

— Ти ми казваш това, и то ме превръща в камък. И все пак:
правилно постъпих, и го сторих заради тебе, и бих го сторила пак.
На следния ден тя замина за Бургос.

СЕДМА ГЛАВА

Муса кротко укори каноника, когато научи, че е изгорил своята хроника. Припомни му, че световната история, запазена чрез произведенията на летописците, представлява паметта на човечеството. Великите древни люде почитали богиня на историята и евреи, християни и мюсюлмани с право смятали трудовете на летописците за богоугодни.

— Моят труд не беше богоугоден — мрачно отвърна каноникът. — Не ми е дадено да съзря божия пръст в събитията. Не разбирах станалото; всичко, което записвах, беше невярно. Не биваше да продължавам труда си, не биваше да го запазвам. Сам аз слепец, няха право да заблуждавам слепците. Лесно е за теб, Муса — продължи горчиво и скръбно той. — Ти имаш ръководни начала, още не си осъзнал, че са неправилни, спокойно можеш да продължаваш да пишеш.

Муса се опита да го утеши:

— И ти ще намериш нови принципи, високопочитаеми и достойни приятелю, и в продължение на няколко години те ще ти се струват правилни.

Сега старият учен по цял ден бе извън дома. Глад и мор владееха в обсадения град, все повече болни търсеха умението и помощта му.

Ала сам Муса съзнаваше колко ограничено бе неговото лекарско умение. Към мюсюлманската лечебна наука, обясни на каноника той, от дълго време насам не е прибавяно нищо ново. Откак фанатикът Алгацали обявил за ерес всичко, което не произлиза от корана, и лекарското изкуство на мюсюлманите било в упадък; първото място в медицината сега окончателно заели евреите.

— Султанът постъпи правилно — заяви той, — като взе за свой личен лекар евреина Моше Бен Маймон. Ние, мюсюлманите, нямаме равен на него. Разцветът на нашата култура чисто и просто вече е преминал. Впрочем — приключи — на всяко лекарско изкуство природата е поставила граници, и най-добрият майстор не е в

състояние да стори много. Правилно е учил Хипократ: „Медицината често утешава, понякога облекчава, рядко изцелява.“

На архиепископа дон Мартин във всеки случай не можеше да помогне никакъв лекар; раната му бе смъртоносна. Всички знаеха това, знаеше го и самият той. Ала докато смъртта вилнееше наоколо, той здраво се държеше за живота. Опитваше се да продължава работата си. Настояваше дон Родриге да го посещава всекидневно и да го осведомява как вървят нещата.

Ала друга, по-дълбока бе всъщност причината, накарала архиепископа да търси тъй настойчиво обществото на дон Родриге. За изкупление на своите грехове той си бе наложил да търпи през цялото време, което още му оставаше на тоя свят, присъствието на своя секретар, който тъй силно го дразнеше с прекалената си благост. И ето, дон Мартин лежеше, миришеше един лимон, охкаше и предизвикваше събеседника си. Изразяваше например задоволството си, че евреинът Ибн Езра и дъщеря му заслужено са загинали от такава страшна смърт. Както очакваше, каноникът му напомни, че подобна радост е в противоречие с християнския дух. А това даде на архиепископа повод да упрекне дон Родриге в прекалено голямо милосърдие, неуместно през време на свещената война.

Друг път произнесе полугласно яростните думи от войнственото песнопение на Мойсей: „*Dominus vir pugnator* — бог е истински воин“ и с дружелюбна лукавост замоли:

— Кажи ми еврейския текст, скъпи мой учени братко.

И тъй като каноникът не знаеше тоя текст наизуст, благо го укори:

— Такива стихове, мой мекосърдечни приятелю, ти, разбира се, не можеш да си припомниш. Но нима не са прекрасни и на латински?

— *Dominus vir pugnator* — повтори няколко пъти полугласно в очакване каноникът да възрази нещо.

Ала сърцето не даваше на дон Родриге да противопоставя на своя умиращ, войнствен приятел миролюбивите стихове от писанието. Той мълчеше.

Най-голямата грижа на дон Мартин беше кого ли ще назначи кралят за негов приемник. Защото толедският архиепископ, примасът на Испания, бе най-могъщият човек на Кастилия след краля. Приходите му бяха по-големи от тия на краля, неизмеримо бе

влиянието му. Ето защо дон Мартин непрекъснато молеше краля да му избере достоен заместник.

— Вслушай се в думите на един умиращ, сине мой — заклеваше го архиепископът. — Нашият скъп дон Родриге е мъдър и благочестив, почти светец и по божите дела ти не можеш да намериш по-добър съветник от него. Но за делата на тоя свят, за военните дела, той не е подходящ и ако стане архиепископ на Толедо, или няма да дава пари за войската ти, или пък ще ти дава твърде малко. Затова, скъпи мой синко и господарю, моля те, не поставяй на престола на свети Илдефонсо отрепка, а истински християнски рицар, какъвто скромно и с всичките си недостатъци бях самият аз.

Още през същия ден дон Мартин се разкая, загдето беше нанесъл такъв удар в гърба на каноника. Изпрати да го повикат. Призна. Възропта:

— О, защо ме е направил бог свещенослужител, а не военачалник!

Много усилия трябваше да положи дон Родриге, за да го успокои.

Все пак на умиращия бе дадено да преживее още една, неочаквана радост. По околни пътища, успял с много усилия да преодолее пречките, създавани от мюсюлманите, които сновяха навсякъде, в Толедо пристигна след няколкоседмично закъснение пратеник с писмо от папата. Светият отец заповядваше извънредно сурово на краля да свали от поста най-сетне своя ескривано, пагубния евреин Ибн Езра. Как можел дон Алфонсо да доведе до благополучен край свещената война, щом като първият му съветник е неверник?

— Виждаш сам, драги и достопочтений мой братко — ликуваше дон Мартин пред каноника. — Наказвайки евреина, нашите благочестиви и смели кастилци са действували в духа на Христовия наместник. Смяташ ли и сега, че сърцето ми е наистина жестоко, като се наслаждава на това?

Радостната възбуда изчерпи и последните сили на архиепископа. Агонията му започна — бе продължителна и тежка. Духом дон Мартин беше на бойното поле, опитваше се да извика: „А lor, a lor!“ Хриптеше, бореше се, страдеше.

Според Муса най-човечно щеше да бъде да се даде на умиращия силно упоително питие.

— Не е човечно да се съкращава животът — отхвърли предложението му каноникът и архиепископът трябваше да страда още два часа, докато умря.

В околностите на Триполи бяха избухнали нови бунтове и за да възстанови реда по своята източна граница в Африка, халифът се принуди да изтегли от войските си в Испания. Той се отказа от завоеванията в северната част на Полуострова. Оттегли се, незавършил победоносния си поход.

Дон Алфонсо си отдъхна дълбоко. От ден на ден възобновяваше предишния си рицарски и кралски облик. Ликуваше несдържано пред каноника. Сега вече ще заличи позора от Аларкос. Ще събере колкото войски са му останали още. Ще отблъсне врага. Ще се вреже дълбоко на юг, ще превземе Кордова — и въпреки всичко — Севиля!

Каноникът се ужаси. Тия думи му се сториха престъпно безумие. Откак бе видял как кралят рухна при вестта за убийството на Рахел, дон Родриге бе таил въпреки отчаянието си слаба надежда, че след толкова жестоки удари Алфонсо ще изтръгне необузданото рицарство от своята гръд. Да, каноникът гледаше на това обновление на краля като на свой личен дълг. Ако Алфонсо се променеше в резултат на своето наказание, тогава в края на краищата цялото зло и цялото нещастие придобиваше някакъв смисъл. Но ето, настъпило беше първото изпитание и Алфонсо не издържа.

Родриге не беше склонен да приеме този провал бе борба. Та нали — възрази той на краля — целият мюсюлмански юг е непокътнат и процъфтява? Нали и сега войските на халифа превъзхождат многократно по брой християните? Ако Кастилия е претърпяла толкова тежко поражение при пълната си мощ, как би могла да нападне успешно сега, когато е тъй жестоко омаломощена?

— Не се хвърляй във втора битка като онази при Аларкос! — предупреди го той. — Благодари смирено на бога за спасението си. Халифът очевидно е склонен към преговори. Сключи мир, ако получиш що-годе приемливи условия!

Дълбоко в себе си Алфонсо още от самото начало бе знаел, че това е единственият правилен път. Но щом Родриге произнесе думата Аларкос, в гръдта му отново се надигна неговата предишна кралска

гордост. Да отпусне криле сега, когато бог тъй неочаквано му беше изпратил благоприятен вятър! Да сподави вътрешния си глас, който му викаше: „Нападни, нападни!“

Отвърна лекомислено, с предишната си надменност, приветливо, но с чувство за превъзходство:

— Сега, отче и приятелю мой, чрез устата ти говори духовникът и светецът, чиито съвети дон Мартин ме предупреди да не приемам. Ти ми напомняш за Аларкос. Но този път нещата стоят съвсем иначе. Халифът е в отстъпление, а старо и изпитано бойно правило е да нападаш, когато противникът отстъпва. Вярно е, че мюсюлманите все още имат числено превъзходство и че се иска смелост да ги нападнеш, но нима ти искаш да ми попречиш да бъда смел?

Vultu vivax. Огорчен и възмутен, Родриге сякаш виждаше в лицето на краля образа на неукротимия Бертран.

— Сляп ли си? — извика той на Алфонсо. — Не бяха ли достатъчно ясни за теб божите знамения? За втори път ли искаш да поставиш на изпитание неговата безкрайна търпеливост?

Все още усмихнат самоуверено, Алфонсо каза:

— Ще трябва да се примириш с това, че кралят на Кастилия тълкува знаменията по-иначе от теб. Прекалено самонадеян бях, когато започнах битката при Аларкос, признавам ти го, заслужих наказанието си и бог ме наказва. Той ме осъди на жестоко поражение, изпрати ми конниците на апокалипсиса и наказанието бе справедливо, приемам го. Ала след това той ми уби Рахел — нима ще твърдиш, че и нейната смърт е част от наказанието ми за Аларкос и за моята безразсъдна смелост? Не, бог ме наказва тъй безмерно жестоко, защото ме е възлюбил повече от другите. Бог искаше, наказвайки ме, сетне да прояви над мен своята милост. И ето, сега неговата милост се спусна над мен и затова халифът бе принуден да се оттегли, и затова аз ще победея.

Страшен гняв обзе дон Родриге. Тоя непоправим рицар направо затваряше очи, за да остане в своята слепота. Но той, Родриге, ще разтвори очите му. Трябваше сега да прояви твърдост; в твърдостта се криеше милосърдието му. И спомняйки си въздействието, което бе оказал върху самия него разказът на Бенямин, строго и тържествено произнесе:

— Смъртта на Рахел също бе част от твоето наказание. Това, което отричаше толкова гордо, е чиста истина. Твоето рицарско лекомислие погуби Рахел.

И му разказа каквото бе научил от Бенямин — че Рахел и баща ѝ не бяха приели защитата на Худерия само защото Алфонсо ѝ заповядал да го чака в Галиана.

Споменът и прозрението връхлетяха Алфонсо внезапно, като огромна вълна. Разгневеният свещеник бе прав: *негова* бе вината. „Защо не са отишли в Худерия?“ — бе го запитала присмехулно Леонор, а и самият той се бе питал. Не помнеше, че е дал такова нареждане на Рахел, бе го забравил напълно. И сега споменът изпъкна ясен и ярък. На два пъти беше дал това разпореждане — небрежно, между другото. Много и твърде надменни приказки бе изприказвал той през оная последна нощ, ала тя бе погледнала сериозно на всичките му брътвежи и самохвалства, скътала бе дълбоко в сърцето си желанието, подхвърлено между другото от него. И това беше станало причина за нейната гибел. А той дори не се беше сбогувал с нея, потеглил бе в своя поход, изпълнен с лекомисления си героизъм, бе я забравил и се бе хвърлил в тая безумна битка. И тогава паднаха неговите калатравски рицари, и бе убит нейният брат Аласар, и рухна половината му кралство, и загинаха тя и нейният баща.

А ето, сега се готвеше да се хвърли в нова, безсмислена битка!

Впери празен поглед пред себе си. Но виждаше. Виждаше оня образ, който му се беше явил край занемарения гроб в Галиана, немия, красноречив образ на Рахел.

Гласът на Родриге го откъсна от съзерцанието му.

— Престани да се надценяваш сам, дон Алфонсо — каза той. — Не се самозалъгвай, че бог те е възлюбил повече от другите люде. Не заради теб бог е накарал халифа да се оттегли. Ти си само оръдие в ръцете на бога. Не смятай себе си за център на вселената, дон Алфонсо. Ти не си Кастилия. Ти си един от хилядата по хиляда жители на Кастилия. Приучи се към смирение.

Алфонсо, все още не съвсем на себе си, се взираше в пространството, ала чуваше. Той каза:

— Ще обмисля добре думите ти, приятелю мой Родриге. Ще постъпя според твоите думи.

Нареди да съобщят на халифа, че е склонен да поведат мирни преговори. Но халифът бе победител, още преди да се стигне до преговори, постави много условия. Между другото поиска от Алфонсо да изпрати посланици в Севиля; целият свят трябваше да види как Алфонсо, който бе нарушил примирието със Севиля и бе предизвикал войната, сега отиваше като победен при нападнатите, за да ги моли за мир. Алфонсо се противи дълго и упорито. Халифът държеше на своето. Алфонсо се подчини.

Но кого да изпрати за преговорите в Севиля? Кой се отличаваше със съобразителност, с пъргав ум, гъвкавост и хитрост, който разполагаше с външното и вътрешно достойнство за една толкова деликатна и унижителна задача? Манрике бе твърде стар; да изпрати духовника Родриге при неверниците, не можеше.

Родриге предложи да се натовари с тая мисия старейшината на алхамата, дон Ефраим Бар Абба.

Сам Алфонсо бе прехвърлил през ума си вече това. Ефраим бе проявил разума си в трудни и оплетени дела; а и като евреин, той положително щеше да може да понесе по-лесно, отколкото някой гранд или рицар униженията, на които посланикът на Кастилия щеше да бъде подложен в Севиля. Ала неприятни чувства извикваше у Алфонсо мисълта за Ефраим. През цялото време той бе избягвал да се срещне с него, при все че някои от делата бяха налагали изясняване помежду им. Повечето от трите хиляди души, които алхамата бе поставила на негово разположение, бяха загинали. Дали евреите не бяха изпълнени с омраза към него за това? И дали не му се сърдеха за загиването на техния Ибн Езра?

Тъй като сега Родриге бе предложил Ефраим, кралят не скри от него своите чувства. Постепенно в думите му пламна гняв и той изказа и най-тайните си съмнения.

— Всички тия евреи — гневно рече той — са свързани помежду си. Йеуда положително е заговорничил с Ефраим. Без съмнение те знаят къде е синът ми, моят мил Санчо. И ако не ми го дадат с добро, ще ги принудя. В края на краищата аз съм кралят и евреите са моя собственост. Мога да правя с тях каквото искам, сам Йеуда ми обясни това. Няма да позволя да прехвърлят отмъщението си върху моето дете.

Смутен от това избухване, Родриге не настоя повече за изпращането на дон Ефраим.

Ала в същото време Алфонсо все по-силно се изкушаваше да види Ефраим и да говори с него. При това сам не знаеше точно защо — дали за да поиска от него сина си, или пък за да го замоли да стане негов посланик. Повика го.

— Известно ти е, дон Ефраим — подхвана той, — че халифът желае да преговаря за мир.

И тъй като Ефраим само се поклони мълчаливо, той веднага го предизвика:

— Навярно ти знаеш повече от мен и си научил вече и неговите условия.

Дон Ефраим стоеше пред краля — слаб, стар, крехък. Обезпокоително бе, че след поражението си при Аларкос и убийството на Йеуда кралят не го беше викал при себе си; и беше много възможно гузната съвест да предизвика краля към нови насилия срещу евреите.

— Когато врагът се оттегли от Толедо — отвърна той, — ние отслужихме благодарствени молебени и молихме бог да спуска и занапред благоволенieto си върху теб.

Алфонсо продължи да го дразни:

— Не намираш ли, че е несправедливо небето да ми изпраща отново толкова голяма милост? Вие, разбира се, приписвате на мен вината за загиването на вашите войници и за убийството на вашия Ибн Езра.

— Ние страдахме и се молихме — отвърна дон Ефраим.

Алфонсо запита направо:

— И така, какво знаеш за условията за мира?

Ефраим отговори:

— И ние едва ли знаем нещо повече от тебе. Предполагаме, че халифът ще иска да задържи цялата област южно от Гвадиана. Сигурно ще иска висок годишен данък за хазната си и високо военно обезщетение за емира от Севиля. Освен това трябва да се очаква, че ще поиска новият мирен договор да бъде сключен за твърде продължителен срок.

Извънредно мрачен, Алфонсо каза:

— А не е ли по-добре, вместо да приемам подобни условия, да продължа войната? Или вие намирате, че тия условия са умерени? —

запита ехидно той.

Ефраим колебливо мълчеше. Ако заговореше сега за договора и за мира, би могъл да предизвика краля да стовари върху алхамата и върху самия него гнева от своето безсилие. Изкушаваше се да се изплъзне с някоя страхопочитателна, нищо незначеща фраза. Алфонсо обаче ще схване това като съгласие, той чака само най-леката поддръжка, за да продължи безумната война. Но господ няма да стори второ чудо, ще погине Толедо, а заедно с Толедо и алхамата. Когато бе изправян пред подобни съмнения и трудности, покойният Йеуда неведнъж беше дръзвал да припомни на тоя християнски крал, че е по-добре да запази мира и да действа разумно. В продължение на цял век съветниците евреи бяха убеждавали кастилските крале да бъдат разумни.

— Ако искаш да чуеш искрения съвет на един стар човек, господарю — каза най-сетне той с пресипналия си глас, — то съветвам те: склочи мир. Ти загуби тая война. Ако я продължиш, по-вероятно е мюсюлманите да стигнат до Пиренеите, отколкото ти до Южното море. Каквито и да бъдат условията на халифа, щом се задоволява с граница южно от Толедо, склочи мир.

Алфонсо почна да снове из стаята, в очите му отново пламтеше опасният блясък, челото му дълбоко се сбърчи. Дръзки бяха думите на евреина. Ще заповяда да го задържат, ще го тикне в най-дълбокото подземие на замъка си и ще го остави там, докато се изпари дързостта му и докато върне неговия Санчо. И ще събере останалите си воини и ще нападне неочаквано мюсюлманите, ще пробие техните линии. Знаеше, безумци бяха тия мечти, трябваше да преговаря за мир, и то с помощта на тоя Ефраим. Но не, не, тъкмо сега не! Ще Покаже той на Родриге и на тоя евреин, че дон Алфонсо е още жив. Ала това бе един победен Алфонсо и евреинът е прав, и той, Алфонсо, не е безумец и престъпник, ще изпрати посланици в Севиля и ще моли за мир. Заснова неспокойно, с нетърпеливи крачки из стаята, в продължение на една минута, на една безкрайно дълга минута, промени три пъти решението си.

Дон Ефраим стоеше мълчалив, в почтителна поза; нямаше страх по лицето му, ала вътрешно бе изпълнен с боязън и очакване. Погледът му не изпускаше краля, виждаше как изразът на лицето му се променя.

Внезапно Алфонсо спря до самия него и злобно, предизвикателно каза:

— Чуй! Щом като се застъпваш така горещо за мира, би ли заминал за Севиля като мой пълномощник?

Много неща бе очаквал Ефраим от този неуравновесен човек, и добри, и лоши, но не и това предложение. Не прикри изненадата си, в разрез с всички дворцови правила отстъпи назад и вдигна старческата си ръка, сякаш за да се защити. Ала още преди да бе проговорил, Алфонсо го пресече умолително, дори неочаквано меко:

— Моля те, не отказвай веднага! Седни и размисли!

Седяха един срещу друг. Ефраим разтриваше дланта на едната си ръка с пръстите на другата. През целия си живот той бе избягвал да изпъква. Колко усилия бе полагал, само и само да внуши на Йеуда да се откаже от блясъка на поста си, а ето че сега сам трябва да се нагърби с това пратеничество, към което бяха насочени погледите на всички. И каквото и да успееше да постигне, глупавият, неблагодарен Толедо ще го обвини в предателство, а подкрепеше ли го кралят, той, Ефраим, щеше да си навлече завистта на хиляди. От друга страна, завърнеше ли се с един по-продължителен мир, щеше да помогне на страната и на еврейството, както рядко е помагал друг преди него. Той, който иначе разсъждаваше толкова трезво, сега бе развълнуван, объркан. Цялото му същество се противеше да приеме това пратеничество. Твърде силно се изкушаваше да каже не, ала си спомни за Йеуда и сметна, че е негов дълг да приеме.

— Халифът не обича евреите — подхвърли най-сетне Ефраим предпазливо.

— Той не обича особено много и християните — отговори Алфонсо.

Ефраим каза:

— Преговорите ще бъдат продължителни, а аз съм стар и болнав.

Кралят се овладя и отвърна:

— Ти ми отказваш не защото си стар и не защото си болен. Страхуваш се, че съм твърде неотстъпчив и твърде горделив. Не съм. Прозрях: човек, ударен от живота като мен, не може да хитрува и да се пазари. Няма да ти преча, ще ти дам широки пълномощия. Готов съм да заплатя голямо военно обезщетение на емира от Севиля и да внасям годишен влог на халифа. Да му плащам данък — мрачно завърши той.

Дон Ефраим отговори предпазливо, опипвайки почвата.

— Уверен съм, че твоят посредник би могъл да постигне спогодба по тези въпроси. Ала позволи ми да те запитам, господарю, какво мислиш по един друг, още по-важен пункт: продължителността на примирието? Не смятам, че халифът би се задоволил с мир за по-малко от дванайсет години. Би ли подписал подобен договор? И склонен ли си да го спазваш?

Алфонсо отново едва не пламна. Евреинът се държеше тъй, сякаш бе негов изповедник. Ала и този път разумът на краля обузда гнева му. На времето, когато бе допуснал да включат в договора със Севиля думите *in octo annos*, за осем години, те още от самото начало не бяха представлявали за него нищо повече от мастило върху пергамент. Ала тия три думи бяха призовали халифа в страната, те бяха разбили рицарите от калатравския му орден. Дон Ефраим бе напълно прав да му припомни, че сега, когато сключва мир за дванадесет години, действително ще трябва да мирува дванадесет дълги години.

— Виждам — каза той тихо и с горчивина, — че ти дълго си размишлявал за интересите на халифа.

Ефраим се бе опасявал от много по-страшно избухване; облекчено отвърна:

— Тъй би постъпил всеки, който взима присърце обществените дела.

Алфонсо мълчеше, размишляваше мрачно.

Ефраим го увещаваше:

— За теб един продължителен мир ще бъде от по-голяма полза, отколкото за мюсюлманите. Колкото и горещо да желаеш, ти не можеш тъй скоро да, водиш една голяма война. Нуждаеш се от време, цялата тъй жестоко опустошена християнска Испания се нуждае от време, за да дойде на себе си.

Алфонсо каза:

— Дванайсет години. Много искаш, старче.

Засегнат, Ефраим отвърна почти грубо:

— Моля те, господарю, не ме изпращай в Севиля.

Алфонсо каза:

— Добре, нека бъдат дванадесет години.

Изправи се, заснова с бързи крачки.

— Желая — каза той — да тръгнеш колкото е възможно по-скоро за Севиля. Съобщи ми от какви пълномощия се нуждаеш и избери лицата, които ще те придружават.

— Понеже ти повеляваш — каза Ефраим, — ще участвувам в делегацията, но само като неин финансов съветник или секретар. Благоволи да поставиш начело на посланиците някой от твоите грандове. В противен случай мюсюлманите ще бъдат зле настроени още от самото начало.

Алфонсо отвърна:

— Сред посланиците ще има двама или дори трима от моите барони. Но пълномощия ще имаш само ти.

Ефраим се поклони дълбоко:

— С божия помощ — каза той — ще се опитам да ти донеса един не съвсем тежък мир.

И се приготи да поиска позволение да се оттегли.

Ала дон Алфонсо не го освободи. Колебливо каза:

— Има още един въпрос, дон Ефраим, по който ще те моля да ми дадеш съвет. Навярно наследството на моя мъртъв приятел и ескривано дон Йеуда е доста значително. Не вярвам да има роднини, които с право да предявят претенции за него. Или ти познаваш такива?

Станал отново твърде предпазлив, дон Ефраим отвърна:

— Има всъщност в Сарагоса един дон Йосеф Ибн Езра, братовчед на дон Йеуда, благословена да бъде паметта на праведника. Според нашите закони и обичаи той може да предяви искане за една десета От наследството. Бих посъветвал твое величество да предостави на дон Йосеф дела, който му се полага. Той ще ни окаже добри услуги при трудната работа по събирането на вземанията на дон Йеуда, пръснати из цял свят.

Алфонсо рече:

— Да бъде тъй, както предлагаш. Мислех освен това да предоставя част от наследството на толедската алхама.

— Много си щедър, господарю — каза дон Ефраим. — Известно ли ти е, че това са твърде големи суми? Дон Йеуда бе най-богатият човек в страната ти след архиепископа на Толедо.

С известно смущение кралят каза:

— Ще наредя останалата част от състоянието да се намира под надзора на моите кралски ковчежници, докато се намери главният

наследник, синът на доня Рахел. Освен това — добави той без особена връзка — изготвени са документи, които дават на тоя син на доня Рахел всички права и титли на графството Олмедо. Сам дон Йеуда нареди навремето да ги изготвят.

Ефраим отговори сухо:

— Имаш пълно право, господарю, да вземеш за държавното съкровище каквото ти е угодно от наследството на дон Йеуда и никой не ще може да те укори за това.

С усилие, малко дрезгаво, Алфонсо рече:

— Моят мъртъв приятел Йеуда често биваше заедно с теб и навярно ти знаеш доста неща. Няма да настоявам, старче, и да те питам колко знаеш. Ала потиска ме мисълта, че моят син е сред вас, а аз не го познавам. Трябва да разбереш това. Не искаш ли да ми помогнеш?

Говореше умолително, говореше сърдечно, а това поласка дон Ефраим и същевременно го уплаши. Опасна задача му бе възложил неговият мъртъв съперник и приятел. Каза:

— Никой не знае и никой не може вече да открие, господарю, дали дон Йеуда Ибн Езра е замесен в изчезването на внука си. И ако е било така, тогава сигурно той е привлякъл в това рисковано начинание не повече от *един*, и то доверен, мълчалив помощник.

Алфонсо се почувствува унизен, смазан. Ала въпреки собствената си воля не прекъсна разговора. Каза?

— Вярвам ти, и не ти вярвам. Страхувам се, че дори и да знаете нещо, няма да ми го съобщите. Мисълта, че моят син ще израсне сред вас и вашите обичаи, влива зъби в сърцето ми, признавам ти го. Би трябвало да ви мразя заради това и дори понякога съм пи мразил.

Ефраим рече:

— Още веднъж те питам, господарю, действително ли желаеш един човек, за когото мислиш така, да се занимава в Севиля с твоите дела и с делата на страната ти?

Кралят каза:

— Хранех понякога съмнения и към дон Йеуда и все пак знаех, че е мой приятел. Ти си възрастен и опитен, познаваш хората и разбираш тия неща. Искам да отидеш заради мен в Севиля. Зная, нямам по-добър, когото да пратя.

Ефраим почувствува съжаление, а към него се примеси удовлетворение. Каза:

— Може би ще настъпи някога време, когато ще се яви един или друг и ще твърди, че той бил изчезналият. Съветвам те, господарю, да не обръщаш внимание. Навярно зад това ще се крие измама. Предостави на нас да проучим дали е вярно и не прибавяй към многото си грижи и тази. Примири се, дон Алфонсо. Хубави дъщери имаш, благородни инфантки, които един ден ще станат велики кралици. Твоите внуци ще седят на испанските тронове и с божия помощ ще обединят земите на Полуострова.

И при все че завърши словото си неясно, кралят го разбра:

— Дон Йеуда Ибн Езра е мъртъв, синът му и дъщеря му са мъртви. И ако е останал жив някой от рода му, то това е само този внук. А дон Йеуда се отрече от исляма и се върна към еврейската вяра на своите деди, и това е неговият завет.

Дон Алфонсо чувствуваше ясно цялото значение на това, че бе предоставил на евреина, на търговеца Ефраим, да урежда последиците от войната, която сам той бе проиграл. Беше скъсал със своето безогледно рицарство, бе се простил с Бертран, бе казал сбогом на миналото си, на младостта си. Не съжаляваше, но чувствуваше почти осезаемо липсата, пустотата.

Пътят, който поемаше сега, не примамваше с тайнствени странични пътечки, не водеше към лазурни, бляскави далечини; водеше трезво и неотклонно към една почтена, здрава цел. Но щом бе тръгнал веднъж по него, той съзнателно щеше да го следва докрай. Сам щеше да си постави вериги, нямаше заради съблазнителни и героични приключения да заплаши онзи тежък мир, който поемаше сега върху плещите се.

Цяла нощ не мигна. Преценяваше, отхвърляше, преценяваше отново, решаваше, отхвърляше.

Реши.

С едва доловима усмивка съобщи на Родриге, че сега най-сетне искал да възстанови епископствата в Авила, Сеговия и Сигуенса и че възнамерявал да повери епископството Сигуенса нему, на Родриге.

Недоволен, изненадан, Родриге запита:

— Значи, желаеш да се отървеш от предупрежденията на досадния си съветник?

Усмивката на Алфонсо се разшири, по лицето му отново се изписа някогашната младежка очарователност и лукавост.

— Този път — каза той — *ти* несправедливо проявяваш недоверие към мен, достопочтени мой отче. Не желая да те отдалеча, а искам още по-тясно да те привържа към себе си. Но ако са ме осведомили правилно, църковните закони не позволяват един каноник да бъде назначен направо, без междинна степен, на поста архиепископ на Толедо.

Бурни и противоречиви мисли вълнуваха Родриге. Алфонсо искаше да го направи примас на Испания! Да, той не бе лош съветник, но в скромността си не бе дори мечтал за такова издигане; твърде изненадан бе навремето, когато дон Мартин се бе опасявал, че той може да заеме мястото му. Значи, отсега нататък нямаше само да дава съвети и мнения; щеше да се разпорежда с най-богатите парични приходи в страната, щеше да има влияние при взимането на съдбоносни решения за мир или война. Самата представа за това го замая. Благослов и милост божия, и най-тежък товар се спускаше над него.

Алфонсо гледаше развълнуваното лице на Родриге и полусшеговито, полусериозно каза:

— Естествено ще трябва да отидеш за няколко месеца в Сигуенса и тогава аз няма да мога да те виждам. Не е лесно да се преговаря със светия отец; няма да го склоня тъй бързо да ти даде *палиума*^[1]. Но съм решил да постигна това на всяка цена и в края на краищата ще успея. Искam да те направя втори след мен в кралството — продължи с младежко своенравие той. — Ти ми премахна испанското летоброене и все пак искам да бъдеш примас на Испания.

Научил за тоя нов обрат, Муса бе съкрушен. Родриге ще замине за Сигуенса. А как ще живее занапред в Толедо той, Муса, мюсюлманинът, когото мнозина мразеха, ако бъде лишен от закрилата на каноника? Не за пръв път ще бъде бездомен скитник без нито един приятел. Суров и негостоприемен ще бъде краят на неговия житейски път.

Ала въпреки собствената си беда този мъдър мъж, познал добре човешката душа, не забрави колко благодат щеше да донесе на каноника тази промяна и изрази това с най-топли думи:

— Различните задължения, свързани с новата ти служба — рече той, — скоро ще те изтръгнат от аседията, от печалния мрачен размисъл, който те бе завладял през последните няколко месеца. Ще трябва да взимаш решения и да вършиш дела, от които ще зависи съдбата на мнозина. И тази твоя дейност — развълнувано продължи той — ще те подтикне, надявам се, отново да се заемеш с хрониката си. Да, високопочитаеми мой приятелю — замислено и бодро завърши той, — онзи, който твори историята, положително ще бъде изкушен и да я опише.

И действително кралят едва му беше предложил архиепископството и в ума на Родриге се бе породило подобно изкушение. Дон Алфонсо се бе обвързал най-напред с разсъдливия и предупредителен Ефраим, а сега по свой собствен почин се поставяше в зависимост и от него, от Родриге, от нерицарствения, миролюбив човек. Само един Алфонсо, наистина променен до дъното на душата си, можеше да си оплете такъв двоен бич. И съзнанието за това вля в Родриге нова, малка надежда и блажено предчувствие, че въпреки неговите мрачни умувания трагичните събития през последната година имат някакъв смисъл. Но той си забраняваше да се увлича от такива чувства, пречеше им да се оформят в ясна мисъл, не желаше да преживее повторно разочарование.

Отговори на Муса почти сприхаво:

— Не съм помислял дори да се заемам отново с хрониката си. Сам знаеш, че унищожих целия материал.

— Твоята Академия е в състояние да те снабди отново с материал, и то в доста кратък срок — спокойно отговори Муса. — А пък ще ти послужат и много от материалите, с които разполагам аз. На драго сърце ще ти ги приготвя. Разбира се — продължи той и лицето му посърна, — няма да бъде лесно да се поддържа връзка с теб. Кой знае в какъв затънт край ще трябва да се крия, след като загубя твоята закрила.

Отначало Родриге не го разбра. Сетне бурно подхвана:

— Какво си мислиш? Разбира се, че и ти ще дойдеш с мен в Сигуенса.

Лицето на Муса засия. Ала неговата мюсюлманска учтивост му повеляваше да възрази:

— Няма ли — каза той — присъствието ми в епископския дворец в Сигуенса да изглежда много странно? Онези, които ще живеят под твоя жезъл, ще се чудят какъв е тоя обрязан съжител.

— Да се чудят! — отвърна кратко и мрачно Родриге.

Със същата щастлива усмивка, заляла грозното му лице, Муса продължи:

— Трябва да обърна вниманието ти и върху това, че тепърва ще има да патиш от мен. Защото отсега нататък в никакъв случай няма да те оставя намира, докато не се заловиш отново с хрониката си.

Той започна да дразни апетита на приятеля си дори сега, още в Толедо, и непрекъснато го увеличаваше в обширни историко-философски спорове. Стоеше например зад пулта си, драскаше нещо и току казваше през рамо:

— Не е случайност, че ние, мюсюлманите, бяхме принудени пак да се откажем от Толедо, след като почти го имахме в ръцете си. Нашето време, славното, време на нашето могъщество, за съжаление вече отми на и вътрешните раздори, които накараха халифа да се завърне в Африка, ще се повторят. Това е тъй положително, както математическите правила на Алхаресми. — Колкото и силна да изглежда, империята на мюсюлманите е прекалено стара. Грохнала е.

И както се бе надявал Муса, Родриге се хвана на въдицата.

— Осмеляваш се да твърдиш, че времето ви било отминало! — отвърна той. — Че нали победихте! Нашата армия е унищожена, вашата граница минава, кажи-речи, край Толедо, нашият горд дон Алфонсо ви плаща данък. — Той се разпали. — Господството на мюсюлманите било в упадък! Великото време на мюсюлманите било отминало! На три пъти в това столетие потегляме срещу вас с огромни войски, каквито светът още не е виждал. Петстотин пъти по хиляда християнски рицари загинаха в тези кръстоносни походи, да не говорим за хилядата пъти по хиляда люде от други християнски народи, поразени от смърт, мор и нищета в родината си. А и днес светият град е пак във ваши ръце точно както преди сто години! И ти се оплакваш, че държавата ви била пропаднала!

Муса отвърна учтиво:

— Преструваш се на по-малко мъдър, отколкото си, достопочтени мой приятелю. Поставяш в рамка историята на няколко десетилетия или един век, сякаш е нещо завършено. Ние, ти и аз, не искаме да опишем само днешния ден и част от вчерашния, а се стремим да доловим смисъла на цялото, искаме да разгадаем насоката на събитията и да прозрем в бъдещето като истински божии промислители. Установи се, за съжаление, че вашите кръстоносни походи в никой случай не са безуспешни. Разбира се, завладяната от вас територия през този последен век не си струваше жертвите. Затова пък вие придобихте богат стопански опит, знаеш това не по-зле от мен, придобихте безценни по-знания в областта на политиката и науката. Развеждахме ви добродушно и суетно из нашите фабрики, показахме ви как възпитаваме нашата младеж, как управляваме градовете си, как правораздаваме. Вие се Изказахте способни ученици и добре възпроизведохте всичко добро, което видяхте у нас. Разбрахте, че през това столетие не са важни рицарите, а знаещите и вещите люде, строителите, оръжейниците, инженерите, най-различните сръчни хора и образованите земеделци. Вие сте млади, намирате се във възход, скоро ще ни настигнете и задминете. Вие загубихте петстотин пъти по хиляда рицари, ала не вие сте победените.

Бе повишил иначе безизразния си глас. Гледаше приятеля си със своите спокойни очи — мъдри, изпълнени с лека насмешка. Той млъчеше. Призна се за победен, ала бе изпълнен с вътрешно удовлетворение.

И много подобни разговори водиха те, спорове, в който Родриге за голямо свое учудване твърдеше, че неверниците ще възтържествуват, докато Муса се съмняваше в крайната победа на мюсюлманите.

Ала колкото по-дълго размишляваше върху доводите на своя приятел, толкова по-ясни ставаха те на Родриге, толкова повече засилваха упованието му. Чувствуваше се млад и обновен. Не го измъчваше вече онова изречение от посланието до коринтяните, с което апостол Павел противопоставяше божията безсмислие на мъдростта на мъдреците. Вместо него други слова на апостола отекваха с ликуване в душата му: „Старото отмина, виж, всичко се обнови.“ Сега вместо сляпата вяра, която стигаше до блажен екстаз, в душата му имаше знание, от ден на ден укрепваше чувството: въпреки

всичко в хода на световните събития имаше някакъв смисъл и той можеше да бъде прозрян. Все още не можеше да изрази това свое чувство с логични и обосновани слова. Пък и не се стремеше към яснота. Достатъчно му бе да знае за смисъла в хода на световните събития толкова, колкото бе знаел свети Августин за същината на времето: „Не ме ли питаш — знай го; запиташ ли ме — не го знам.“

И така, думите на Муса проникваха все по-дълбоко в душата на Родриге и все по-силно ставаше желанието му да бъде промислител на бога и да издирва съдбовните пътеки на събитията.

Въпреки всичко той не се решаваше да се залови наново с хрониката си. Възпираха го други съмнения.

— Страхувам се — заяви на приятеля си той, — че към тази творба ме привлича не толкова старанието да служа на бога, колкото писателското ми славолубие.

Лицето на Муса придоби обичайното си лукаво изражение. Измъкна една книга, „Животът на блажения Августин“, и прочете на Родриге какво бе записал за последните дни на светията един негов ученик, Посидий. По онова време Августин бил архиепископ на града Хипон, обсаден от вандалите; виждал от палата си как надлъж и шир гори картагенската земя. Бил седемдесет и шест годишен, много изнемощял, знаел, че ще умре. Грижел се за обсадения град и за цялата провинция, заляна от врагове. Ала същевременно препрочитал още веднъж многобройните си книги, поправял и променял, така че в библиотеката на Хипон да остане по един напълно поправен екземпляр от всяко негово произведение. Полагал също така усилия да завърши и още една книга, предназначена да обори писанията на еретика Юлиан.

„Августин, най-праведният сред архиепископите — съобщаваше Посидий, — почина на петия ден от месец септември, като дори от смъртния си одър полагаше усилия да отбие нападенията на вандалите и работеше върху голямото си полемическо писание против еретика Юлиан.“

Муса вдигна поглед от книгата и лукаво запита:

— Нима искаш да бъдеш по-свят и от блажения Августин, достопочтени мой приятелю? Вслушай се в гласа на собственото си

сърце и провери дали твоите колебания не са само благочестива надменност.

Още същата вечер Родриге приготви дебел сноп бяла, скъпоценна хартия и бавно, с наслада започна да пише:

„Начало на историята на Испания“ — „Incipit
chronicon rerum Hispanarum“.

А Муса усмихнато си каза:

„Никой порок не пуска по-дълбоки корени от
писателствуването.“

Мирът, с който се завърна дон Ефраим, бе по-добър, отколкото можеше да се очаква. Не бе успял, а може би не бе искал, да постигне само едно: времетраенето на примирието да бъде по-малко от дванадесет години.

След като Ефраим му докладва най-изчерпателно, дон Алфонсо каза:

— Зная, че трябва да ти бъда признателен. И съм. Ще свикам моите грандове, за да видят всички как ми връщаш ръкавицата на поръчението.

Дон Ефраим възрази почти изплашено:

— Толкова блясък не би ми прилягал. Пък и много завистници, а малко приятели ще създаде това на толедската алхам.

Намигвайки шеговито, Алфонсо запитва Ефраим дали според него наистина ще са необходими пълни дванадесет години за възстановяване на стопанството.

Негодование обзе Ефраим. Своевременно и настойчиво бе предупреждавал този човек, че трябва да се подготви в себе си за един дълъг мир. Само при това условие той, Ефраим, бе приел злокобното поръчение, а ето, едва сключил договора, дон Алфонсо копнееше да го наруши отново. Отвърна сухо:

— Състоянието на кралството ти, господарю, е такова, че навярно ще трябва да поживееш в мир повече от дванадесет години. Аз

няма да бъде жив свидетел на следния ти поход, а и ти не ще бъдеш млад, когато го започнеш.

Тъй като Алфонсо недоволно мълчеше, той предупредително продължи:

— Съгласи се, че е така, господарю. Много стори за теб дон Йеуда. Той създаде връзки, които продължават да съществуват дори и след това сгромолясване; извади на показ пред цял свят многостранните възможности на твоята Кастилия, създаде ти кредит. Ала ако от всичко това желаеш да извлечеш полза, ще трябва да се придържаш към неговия основен план. И Йеуда бе градил за мир. Забрави през следните няколко години своите рицари и барони, които само разориха страната ти, мисли за своите граждани и селяни, мисли за своите градове. Дай им привилегии, дай им „фуерос“, подкрепи ги против грандовете си.

Дон Алфонсо слушаше, без да се съгласява, но все пак внимателно. Та нали неговият свят бе светът на рицарите. Правдата на един крал се различаваше от правдата на стария евреин и банкер. Неговата, Алфонсовата, философия се съдържаше в песните на Бертран. При все това изглеждаше, че този Ефраим наистина има право и ако той, Алфонсо, желае след дванадесет години да води своята война победоносно, ще трябва сега да угажда на простолудията. Ще трябва да отдели място в съвета за гражданина и селянина, за „Vilan“ и ще трябва да наказва рицаря, ако нанесе побой на своя селянин или с помощта на честното си оръжие отнеме от гражданина торбата с пипер. Пуст и скучен ще бъде светът, тъжна ще бъде Кастилия, в която ще управлява той.

Сега дон Ефраим описваше пълната разруха, в която се намираще стопанството. Рудничарството бе крайно западнало, манифактурите за производство на платно, доведени от дон Йеуда до небивал разцвет, бяха разрушени или разстроени, стадата добитък отвлечени, напълно занемарено бе и отглеждането на овце, един от главните източници на доходи в страната преди войната. Кастилският мараведи бе обезценен; трябваше да се дават шест кастилски срещу един арагонски мараведи. За да не рухнат напълно, стопанството и промишлеността трябваше да бъдат облекчени от данъци, да им се осигурят множество нови привилегии. Навлезе в подробности.

Предложи кои мита и даждия да се намалят, кои да се отменят напълно. Споменавахе цифри, нови и нови цифри.

Когато дон Йеуда бе говорил за подобни дела, думите му бяха увличали Алфонсо за известно време; но сетне го бе обхващало отвращение от това сухо и недостойно за един крал занимание и той бе прекъсвал грубо подобни беседи. Ала сега, въпреки че Ефраим говореше без замаха и блясъка на Йеуда, интересът на Алфонсо към цифрите се засилваше, те почнаха да се вплитат и за него в една цялостна тъкан, понрави му се последователността, с която излагаше своите пресмятания евреинът. Алфонсо просто не искаше да повярва, че е доволен, но беше. Не, нямаше смисъл човек да затваря очи пред това ново, противно време, трябваше да се примири с действителността. И други преди него, много велики и много могъщи, се бяха принуждавали да сторят същото, крал Хенри например, а той, Алфонсо, бе заплатил прескъпо за своята слепота.

— Щастие е, господарю — обясняваше сега Ефраим, — че ти навремето разреши на Йеуда да засели в твоето кралство шестте хиляди франкски бежанци. Сред тях има способни мъже, с които ще можеш да замениш доста от сведущите люде, загинали в битките или изчезнали по някакъв друг начин. Трябва да признаеш на дон Йеуда — блажена да бъде паметта на праведника, — че той...

Кралят внезапно го прекъсна.

— На времето те поканих — рече той — да поемеш управлението на моята кралска хазна. Ти отказа. Може би си постъпил правилно; нямаше тогава много нещо за управляване, а и аз създавах много неприятности на съветниците си. Сега има още по-малко, ала аз междувременно станах по-умен, може би си го забелязал. За втори път те моля да станеш мой алхаким или по-добре мой алхаким майор.

Ефраим бе очаквал това предложение и самата мисъл го бе изпълвала със страх. Бунтуваше се срещу него с цялата си душа. Винаги се беше страхувал от обществени постове, стар бе, искаше да прекара останалите си дни у дома, край огнището, гдето малцина щяха да го виждат и да се грижат за него, искаше да угасне в мир. Цялата му неприязън и ненавист към дон Алфонсо се надигна отново. С безумна, рицарска жажда за приключения тоя човек бе тласнал право в ръцете на смъртта по-голямата част от трите хиляди воители, които бе поставила на негово разположение алхамата. Отнел бе дъщерята на

верния си служител дон Йеуда, а също и сина му, и не ги бе спасил, когато изпаднаха в беда. А сега, за предстоящия стръмен, мъчителен път, искаше да запретне в колесницата си него, Ефраим.

Старецът отговори:

— Висока чест ми оказваш. Ала преговорите в Севиля бяха изтощителни. Чакат ме делата на нашата алхама, пък и много съм стар. Не го искай от мен, господарю.

Намусен като дете, Алфонсо каза:

— Много ми се иска да имам за алхаким евреин.

Произнесе думите непохватно, дори тромаво, ала в тях прозвуча предишната приветливост на Алфонсо.

Изведнъж на Ефраим се стори, че съзира целия вътрешен мир на тоя човек. Схвана, че той бе твърдо решил да изкупи вината си спрямо своя мъртъв ескривано и надвивайки себе си, да продължи да следва неговия път. Сега този Алфонсо търсеше, и то не без страх, нов водач. Да поемеш този пост, да продължиш оттам, гдето бе спрял Йеуда, бе задача, която щеше да скъси живота ти. Ала Ефраим си припомни блестящите, настойчиви, присмехулни очи на Йеуда, чу гъвкавия му, благозвучен глас, припомни си последната им среща. Някой трябваше да остане, за да поеме протегнатата груба, нечиста десница на този християнски крал и да го поведе с усилие по-нататък, по тясната, строга пътека на мира.

Зъзнец в многото си дрехи, Ефраим наистина изглеждаше твърде стар и болнав. Измъквайки насила всяка дума от устата си, той каза:

— Тъй като ти заповядваш, господарю, ще се опитам да поставя в ред делата на твоята страна.

— Благодаря ти! — рече дон Алфонсо.

Колебливо продължи:

— Има и друго, което бих искал да обсъдя с теб, дон Ефраим Бар Абба. Не винаги съм засвидетелствувал към моя мъртъв ескривано голямата си признателност, тъй както трябваше да сторя и както я е проявявал дядо ми към своя Ибн Езра. Гнети ме мисълта, че мъртвите дори не са погребани както подобава, а мизерно, оскъдно. Много пъти ми се искаше да ги погребя по своему и тъй както изисква санът им. Ала размислих и ми се струва, че е по-правилно да погребете моя мъртъв ескривано *вие*, по ваш обичай и с вашите обреди, него и дъщеря му, доня Рахел, която ми бе много блика. Към вашата общност

принадлежаха те двамата, останаха й верни докрай и аз ще ти бъда благодарен, ако уредиш погребението им тъй, както биха желали самите те.

Дон Ефраим отвърна:

— Ти изпревари молбата ми, господарю. Ще поема грижа за всичко. Ала дари ми милостта да отложим погребението още известно време, та да могат да узнаят мнозината, които биха желали да почетат дон Йеуда Ибн Езра.

Наскоро след сключването на мира доня Беренгария роди момче. Този бъдещ крал на Арагон и Кастилия бе кръстен с името Фернан. Кръщението бе отпразнувано извънредно пищно: петимата християнски владетели на Полуострова се събраха в Сарагоса, за да участвуват в тържествата.

Алфонсо и Леонор седяха един до друг на своите високи столове край празничната трапеза. Доня Леонор бе красива, истинска благородна дама, любезна и високомерна както винаги и съгласно изискванията на куртоазията размени с мъжа си много учтиви слова.

През този ден Алфонсо имаше право да се чувства крал на кралете и той наистина съзнаваше достойнството и честта си. Само до преди година страната му бе под угрозата на вражия меч, самият той — обкръжен в столицата си. Какъв жесток срам го бе измъчвал тогава, помислеше ли за Ричард Английски. Той наистина бе доказал, че е *Mils Christianus*, страшилище за мюсюлманите, Мелек Рик. Бе завоювал с пристъп непревзимаемата крепост Акко, бе победил славно в открит бой войската на султан Саладин. А как се бе променило сега всичко! Огромните загуби на кръстоносците бяха отишли почти напразно, жалко примирие бе сключено, светият град бе останал в ръцете на неверниците, самият Ричард, скаран със съюзниците си, безпомощен, се намираше в австрийска тъмница. А той, Алфонсо, все още властвува тук като най-могъщия крал на Полуострова. И беше почти сигурно, че внукът му, силният, малък Фернан, изваден днес от купела на кръщението, ще обедини Арагон и Кастилия, а може би ще се нарече и император както своя прадядо Алфонсо Седми.

Ала този блясък и разцвет само увеличаваше пустотата в душата му. Погледна доня Леонор и видя нейното вътрешно опустошение.

Погледна дъщеря си Беренгария и видя в очите ѝ, в големите зелени очи, наследени от майка ѝ, необузданата надменност, жаждата за все повече и повече власт и почести. Уверен бе, че тя укорява мъжа си в слабост, защото не бе присвоил ръководната роля на Полуострова след неговото, Алфонсово поражение. Уверен бе, че всяко нейно действие, всяка нейна мисъл бяха отдадени на малкия ѝ син, на този бъдещ *Emperador* Фернан, докато към него, към своя баща, изпитваше само неприязън и презрително равнодушие. Той препречваше пътя на нейните честолюбиви стремежи, на честолюбивите стремежи на сина и, бе забравил заради сладострастието своя кралски дълг, едва не бе загубил страната, която принадлежеше на нея и на сина ѝ, може би окончателно ще я проиграе, преди нейният малък Фернан да успее да постави на главата си императорската корона.

Пажовете, които поднасяха на краля ястия, вино, кърпа, стояха пред него и безпомощно чакаха. Той не ги виждаше. Изведнъж бе осъзнал твърде ясно колко самотен бе сред своите пет хиляди по хиляда кастилци и сред тяхната почит към него. Вперил бе поглед пред себе си, съвсем сам сред един пуст свят.

Дон Родриге забеляза опечален как, скрит зад своята безразлична, любезна кралска маска, Алфонсо бе застинал, унесен в горди размишления. Гореща вълна на съчувствие заля каноника, но същевременно го изпълни и любопитството, неудържимото увлечение на летописеца: наблюдаваше краля с трезвото усърдие на учен. Дон Алфонсо действително бе *memoria tenax, intellectu sapax, vultu vivax*. Добре бе съхранил той, Алфонсо, събитията в паметта си, опипваше ги сякаш с острия си ум, държеше ги здраво, отразяваше ги върху лицето си. Да, на лицето на Дон Алфонсо бе изписано преживяното, необузданите му страсти, тежките му, бурни победи, горчивите му поражения, вътрешните му борби, неговото прозрение. Дълбоки бръчки браздяха челото му, по страните му имаше белези от зараснали рани. Лицето му се беше превърнало в летопис на собствения му живот. Още отсега, от днес, в чертите на тоя четиридесетгодишен мъж можеше да се види лицето на стареца, какъвто един ден щеше да стане.

В северната част на кралството, недалеч от границата с Навара, в земите на бароните де Аро, живееше един отшелник, който се бе

подложил на най-тежки духовни изпитания. Живееше в една пещера, високо сред стръмните склонове на Сиера де Неила. Истинско чудо бе как прекарваше там своя жалък живот. Защото бе сляп. Явно бе, че се намираше под особеното покровителство на провидението. То спираше нозете му пред пропастите, то го закриляше от дивите зверове; казваха, че вълците се сгушвали смирено пред него и ближели ръката му.

Каещи се изкачвали при него в планината и му носели дарове, с които да задоволи скромните си насъщни нужди. Молели го да постави ръце върху тях; ръце, те му били извор на благодат. Освен това, докосвайки лицето, той можел чрез опипване да установи дали и доколко е получил един грешник божие опрощение.

И славата на отшелника и на неговите богоугодни способности се носеше из цялата страна.

А отшелникът бе онзи Диего, когото Алфонсо навремето, в навечерието на първата победоносна битка при Аларкос, бе наредил да ослепят, защото заспал на поста си.

Бароните де Аро, в чиито земи живееше Диего, бяха непокорни васали, зле настроени към краля. Заявяваха, че поради разпътността и безчестието през последните години градът Толедо бил изпълнен с грехове и подканиха Диего да отиде там; посещението на светеца щяло да пробуди съвестите. Всъщност бароните де Аро се надяваха чрез присъствието на Диего в столицата да създадат неприятности на краля.

И наистина жителите на Толедо се стичаха, за да видят и почетат благословения мъж, и все по-силно и по-силно ставаше желанието им техният крал също да извлече полза от присъствието на чудотвореца. На времето, когато дон Алфонсо бе яздел сияещ из улиците на града край носилката на своята Фермоса, те самите бяха изживели тази непозволена страст, която стопляше сърцето, бяха го посрещали с радостни викове и денят, в който го видеха, се беше превръщал в празник за тях.

Срещнеха ли сега Алфонсо, изпитваха най-почтително съчувствие, боязън, лек страх от човека, когото провидението бе наказало и белязало. От все сърце му желаеха пълно очищение от греховете и смятаха, че светецът може да му помогне.

В шума, вдиган около Диего, Родриге не виждаше нищо повече от суеверие и суета, подуши дори лошите намерения на бароните де

Аро и посъветва краля да не обръща внимание на Диего.

Присъствието на отшелника потискаше и самия Алфонсо. Сега вече той изгаряше от срам само като помислеше колко самодоволно бе разправял на Рахел за ослепяването и че измислил поговорка за онзи, който занемарява своя дълг. Спомни си как се беше затворило одухотвореното лице на Рахел и сега вече знаеше защо.

Ала той бе доловил боязливите погледи на хората към него, разбираше ги, разбираше и тяхното желание да се срещне със светеца. Подтикваше го и все по-силно любопитство да види какво ли е станало от Диего. И действително ли той, Алфонсо, без да знае и без да иска, бе превърнал този човек в светец?

Когато слепецът застана пред краля, Алфонсо си припомни съвсем точно как бе изглеждал някога Диего. На времето той бе широкоплещест момък, упорит, самонадеян, имаше известна прилика между него и Кастро, нима този тук беше наистина същият Диего, когото той бе заповядал да ослепят? Алфонсо се смути, започна да съжалява, че бе повикал човека, не знаеше какво да каже, другият също мълчеше.

Най-сетне, почти против волята си, той недодялано се пошегува:

— Е, вижда се поне, че поговорката, на която аз те научих с толкова суровост, е допринесла полза.

Диего отвърна:

— Кой аз?

Досадата и изумлението на Алфонсо нарастваха. Нима не бяха казали на този човек при кого го водят? И не бе ли поискал той да узнае?

— Аз, кралят — каза той.

Без да прояви изненада или вълнение, слепецът заговори:

— Не познах гласа ти. Не чувам от тебе нищо, което бих познал.

Алфонсо запита:

— Несправедливо ли постъпих тогава с тебе, Диего?

Слепият отвърна спокойно:

— Бог ти е внушил да извършиш онова, което ти стори. Ала и сънят, в който изпаднах тогава, бе изпратен от бога. Аларкос бе място на тежки изпитания, не по-леки за теб, отколкото за мен. Оная победа при Аларкос те подмами да водиш втората, дръзка битка. За мен страданието в края на краищата донесе благодат. Намерих мир. — И

привидно без всякаква връзка продължи: — Чувам, че Аларкос не съществувал вече.

В първия миг Алфонсо помисли, че този човек използва закрилата на своята святост, за да се подиграе с него. Ала тия думи се нижеха от устните на слепеца удивително безстрастно, сякаш ги произнасяше някакъв трети човек, който разглеждаше двамата от недостижима височина; нямаха за цел да обидят Алфонсо.

— Молих се — каза Диего — и за теб, господарю, нещастieto да се превърне в лек.

И протягайки ръце, замоли:

— Позволи ми да те огледам.

Алфонсо разбра какво искаше той, приближи се към него и слепецът опипа лицето му. Неприятно бе за краля да чувствава как костеливите ръце натискат и опипват челото, страните му. Всичко в този човек го отблъскваше: видът, говорът, миризмата му. Истинско изпитание бе това, което Алфонсо си налагаше. Не беше ли всъщност този човек йоглар, панаирджийски фокусник?

Диего проговори:

— Утеши се. Всевишният те е дарил със сили да чакаш смирено. *Quien po sae, se no lleva* — който не пада, не се изправя. Може би ще трябва дълго да чакаш, ала ти имаш сили.

Алфонсо съпроводи слепеца до вратата и го предаде в ръцете на онези, които го водеха.

Настъпи денят, когато изровиха телата на Йеуда Ибн Езра и на дъщеря му, за да ги пренесат в гробището на Худерия. Бе топъл, облачен ден в ранна есен; скалите, върху които бе разположен Толедо, се издигаха мрачно, заобиколени от тежка черно-зеленикава сивота.

Обвиха Йеуда и Рахел в бели, ленени савани. Поставиха ги в скромни ковчези, както изискваше обичаят; ала в тях бяха насипали тлъста, черна пръст, земя от Цион. На ционска земя лежеше сега главата на Йеуда, който се бе стремил и домогвал да създаде на своя народ по-голяма слава, и главата на Рахел, която бе мечтала за Месията.

Всички еврейски общини в испанските земи бяха изпратили представители, бяха дошли мнозина и от Прованс, и от франкските земи, имаше дори неколцина от Германия.

Осмината най-почитани мъже на толедската алхама вдигнаха на рамене ковчезите и ги понесоха към главната порта, по настланите с чакъл пътеки, извиващи сред дърветата и лехите на Галиана. Там, където надписът „Алафия“ приветствуваше влизащия, стояха други, готови да поемат ковчезите. Те ги носиха едно късо разстояние, там чакаха нови носачи; защото безброй люде си бяха оспорвали честта да пренесат мъртъвците до гроба им.

Тъй, от рамо на рамо, ковчезите шестуваха сред зноя по шосето към Алкантара, към моста, който минаваше през Тахо.

И младият дон Бенямин носи известно време единия от двата ковчега, втория, ковчега на доня Рахел. Товарът бе лек, ала младият мъж едва влачеше нозе: болката го притискаше плътно и душно, осезаемо.

Опита се да облекчи товара си с мисли.

Мислеше за това как шестте хиляди франкски бежанци, които Йеуда, въпреки силната съпротива, бе повикал в страната, се бяха превърнали сега от досадни натрапници в желани съграждани. Всичко бе излязло по-иначе, по-добре, отколкото той, Бенямин, бе очаквал. Почти не бе вярвал на очите си, виждайки как неговият чичо Ефраим бе изпратен в Севиля, как се бе добрал до мира и как взимаше сега мерки, за да го запази. Делото на Йеуда не бе загинало, развиваше се. И кралят не само го търпеше, кралят го поощряваше. Но колко много смърт и бедствия бяха необходими, за да вразумят този рицар. И ще остане ли разумен и занапред?

Не биваше да позволява на личната си неприязън към краля да го подвежда към несправедливи съждения. Кралят *наистина* се беше променил. Рахел бе успяла да постигне това. Станало бе както в онази приказка, която тя тъй много обичаше. Вълшебникът бе вдъхнал живот на буцата глина, ала това бе причинило смъртта на вълшебника.

Бавно пристъпваше дон Бенямин с лекия си товар, с тялото на Рахел на рамо, и потънал в размишления, объркваше крачките си, затрудняваше останалите носачи.

Сега вече животът на шестте хиляди добива смисъл. Колко нищожно бе това, ако се сравнеше с безсмислената смърт, покосила във войните на това десетилетие хиляда пъти по хиляда. Не бе много постигнатото, трошичката мир на Ефраим и трошичката разум на краля. То бе мъничка искрица нова светлина сред мрака на голямата

нощ. Ала ето, тая искрица нова светлина блещука и обземеше ли го страх, искрицата щеше да прогони страха с блещукането си.

Настъпи мигът, когато той и останалите трима души трябваше да предадат ковчега на други, които чакаха. Но сега, когато бе освободен от товара и не беше принуден вече да равнява крачките си с другите, влачеше краката си още по-унило. Съвзе се, изправи снага, помисли; помисли горчиво, твърдо, настойчиво: „Дадено ни е да работим за делото, да го завършим — не ни е дадено.“

Погребалното шествие достигна границата на града, моста над Тахо. Широко се разтвориха градските порти, за да пуснат мъртвите. Дон Алфонсо бе наредил да бъдат оказани най-високи почести на неговия покоен ескривано, комуто тъй лошо се бе отблагодарил Толедо. Жителите на Толедо охотно изпълниха тая заповед. По всички къщи висяха черни платнища. Народът се трупаше в гъсти, тъмни редици по инак толкова пъстрите улици; шумът сега бе приглушен, превърнал се беше в тежко бръмчене. По целия път кралски войници отдаваха чест, а там, където минеха ковчезите, знамената с герба на Кастилия се свеждаха. Хората сваляха шапки, мнозина коленичеха, жени и момичета оплакваха гласно участието на Фермоса.

Носеха ковчезите нагоре по стръмните улици към вътрешната част на града. Не избираха най-късия път, шествието сви през пазарището Сокодовер, та да могат колкото може повече люде да засвидетелствуват почитта си към мъртвите.

Високо в замъка си, на един прозорец, от който дълго можеше да наблюдава погребалното шествие, стоеше Алфонсо, сам.

Мислеше:

„Дори не съм тъжен. Успокоих се. Освободих се от необузданите си страсти. Станах по-добър крал. Би трябвало да съм доволен. А не съм.“

Сигурно ще доживея моя велик поход и ще мога да го ръководя, застанал начело на една обединена Испания. Ала и в онзи миг, когато ще имам победата в ръка, няма да ме вълнуват по-бурни чувства, отколкото: „Най-сетне свърших, изпълних дълга си“; най-много ще изпитам облекчение, но не щастие. Цялото щастие, което ми е било предопределено, е зад мен. То беше тук, държах го в обятията си, то се бе притиснало до мен, нежно, упоително, сладостно. Но аз бях

лекомислен и сам избягах от него. А сега, долу, отнасят онова, което ми е било предопределено като щастие.

Дванадесет години трябва да чакам за моя поход. Никога не умеех да чакам; животът ми препускаше като жребец. Сега пълзи като охлюв. По-дълга става годината, по-дълъг става денят. И ще издържа, няма дори да се гневя, Най-лошото е това, че мога така да чакам.

И похода ще вода разсъдливо. И помен няма да има от предишната необуздана, блажена смелост. Ще викат: „A lor, a lor!“, а аз няма да викам заедно с тях.

Постара се да мисли за онзи, заради когото щеше да води похода, за малкия Фернан; ала не видя ясен образ и от образа на внука му Фернан не струеше топлота. Всичко, което заобикаляше сега Алфонсо, бе странно неясно, мъгляво, недействително.

Мислеше:

„Четиридесетгодишен съм, а животът ми вече отмина. Сега само миналото ми е живо за мен. А настоящето ми е обвито в дим и прах, като бойно поле по време на битка. И дори ако победея някога, от победата не ще остане нищо освен дим и мъка. Ех, ако можех да победея заради сина си, заради моя Санчо, моето скъпо незаконно дете! Ала кой знае къде ще бъде тогава моят Санчо. Навярно сред ония, за които мирът струва повече дори и от победата.“

Междувременно погребалното шествие бе стигнало до целта си.

Три гробища имаха толедските евреи — две извън градските стени, едно в самата Худерия. В него, тясно и много старо, имаха гробници само членовете на най-знатните родове, между които и родът Ибн Езра. Някои мъртъвци от рода Ибн Езра водеха началото си от един потомък на цар Давид, който бе дошъл на Полуострова заедно с Адонирам, събирача на данъците на цар Соломон, и тъй бе отбелязано на надгробните плочи. Имаше сред тези мъртви потомци на рода Ибн Езра и други, търговци по времето на римляните. Имаше банкери, данъкосъбирачи, имаше люде, които, гонени и преследвани, бяха живели в Толедо при кралете на готите, имаше такива, които при мюсюлманите били везири, големи лекари и поети. Тук почиваше и онзи Ибн Езра, който навремето бе съградил кастильото, назовано с неговото име, както и чичото на Йеуда, удържал по времето на императора Алфонсо крепостта Калатрава.

В това гробище донесоха мъртъвците. Притиснати плътно един до друг стояха опечалените; тъй гъсто стояли, разказва един летописец, че можело да се тича по раменете им.

Изкопани бяха два нови гроба. В тях поставиха Йеуда Ибн Езра и дъщеря му Рахел, за да намерят покой при своите предци.

Сетне измиха ръцете си и промълвиха благословията.

И дон Йосеф Ибн Езра, като най-близък роднина, изрече молитвата на скърбящите, която започва с думите: „Да бъде прославлено и свято името на всевишния“ и завършва: „Мир твори във висините си, мир дарява на нас и на целия Израил. Кажете: Амин!“

В продължение на тридесет дни във всички еврейски алхами из Полуострова, а също и в провансалските и във франкските общини произнасяха тази молитва в памет на нашия господар и учител дон Йеуда Ибн Езра и на доня Рахел.

Ала из кастилските пазарища и кръчми, гдето се събираха много хора, йогларите, странстващите певци, възпяваха в баладите си краля дон Алфонсо и неговата пламенна, съдбоносна любов към еврейката Фермоса. Дълбоко в народната душа проникнаха песните, и в делник и празник, при работа, при ядене и дори в сън из цяла Кастилия пееха и тананикаха:

*И тогава кралят беше
заслепен от любовта си
към еврейката, която
бе наречена *Fermosa* —
да, *Fermosa* — „Хубавица“
я наричаха със право;
и забрави с нея кралят
своята кралица...*

Самият дон Алфонсо не стъпи вече в пределите на Уерта дел Рей.

Бавно запустяваха градините и се рушеше Галиана, Разпадна се и белият зид, който беше опасвал обширното имение. Най-дълго се запази голямата главна порта, през която Кастро и привържениците му бяха ввели, за да погубят Рахел и баща й.

Самият аз стоях пред тая порта и видях полуизтрития от времето арабски надпис, с който Галиана приветствуваше своите гости: „Алафия“ — мир на влизащия в този дом.

---

[1] Палиум — бял пояс с червен кръст, носен от папата и висши духовници на католическата църква. — Бел.пр. ↑

ПОСЛЕСЛОВ НА АВТОРА

Цели десетилетия ме е занимавала историята на онази Адаса, която великият персийски цар Артаксеркс въздигнал в своя царица и която, под името Естер, спасила от сигурна гибел своя народ, евреите.

Малкият роман, в който се описва съдбата на тая Адаса, книгата Естер, е една от най-вълнуващите и популярни книги на Библията. Авторът владее изкуството на големите еврейски и арабски разказвачи, създава нарастващо външно и вътрешно напрежение и умее да извлича нови и нови изненади от своята фабула. Освен това той пише тъкмо по време, когато народът му се е спасил от най-тежка беда, страда и ликува заедно със своя народ и патриотичното му въодушевление и до днес заразява читателя.

Мене във всеки случай книгата Естер ме е вълнувала дълбоко, вълнувала е мнозина, и през двете хилядолетия, откакто е създадена, мнозина са се опитвали да разкажат романа наново, изхождайки от събитията на своето време. Неведнъж, когато особено болезнено съм изпитвал нещастieto на двата народа, с които съм свързан, чувствавах отново нуждата да разкажа историята на царицата Естер, като я разгледам през очите на моя свят.

Особено увлекателен прави малкия роман хитроумният творчески похват на древния еврейски писател, похват, който не е хрумвал на никого преди него. Той изгражда измислиците си правдоподобно, облича ги в най-голяма обстоятелственост, намятайки мантията на човек, натоварен да опише сухо, като историк, събитията при персийския двор. Поставя на своя роман маската на дворцова хроника, скрива националистичните еврейски тенденции в разказа зад обективния тон. Избягва да намекне за божията милост, дарена на неговия народ, и за това, че този народ е богоизбран; тази е единствената от всички библейски книги, в която не се споменава името на господ. Авторът избягва също тъй и да даде оценка за характерите и делата на хората, описвани от него. Не възхвалява своята царица Естер и приемния ѝ баща Мардохай, не хули еврейския враг

Аман. Уповава се на фабулата си, разчита, че измислените от него събития са достатъчни да предизвикат негодуванието на читателя срещу врага на евреите и възхищението му от мълчаливо страдащия и възтържествувал Мардохай и неговата Естер. Това наистина се удава на писателя и при все че той прикрива грижливо своето собствено ликуване, читателят се радва от все сърце, когато накрая Аман увисва на бесилката, която сам е издигнал за Мардохай.

Ала замисли ли се читателят след това над събитията, описани в книгата, у него възникват съмнения. Как така младата жена, която владетелят на света поставя на своя трон, успява тъй дълго да премълчи името и произхода си? Какъв е този велик везир, който заради един свой враг желае на бърза ръка да унищожи целия му народ? Какъв е този цар, който, без да попита дори, осъжда днес на гибел цяла една нация, а утре, пак без много умуване, нарежда да избият нейните многобройни врагове? Зададат ли се обаче подобни въпроси, цялата обстоятелственост на автора се оказва декор, а целият роман — измислица.

Примамлива ми се стори задачата да се намеся в това отношение и осмисляйки приказката на древния поет, да я поставя върху правдив исторически фон. Исках да разгъна действието сред обстановка, която да направи правдоподобни хората и събитията, и да открия освен това поглед към миналото и бъдещето, така че историята около Естер да хвърли светлина и върху днешните събития.

Оказа се обаче, че първоначалната древна фабула страда от един сериозен недъг. Там липсва героиня. Естер е марионетка в ръцете на своя настойник, тя се задвижва отвън, напълно пасивна е, не представлява нищо повече от едно колелце в механизма на цялостното действие. Тази празнота тъкмо в центъра на разказа е станала причина да се провалят големи писатели, които са се придържали прекалено точно към действието. Създавайки своята поема, Расин потърси убежище в сигурното пристанище на благочестивостта, Грилпарцер остави произведението си незавършено. Аз бях достатъчно дързък да предположа, че ще успея да изградя у моята Естер онзи вътрешен живот, чиято липса установих у царицата Естер от приказката. Ала в такъв случай трябваше да се отклоня твърде много от основния библейски разказ, запазил повече от две хилядолетия своя ореол; ето

защо задоволих се само да нахвърля с любов плана за една бъдеща книга.

Но през десетилетията, когато ме занимаваше историята на Естер, пред мен неусетно изпъкнаха и образите на други еврейки, които са се намесвали съдбоносно в историята на своя народ. Една от тях е именно жената, за която четохте в тази книга, Рахел, *La Fermosa*, приятелката на крал Алфонсо.

За пръв път узнах историята ѝ чрез драмата на Грилпарцер. Обичах и все още обичам тази пиеса, нежния порив на шините стихове, познаването на човешката душа, проявено от автора ѝ, който съзнателно избягва да даде на действието каквато и да било историческа обосновка, но затова пък толкова по-ярко изгражда образите на своите герои. Странно е това, че неговият приятел и издател Хайнрих Лаубе остро критикува тази творба. (Навярно сам по себе си сюжетът, със своята сензационна смесица от еротика и история, отблъсква някои читатели; та нали и Мартин Лутер с негодувание е отхвърлил книгата Естер най-категорично?) Тъй или иначе, Хайнрих Лаубе приема, че „Еврейката“ на Грилпарцер е излязла несполучлива само защото поетът се е придържал твърде точно към първообраза, към драмата на Лопе де Вега, „*La Judia de Toledo*“, която според Лаубе е пиеса, изградена върху чисто външни ефекти.

Прочетох драмата на Лопе. Тя наистина е театрална, явно нахвърляна за няколко дни, и то твърде безсъвместно. Тъй като материалът в първоизточника, някаква стара хроника, не се е сторил на автора достатъчен за трите действия на една пиеса, той запълнил с него само двете последни действия, а за първото използвал няколко глави от същата хроника, които непосредствено предхождат историята за еврейката, без да имат нещо общо с нея. Но понеже Лопе е вдъхновен и твърде умел драматург, то собственото му удоволствие от ефектността на театралното му творчество се предава на читателя и на зрителя и небрежността му почти не се отразява върху въздействието, което оказва пиесата. Неговата „*La Judia de Toledo*“ се е превърнала в извънредно силна, ярка драма, изпълнена с фанатичен патриотизъм, и за мен е свършено ясно с какво е привлякла тя Грилпарцер.

Да, тая тема плени и мен точно така, както е пленила Лопе и Грилпарцер.

Прочетох първоизточника на Лопе. Това е същата хроника, от която взех по няколко реда като мото за всяка част от моя роман. Тази хроника е написана от друг един Алфонсо Кастилски, десетия по реда на това име, правнук на нашия Алфонсо, роден седем години след смъртта му. Той разказва с явно съчувствие за любовта между пращядо му и еврейката. Впрочем тази история още от самото начало е занимавала в течение на векове въображението на испанците. Чак до средата на миналото столетие за нея са били писани нови и нови балади, романси, епически поеми, романи, повести и пиеси. Тази история играе роля дори и в арабската литература, разказвали са я романтиците от много епохи, всеки по свой начин.

Доколкото можах да проследя, нито една от тия многобройни версии не взима под внимание историята на страната, в която се разиграват събитията, А при това участието на влюбените е тясно свързано с тая на страната им и колкото по-обстойно се занимава човек с условията в тогавашна Испания, толкова по-дълбок смисъл придобива за него историята на Естер-Рахел и краля.

Старите испански хроники и балади, които първи съобщават за Алфонсо и еврейката, вярват наивно и безусловно в светостта на войната. Те ми помогнаха да разбера онзи рицарски свят, който въпреки цялата си крайно изтънчена куртоазия все още е дълбоко нагънал във варварството, да разбера вътрешния мир на ония кастилски барони, тяхната фанатична вяра и кръвожадна смелост, безграничната им гордост, която безсъвестно руши прекрасните градове и страни, изградени от другите. Струва ми се, че само онзи, който долови стихийно увеличащата притегателна сила на техния авантюристичен дух, е в състояние да разбере напълно историята на Рахел и краля.

Не исках само да изясня този безсмислен героизъм, исках да възкреса неговия блясък и чар, без обаче да прикривам гибелното у него. Исках да покажа как магията на тая войнственост увеличи дори онези, които прозират нейната пагубност. Рахел чувствава колко злинище донесе безразсъдната смелост на Алфонсо — и го обича. Онова, което въпреки цялата ѝ мъдрост я елече към тоя злокобен мъж, трябваше да се превърне в символ на всички съблазни, излъчвани от войнствените люде, от авантюристите, и заслепяващи понякога дори хора, прозрели истината.

На рицаря исках да противопоставя човека на мира. Разбира се, хрониките и баладите от онази епоха не го прославят, ала той не липсва. Призрачно витае той по полетата на хрониките, по-ясно в документите, привилегиите и законите, най-ясно — в книгите на учените и философите. Ето гражданите и селяните, жителите на пробуждащите се градове, които на необуздаността на рицарите и бароните се мъчат да противопоставят ред и законност. Ето и евреите, които дават мило и драго за мира, пък макар и само защото знаят, че първи те ще загинат между воюващите. Ето преди всичко и просветените, духовници и миряни — Родриге, Муса, Бенямин, — които с думи и дела се борят против войната. Мъже, които на въоръжената до зъби смелост на рицарите не могат да противопоставят нищо освен кротката мъжественост на своя дух. Но нима това не е много?

Твърди се обикновено, че нашата цивилизация е изградена върху два стълба: идеала за хуманистичното образование на елини и римляни и еврейско-християнския нравствен кодекс на Библията. Струва ми се, че в нашия бит продължава да живее и още едно, трето наследство: страхопочитанието пред героизма, пред рицарството. Далеч още не е избледнял дълбокопочитаният образ на християнския рицар, обрисуван с толкова обич през Средновековието. Все още славата на героя, на воина, се смята за най-висока чест. Великият писател Сервантес с нежна грижливост показва смешното в рицаря. Цял свят се смя: ала не бе убеден. Несъмнено във всеки рицар поначало има нещо донкихотовско, ала светът не поиска и не иска да разбере това, все още не иска да види безумеца, скрит зад маската на рицаря, иска да вижда само неговия блясък; светът все още отправя взор само към рицаря и го обсипва с почести.

И тъкмо защото обаятелното средновековно рицарство витае зловещо и до днес, смятам, че историята на Алфонсо и Рахел е интересна и за нас. Теоретиците от онова столетие се занимаваха с изясняването на въпроса, допустимо ли е да нападнеш предварително един враг, който навярно би те нападнал; уточняваха дали в позорно да изкупиш мира с цената на големи жертви. Исихах да се опитам да възкреса хора, които са се сблъскали с подобни мисли. Казвах си: който разкаже отново съдбата на тия хора, не пише само история, а осветлява и осмисля проблеми на нашите дни.

Издание:

Лион Фойхтвангер. Испанска балада
Издателство „Народна култура“, 1980

Второ издание

Редактор: Елена Николова-Руж

Художник: Александър Поплилов

Художник-редактор: Ясен Васев

Техн. редактор: Божидар Петров

Коректори: Радослава Маринович, Галина Кирова

Aufbau Verlag, Berlin 1967

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.